

VÂLİDE HATİCE TURHAN SULTAN'IN VAKFI

İSTANBUL EMİNÖNÜ
YENİ CAMİ KÜLLİYESİ
VE HÜNKÂR KASRI

Abdullah Kılıç

İSTANBUL
TİCARET
ODASI 1882

140
Yıl

KÜLTÜR VE SANAT
YAYINLARI

YAYIN NO: 2022 - 2
İSTANBUL, 2022

İTO Çağrı Merkezi
444 0 486

İTO Yayın Kurulu

Dr. İsrail Kuralay
Münir Üstün
Prof.Dr. Nihat Alayoğlu
Erhan Çardaklı
Şükrullah Dolu
A.Erdem Kiracı
Tolunay Dayı Yalçın

Odamız yayınlarına tam metin ve ücretsiz olarak
internet sitemizden ulaşabilirsiniz.

www.ito.org.tr

Sanat Yönetmeni
Fotoğraflar ve Grafik Tasarım

Abdullah Kılıç
www.abdullahkilic.com
abdullah344@gmail.com

Baskı ve Cilt

ISBN 978-605-137-869-5 (Basılı)
ISBN 978-605-137-870-1 (Elektronik)

Copyright © İTO (İstanbul Ticaret Odası)
Tüm hakları saklıdır. Bu yayının hiçbir bölümü, yazarının ve İTO'nun önceden
yazılı izni olmaksızın mekanik olarak, fotokopi yoluyla veya herhangi bir şekilde
çoğaltılamaz. Eserin bazı bölümleri veya paragrafları, sadece araştırma veya özel
çalışmalar amacıyla yazarın adı ve İTO belirtilerek bilgi dahilinde kullanılabilir.

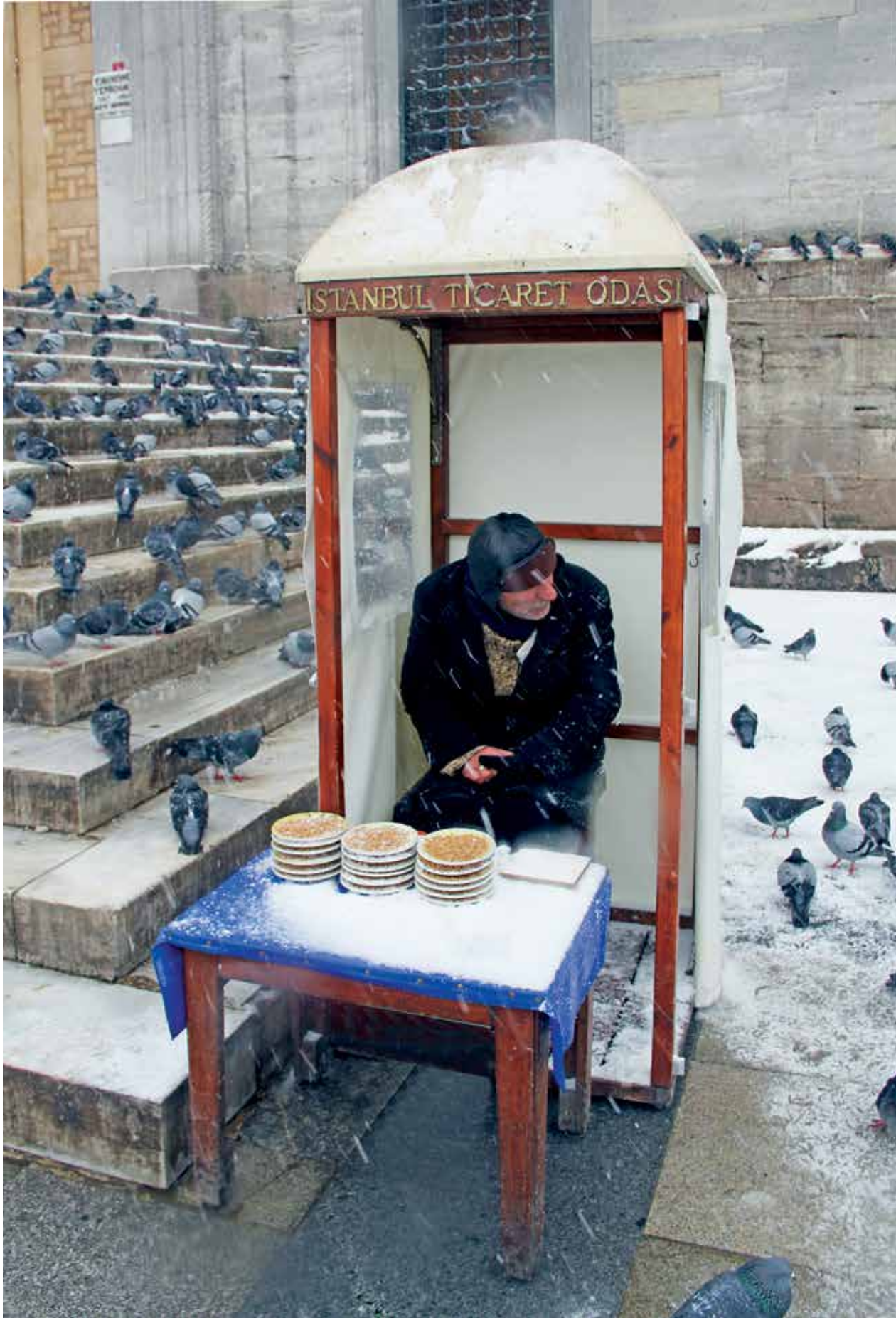
TAKDİM

Ünlü İtalyan seyyah Edmondo de Amicis'in İstanbul'u gördüğünde dilini lâl edip, ona "Ey biçare, şimdi bu ilahi manzarayı anlatmaya dilin dönüyorsa, anlat bakalım kıt kanaat kelimelerle! İstanbul'u anlatmaya kim cüret edebilir? Chateaubriand, Lamartine, Gautier mi? Onlar sadece kekelemişler" dedirten, bu efsunlu şehrin giriş kapısı niteliğindeki Yeni Camii'dir. Çünkü Yeni Camii, ardında yükselip bu şehre ruhunu yani silüetini veren Ayasofya Camii'nin de, Bayezid Camii'nin de, Süleymaniye Camii'nin de, Yavuz Sultan Selim Camii'nin ve diğerlerinin de muhafızı ve misafirleri şehre girişe hazırlayan nazenin süsüdür. Üstelik şehre bir kadının elinin değmesinin tüm zarafetini üzerinde taşır. Bânileri Safiye Sultan ve Hatice Turhan Sultan'da temerküz eden Osmanlı estetiğinin ve güzel sanatlardaki birikiminin zirve noktasıdır. O yüzden olsa gerek Amicis, "Valide Sultan Camii'ni [camiler içinde] en süslü olan" diye tasvir eder.

Kuşkusuz Yeni Camii'ni böylesine bir başyapıt haline getiren âlâmet-i fârikası, onun "dünyanın merkezi İstanbul'un merkezi olan Eminönü'nün merkezinde" yer almasıdır. Ayrıca Osmanlı klasik döneminin son ihtişamlı örneği olarak, Doğu'nun Batı'ya karşı savunma hattının güçlü müdafii olmasıdır.

Biz tüccarlar için ise ehemmiyeti şudur ki, ticaretin kalbi Eminönü kıyısı boyunca uzanan iskelelerin, hanların ve ticarethanelerin içinde yükselen bu heybetli cami, dünya ile ahireti birleştiren bir anlayışın yansımasıdır. Bu yüzden olsa gerek Ahmet Hamdi Tanpınar "Onun güzelliğini planından ziyade teferruatındaki mükemmellikte, şehrin bir sahilinde henüz karaya yaklaşmış masal gemisi duruşunda aramalıdır" diye yazarak, onu "henüz karaya yaklaşmış masalsı bir gemiye" benzetip, madde ile manayı cem eden yapısına dikkatimizi çeker.

Yeni Cami avlusu kuzey kapısı önünde bir kış günü kuşlar için yem satan bir satıcı (2008).
Külliyenin çevresi yüzyıllardan beri insanlara ve kuşlara hep mekân olmuştur.

Eminönü'nü üs kabul eden İstanbul Ticaret Odası olarak Yeni Camii'nin yüzlerce yıl daha yaşaması, ortaya koyduğu köklü misyonun geçmişten geleceğe aktarılması, İstanbul'a ruhunu veren niteliğinin devam etmesi için üzerimize düşeni yaptık. Yeni Camii'nin mütemmim parçası Hünkâr Kasrı'nı, beş yıl süren titiz restorasyonumuz neticesinde 2009'da tekrar kültür hayatımıza kazandırdık. Böylece sadece emsalsiz değerdeki süsleme ve çinilerle bezeli bir tarihî eserimizi kurtarmadık, aynı zamanda İstanbul'a karşı tarihî ve sosyal sorumluluklarımızdan birini daha yerine getirdik. Hem cami, hem Hünkâr Kasrı, nadir çini örnekleri, paha biçilmez hat yazıları, birbirinden değerli kalem işleri ve sedef işlemleriyle yaşayan bir müzedir.

Bize göre Yeni Camii Külliyesinin Hünkâr Kasrı dahil tüm parçaları, İstanbul'un yüzlerce tarihsel zenginliklerinden biri değildir; İstanbul'da neşet eden Osmanlı medeniyetinin emsalsiz bir numunesi, deyim yerindeyse, büyük medeniyetimizin bir özetidir. Bu yüzden kaybolup gitmesine müsaade etmeyerek, İstanbullu tüccarların ülkemizin ezeli ve ebedî tapu kayıtlarına sahip çıktığını gösterdik. Biz biliyoruz ki, bu tarihî yapı da diğerleri gibi bir taş yığını olmanın ötesinde,

bize ve çocuklarımıza bugünümüzü ve geleceğimizi şekillendirecek özgüveni, muktedir olma kuvvetini veriyor. Yine bize, büyük bir medeniyetin kurucusu olmanın sunduğu güçle, geleceğin de kurucusu olma kabiliyeti ve kararlılığı kazandırıyor.

Tüm bunların bilincinde olan İstanbul Ticaret Odası yönetimi, Hünkâr Kasrı'nın restorasyonunu gerçekleştirip 2010'da Avrupa'nın en büyük restorasyon ödülü olan Europa Nostra layık görülürken, o yönetimin bir üyesiydim. Şimdi ise İTO'nun başkanı olarak bu görkemli şaheseri tüm detaylarıyla aktaran bir kitabı yayınlamanın mutluluğunu taşıyorum. Bu kıymetli çalışmanın hayat bulmasında emeği geçenleri tebrik ediyor, sizlere de keyifli okumalar diliyorum.

Saygılarımla

Şekib AVDAGİÇ

İstanbul Ticaret Odası
Yönetim Kurulu Başkanı

ÖNSÖZ

Vâlide Hatice Turhan Sultan'ın İstanbul'a Naksettiği Ebedi Hayır Eseri Yeni Cami Külliyesi

Elinizdeki kitap; Osmanlının zor bir dönemde devletin bekasında tarihî bir rol üslenmiş olan Sultan IV.Mehmed'in annesi Vâlide Hatice Turhan Sultan'ın, taşıdığı inci mührü gibi İstanbul'un ve tarihin kalbine kondurduğu külliye belgesel hikâyesidir. İstanbul'un silüetini değiştiren Eminönü Yeni Cami Külliyesi, tarihî derinliği, yapımındaki zorluklar, sonucun güzelliği ve Mimar Sinan geleneğinden gelen son klasik Osmanlı eseri olmasıyla mimarlık ve sanat tarihimizin baş yapıtlarından birisidir. Temelini 1597'de Safiye Sultan'ın attığı ancak tamamlamanın 60 yıl sonra Hatice Turhan Sultan'a nasip olduğu bir güzel eserdir.

Yeni Cami Külliyesi'nin ilk temeli 1597 yılında Sultan III. Murad'ın eşi Sultan III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan tarafından atılmıştır. Eminönü bölgesi o zamanlar Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir ve kaynaklarda çevrenin her yönüyle karmaşık olduğundan bahsedilmektedir. İstanbul'un en önemli ticari merkezi olan bölgenin 1453'te Türkler tarafından fethinin anlamına da aykırı görülen bu manzarası, o zamana kadar, yöneticileri ve Müslüman ahaliyi de rahatsız etmektedir. Külliye için Safiye Sultan tarafından bu bölge seçilmiş, zorlu bir istimlak sürecinin ardından bölge temizlenmiş ve caminin temeli atılmıştır. Mimar Dâvud Ağa'nın başladığı temele, mimarın kısa süre sonra vefatıyla mimar Dalgıç Ahmed Ağa tarafından devam edilmiştir. Cami inşaatı 1603 yılında henüz ilk pencerelere kadar çıkmış iken, Sultan III. Mehmed'in vefat etmesi, Safiye Sultan'ın da vâlide sultanlığının sona ermesiyle yarım kalmış, daha sonra Safiye Sultan da vefat edince yapı tamamen ortada kalmıştır.

57 yıl sonra 1660 yılında İstanbul Suriçi'nin üçte ikisini küle çeviren bir yangın meydana gel-

miştir. Uzun yıllar içinde Yahudilerin yeniden bölgeye yerleşmesi ve çevresindeki işgaller dolaşısıyla görünmez hâle gelen cami inşaatı da bu yangınla ortaya çıkmıştır. O sıralarda bir külliye yaptırmak için yer arayan Hatice Turhan Sultan'a hâssa mimarı Mustafa Ağa tarafından, istediği külliye buraya yapılması için şöyle bir arzda bulunulmuştur: "... *ahsen-i hayrât olmaya lâayık, bin altı târîhinde (1597) Eğri fatihi Sultân (III.) Mehmed Han'ın vâlidesi Bâğçekapısı dâhilinde gümrüğe nâzır yaptırmaya başladığı câmii şerîf, oğlunun vefâtıyla ve kendisi de Sarây-ı Atike'ye gönderildiğinden yarım kalmış idi. Öyle bir saygı-değer vâlidenin hayrât-ı celîleleri bir alay Yahudi mahallesi içinde mezbelelikde harâb yatmak lâ-yıkı dîn ve devleti pâdişâhî değildir. Yarısı yapılp, binâsı aşağı pencerelere yetmişdir. Tamamlansa, kıyâmete değin hayırlı duaya mazhar ve mağ-firete sebep olur.*" demiştir. Konu vezîriâzama, ondan Vâlide Sultan'a arz olunup, makûl görüldükten sonra keşfe başlanmış, peşinden adı geçen Mimar Mustafa Ağa tarafından cami inşaatından bir sıra taş sökülerek işe başlanmıştır.

1660'ta başlayan inşaat 1663'te bitirilmiştir. İbadet için cami, sebil için çeşme, eğitim için dârülkurrâ ve sıbyan mektebi, sultanların kabulleri ve kısa ikametleri için Hünkâr Kasrı, vakfa gelir getirmesi için Mısır Çarşısı ve Vâlide Sultan'ın vefatından sonra defnedileceği bir de türbe inşa edilmiştir. Vakfiyesi 1663'te düzenlenmiş ancak resmî açılış 1665'te gerçekleşmiştir.

Kitabımızda bütün bunlar detaylarıyla anlatılmaktadır. Çalışma sırasında öncelikle, bulunabilecek kitap, tez, makale, dönemine ait tarihî metin, hatırat, edebî metin, araştırma gibi bütün yazılı sahih kaynaklarla; gravür, resim, fotoğraf, çizim, plan gibi görsel kaynaklar incelenmiş konumuza uygun olanlar derlenip toplanmıştır. Topkapı Sarayı, Türk İslâm Eserleri Müzesi, İBB Atatürk Kitaplığı, TTK kütüphanesi, İSAM Araş-

tırma Merkezi vb. gibi belli kütüphane veya mecralardaki arşiv belgeleri araştırılmıştır. Külliye yapıları ve çevresi incelenmiş, yapılan tamirler ve meydana gelen değişimler takip edilmiştir. Nihayet elde edilen belge ve bilgilerin ışığında, cami, kasır, çarşı, türbe, çeşme, muvakkithâne gibi külliyedeki bütün yapılar ayrı ayrı yerinde detaylıca incelenmiş, fotoğrafları çekilmiş değerlendirilmiştir.

Toplanan bütün bilgi, belge ve görseller kendi arşivimizde bulunan bilgi ve fotoğraflarla da desteklenerek harman oluşturulmuş, yıllarca yakından takip ettiğimiz külliyenin ulaşabildiğimiz belgelerinden yola çıkılarak metinleri yazılmıştır. Belgesi olmayan veya doğrulanmayan yahutta rivayet, hikâye, yorum tarzı herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Yapmaya çalıştığımız şey, var olan bilgilerden ve kendi incelemelerimizden hareketle, güzel fotoğraflarla da destekleyerek, doğru bilgilere dayalı derli toplu belgesel bir kitap ortaya koymaktan ibarettir. Tabiidir ki konu kendi kitap hacmi içinde ele alınmış bütün detaylara girilememiş, konu da dağıtılmıştır. Amacımız okuyucumuza külliyenin yapılış gayesini hissettirmek, mimarî yapısı, işleyişi, sanat değeri, döneminden günümüze taşıdığı kültürel değerler hakkında bilgi vermektir. Kitap özetle, Hatice Turhan Sultan'ın bu nadide eserinin derli toplu anlatıldığı bir kültür tanıtım kitabıdır. Başka da bir iddiası yoktur.

Çalışma; içinde sanat tarihi, mimarlık tarihi, kültür tarihi, tarih gibi birçok disiplinin yer aldığı bir bütün olarak ele alınmıştır. Külliyenin vakfiyesi, yapı özellikleri, süsleme ve çini programları, çevre değişimleri ayrı ayrı incelenmiş, okuyucunun anlayacağı şekilde birçok alanı içinde kaynaştıran tek bir üslûpla ortaya konmuştur. Dil çok teknik olmamakla birlikte belge ve bilgilerin yerli yerinde usulünce anlatımı konusunda da taviz verilmemiştir. Her bölümün kaynakları gerektiği yerlerde hem dipnotlarla hem bölüm sonlarında belirtilmiş ayrıca kitabın sonundaki kaynaklar bölümünde topluca verilmiştir. Külliye'nin tamamı veya herhangi bir birimi hakkında daha detaylı bilgilere ulaşmak veya bu konuda

yeni araştırmalar yapmak isteyenler verdiğimiz kaynaklardan rahatlıkla istifade edebilirler.

Çalışmada, diğer kaynaklarla beraber Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan **Hatice Turhan Sultan Vakfiyesi**¹ en önemli kaynağımız olmuştur. Vakfiye, dili, anlayışı, işin özünü ifade etmesi ve külliyenin yapımına bakış açısıyla döneminden günümüze yansıyan en değerli belgedir. Vakfiye, orjinalinden incelenmiş, FSMÜ'nün yayınladığı² kitaptaki transkriplerden istifade edilerek günümüz Türkçe'sine çevrilmiş, gerekli yerlerde de bölüm bölüm verilmiştir. Günümüz Türkçe'siyle anlamını verirken, çok dikkat etmemize rağmen doğal olarak anlam farklılıkları olabilir. O yüzden vakfiye metinleri okunurken sadece anlam olarak okunması doğru olacaktır. Derinliğine tercüme veya başka bir açıdan incelemeler yapmak için mutlaka vakfiyenin orijinaline ve işin ehillerine baş vurulmalıdır.

Kitaba, külliyenin genel olarak anlatıldığı bölümle başlanmakta; bu bölümde külliye'nin yeri, konumu, ilk yapılışı, çevrede meydana gelen yangın, yeniden yapılışı, mimarî yapısı, çevredeki değişimler anlatılmaktadır. Peşinden külliyenin vakfiyesi ele alınmakta, sonra da külliye'yi yaptıran Hatice Turhan Sultan'ın hayatı hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Daha sonra külliyenin birimlerine geçilmekte, sırasıyla cami, Hünkâr Kasrı, Mısır Çarşısı, türbe, çeşme-sebil, muvakkithâne anlatılmaktadır. Külliyenin kaybolan iki yapısı olan sıbyan mektebi ve dârülkurrâ da türbe bölümünün sonunda yer almaktadır.

Fotoğraflar; kitapta yazdığımız bilgilerin görsel olarak ifadesine uygun olacak şekilde, gerekli açılardan gerekli yerlerde ve zamanlarda kendimiz tarafından çekilmiştir. Fotoğrafların olabildiğince sanatsal ve çarpıcı detayları ifade etmesine özen gösterilmiştir. Ayrıca İstanbul'un birçok tarihî eserinde olduğu gibi yakından takip ederek zaman zaman fotoğraflarını çektiğimiz

1- *Hatice Turhan Sultan Vakfiyesi*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Turhan Vâlide Sultan kısmı, demirbaş no,137.

2- Nurdan Şafak, *Hatice Turhan Sultan ve Vakfiyesi*, FSMÜ y., 2017.

önemli yerlerden birisi olduğu için de arşivimizde yer alan fotoğraflar (özellikle de cami 2018'den beri tamirde olduğu için), çok işimize yaramıştır. İstisna olarak başka kaynaklardan aldığımız görsellerin kaynakları da altlarında gösterilmiştir.

Çalışmalarımız sırasında **katkıda bulunan;** Prof. Dr. Ayten Altıntaş, Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil, Prof. Dr. Cihan Okuyucu ve Prof. Dr. Mehmet İnbaşı'ya; bölgede çıkan yangınlar, tarihî bilgiler, görsel malzemeler, Yeni Camii, Mısır Çarşısı ve Hünkâr Kasrı restorasyonları gibi daha birçok konuda bilgilerine başvurduğumuz adını sayamadığım birçok dostumuza ayrı ayrı **teşekkür ediyorum**. Ama en çok teşekkür de bu eserin ortaya çıkmasına vesile olan İstanbul Ticaret Odası yönetimidir. Eseri yayınlamakla milli kültürümüze önemli bir katkıda bulunmuşlardır.

Sonuç olarak, biz elimizden geldiği kadar mevcut bilgiler ve araştırmalarımız ışığında külliye hakkında bilgi vermeye ve tanıtmaya çalıştık. Sanırım külliye hakkında bu şekilde yapılan ilk çalışma oldu. Sonuçtan ne çıkarılacağı ve okununca ne hissedileceği tamamen okuyucunun hissiyatına aittir. Dileğimiz; ciddi bir emekle ortaya koymaya çalıştığımız kitabın okunması, gelecek kuşaklara belge olarak kalması ve eli değen herkesin en güzel şekilde istifade etmesidir. Gayret bizden tevfik Allah'tandır. Ne mutlu, Safiye Sultan ve Hatice Turhan Sultan gibi küçük ya da büyük, güzel eserler bırakıp ahirete göç ederek yüzyıllar boyunca hayırla anılabilenlere...

Beykoz, Ocak 2022

Abdullah Kılıç

*(Kültür-Sanat Tarihçisi / Görsel Sanatlar Uzmanı
www.abdullahkiliç.com abdullah344@gmail.com)*

İÇİNDEKİLER

Yeni Cami Külliyesi	17
Başlangıç, Külliye'nin İlk Yapılışı (1597-1603)	19
Eminönü Bölgesi ve Külliye'nin Arsası	21
İlk Temel (1597)	27
İnşaatın Durması (1603).....	30
İlk Temeli Atan Safiye Sultan	31
Külliye'nin İkinci Yapılışı (1660-1663)	33
Büyük İstanbul Yangını ve Gelişen Olaylar (1660).....	33
Yangının Cami Temelini Ortaya Çıkarması ve Bölgenin Durumu.....	35
Alanın Yeniden Hazırlanması.....	37
İnşaatın Başlaması (22 Temmuz 1661)	38
Caminin Açılışı (30 Ekim 1665).....	41
Külliye'nin Yerleşimi ve Mimarîsi	47
Külliye'nin Dış Avlu Kapıları ve Çevrede Değişimler.....	48
Dış Duvarların Yıkılması ve Çevrede Meydana Gelen Değişimler.....	48
Hatice Turhan Sultan Vakfiyesi	55
Vakfiye'nin İçeriği.....	57
Giriş, Dua ve Vakfın Gayesi.....	59
Çanakkale Boğazındaki Kaleler.....	63
Külliye'nin Yeri, Yapılış Hikâyesi, Tamamlanması ve Cami.....	63
Bağışlanan Mülkler.....	65
Vakıf Merkezinde Görev Alacak Kimselerin Vasıfları ve Ücretleri.....	67
Vâlide Sultan'ın Diğer Vakıfları	69
Sonuç Kısmı.....	70
Turhan Sultan'ın Vakfiyede Adı Geçmeyen Diğer Hizmetleri.....	71
Külliye'nin Bânîsi Hatice Turhan Sultan (1627-1683).....	75
Hayatı.....	75
Vasiyeti.....	79
Terekesi.....	81
Günlük Hayatı.....	81
Hatice Turhan Sultan'ın da Yaşadığı Topkapı ve Edirne Sarayları.....	85
Osmanlı'da Vâlide Sultanlar.....	88
Hatice Turhan Sultan'ın Oğlu Sultan IV. Mehmed (1642-1693)	91
Külliye'de Yer Alan Yapılar	95
Yeni Cami	97
Kitâbesi	97
Mimarî Yapısı Yerleşimi ve Planı	99
İç Avlusu.....	100
Şadırvan.....	103
Doğrudan Cami Harimine Açılan Kapılar.....	105
Cami Harimi	109
Hünkâr Mahfili.....	113
Ahşap Vaaz Kürsüsü.....	119
Müezzin Mahfili.....	119
Minâre.....	119

Güneş Saatleri.....	119
Caminin Yazı ve Süsleme Programı	121
Yazılar (Hatlar).....	123
Süslemeler.....	124
Vakfiyeye Göre Cami ve Süslemeleri.....	127
Vakfiyeye Göre Caminin İşleyişi Çalışanları ve Ücretleri	129
Caminin Son Durumu.....	135
Hünkâr Kasrı	137
Kasrın Planı.....	141
Kasrın Süslemeleri	147
Çini Hatlar.....	149
Köşkteki Çini Hatlar ve Mealleri.....	149
Asımî'nin Şiiri.....	151
Asımî'nin Şiirinin Yazılı Bulunduğu Yerler.....	153
Kasrın Tamirleri	161
Kasrın Son Tamiri (2005-2009).....	165
Yeniden Hizmete Açılış.....	179
Köşkün Son Durumu (2021).....	180
Mısır Çarşısı	181
Mimarî Yapısı.....	187
Mısır Çarşısı ve Aktarlar	190
Çarşının İşleyişi	183
Çarşıda Çalışanlar ve Vakfiyedeki Yeri	195
Çarşının Son Durumu.....	197
Türbe ve Bitişindeki Yapılar	199
Mimarî Yapısı	201
Türbenin Süsleme Özellikleri.....	203
Vakfiyede Türbe ile İlgili Bölüm.....	205
Havâtîn Türbesi	207
Cedîd (yeni) Havâtîn Türbesi	207
Türbedek Mezarlar.....	207
Hazîresi.....	207
Türbenin Planı ve Mezarların Yerleri.....	208
Kütüphane.....	211
Türebeler ve Kütüphanenin Son Durumu.....	212
Külliyenin Kaybolan İki Yapısı, Sıbyan Mektebi ve Dârülkurrâ	215
Sıbyan Mektebi.....	215
Dârülkurrâ (Kur'ân eğitimi verilen yer).....	219
Külliyenin Yanında Bir Hamam.....	219
Çeşme ve Sebil	221
Mimarî Yapısı	225
Kitâbesi.....	226
Vakfiyedeki Yeri.....	227
Muvakkithâne	231
Muvakkithâneler	234
Kaynaklar	237

YENİ CAMİ KÜLLİYESİ

Başlangıç, Külliye'nin İlk Yapılışı (1597-1603)

Eminönü Bölgesi ve Külliye'nin Arsası

İlk Temel (1597)

İnşaatın Durması (1603).

İlk Temeli Atan Safiye Sultan

Külliyenin İkinci Yapılışı (1660-1663)

Büyük İstanbul Yangını ve Gelişen Olaylar (1660)

Yangının Cami Temelini Ortaya Çıkarması ve Bölgenin Durumu

Alanın Yeniden Hazırlanması

İnşaatın Başlaması (22 Temmuz 1661)

Caminin Açılışı (30 Ekim 1665)

Külliyenin Yerleşimi ve Mimarîsi

Külliyenin Dış Avlu Kapıları ve Çevrede Değişimler

Dış Duvarların Yıkılması ve Çevrede Meydana Gelen Değişimler

Karlı bir kış gününde caminin doğu kapısından giriş ve karşıda tamirattan yeni çıkmış Hünkâr Kasrı (8 Ocak 2013).

BAŞLANGIÇ

Külliye'nin İlk Yapılışı (1597-1603)

Yüzyıllarca varlığını sürdürerek, İstanbul'un silüetine ebedî katkıda bulunan ve şehrin en işlek yerinde uzun yıllar hizmet verecek olan bu muhteşem külliye'nin ilk temelleri Sultan III. Murat'ın eşi, Sultan III.Mehmet'in annesi Safiye Sultan tarafından atılmıştır. Safiye Sultan, vâlîde sultanlığının en parlak döneminde bir külliye'nin yapımına karar vermiş ve yer olarak şehrin bir bakıma kapısı olan Eminönü seçilmiştir. O zamana kadar o günkü şehrin önemli tepeleri ve merkezî yerlerine, daha önceki sultanlar tarafından külliye yapılmış olduğundan daha uygun bir yer de bulunamamış olabilir. Mesela külliye'nin temeli atıldığı sırada; hemen üstünde Süleymaniye Külliyesi (1557) vardı. Şimdiki Haseki semtinde Haseki Hürrem Sultan Külliyesi (1539), Edirnekapı'da (1566) ve Üsküdar İskelesi'nde (1547) Mihrimah Sultan'ın külliye yapılmıştı. Ayrıca çevrede Sokullu Külliyesi (1577) ve Rüstem Paşa Külliyesi (1561) gibi bazı kudretli paşaların da eserleri vardı. Daha eskiden yapı-

ma Fatih Külliyesi (1463) ve Bayezit Külliyesi de (1486) önemli merkezî yerlerdeydi. Kayınvâldesi Nurbânû Sultan da Üsküdar'ın güzel bir tepesine kısa süre önce Mimar Sinan'a muhteşem bir külliye yaptırmıştı (Atik Vâlîde Külliyesi, 1579).

Seçilen yer, İstanbul'un ticaret merkezi, insan yoğunluğunun çok olduğu bir bölgeydi ve bölgede Yahudi cemaati çoğunlukta bulunuyordu. Kaynaklarda belirtildiğine göre de oldukça karmaşık, her türlü kötülüğün olduğu bir yerdi. Buraya bir cami yapılmakla aynı zamanda bu karmaşıklık da ortadan kaldırılmış olacaktı!

Havadan Eminönü bölgesi, Tarihi Yarımada ve Yeni Cami Külliyesi, 2008 (Fotoğraf, H. Ömer Camcı).

Yanda aynı bölgenin uzaydan görünüşü, 2021.

- 1- Yeni Cami Külliyesi
- 2- Topkapı Sarayı
- 3- Ayasofya-i Kebîr Camii
- 4- Sultanahmed Camii
- 5- Kapalı Çarşı
- 6- İstanbul Üniversitesi sahası
- 7- Süleymaniye Külliyesi

Eminönü Bölgesi ve Külliye'nin Arsası

Külliye'nin yapılacağı Eminönü bölgesi, ticaretin kalbinin attığı oldukça kilit bir noktada, bir o kadar da karmaşık bir yerdedi. Bizans döneminden bu yana insan yoğunluğunun, özellikle de gelen giden yabancıların çok olduğu bir bölgeydi. Dünyanın her yerinden gelen ticaret malları orada indirilir, gümrükten geçer ve çevredeki hanlara dağıtıldı. Tüccarlar, çalışanlar, alış veriş yapanlar, her türlü ziyaretçilerle dolup taşardı (ki kısmen hâlâ öyledir).

Şehri, Yenikapı'dan Sarayburnu'na kadar Marmara surlarıyla (8.000 m), Sarayburnu'ndan Haliç kıyısındaki son kapı olan Ayvansaray'a kadar Haliç surlarıyla (5.000 m), Ayvansaray'dan Yedikule'ye kadar da kara surlarıyla (6.800 m) çevreleyen Bizans'tan kalma surlar¹ ayakta idi ve üzerinde şehre girilen kapıları vardı. Sarayburnu'ndan Haliç'e dönünce, saraydan sonra Haliç'teki ilk kapı olan **Bahçekapısı** da buradaydı. Topkapı Sarayı'nın o zamanlar buraya kadar uzanan hasbahçesinden dolayı bu kapıya Bahçekapısı deniyordu (Kapıya yakınında Yahudilerin havrasının bulunmasına izafeten Çift Kapısı da denirdi. Daha sonraları Şehit Kapısı denmiştir). Geceleri şehrin kapıları kapandıktan sonra, geç kalanlar kapanmayan bu kapıdan içeri alınırlardı. Bizans döneminde bu kapıya "Porta Neorion" kapısı denildiği, yakınında bir kule olduğu; Haliç'in ağzına gerili zincirin bir ucunun kuleye, diğer ucunun da Galata Kulesi'ne bağlı bulunduğu rivayet edilmektedir. Kapının yerinin Yeni Cami arkasında ki Arpacılar Caddesi üzerinde olduğu sanılmaktadır.

Bu sur kapıları umumiyetle mermer kemerliydi. Yanlarındaki merdivenlerle sura çıkılabilirdi.

1- Dünyanın en eski şehirlerinden biri olan İstanbul surları da 4 defa inşa edilip yıkılmıştır. Bugünkü şekli MS 408'de İmparator Theodosius tarafından verilmiştir. Kara tarafında, iki sıra sur ve arasında hendekler vardı. Bu iki surun arası 70 m kadardı. Ayrıca 50 m aralıklarla burçlar yer alırdı. Bu surlar üzerinde 400 kule ve 55 kapı bulunuyordu. Nice güçlü ordular bu surları geçememiş; önlerinde perişan olup dönmüşlerdi. Günümüzde Marmara ve Haliç surlarının büyük kısmı yıkılmış olup kara surlarının yarısından fazlası harap vaziyettedir. Bir kısmı aslına uygun şekilde tamir ettirilmiştir. (Prof.Dr.E.Buğra Ekinci, <https://www.ekremlugraekinci.com>)

Gerektiğinde kapatmak üzere demir kapıları ve parmaklıkları vardı. Ana kapılar, iç ve dış olmak üzere iki kapıdan müteşekkildi. Bugün ortasından cadde geçen 2 tanesi dışındakiler bir arabanın geçemeyeceği kadardır².

Haliç üzerindeki ikinci kapı ise Bahçekapısı'nın biraz ilerisindeki **Balıkpazarı Kapısı** idi. Bahçekapısı ile Balıkpazarı Kapısı arası cami yapılarına kadar meydan idi. Külliye bu iki kapı

2- Coğu kaybolmuş kapıların bazısının üzerinde Bizans ya da Osmanlı kabartmaları, yazılar veya Osmanlı devrinden kalma kitâbeler yer alır. 55 kapıdan zamanımıza 40'tan azı intikal etmiştir. Bugün kara surları üzerinde bazısı Bizans'tan kalma, bazısı Türkler tarafından açılmış 11 kapı bulunmaktadır. (Prof. Dr. E.Buğra Ekinci, <https://www.ekremlugraekinci.com>)

Cristoforo Buondelmonti'ye ait 1420-1430'lar civarına tarihlenen Konstantinopolis haritası (<https://tr.wikipedia.org/>). Haritada dönemin tarihî yapıları, Bizans surları ve surlar üzerindeki bazı kapılarla birlikte Bahçekapısı da o günkü adlarıyla gösterilmiş.

arasındaki meydanı da içine alan bir arsada kurulmuştur. Burada bir de meydan iskelesi vardı. “Gümrük Emini” burada oturur ve dünyanın çeşitli ülkelerinden buraya mal getiren gemilerden gümrük alırdı. Bu meydan da, gümrük emininin³ nezaretinde gümrük anbarlarının bulunması ve gümrük işlemlerinin yapılmasından dolayı önce **Gümrükönü**, sonraları **Eminönü** adını almıştır.

Bu meydan ayrıca “Pencik Emini”nin (Esir ticaretinden alınan beşte bir verginin tahsil edildiği gümrük memurluğu)⁴ nezaretinde yapılan esir girişine de ev sahipliği yapardı. Bu konuda Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*’sinin gümrükleri anlattığı bölümünde şu bilgileri vermektedir:

“Otuzuncu emanet, Pencikhane: Ağa bir, nefer 200. Pirleri Abdullah et-Tahrî’dir. Selman

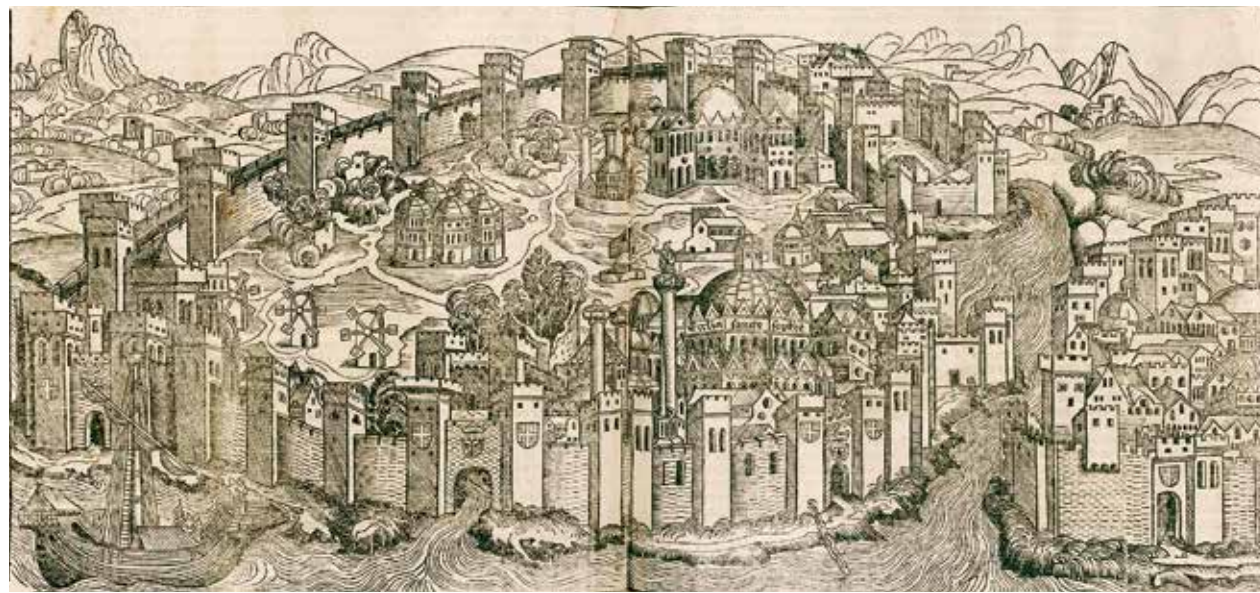
3- Bir işin başı ve sorumlusu olma, emin konumunda bulunma, Gümrük emniyeti, Fetvâ emniyeti, Arpa emniyeti gibi.

4- Pencik vergisini toplayan memurluk. Pencik Farsça, penc u yek “beş ve bir” penciyek’ten pencik “beşte bir” demektir. Osmanlı Devleti’nde akınlarda ve savaşlarda ele geçen esirlerden devlete ayrılan beşte biri veya bu esirlerin sahiplerinde kalan beşte dördünden alınan vergiye pencik vergisi denir. Her esirin pencığı olan yirmi beş akçe beytülmal verildikçe bir varaka (makbuz) verilmek ve o varakada yazılı şahıs o adamin malı olmak kaidesi konulmuş idi. Kaynak: Kubbealtı lügatı, (http://www.lugatim.com/s/PENC%C4%B0K)

belini bağladı, Hazret’in emini ve Hz. Ali’nin öğrencisi idi. Bu işyeri Eminönü’nde Büyük Gümrük karşısında büyük çardaktır, senelik (...) kese mîrî mal verir iltizamdır. Leh, Çek, Nemse, Moskov, Rus, Gürcü, Abaza ve Çerkez’den gelen esirlerin, emin bu işyerinde bütün kölelerin ve kızların eşkâllerini yazıp esir başına birer altın alıp eline pencik kâğıdı verir, sonra sahibi esirlerini satar. Elinde pencik eskalli ve mühürlü kâğıdı olmasa satamaz ve esirini mîrîye katarlar. Zira pencik emininin 200 neferleri böyle kâr bulmaya memurlardır. Bunlar da alay ile geçerken esir eşkâli yazar şeklinde geçip pencikhanelerini arabalar üzere öyle süslerler ki sanki Havnak Köşkü’dür.⁵”

Bunlardan başka Gümrükönü Meydanı’nda; Bahçekapısı’na yakın yolun başında Bursa Tekyesi adını taşıyan Şeyh Mehmed Geylani Tekkesi (Bugünkü Arpacılar Mescidi), Gümrük ambarları yakınında Hidâyet Camii, bânîsi Molla Gürani olan Manastır Mescidi, bugünkü Yenicami’in denize bakan kapısı yanında Gümrükönü Mescidi vardı (Bu mescit sonradan evkafca satın alınarak yerine Selânik Bonmarşesi inşa edilmiş, nihayet

5- Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, İstanbul, Seyit Ali Kahraman, İTO Yayını, İstanbul, 2018, s.321.

Hartman Schedel, İstanbul’un bilinen basılı ilk haritasında (1493) İstanbul surları, Sarayburnu ve Haliç görülüyor (Resim: Ayşe Y. Kubilay, “Batı Kaynaklı Haritalardaki İstanbul”, *Büyük İstanbul Tarihi*, S.522).

bu da yıkılarak bugünkü Eminönü Meydanı ortaya çıkarılmıştır).⁶ Bu istimlak bölgesi dahilinde, Selânikî’nin verdiği bilgiye göre bir havra ve bir de kilise mevcuttu.

Caminin yapıldığı bu bölge, özellikle Edirne ve Selânik’ten gelen Karay Yahudilerinin yoğun şekilde yaşadığı bir yerdi. Bundan dolayı, “Edirne Yahudiler Mahallesi (Mahalle-i el-Yahûdiyyin el-Edirneviyyin)” adıyla anılmaktaydı. Cami inşaatı da Bahçekapısı ve Balıkpazarı Kapısı’nın arasında yer alacaktı.

1553-54’te İstanbul’u ziyaret eden Hans Dernschwam, Yahudiler ve oturdukları yerlerle ilgili olarak, “Yahudiler kentin alt kısımlarında daracık sokaklarda, tıks tıks, üst üste, denize yakın sefil evlerde oturuyorlar. Nitekim bu pis evlerde her yıl salgın hastalıklar zuhur eder” ifadelerini kullanır (Yeni Cami’nin inşa sürecinde

6- Şehabeddin Tekindağ, ‘XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Abide: Yeni Cami Külliyesi’, İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, 28-29 (1975): 167-193.

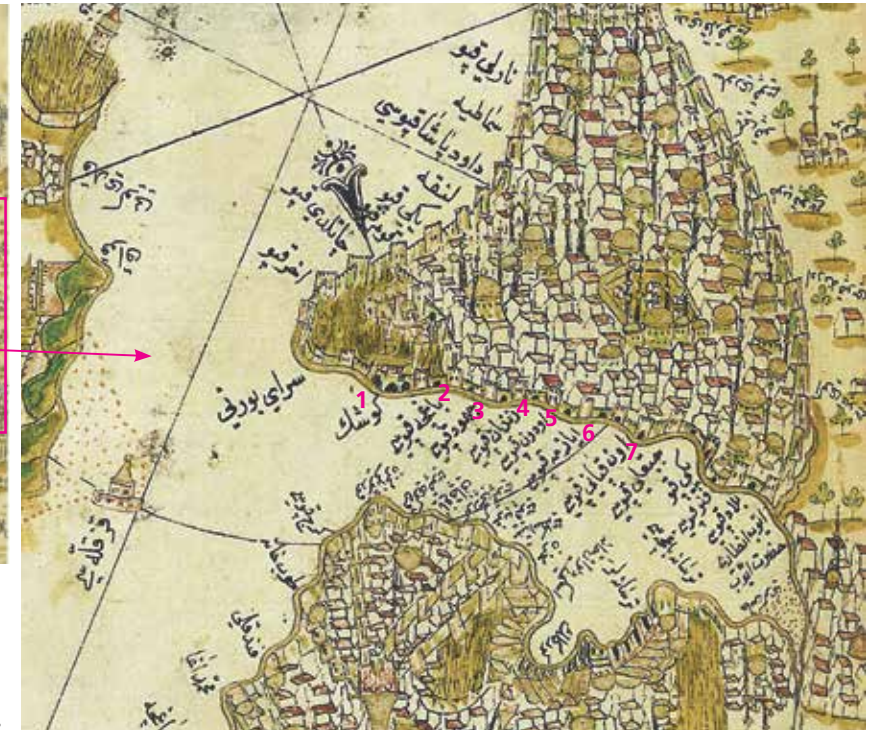
buradaki Yahudiler iki misli istimlak bedeli ödenerek Hasköy semtine nakledilmiş, orada kendilerine evler verilmiş, ayrıca ömür boyu vergiden muaf tutulmuşlardır)⁷.

Bahçekapısı’ndan sonra gelen, **Balıkpazarı Kapısı**; yanında ve karşısında pek çok balıkçı dükkânı bulunduğu için Balıkpazarı Kapısı olarak adlandırılmıştır. Kapının bulunduğu nokta Mısır Çarşısı’nın aynı adlı kapısının biraz önünde, Yeni Cami önünden gelen surun üzerindeydi. 1815’te Kulekapılı Seyyid Hasan tarafından çizilen *II. Bayezid Suyolları Haritası*’nda kapının yeri net bir şekilde gösterilmiştir. Bu sur kapısının önünde, deniz kıyısında üç de iskelesi vardı. Bunlardan biriyle Galata arasında kayıklar karşılıklı sefer yaparlardı, diğerleriyle kayıklar uzak yerlere işlerdi.

7- Sevgi Parlak, “Sirkeci-Unkapanı Ekseninde Osmanlı Döneminde Mahalleler Ve Belli Başlı Mimari Eserler”, *Geçmişten Günümüze Eminönü- Sirkeci*, İTO Yayını, 2020, s.97.

Pîri Reis’in *Kitâb-ı Bahriye*’inde yer alan haritada Sarayburnu, sur kapıları ve Bahçekapı görülebiliyor. Harita yapıldığı zaman (1526) Yeni Camii henüz yapılmamıştır (Harita: *İstanbul, Pîri Reis, Kitâb-ı Bahriye, Köprülü Ktp.*, nr.II/171, vr. 428).

Haritada bölgedeki yazılar şöyle: 1- Köşk (Topkapı Sarayı Yalı Köşkü olmalı), 2- Bahçekapısı, 3- Çuhutkapısı, 4- Zindan Kapısı, 5- Odun Kapısı, 6- Ayazma Kapısı, 7- Unkapanı Kapısı. Haritada Bahçekapısı ile Çuhut Kapısı ayrı ayrı gösterilmiştir. Halbuki bazı kaynaklarda aynı kapı olarak kaydedilmiştir.

Sebastian Münster'in 1544 tarihli kuşbakışı İstanbul haritasında şehrin surları, Sarayburnu ve Haliç görülüyor. Bu tarih, Kanûnî dönemidir ve Süleymaniye Camii'nin yapımına 11 yıl, Yeni Cami'nin ise ilk temeli atılmaya henüz 53 yıl vardır (Resim: Ayşe Y. Kubilay, "Batı Kaynaklı Haritalardaki İstanbul", *Büyük İstanbul Tarihi*, S.523).

Grelot Guillaume'nin çizimiyle 1680'e doğru İstanbul. Eminönü Yeni Camii de henüz yeni yapılmış. (*Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople. Paris, 1680*).

Hovhannesyan'ın 1800'de yazdığına göre:⁸ "Bu sahilde, surun dışında Yahudilerin meskûn bulunduğu pek çok ev ve çarşıları bulunmaktadır. Balıkpazarı Kapısı karşısında Mısır Çarşısı yer alır. İçinde bulunan sıra sıra birçok dükkânda Mısır'dan gelen ürünler satılır. Mısır Çarşısı'nın batı tarafında kahveciler vardır. Burada yüzlerce insan ellerindeki havanla kavrulmuş kahveyi döver ve sonra ufalayarak toz hâline getirirler. Ve buradan, şehirdeki bütün dükkânlarla, civar bölgelere kahve dağıtımı yapılır. Balıkpazarı Kapısı ile Bahçekapısı arasında, Yeni Cami yer alır. Surun yanında bina edilmiş olan bu caminin deniz yönünde, yakın bir zamanda surun üzerinden avluya açılan yeni bir kapı ve insanların inip çıkabileceği, taştan ve iki yöne doğru basamakları olan bir merdiven yapılmıştır. Ve bu kapıda gümrük mallarını kontrol eden bir 'Dideban'(gözcü) durur. Buraya yakın olan Hasır İskeleyi'nden Zindan Kapısı'na kadar, surun önünde, başka milletlere mermerden mezar taşları ve sair taş eşyalar yapan taş atölyeleri bulunur. Burada ayrıca tekne ve kürek satıcıları ile çeşitli mallar satan bakkallar vardır."

8- Sarkis Sarraf Hovhannesyan, "Payitaht İstanbul'un Tarihçesi", *Geçmişten Günümüze Eminönü- Sirkeci*, İTO Yayını, 2020, s.180.

Külliyenin yapıldığı bu bölge, limanlarına her türlü malın geldiği, alınıp satıldığı, çevredeki hanlara dağıtıldığı bir bölgedir. Buna bağlı olarak da hamalı, gemicisi, sandalcısı, taciri, semt esnafı ve müşterileriyle arı kovani kaynaştığı gibi bir manzara oluştururdu. Gümrükönü ve bitişiğindeki Balık Pazarı bölgenin merkezi durumundaydı. "Porta Piscari" veya "Pereme Kapısı" olarak bilinen Balık Pazarı'nın, İstanbul'un fethinden önce de var olduğu anlaşılmaktadır.

Balık Pazarı sahili ise Galata ve Beyoğlu'na gitmek isteyenleri karşıya geçiren irili ufaklı birçok kayığın iskeleleri ve iskele başlarında salaş dükkânlar, kahvehaneler, sahile palamar atıp (gemileri iskeleye bağlamak için kullanılan halat) bağlanmış, çeşitli zahire, erzak gemileri; oraya buraya koşuşturan gemiciler, hamallar vs. hemen hemen her günün renkli ve canlı panoramasıydı ki her ressamın, her fotoğraf sanatı meraklısının asla bıkmayacağı pek nefis bir görüntü sergilemekteydi.⁹

Bölge, pek çok yabancı seyyahın gravürlerine de konu olmuştur. Çeşitli dönemlerde deniz tarafından yapılan birçok gravürde Eminönü'nün

9- L. Panos Dabağyan, "Zaman Tünelinde Şehr-i İstanbul", *Eminönü- Sirkeci*, İTO Yayını, 2020, s.194-198.

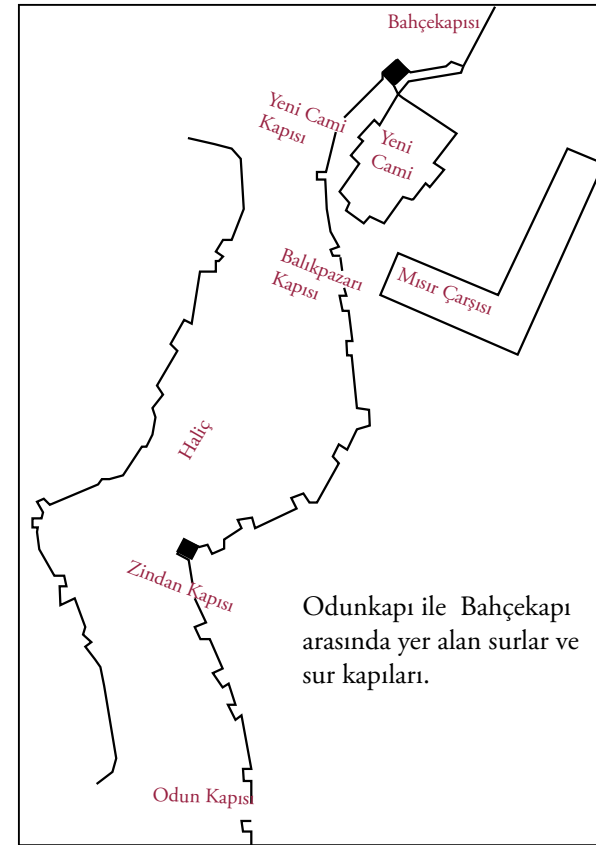
Yeni Cami'nin eski bir çizimi (Gouffier. *İstanbul Tarihi*, İSAM)

eski hâli bütün canlılığıyla görülebilmektedir. Bu canlılık, XIX.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Galata Köprüsü'nün yapılmasıyla daha da artmıştır.

Surdan içeri açılan Balıkpazarı Kapısı ve kapının denize doğru önündeki Balıkpazarı İskelesi, çevresindeki yapılarla beraber 1936 yılında ortadan kaldırılmıştır. Bu sırada burada bulunan ve "Balıkpazarı İskelesi Tekke Mescidi" veya "İzzet Paşa Mescidi" adıyla anılan İzzet Mehmed Paşa Camii de ortadan kaldırılmıştır. İzzet Mehmed Paşa Camii, II. Mustafa zamanında (1695-1703) inşa edilmiş, III. Selim'in sadrazamlarından İzzet Mehmed Paşa tarafından çokgen planlı ve fevkâni olarak ihya edilmiştir.

Eminönü bölgesi; (caminin iç tarafına yapıldığı) Bahçekapı ve Balıkpazarı Kapısı'ndan sonra gelen Zindan Kapısı, Odun Kapısı, Ayazma Kapısı ve Unkapanı Kapısı'na kadar uzanmaktadır. Ancak biz konumuz gereği sadece ilk iki kapı arasının o zamanki genel durumunu okuyucu-

nun gözünde biraz canlanması açısından yerimizin el verdiği kadarıyla kısaca bilgi vermekle yetiniyoruz. Bölge hakkında geniş bilgi edinmek isteyenler İstanbul Ticaret Odası'nın hazırladığı "Eminönü-Sirkeci" ve "Bahçekapısı" kitapları ile Fatih Belediyesi'nin yayınladığı "İstanbul'un Kitabı Fatih" adlı iki ciltlik esere müracaat edebilirler. Konuyla ilgili, yazımızın sonundaki kaynaklarda gösterdiğimiz daha birçok eser vardır.

1936'da yıkılan "Balıkpazarı İskelesi Tekke Mescidi" veya İzzet Mehmed Paşa Mescidi. Mescit II. Mustafa zamanında (1695-1703) inşa edilmiş, III. Selim'in sadrazamlarından İzzet Mehmed Paşa tarafından çokgen planlı ve fevkâni olarak ihya edilmiştir (S. Parlak, s.97).

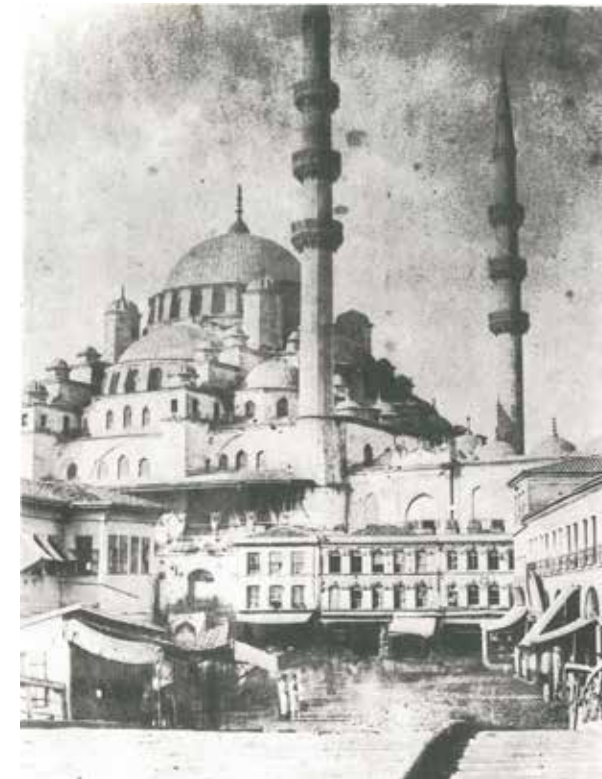

Cumhuriyetin ilk yıllarında Balıkpazarı İskelesi.

Külliye Sahasının İstimlakı

Şehir surlarının iki kapısı arasındaki külliye için düşünülen bu sahada sur önünde bir meydan bulunsa da anlattığımız gibi Müslümanlara ve Yahudilere ait ev, ibadethane, dükkân gibi birçok yapı da vardı. Alandaki bu yapılar dönemin kaynaklarında detaylarıyla anlatıldığı gibi bedelleri iki kat verilerek istimlak edilmiştir. Devrin tarihçilerinden Selânikî eserinde bu istimlak işlerinden, yaşanan zorluklardan, hatta yapılan bazı haksızlıklardan bahsetmektedir. Yahudilere paraları fazlasıyla ödenirken Müslüman hak sahiplerine haklarının ödenmediğinden yakınmaktadır.

Burada mülkleri satın alınan Karay Yahudilerinden kırk kişi, kayd-ı hayat şartıyla vergiden muaf tutularak Hasköy'e nakledilmişlerdir. Ayrıca bu kişilere Hasköy'de yeni evler verilmiş ve sinagoglarının bulunduğu arsaları, kanunen satılmadığı için karşılığında her yıl kendilerine otuz iki kuruş kira ödemesi yapılmıştır. Simon Şişman'ın verdiği bilgilere göre ise Karayların arsası üzerine yapılmaya başlanan cami için kendi-

1865'te Yeni Camii (V.G.M. Yayını, s.191)

lerine arsanın kira bedeli olarak hazineden 2.260 akçe verilmiş ve bu para her sene özel bir merasimle ödenmeye devam etmiştir. Miktarı her ne olursa olsun, söz konusu kaynakların verdiği bilgiler, Yeni Cami arsasının istimlak hukukuna uygun olarak devralındığını göstermektedir.¹⁰

Burda bir şeye de dikkat çekmek yerinde olacaktır. İslâmiyet'in ilk dönemlerinden beri cami yapımlarında bu tür arsa problemlerinde hak sahiplerinin razı ve memnun edilmesine çok dikkat edilmiştir. Çünkü Allah adına yapılan bir binaya kul hakkının veya şüphesinin karışması asla uygun görülmemiştir. Kaldı ki İslâm inancında her konuda kul hakkına çok dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. İslâm tarihinde Müslim veya özellikle Gayrimüslim hak sahiplerinin bu tür durumlarda nasıl kat kat bedeller ödenerek memnun edildiğine dair pek çok hikâye vardır. Burda da öyle olmuştur. Yerlerine karşılık yeni yerler verilmiş, vergiden muaf tutulmuş, vakıflarına kiralar ödenmiş, eski ibadethanelerinin yerine başka yerde yenileri yapılmıştır. Belgelere göre bu konuda oryantalistlerden kaynaklanan bazı eleştirel yorumlara katılmak mümkün değildir.

Fakat külliyenin 1597'de başlayan bu ilk yapım teşebbüsünün 1603'te akim kalması sonunda yeniden yapılmaya başlayacağı 1660'a kadar, bölge Yahudiler tarafından tekrar işgal edilmiştir. Öyle ki yerden 3 m kadar yükseltilmiş zemin üzerine yapılı, bir adam boyu cami temeli, görünmez hâle gelmiştir. Turhan Sultan, külliye-yi ayağa kaldırırken işgal edilen bölgeyi yeniden istimlak etmek ve Yahudilere tekrar yüklü miktarlarda bedel ödemek durumunda kalacaktır.

10- Kenan Yıldız, 1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s.163-170.

Kauffer'in 1776 tarihli İstanbul haritasında Sarayburnu, Topkapı Sarayı, Eminönü, bölgedeki sur kapıları ile Yeni Cami de gösterilmiş.

Yeni Cami Külliyesi, 2008 (Fot. H.Ö. Camcı).

İlk Temel (1597)

Safiye Sultan'ın yapmak istediği külliye'nin arsası alındıktan sonra planlanan yapıların yerleri hazırlanmıştır. Külliye'de, ilk planlamada cami dışında hangi yapıların olduğu belli olmamakla beraber medrese, imaret ve ribâtlardan bahsedilmektedir. Ancak bunlar sonraki inşasında yapılmamıştır (Külliye, 57 yıl sonra Hatice Turhan Sultan tarafından tamamlandığında; cami, Hünkâr Kasrı, çarşı, türbe, dârülkurrâ, sebil, çeşme ile sıbyan mektebinden oluşacak, daha sonra da kütüphane, muvakkithâne, iki türbe ve çeşmeler ilave edilecektir).

Safiye Sultan'ın planladığı caminin temeli dönemin kaynaklarına göre 10 Muharrem 1006'da (23 Ağustos 1597) törenle atılmıştır. (Bazı kaynaklarda 8 Nisan 1598 olarak verilmektedir. Bu tarihte bir vesileyle ikinci bir tören düzenlenmiş olabilir.) Törene bazı saray mensupları ve din adamları katılmıştır. Caminin mimarı Mimar Sinan'ın öğrencisi ve mimarî üslubunun takipçisi, devrin mimar başı Dâvud Ağa'dır.¹¹ Dâ-

11- Mimar Dâvud Ağa (ö.1007/1598 ?). Mimar Sinan'ın yanında yetişerek onun vefatından sonra 1588'de "sermi'mâr-ı âlem" olan Dâvud Ağa'nın nereli olduğu, hangi tarihte dünyaya geldiği ve önceki çalışmaları hakkında bilgi yoktur. Baş mimar olana kadar uzun yıllar su yollarının bakımıyla ilgilenmiştir. 1001 (1592) tarihinden itibaren yazılan belgelerde mimarbaşı olarak zikredilir. 1001 Cemâziyelevinde (Şubat 1593) sarayda bir kasrı hümayun yapmakta olduğu bilinmektedir.

Dâvud Ağa mimar başlığı sırasında birçok bina yapmıştır. Bunların bazıları şunlardır:

1585'te Sarây-ı Hümayun'da bir oda ile bir hamam yapmıştır. 998 (1590) yılında Sultan III. Murad için Saray'ın Marmara'ya inen eteğinde, sur duvarı önüne bitştirilen kemerler üzerine İncili Köşk'ü inşa ederek güzel İznik çinileriyle süslemiştir.

Dâvud Ağa Sarây-ı Hümayun'un eteğinde, Haliç'e girişte yine surlar üzerinde ikinci bir köşk daha yapmıştır. Sepetçiler Kasrı olarak adlandırılan bu kasrın yapımına 999 (1590-91) yılında başlanmış, 1000 Cemâziyelâhirinde (Mart-Nisan 1592) tamamlanmıştır.

Dâvud Ağa'nın Fatih Çarşamba'da Dârüssaâde ağalarından Mehmed Ağa için bir cami inşa ettiği öğrenilmektedir. Çarşıkapı semtinde, Divanyolu Caddesi kenarındaki Koca Sinan Paşa Külliyesi de Dâvud Ağa'nın eseridir (1002/1593-94). Sultan III. Mehmed'in kapı ağası Gazanfer Ağa tarafından 1000 (1591-92) yılına doğru yaptırıldığı sanılan türbe, sebil ve medreseden meydana gelen küçük külliye'yi de Mimar Dâvud'un yapmış olabileceği ileri sürülmüştür.

Dâvud Ağa'nın ölümüyle ilgili iki ayrı kayıt vardır. Bunlardan birincisi, XVI. yüzyılda yaşayan Selânikî Mustafa Efendi

vud Ağa, Osmanlı devri Türk mimarîsinin Koca Sinan'la başlayıp gelişen klasik dönemini onun gelenekleriyle sürdüren bir mimardır. Eserleri, onun Türk klasik üslubunu bazı yeniliklerle sürdüren usta bir mimar olduğunu göstermektedir.

Dâvud Ağa, maiyyetinde pek çok yapı ustası, dülgere ve taş ustası olduğu hâlde, törende hazır bulunan ulemânın ve vüzerâ huzurunda temel kazma işine başlamıştır. Caminin inşaat sahası alçak ve dolma bir arazi olduğundan temel çukurlarından su çıkmıştır.

Selânikî'ye göre deniz sahili dağ eteği olduğu için gece gündüz tulumlarla değirmen döndürecek kadar su boşaltılıyordu. Bu zorluk karşısında mimar Dâvud Ağa vezirlere "Denizde böyle azim bir temel yapılmamıştır, acayip has bir eser olup dünyaya örnek olacaktır" diyerek Mimar Sinan'ın Büyükçekmece Köprüsü'nde yaptığı gibi büyük kazıklar çaktırıp, bunların başlarını kurşun kuşaklarla birleştirerek binanın temel taşlarını bu tabanlara oturtmuş ve özel bir radya meydana getirmiştir. Dâvud Ağa temelde kullanılmak üzere Rodos Adası'ndan özel taşlar getirtmiştir. Bugün bile Haliç sahilleri çökmekte iken bu muazzam eserin birçok zelzele ve harici tesirler de dâhil hiçbir arızaya uğramamış olması temellerinin mükemmeliyetine delildir.¹²

Gerçekten de 1978'de Yeni Cami temellerinde yürütülen jeotermik inceleme, yüzlerce yıl önce burada çok daha az gelişmiş teknolojiyle çalışan Osmanlı mimarının karşılaştığı sorunların neredeyse aşılamaz büyüklükte olduğunu ortaya koymuştur.¹³

tarafından nakledilmiş olup Dâvud Ağa'nın 1598 yılı Eylülünde İstanbul'da hüküm süren veba salgınında öldüğünü yazar. Eserini XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yazan Hüseyin Ayvansarâyî ise Mehmed Ağa Camii'nden bahsederken bu eserin mimarı olan Dâvud'un "sû-i i'tikad töhmetiyle Vefâ Meydanı'nda katlolunduğunu" bildirir (Hadikatü'l-cevâmi', I, 197-198). Arkasından, caminin kitabesini de yazmış olan şair Âsârî'nin onun ölümüne düşürdüğü tarihi verir: (1008/1599). Dâvud Ağa'nın kabrinin nerede olduğu bilinmemektedir (Semavi Eyice'nin yazısından özetlenmiştir. Dâvud Ağa, DİA, c.9, s. 24-26. 1994).

12- Ali Saim Ülgen. "Yenicami", Vakıflar Dergisi 2 (1942): 387-400.

13- Thys-Şenocak, Lucienne. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler - Hadice Turhan Sultan*, Kitap Yayınevi, 2009, s.218.

İnşaatin Durması (1603)

Nihayet bina bir zirâ, (yaklaşık 50-70 cm) kadar yükselmiştir. Bu arada Hisar kulesi (Gömelekli Kule) üzerinde minare yeri tayin edilmiş, minare birinci şerefeye kadar çıkınca ramazanda kandiller yakılmıştır. Hayrat için cami civarına sular getirilmiş, cami inşaatı bitmeden medreselerinde ders verecek hocalar da tayin edilmiştir (Yapılmış olsaydı müderrisliği yüz akçe ile Sarıgezzade Mustafa Efendi yapacaktı).

O sıralarda İstanbul’da veba salgını çıkmış, mimar Dâvud Ağa da Selânikî’ye göre bu salgında hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine yerine mimar Dalgıç Ahmed Ağa¹⁴ getirilmiştir

14- **Dalgıç Ahmed Ağa** (ö.1016/1607). Ahmed Ağa’nın önceleri orduda serdengeçti olduğu ve Dalgıç lakabını bu sırada aldığı, daha sonra dergâh-ı âlî çavuşluğuna yükseldiği, Mimar Sinan tarafından yetiştirildiği ve Sedefkâr Mehmed Ağa’yla birlikte saray sedefkârlarından Ahmed Usta’ya çıraklık yaptığı bilinmektedir. Ahmed Ağa, sedefkârlığı döneminde hendese öğrenmiş ve mimarlık mesleğine geçmiş olmalıdır. Dalgıç Ahmed Ağa’nın mimarlıkla ilgili vesikalar da adına 1590 yılından itibaren rastlanır.

1595 yılında Suyolcu Nâzırı tayin edilen Ahmed Ağa, Başmimar Dâvud Ağa’nın 1598 yılında ölümüne kadar bu dönemde Kırkçeşme suyu ile Ayasofya Çarşısı, Demirhane Çeşmesi, Galata ve Silivri camilerinin suyollarının yapım, onarım işleriyle ve Topkapı Sarayı suyunun üzerindeki engellerin kaldırılmasıyla uğraşmıştır.

Başmimar olduğu yıllarda (1598-1605) kendisine mal edilen en ünlü eser, Ayasofya hazîresindeki III. Murad Türbesi’dir.

Dalgıç Ahmed Ağa’ya Dâvud Ağa döneminden kalan diğer bir önemli çalışma da Safiye Sultan tarafından Eminönü’nde başlatılan (konumuz olan) Yeni Vâlide Camii inşaatıdır. Fakat yalnız 1011 (1602-1603) yılında sürdürüldüğü görülen inşaat kısa süre sonra bırakılmış ve ancak Hatice Turhan Sultan’ın vakfı olarak 1663’te tamamlanabilmiştir.

Dalgıç Ahmed Ağa başmimarlık döneminde birçok mimarî esere imza atmıştır.

1606 yılından itibaren Sedefkâr Mehmed Ağa’nın başmimar olmasıyla görevinden ayrılmıştır. Son döneminde bina emini olarak 1606’da Silivri Köprüsü tamiratını yaptırdıktan sonra Silistre beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Bu görevde iken 1607 yılında Anadolu’da çıkan Kalenderoğlu İsyanı’nı bastırmak için ilerlerken Manyas Gölü - Ulubat Köprüsü mevkiinde Kalenderoğlu kuvvetlerinin baskınına uğramış ve orada vefat etmiştir. Gönen’de İlica mevkiinde adına izâfeten Paşa Mezarlığı denilen yerde gömülüdür; bugün mezarlığın yerinde bir park bulunmaktadır.

(D. Esemeli’nin yazısından özetlenmiştir. Dalgıç Ahmed Ağa, DİA, c.8, s.431-432, 1993).

(1007/1598). İnşaat, Dalgıç Ahmed Ağa nezaaretinde 1603 yılında henüz ilk pencerelere kadar çıkmış iken Sultan III. Mehmed vefat etmiş, Safiye Sultan da vâlide sultanlığı sona erdiği için Eski Saray’a (Saray-ı Atîk) gönderilmiştir. Bu yüzden inşaat yarım kalmış, daha sonra Safiye Sultan da vefat edince inşaat tamamen ortada kalmıştır.

İLK TEMELİ ATAN SAFİYE SULTAN

Safiye Sultan, Osmanlı idaresinde Hürrem Sultan’la başladığı değerlendirilen Osmanlı idaresinde “Hanımlar Saltanatı” döneminin güçlü bir vâlide sultanıdır. 1550 yıllarında doğduğu tahmin edilen Safiye Sultan, 1563’te on üç yaşında iken Şehzade Murad’a takdim edilmiş ve 7 Zilkade 973’te de (26 Mayıs 1566) Manisa’da Şehzade Mehmed’i (III. Mehmed) dünyaya getirmiştir. 1574’te III. Murad tahta geçince annesi Nurbânû Vâlide Sultan ile gelini Safiye Sultan arasında çekişme yaşanmış, sonunda, 1003 (1595) yılında III. Murad’ın vefatı ve oğlu III. Mehmed’in tahta geçmesiyle birlikte vâlide sultan olarak devlet içindeki konumu da güçlenmişti. Cami yapımına başlaması da bundan sonradır. Oğlu III. Mehmed önemli konularda kendisine danıştı. Sadrazamdan şeyhülislâma kadar bütün azil ve tayinlerde, devlet işlerinin yürütülmesinde birinci derecede etkili olmuştur. Bazı kaynaklarda 1605’te vefat ettiği belirtilen Safiye Sultan, Akyıldız’ın verdiği bilgiye göre ise 1028’de (1619) vefat etmiştir.

Safiye Sultan’a atfedilen temsili bir resim.

Kocası III. Murad’ın Ayasofya’daki türbesine defnedilmiştir.¹⁵

Safiye Sultan’ın (1665’te Turhan Sultan zamanında tamamlanacak olan) bu cami dışında; Üsküdar’da Karamanlı köyünde bir cami ve çeşme yaptırmış, kocasının türbesinde Kur’ân-ı Kerîm okunması için bir vakıf kurmuş, Fatih’te Âşıkpaşa Mahallesi’nde bulunan İmam Gazâlî neslinden bir zatın mezarı üzerinde türbe inşa ettirmiştir. Dâvud Paşa sahasında da bir kasır yaptırmıştır. Ayrıca 1598’de kendi adıyla anılan bir medrese ve 1019 (1610) yılında Kahire’de kölesi Osman Ağa nezâretinde Melike Safiye Camii adıyla da anılan camiyi inşa ettirmiştir. Bunların dışında savaş dönemlerinde ordunun giderlerine harcanmak üzere kendi malından bağışlarda bulunmuş, borcundan dolayı zor durumda kalanların borçlarını ödemiş ve seyahatlerinde geçtiği yerlerdeki fakirlere sadakalar dağıttırıştır.¹⁶

15- Bu konuda istifade ettiğimiz A. Akyıldız’ın yazısı özetle şöyledir (Safiye Sultan, DİA, c. 35. s, 472-473 , 2008):

“1550 yılında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Hangi millete mensup olduğu hususu tartışmalı olmakla birlikte dönemin Venedik kaynaklarında Arnavut asıllı olup Dukakin’de Rezi köyünde doğduğu belirtilir. 1573-1578 yılları arasında İstanbul’da bulunan Stephan Gerlach ise onu Bosnak asıllı diye tanıtır ve daha şehzadelik yıllarında Manisa’da bulunan Murad’a Ferhad Paşa tarafından hediye edildiğini yazar (Türkiye Günlüğü, II, 637).

1003 (1595) yılında III. Murad’ın vefatı ve oğlu III. Mehmed’in tahta geçmesiyle birlikte vâlide sultan olarak devlet içindeki konumu daha da güçlendi. III. Mehmed önemli konularda kendisine danıştı. Nurbânû Vâlide Sultan günlük 2.000 akçe alırken oğlunun maaşını günlük 3.000 akçeye çıkardı ve bu maaş oğlunun ölümünden sonra gönderildiği Eski Saray’da da kendisine ödendi.

Safiye Sultan sadece devletin iç işlerine değil dış işlerine de müdahale etmekteydi. Bu anlamda yabancı hükümdarlarla doğrudan mektuplaştığı ve diplomatik ilişkiler kurduğu bilinmektedir. İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth ona 1593’te mücevherlerle işlenmiş bir portresini, o da kraliçeye gümüş işlemeli elbise ve kemerle altın işlemeli iki mendil gönderdi.

Safiye Sultan, Şeyhülislâm Sun’ullah Efendi ile Yemişçi Hasan Paşa arasındaki çekişme neticesinde huzursuzlukları giderek artan kesimlerin 1011’de (1603) çıkardığı karışıklıklar sırasında zor durumda kaldı. III. Mehmed’in 1603’te ölümü üzerine Eski Saray’a gönderilen Safiye Sultan ölünceye kadar (Ocak 1619) burada yaşadı. Vefatında III. Murad Türbesi’ne defnedildi. III. Mehmed dışında küçük yaşta ölen bir oğlu ile Ayşe ve Fatma isimlerinde iki kızı tespit edilmiştir. Dönemin yabancı müşahitleri onu zeki, akıllı, zarif, hazırcevap, gayet mağrur, basiretli, uyanık ve sabırlı bir insan olarak tasvir eder.”

16- A. Akyıldız, Safiye Sultan, DİA, c. 35. s, 472-473, 2008.

Bir akşamüstü külliyesinin camisi ve giriş kapısı görünen kasrı.

KÜLLİYENİN İKİNCİ YAPILIŞI (1660-1663)

Safiye Sultan'ın vefatından sonra caminin temeli uzun süre atıl durumda kalmıştır. Bu arada bazı kaynaklarda temelin yeniden yapıyla ilgili bir teşebbüsten daha bahsedilmektedir. Dönemin Venedik Elçisi Pietro Foscarini, IV. Murad'ın 1637 yılında Yeni Cami inşaatını devam ettirmeye başladığını fakat aşırı masraf dolayısıyla onun da bu işten çekildiğini nakletmektedir.¹⁷

57 yıl gibi uzun bir süre inşaat o şekilde yarım olarak kalmıştır. Daha önce bedelleri iki kat ödenerek yerleri istimlak edilen ve başka yere taşınan Yahudi evleri yine bu civarı kaplamış, çevre yeniden eski hâlini almış, yarım kalan cami de görünmez olmuştur. Ta ki 1660 yılında büyük bir yangın çıkana kadar. Uzun yıllar kederine terk edilen caminin kaderi çıkan bu büyük yangından sonra değişmiş, yangında caminin temelleri ortaya çıkmış ve yeniden yapılma süreci de böylece başlamıştır.

Büyük İstanbul Yangını ve Gelişen Olaylar (1660)

16 Zilkade 1070'te (24 Temmuz 1660) İstanbul Eminönü'nde büyük bir yangın çıkmıştır. Bu yangın dönemin birçok kaynağında; harîk-i kebîr, harîk-i ekber, harîk-i gâlib, ihrâk-ı azîm şeklinde anılmakta; İstanbul'un gördüğü en büyük yangın olarak belirtilmektedir. Yangın, bütün içen birisinin dikkatsizliği yüzünden Yeni Cami'ye yakın Ahî Çelebi Camii yakınındaki Odun Kapısı'nda bir sandıkçı dükkânından başlamıştır.

Dönemin şahidi Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke* adlı eserinin 1070 (1660) yılı olaylarını anlattığı bölümde bu yangını ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Devrinin Türkçe'siyle yazılmış olan metin, durumu açıkça anlattığı için fazla bir yorum da yapılmadan günümüz Türkçe'siyle sadeleştirilerek, yer yer de toparlanarak aşağıya alınmıştır. Metnin **"İhrâk-ı kebîr der-şehr-i İs-**

tanbul. Sene-i mezbûre mâh-ı Zilka'desi'nün on altıncı Şenbih gün (16 Zilkade 1070 / 24 Temmuz 1660) ikindiye karîb ..." diye başlayıp devam eden orijinal transkribine dipnotta verdiğimiz kaynaktan ulaşılabilir.¹⁸ Sadeleştirilmiş metin şöyledir:

"Büyük İstanbul yangını. Adı geçen senenin Zilkade ayının on altı Cumartesi günü (24 Temmuz 1660) ikindiye yakın takdiri ilahi uyarınca Ayazma Kapısı dışında bir dükkândan ateş çıkıp civarında olanlar söndürmeye çalışırken mümkün olmayıp şehrin hâkimleri ve zâbitanı asker gelip yetişinceye kadar aniden o havâlide olan keresteci vesâir dükkânlar (a sıçrayan yangın) Unkapanı'na varıncaya kadar yakıp yüksek surdan şehre girdi. Kaymakam paşa, sekbânbaşı ve bostancıbaşı vesâirleri balta, kanca ve sikalar ile söndürmeye çalışırken, (ateş)Ağakapısı'na isabet edip şehri muhafaza için oradan kol dağıtmak eski usûl iken bu defa tersine harap etmek ve rahat yataklarında olanları perişân itmek için kol kol çevreye dağılınca söndürmek için toplananlar ne yöne gidiceklerini bilemeyip şaşa kaldılar.

Gittikçe artan ve âlemi yakan alevleri bölük bölük olup ve her bölükleri emri Hakk'la başka bir semte girip akşâma değin Süleymâniye ve Sultân Bâyezîd ve Şehzâde semtlerini toprakla berâber eyledi. Nazm:

Hâneler tûde-i turâb oldı
Kûhlar mesken-i gurâb oldı
(Evler toprak yığını oldu,
Dağlar gariplerin meskeni oldu)

O gece, sabâha kadar bir yönden Uzun Cârşısı ve etrâf-ı Bazâristan ve Mahmûd Paşa ve Hoca Paşa ve Tahtakale ve Yahudi Mahallesi Alay Köşkü'ne yakın mevzilerden At Meydânı başına vardı ve diğer taraftan Kapanı Da...i... hizasından geçip, Sultân Mehmed (Şehzadebaşı) yönüne ve yenicere odaları ve Molla Gürânî'ye varıp binalar-

17- Kenan Yıldız, 1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s.163-170.

18- Transkrip "Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke*, (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin), Cilt I, S. 208, Doktora Tezi, İstanbul 2012".

dan eser koymadı. O gün ve o gece şehrin batısında olan güzel ve yüksek binalara sıçrayıp At Meydânı'ndan Kadirga Limanı, Kumkapı, Nişancı semtleri ve Dâvudpaşa Mahkemesi'ne ve Samatya İskeleyi'ne varıncaya değin harap eyleyüp üçüncü günü ikinci zamânı teskin buldu.

Ol güzel kasırlar, dünya kubbeleri ile arkadaş ve süslü kaşaneler ki Havernak kasrına benzer idi. Bir anda kül olup darmadağın oldu. Gece-ler kıvılcım saçan ateşin alevi ile aydınlık ve gündüzler zuhûr iden siyah dumandan kararmakla halk dehşete düşüp canlarından ve evlerinden umudu kestiler. Elbise ve eşyalarını muhafaza için cami, medrese vb. gibi emniyette olduğunu düşündükleri yerlere girenlerin dahi bazıları malları ile birlikte yandılar. Ol cümleden Cerah Mehmed Paşa Câmî'inde güçlü yiğitlerden yirmi sekiz nefer ve Langa Bostanı'nda on yedi nefer ve Kebeciler Han'ında nice kimseler yanıp, netîce-i kelâm bunca güzel camiler, mescitler, medreseler ve dükkânlardan başka bin hane

halkı yanmak üzere İstanbul geceli ve gündüzlü tamâm kırk dokuz sâat yanıp, o nazenin şehir ki güzellik nümunesi idi, şiddetli ateşle toz toprak olup mamureden eser kalmadı.

Yangından bir gün sonra, İstanbul kadılığı Edirne Kadısı Dahkî Mustafâ Efendi'ye tevcih olunmuş idi. Aynı gün bu vaka zuhûr edince, kadılık bin yetmiş târîhini düştü.

Bu günde İstanbul'da bulunan azledilmiş vezirlerden Debbâğ Mehmed Paşa bazı fesada binaen kaymakamlık kanununa aykırı olarak yangın ahvalini detaylı olarak, kaymakam paşadan önce yazıp padişaha göndermiş. Böyle bir şeye asla yetkisi olmadığı belli iken haddini aşması dolayısıyla padişahın gazabını çekmekle kapıcılar kethüdâsı Şaban Ağayı hatt-ı şerifle Edirne'den gönderüp Zilkade'nin 22. Cuma günü idam ettirdi. Ve Kaymakam Süleyman Paşa Edirne'ye davet edilip yerine Vezîr-i Sâlis Yûsuf Paşa kaymakam yapıldı.”

Büyük İstanbul Yangını.
Ms. Cicogna 1971,
Correr Müzesi, Venedik
(Thys - Şenocak, s.222)

Büyük İstanbul yangınının etkilediği bölgeler

Yangın, şiddetli poyrazın etkisiyle hızlı bir şekilde büyüyerek şehrin üçte ikisini küle çevirmiştir. Çok miktarda ev harap olmuş, 2.700 ila 4.000 civarında insan ölmüş; 120 saray ve konak, 40 hamam, 360 cami ve mescit, yüzden fazla mahzen, birçok medrese, tekke ve kilise yanmıştır. Olayın şahitlerinden Eremya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre: “Ermenilerden, Musevilerden ve Rumlardan hayatını kaybedenlerin sayısı az olmuştur. Türklerinki ise yaklaşık üç bine yükselmiştir. 18 çarşıdan 13’ü yanıp, ancak 5’i kalmıştır. 45 büyük fırın, beygirle çalışan 200 değirmen, 90 erkek ve kadın hamamı, birçok saray, ev ve köşk, mektep, medrese; 1000 mescit ve 70 cami, birçok Mevlevi tekkesi, sayısız türbe, sebilhane, çeşme, Ermenilerin ve Rumların dokuz kilisesi, Bizans zamanından kalma birçok ayazma, 36 Musevi sinagogu, vezirlerle şehzadelerin konakları ve köşkleri harap olmuştur.”¹⁹

Kâtibzade, Süleymaniye Camii'nin minarelerinin tutuşmasını “Yandı Sultân Süleymân'ın dört minaresi tamâm / Yanaridi sanasın orduda sultân meş'ali” şeklinde aktarmaktadır. Sıcak yaz ayının ve ateşin verdiği darlıktan kurtulmaya çalışan insanlar âdeta mahşeri andıran bir izdiham oluşturmuşlardır.²⁰ Ayrıca kaynaklarda; yangından kurtulabilen fakat dört beş gün boyunca aç ve susuz kalan halkın, Üsküdar, Eyüp ve Tophane'den büyük zorluklarla ancak hayatta kalmaya yetecek kadar ekmek bulabildiği, insanların bir kısmının denizdeki kayıklarda barındıkları, büyük bir kısmının ise iskelede, dalgaların dövdüğü sahildeki kumların üzerinde yığıldıkları ve üzerlerine yanan binalardan kıvılcımların geldiği belirtilmektedir. Yangından zarar gören İstanbullulardan bir kısmı da göç etmiştir.

Yangının Cami Temelini Ortaya Çıkarması ve Bölgenin Durumu

Bu faciada Eminönü'nde, cami temellerinin civarındaki bütün binalar da tarumar olmuş; bu arada caminin temeli de ortaya çıkmıştır. Yangından sonraki günlerde ahali yaralarını sarmaya çalışırken, Safiye Sultan'ın ilk pencere boyuna kadar getirdiği fakat 57 yıl öylece kalan caminin de kaderi değişmeye başlamıştır. Camiyi yeniden ayağa kaldırmak IV. Mehmed'in vâlidesi Hatice Turhan Sultan'a (1627-1684) nasip olacaktır. Hatice Turhan Sultan o sıralarda cami yaptırmak niyetindedir ve yer aramaktadır.

Külliyenin sonradan hazırlanacak vakfiyesinde; İstanbul'un merkezinde cami ve mektep inşasına kabil geniş bir yer olmadığından, uzun müddet tehir olunduğundan bahsedilmektedir. Vakfiyede, Eminönü semtinin inşaatın yeniden başlatılmasından önce sefil bir durumda olduğunu belirten ifadeler de yer alır. Vâlide sultanın, yanan binaların arsalarının bazısını satın alarak bazılarını sahiplerini razı ederek tasarrufuna aldığı, esasen “bu yerlerin eskiden beri şer ve fesat ehlinin mekânı olduğu İslâm'ın şiarı ve ilây-ı kelimetullah için söz konusu yerde bir cami inşa olunduğu” belirtilmektedir. Vakfiyede 1660 Büyük İstanbul Yangını'nın Yeni Vâlide Külliyesi temelleri çevresindeki Yahudi evlerini darmadağın (zîr ü zeber) ettiği, bu evleri ateşe tapanların kötülük dolu tapınaklarına (ateş-gede-i pür-şerir) dönüştürdüğü anlatılarak bunun Yahudilerin Eminönü'ndeki kötülüklerine son verilmesi için Allah'ın bir işareti olduğu da belirtilir.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde²¹ “Sultan IV. Mehmed Hanın Vâlidesi Selâtin Camiinin Varsıfları” başlığıyla anlattığı bölümde şöyle demektedir (sadeleştirilerek verilmiştir):

“Evvelce, (...) fatihi (...) Sultan ... (III. Murat) hanın vâlidesi (Safiye Sultan tarafından), on Mısır hazinesi mal sarf edip kubbe taşıyacak kemarlere

19- Kenan Yıldız, 1660 Büyük İstanbul Yangını, *İstanbul Tarihi*, Cilt 1, (<https://istanbultarihi.ist/25-1660-buyuk-istanbul-yangini?q=emin%C3%B6n%C3%BC>)

20- Kenan Yıldız, a.g.e.

21- *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, I. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat, 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu, Hazırlayanlar Robert Dakoff-Seyit Ali Kahraman -Yücel Dağlı, c.1. 140-141.

kadar yapılip, bânîsi Vâlide Sultan merhum olunca ... sene harap ve yarım olarak kalıp, zulmiyye adıyla meşhur olmuş bir bitmemiş cami idi.

Daha sonra ... tarihinde (IV.) Mehmed Han'ın vâlidesi (Hatice Turhan Sultan) İstanbul yangını günlerinde beldeleri gezerken²² (yangın dolayısıyla) bu caminin temellerinin ortaya çıktığını görünce 'Tez bu temelin tamamlanmasına adl ile nezaret olunsun' diye malından beş bin kese ayırıp yapımına başlanılıp adına adliye dediler. Hâlâ şehri İslâmbol kalesi içinde onuncu câmii selâtîn budur.

Şehîd kapısı (Bahçekapı) ile Balıkpazarı kapısı arasında Yahudiler içinde kalmış bir garîb temel idi. Allah'ın emriyle cümle Yahûdî evleri yanıp tüm Yahudileri oradan uzaklaştırıp, yanmış olan harap evlerinin yerini Vâlide Sultan kendi maliyla alıp câminin haremine ve çarşı pazarlarına katıp (kattı) ... senesinde bitmiş münevver bir cami olup, zulmiyye iken adliyye oldu (ihya edildi). Kuzey tarafı kala duvarı (surlar) üzere, güney tarafı taşra, büyük avlu içinde bir geniş sahanın ortasında kat kat kubbeleriyle cihanı süsleyen bir köşk misali devrinin şîrînkâr bir câmiidir."

Anlaşılaacağı üzere Evliya Çelebi, Yahudiler içinde kalmış harap hâldeki caminin temelleri üzerine Turhan Sultan'ın yeniden güzel bir cami inşa eylediğini anlatmaktadır. Evliya Çelebi aynı dönemde yaşamış ünlü bir seyyahdır. Eserin ikinci yapılışını bütün aşamalarıyla gördüğü bellidir. Cami yapılırken kırk yaşlarındadır ve cami, doğduğu Unkapanı ve sık sık gidip geldiği Topkapı Sarayı'na çok yakındır. Üstelik saray erkânıyla da iç içedir.

Caminin yeniden yapılışını, bazı istimlak işlerini, yeniden başlama törenini ve açılışını gören ve anlatan diğer bir şahidi de IV. Mehmed döneminin ünlü tarihçisi Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'dır. Fındıklılı, Zeyl-i Fezleke adlı eserinde külliyenin yapılmaya nasıl karar verildiğini ve te-

mel atma törenini ayrıntılarıyla anlatıyor (bugünkü Türkçe'yle sadeleştirilerek verilmiştir):

“Vâlide Sultan'ın Bahçekapısı'ndaki camii şerifinin yapılışını anlatır. Büyük yangından sonra avrat pazarındaki (1069/1659'da depremde yıkılan) Cerrah Mehmed Paşa Camiinin tamiri için vezîriazam (Köprülü Mehmed Paşa), Vâlide Sultan hazretlerine söyleyip, keşfi yapılmış iken hâssa mimarı Mustafâ Efendi bundan yüz çevirip, 'ahsen-i hayrât olmaya lâayık, bin altı târîhinde (1006/1597) Eğri fatihi Sultân Mehmed Han'ın (III.Mehmed) vâlidesi Bâğçekapısı dâhilinde gümrüğe nâzır yaptırmaya başladığı câmii şerîf, oğlunun vefâtıyla ve kendisi de Sarây-ı Atîke'ye gönderildiğinden yarım kalmış idi. Öyle bir saygıdeğer vâlidenin hayrât-ı celîleleri bir alay Yahudi mahallesi içinde mezbelelikde harâb yatmak lâayık dîn ve devleti pâdisâhî değildir. Yarısı yapılip binâsı aşağı pencerelere yetmişdir. Tamamlansa kıyâmete değin hayırlı duaya mazhar ve mağfirete sebep olur' diye, vezîriazama, ondan Vâlide Sultan hazretlerine arz olunup makûl görülünce keşf olundu. Rûz-merre yıkılıp me'ûneti yığılup, ustalar hazırlandıktan sonra (1071) senesinin Zilkade'nin yirmi beşinci gün (22 Temmuz 1661) binâya başlandı.

Eski binânın üzerinden bir sıra taş sökülüp, yeniden ihtimamla tamamlamaya gayret edilerek tam bir dikkatle, icâriyla vakfa gelir olmak üzere etrâfına çifte çarşı, bir türbe, bir dârül-kurrâ, bir mekteb, iki kapılarında birer sebilhâne ve deryâya nâzır bir âlî kasr dahi yapılmak emrolundu. Tahtakala'dan Hâcepaşa'ya varınca değin o nazenin yer, bilcümle Yahûdîhâne idi. Bugünden sonra (yıkılan yerler) yapılmayup, yerlerin satıp başka mahallere nakl olunmaları için hattı hümayûn sâdır olunca tâifei Yahûd gayrete gelüp herkes yine sâkin olduğu hânelerin yapup oturmak üzre kazâ-belâ sanduğundan bin kîse akça çıkarıp, vezîriâzama verdiler. (O) Kabûl etmeyip cümlesini red ve 'Her kim yerin satmaz ise katl olunur' diye, Yahûdiler arasında dellâl nidâ ettirilince, mecburen satıp kimini Vâlide Sultan hazretleri alıp câmi ve musakkafâta (vakfa gelir getirecek akarlara) ilhâk ve kimini dahi şehir

ahalisi alıp, âlî sarâylar binâsıyla mamûru âfâkî âlem eylediler, ancak vezîriâzamin bu husûsda olan metânet ve celâdeti kıyâmete kadar hayır dua ile anılır ve günahlarını örter."

Silahdar'ın detaylarıyla anlattığı gibi büyük yangından sonra temelleri ortaya çıkınca fark edilen, Safiye Sultan'ın yarım kalan hayır eseri caminin tamamlanmasının daha sevap olacağı hâssa mimarı Mustafa Efendi tarafından vezîriâzama, ondan da hanım sultana iletilmiş, sultanın kabulü üzerine de inşaat başlatılmıştır.

Bu konuda bir başka kaynak da Kürd Hattî'tir. Eserinde, caminin yangın öncesinde Yahudi mahalleleri arasında görünmez olduğunu ve sonrasında cami temellerinin ortaya çıktığını anlatmaktadır:

"Ol câmi muattal ve harâb, Yahûdiler içinde kalup, zulmet-i küfr-i dinlerini bürdüğü gibi has ve hasâk ile câmi'-i mezkûrun esâs ve bünyâdın setr edüp bir mertebeye vardığı câmi esâsı idügünü kimse bilmez oldu. İttifâken günlerde bir gün yetmiş bir târihinde hikmet-i Hakk ile câmi-i mezbûrun esasının etrafından bir nâr-ı 'azîme ve 'ateş-i süzânde zâhir olup, Mahrûse-i İstanbul'un ekser yerlerini ihrâk edüp ve ba'zı cevâmî' ve mesâcid dahi münharik ve münhedim oldu ve câmi-i mezkûr dahî zulmât-ı küfrden dîn-i Muhammedî gibi kendüyi gösterip nümâyân oldu."²³

Özetle manası şöyledir: "Cami, atıl ve harap bir şekilde Yahudiler içinde kalıp, küfürlerinin zulmeti dinlerini bürüdüğü gibi (dinlerinin zulmetiyle) çer çöp ile caminin temeli de o derecede kapanıp öyle bir mertebeye vardı ki cami temeli olduğunu kimse bilmez oldu. Bir gün 1071'de (1661) (Diğer kaynaklarda 1070) hikmet-i Hakk ile cami temelinin etrafından büyük bir yangın çıkıp İstanbul'un büyük bir kısmını yakıp bazı cami ve mescitler de yanıp harap oldu. Cami ise (küfrün karanlığı içinden çıkan) din-i Muhammedî gibi kendini gösterip ortaya çıktı."

23- Kenan Yıldız, 1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s.163-170.

Alanın Yeniden Hazırlanması

Caminin ve külliyeinin yeniden yapılmasına karar verilince Safiye Sultan döneminde istimlak edilen yerler, bazı ilavelerle beraber tekrar istimlak edilmek zorunda kalmıştır. Çünkü 57 yıl önce istimlak edilip açılan daha önce anlattığımız yerlerin bir şekilde tekrar Yahudiler tarafından işgal edildiği kayıtlarda belirtilmektedir. Fakat bu sefer istimlaklarda fazla bir itiraz veya yolsuzluk iddiaları görülmeyecektir. O yüzden de sıkıntılı bir yerin temizlenmesi, ortaya çıkarılması ve ihyası anlamında bundan sonra yapıya "adliyye" denmiştir.

Bu aşamada, istimlak alanı öncekine nispetle daha da genişletilmiş ve bu çerçevede sadece Yahudilere ait olan yerler değil, gerekli görülen tüm yanmış yerler Turhan Sultan Vakfı'na (satın alma, takas, kira ödeme gibi) farklı yollarla dâhil edilmiştir. Ayrıca yine bu bölgede bulunan ve değişik birçok vakfa ait olan diğer yerler ise söz konusu merkez dışındaki semtlerde bulunup Vâlide Sultan'a temlik edilmiş (mülk) olan yerlerle, istibdal (takas) edilmek suretiyle cami ve külliyeinin yapılacağı alanın açılması sağlanmıştır.²⁴

1660 yılında üç ay arayla Galata²⁵ ve İstanbul'da çıkan iki büyük yangın, o zamana kadar Yeni Cami'nin tamamlanmasını geciktiren en önemli engeli teşkil eden maliyet problemini aşma konusunda dolaylı olarak Hatice Turhan Sultan'a büyük bir fırsat sunmuştur.²⁶ Yeni Cami çevresinde 1660 yangınına kadar Müslim ya da Gayrimüslim değişik vakıflara ait birçok yapı

24- Kenan Yıldız, a.g.e.

25- Galata yangını sonrasında, bu bölgede bulunan birçok kilise arsası Vâlide Sultan'a temlik olunmuştur. Galata dışında, 1660 İstanbul yangınından etkilenmiş olup Eminönü haricinde bulunan Kumkapı, Yenikapı, Langa, Zeyrek, Nişancıpaşa gibi muhtelif yerlerde bulunan ve Hristiyanlara ait bazı kilise arsaları da Yeni Vâlide Camii ve Külliyesi'nin kurulabilmesi amacıyla matuf olmak üzere Vâlide Sultan'ın şahsına bu doğrultuda verilen fetvaya istinaden çıkarılan hatt-ı hümayunla temlik olunmuştur. Böylelikle Turhan Vâlide Sultan'ın külliye planı dâhilinde bulunan başka vakıflara ait arsaların temlik olunan bu yerlerle takası ve dolayısıyla mekânın yeni inşaat faaliyetleri için uygun hâle getirilmesi mümkün olabilmektedir (Kenan Yıldız, a.g.e.).

26- Kenan Yıldız, a.g.e.

22- "...vâlide i Mehemmed Hân deverân ı büldân ederek İslâmbol'un ihrâkı günlerinde" ifadesindeki "deverânı büldân" şehir dışına çıkmak terk etmek anlamına gelse de burada tam olarak o anlama gelip gelmediği anlaşılamamıştır.

bulunmaktaydı. Yangın sonrasında bu yapıların birçoğu enkaz dahi kalmayacak şekilde yok olmuştur.

Küllîye için yapılan istibdallerde Eminönü muhitinde bulunan ve küllîye kapsamı içerisinde yer alan Müslim ya da Gayrimüslimlere ait olan tüm mekânlar, fark gözetilmeksizin Turhan Vâlide Sultan Vakfı'na dâhil edilmiştir. Geçerli hukuka uygun şekilde uygulanan istibdaller, söz konusu projenin ortaya çıkması için bir zaruret içermekteydi. Marc David Baer'in ileri sürdüğü, bütün Müslüman vakıflarının Eminönü'ndeki bu "el koyma"dan (confiscations) dolayı muzdarip olduğu ve mahkemelerde haklarını arayarak tazminat talebinde bulundukları şeklindeki tezi, en azından tespit edilen istibdal kayıtlarına atıfla söylenemez.²⁷

Yukarda anlatmaya çalıştığımız gibi alanın hazırlanması için büyük bir gayret sarfedilmiş, istimlak ve takas yoluyla saha açılmış, temizlenmiş inşaatla hazır hâle getirilmiştir. Daha inşaatla başlamadan çok büyük masraflar edildiği aşikârdır. Bu arada yangın çevreyi tamamen harap ettiği için külliye için yapılacağı mekân da, herhangi bir yıkım bedeli ödenmeden inşaat için hazır hâle gelmiştir.

Bu büyük ve kendisi için ebediyyen hayır kapılarını açık tutması ümit edilen projenin gerçekleşmesi için Vâlide Sultan'ın, çok ciddi bir irade gösterdiği ve gayret sarfettiği ortadadır. İnşaat seferberliğinde temlik, istimlak ve takas yollarını kullanarak ne gerekiyorsa yapmaktan geri durmamıştır. Oldukça problemlî, çözülmesi zor meselelerin bulunduğu bir bölgede arsayı açıp inşaatla başlayacak hâle getirmeyi başarmıştır.

İnşaatın Başlaması (22 Temmuz 1661)

25 Zilkade 1071 (22 Temmuz 1661) Cuma günü, yarım kalan eski cami duvarının üzerinden bir sıra taş sökülerek yapımına başlanmıştır. Külliye programında cami dışında; icarıyla vakfa gelir olmak üzere çifte çarşı (Mısır Çarşısı), türbe, dârülkurrâ, sıbyan mektebi, sebilhane-çeşme ve deryaya nâzır bir güzel kasr vardı.

Külliyenin mimarlığına, burayı tavsiye eden Hassa Mimar Mustafa Ağa²⁸, bina eminliğine Elhac İbrahim Ağa tayin edilmiştir. Mimarbaşı Mustafa Ağa'nın üçüncü defa göreve geldiği dönemde ele alınan bu külliye XVII. yüzyıl içindeki son büyük eserdir. Külliye'nin inşasında kendisine Mimar Hezarfen İbrahim yardımcı olmuştur.

Daha önce Safiye Sultan zamanında planlanan medrese yapılmamış, yerine çarşı ve türbe ilave edilmiştir. Caminin planı, ilk temeli atan Dâvud Ağa'nın hazırladığı plan olabilir. Çünkü bazı değişiklikler yapılırsa da Mimar Sinan döneminden kalan klasik üslûp camide hissedilmektedir ki cami, Osmanlı mimarlık tarihinin son klasik camiidir.

Cami, kasır, mektep, çarşı, sebil, dârülkurrâ, türbe aynı zamanda yapılmaya başlamıştır. İnşaatla muhakkak yüzlerce yapı ustası, taş ustası, dülgör vb. ustalar ile belki binlerce işçi çalışmaktaydı. O sıradaki yoğun inşaat faaliyetini tahmin etmek pek de güç değildir. Turhan Sultan'ın in-

28- Mustafa Ağa'nın nasıl yetiştiği ve ne zaman mimarlığa başladığı bilinmemektedir. Kaynaklardan 1644'ten 1665'e kadar birkaç defa mimarbaşılık yaptığı anlaşılmaktadır. Zilhicce 1069'da (Eylül 1659) onun nezâreti altında Çanakkale Boğazı'ndaki kalelerin tahkim edilmesine başlandığı ve bu işin Zilhicce 1071'de (Ağustos 1661) tamamlandığı bilinmektedir. Mustafa Ağa devrinin en önemli imar faaliyeti, o güne kadar yarım bırakılmış olan Eminönü'ndeki Yeni Cami Külliyesi'nin 1661-1665 yılları arasında tamamlanmasıdır. 5 Cemâziyelevvel 1076'da (13 Kasım 1665) Ali Ağa mimarbaşı olduğuna göre Mustafa Ağa'nın da bu tarihe kadar görev yaptığı kabul edilmektedir. Mustafa Ağa'nın daha sonraki hayatı hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Evliya Çelebi, 1665 yılında Atmeydanı'nda çıkan karışıklıktan (Çınar Vak'ası) sonra öldürüldüğünü kaydederken Hammer, Yeni Cami'nin inşası sırasındaki bir hareketinden dolayı Fâzıl Ahmed Paşa tarafından idam edildiğini ileri sürer.

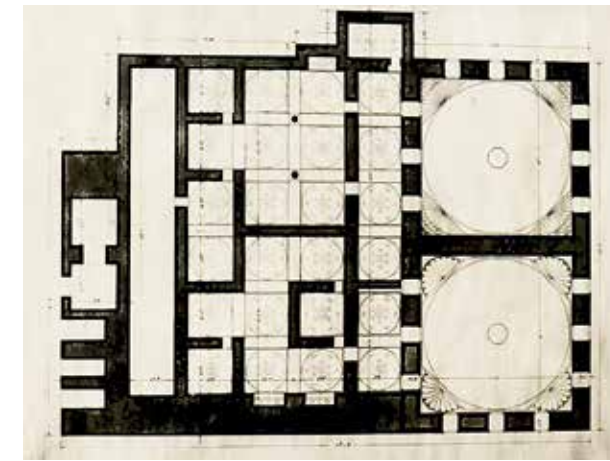
Yukardaki bilgiler A. V. Çobanoğlu'nun (Mustafa Ağa, Merremetçi, DİA, c.3, s. 286-287) yazısından alınmıştır.

şaatı yakından takip edebilmek için Hünkâr Kasrı'na öncelik verdiği de söylenir. Nitekim sık sık inşaatı kontrol ettiği bilinmektedir.

Bu arada, büyük külliyelerde inşaatla başlarken ilk önce hamamın yapılması, orada çalışanlar için bir ihtiyaç ve gelenek iken burada hamam yapma ihtiyacı duyulmamıştır. Sebebi de o zaman mevcut olan çok yakındaki **Hürrem Sultan Hamamı** olmalıdır. Çünkü orada Hürrem Sultan adına Mimar Sinan'ın yaptığı bir hamam (1550) vardı, faaldi ve XX. yüzyılın başına kadar da ayakta idi (yeri tahminen şimdiki İş Bankası Müzesi binasının arkasındaydı).

Yapılarda malzeme olarak duvarlarda gayet muntazam kesme küfeki taş; kapılar, zeminler, mihrap ve minber gibi bazı yerlerde mermer; kubbelerde ve Hünkâr Kasrı'nın duvarlarında olduğu gibi bazı duvarlarda ahşap iskeletler aralarında tuğla kullanılmıştır. Ahşap da bazı duvar aralarında, payandalarda, bazı sütunlarda, özellikle kapılarda ve pencere kanatlarında kullanılmıştır.

Süsleme elemanı olarak da mermer, çini, sedef kakma, renkli cam, alçı gibi birçok malzeme kullanılmıştır. Bu malzemelerle inşaatın belli bir aşamasından sonra mermer ve taş kabartma, çini, vitray, ahşap, hat, kalem işleri gibi birçok süsleme işleri yapılmıştır.

Haseki Hürrem Sultan Çifte Hamamı'nın planı (Encümen Arşivi, 11.07.1939. İTO "Eminönü-Sirkeci", s.103).

Külliyeyi baştan sona mimar Mustafa Ağa başkanlığında aynı mimarî ekibin ve ustaların sürdürdüğü ve bitirdiği tahmin edilebilir. Çünkü cami, türbe, sebil ve Hünkâr Kasrı'nın taş kabartma, çini veya kalem işi bütün yazılarını aynı hattat yani Tenkecizâde İbrahim yazmış; bütün çiniler aynı zamanda İznik'te imal edilerek getirilmiş ve aynı ustalar tarafından monte edilmiştir. Bütün desenleri de aynı üslûptadır. Yapılar arasındaki uyum bütünlüğü her şeyiyle bellidir. Zaten külliye'nin mimarî olarak en büyük başarısı da bütün unsurların ahenk içindeki uyumundadır. Bütün kapıların, duvarların, merdivenlerin hatta pencerelerin yapı tarzları da aynıdır. Dikkatli bakılırsa Mısır Çarşısı dâhil külliye'deki bütün yapılarıdaki taşların yaşı bile aynıdır. Mesela II. Mahmud döneminde cami hazîresinin güneybatısına ilave edilen muvakkithânenin taşlarının daha yeni olduğu kolayca fark edilebilir.

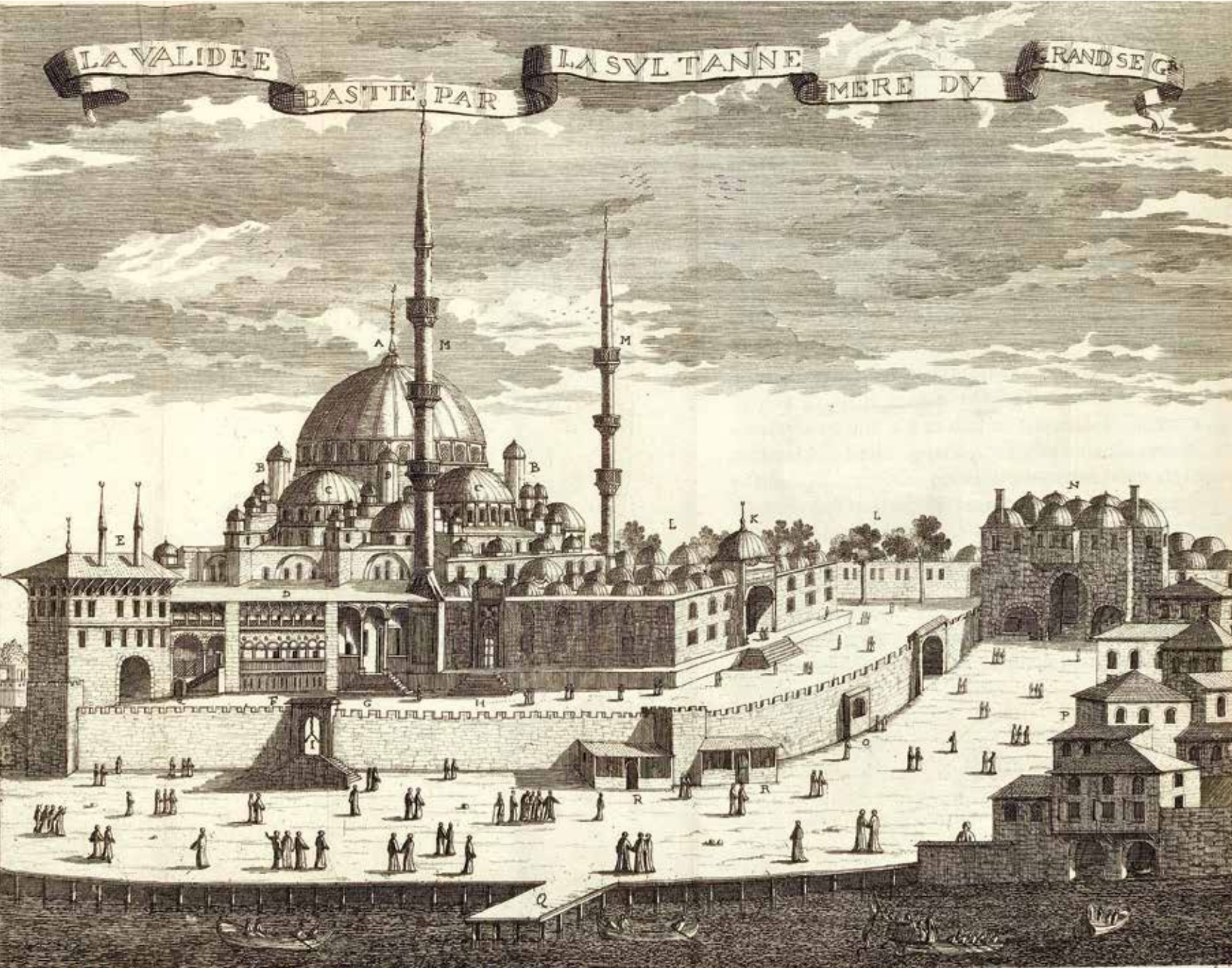
Küllîye, hiç kesintiye uğramadan ve ara verilmeden kısa bir sürede bitirilmiştir. Bu, aynı zamanda işin arkasında çok güçlü bir maddî ve manevî desteğin var olduğu anlamına gelir. Vâlide Sultan, güçlü bir irade ortaya koymuş, maddî desteğini sonuna kadar sürdürmüştü; yetmediği yerlerde çareler arayıp, bulup, kesintiye uğratmadan işin bitirilmesini sağlamıştır.

Nitekim bu husustaki bir emrinde şunları yazmıştır: *"Paşaya selâmdan sonra işte câmi-i şerîfin binâsıçün dahi iki bin beş yüz gurus istemişler idi. İşte bin iki yüz elli altun gönderdüm. Gönderesüz. Mükemmel yapılmasun Hakk Te'âlâ kabul eylemiş ola! İçinde gönderüp bir hoşça üzerine durup hizmet eylesün, yapıdurtasun, mukayyed olasun"*²⁹. Vâlide Sultan'ın zaman zaman inşaatın gidişatını kontrol ettiği de bilinmektedir.

Süleymaniye, Sultanahmet, Bayezid, Haseki ve Mihrimah külliyesi gibi büyük projeler çok ciddi bir maddî güç ve irade gerektiren projelerdir. Nitekim külliye'nin yapımına harcanan meblağa bakıldığında bu durum daha iyi anlaşılıyor.

27- Kenan Yıldız, a.g.e.

29 E.Afyoncu, U.Demir, *Turhan Sultan*, Yeditepe Yayınevi, 2016, İstanbul, s.158.

Yeni Cami Külliyesi’yle ilgili bilinen en eski görüntü olan Josephus Grelot’un “*İstanbul Seyahatnâmesi*” adlı kitabında yer alan gravürü. 1680 yılına doğru yapılan resimde külliyenin bitiminden yaklaşık 17 yıl sonraki hâliyle görünüyor. O dönemde külliyei görerek anlatan diğer kaynakların tarif ettiği şekle aynen uyan görüntüde külliye dış duvarları, dış duvarın denize bakan tarafındaki Vâlide Kapısı, Mısır Çarşısı’na bakan duvarındaki Balıkpazarı Kapısı ve Mısır Çarşısı’nın Balıkpazarı Kapısı görülüyor. Dış duvar en soldaki Hünkâr Köşkü’nün yanından arkaya doğru devam ederek dârülkurrâ, çeşme-sebil, sıbyan mektebi ve türbeyi içine alarak Mısır Çarşısı’yla birleşmekteydi.

Resmin üstünde Fransızca olarak “**Büyük Sultanın Annesi Vâlide Sultanın Eseri**” olduğu belirtilmektedir.

Kaynaklarda külliye için 3.080 kese akça³⁰ har-candığı belirtilmektedir ki bu çok büyük bir büt-çedir.³¹ Bu masraflara istimlak masrafları, inşaat süresinde onca çalışanın iaşeleri ve ücretleri dâhil miydi, bilmiyoruz. Bir de, bu kadar büyük meb-lağlarla meydana getirilen külliyenin devamı için de bütçe lazımdır ki günlük giderlerinin haddi hesabı yoktur. Binden fazla kişi vakıfta çalışmak-ta, ücretlerini almakta ve hizmetleri yürütmekte-dirler. Her gün yolcu, tüccar, fakir, gelip geçen binlerce insan da oradan hizmet almaktadır. Ay-rica sıbyan mektebinde ve dârülkurrâda okuyan talebe ve hocaları da vardır. Bu işlerin hesabına da devamına da akıl sır erdirmek kolay değil-dir. Vakfiyede belirtilen, külliyenin devamı için bağışlanan mülklerin listesi ilerde anlatılacaktır. Nitekim bağışlanan bu gelirlerle günümüze ka-dar vakıf hizmetini kesintiye uğramadan devam ettirmiştir.

Yukarda belirttiğimiz şartlarda hızla devam eden külliyenin 1074’te (1663) önemli ölçüde tamamlandığı anlaşılmaktadır. Sebil-çeşme ve caminin kitâbesinde 1074 (1663) tarihi okun-maktadır. Külliyenin vakfiyesi de bu tarihte yani 1663’te düzenlenmiştir. Ancak caminin açılış merasimi 20 Rebîulâhir 1076/ **30 Ekim 1665 Cuma günü yapılmıştır**. Belki bazı eksiklerinin tamamlanması beklenmiş veya resmî açılış biraz geç yapılmıştır.

30- Bu tabir “içine para konulan muhafaza” anlamından hareketle zaman içinde değer ve servetin bir ölçüsü hâline gelmiştir. Değer ölçüsü olarak paraların yalnızca nominal değerini değil aynı zamanda yaklaşık reel değerini de belir-tir ve değeri düştüğünde kesedeki para miktarı artar. 1 kese akçe, 1074 (1663) yılında 40.000 ve 50.000 akçeye tekabül etmekteydi. Aynı para cinsi için farklı kese miktarının kulla-nılması tedavülde eski ve çil akçenin birlikte bulunmasından kaynaklanmaktaydı (Baki Çakır, Kесе, DİA, Ek 2. cilt, s.42-43, 2019).

31- Bu tarihteki merkezi bütçenin yaklaşık 1/4’ünü oluşturmaktaydı.

Caminin Açılışı (30 Ekim 1665)

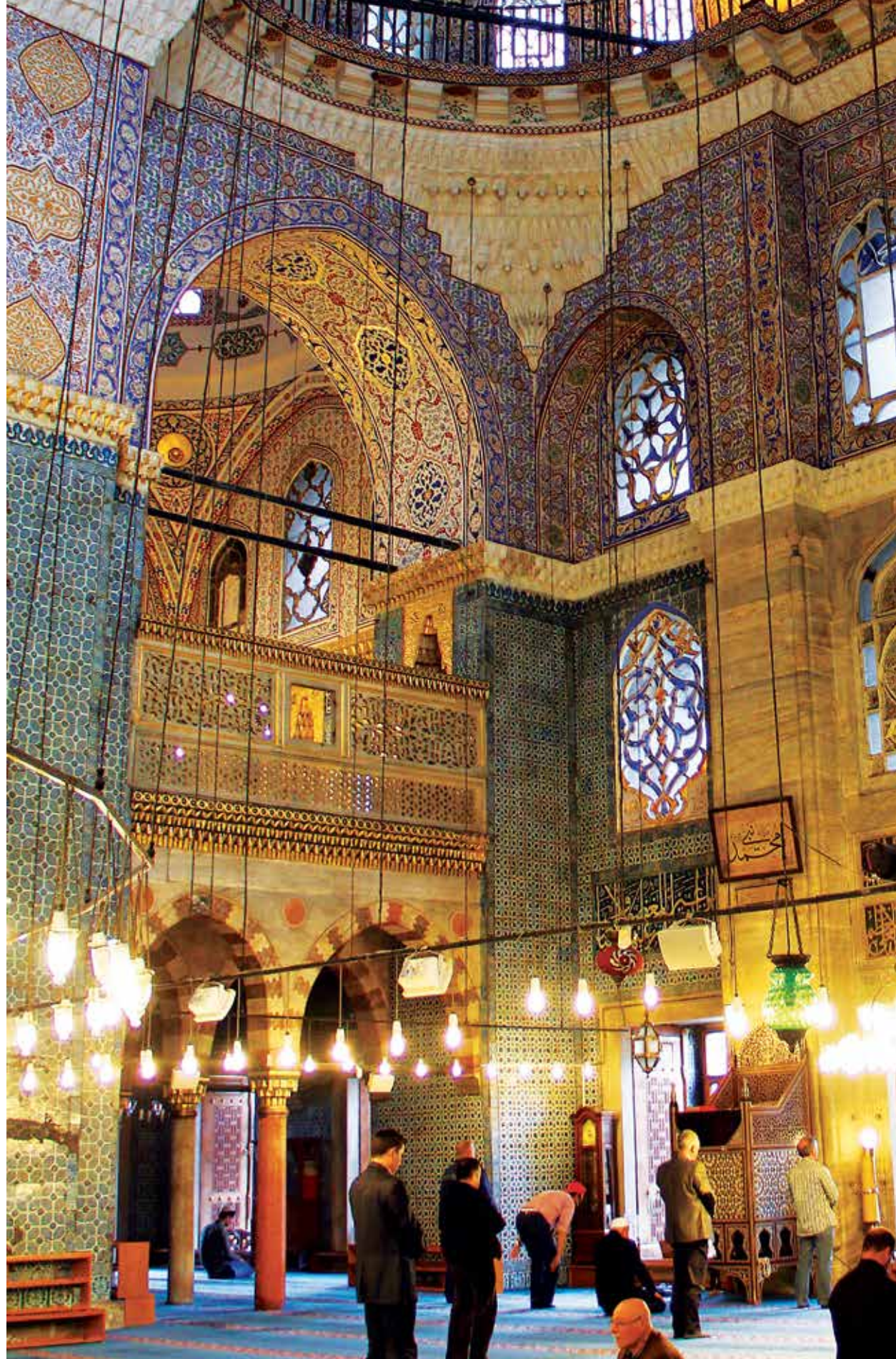
Cami tamamlandıktan sonra büyük bir resmî törenle açılışı yapılmıştır. Külliyenin diğer yapılarının da bu sırada tamamlanmış olduğu anlaşıyor. 30 Ekim 1665 Cuma günü tören için, Hatice Turhan Sultan ve Haseki Gülnûş Sultan yanlarında şehzadeler olduğu hâlde, IV. Mehmed’den önce camiye gelmişlerdir. Cuma namazı kılındıktan sonra, önce padişaha vâlide sultanın hediyeleri takdim edilmiş, ardından dev-let ricâline rütbelerine göre hediyeler verilmiştir. Daha sonra da devlet adamları Turhan Sultan’a hediyeler sunmuşlardır. (Bu törenden önce 15 Ekimde IV.Mehmed camide bir mevlit okuttur-muştur. Ayrıca caminin yapımına da maddi des-tek vermiştir.³²)

Töreni yine Silahdar Ağa’dan dinleyelim. *Zeyl-i Fezleke* adlı eserinde şöyle anlatmaktadır (sadeleştirilerek özetle verilmiştir):³³

“Vâlide Sultân hazretlerinin Bahçekapı’sın-da yaptırdığı cami tamam olunca Rebîulâhirin yirminci Cum’a günü (30 Ekim 1665) Pâdişâh hazretleri, Vâlide Sultan ve Haseki Gülnûş Sultân mükemmel bir alay ile câmii şerîfe teşrîf buyurup cuma namazından sonra; ewelâ Vâlide Sultan hazretleri, câmii şerîfi teşrifi için rikâb-ı hümâyû-na (padişaha), yekpâre zümrüd kabzalı bir altın hançer ve sâfi seyrek elmas ile müzeyyen bir ku-şak ve sâfi elmas ile müzeyyen bir gâzî sorgucu ve on tane donanmış küheylân at, arz eylemiş-tir. Padişah tarafından makbul buyurulmuştur. Sultân-ı müşârün-ileyhâ hazretlerinin kethüdâsı Mustafâ Efendi’ye bir semmûr kürk ile vâfir altun ihsân ve iki nefer oğullarına müteferrikalık ve at-ları yeden (yanında) on nefer âdemlerine dirlikler inâyet olundukdan sonra tekrâr Vâlide Sultan hazretleri tarafından Vezîr-i a’zam Ahmed Paşa ve Kapudan Vezîr Kara Mustafâ Paşa ve Nişâncı Vezîr Ca’fer Paşa ve Defterdâr Vezîr Ahmed Paşa

32- E.Afyoncu, U.Demir, *Turhan Sultan*, Yeditepe Yayınevi, 2016, İstanbul, s.161.

33- Nazire Karaçay Türkal, Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke* (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin), Cilt I, s. 414-415, Doktora Tezi, İstanbul 2012.

Caminin kapısı, açıldığı o günden beri (belki bazı istisnalar hariç) bir daha kapanmadı.

Açıldığı gün Vâlide Sultan, oğlu IV.Mehmed, Haseki Gülnûş Sultan ve şehzadeler buradaydılar. Büyük ihtimalle de önce Hünkâr Kasrı'na gelmişler, oradan fotoğrafın sol tarafında ikinci katta görülen hünkâr mahfiline geçmişlerdi. O gün cuma namazı kılındıktan sonra Vâlide Sultan tarafından oğluna, devlet erkanına ve emeği geçenlere kıymetli hediyeler verilmiş ve büyük bir kalabalıkla cami açılmıştı. Fotoğrafta kible duvarı sol köşesi ve köşedeki hünkâr mahfilinin bir kısmı görünüyor. Mahfile, üst katta köşedeki bir balkon vasıtasıyla bitişiğindeki Hünkâr Kasrı'ndan geçilebilmektedir.

vesâ'ir kubbenişîn vüzerâ-yı a'zâm ve ulemâ-yı kirâmdan evvelâ Şeyhü'l-İslâm Minkârîzade Yahya Efendi ve Nakîbü'l-esrâf Kâdısı ve Câmi'-i şerîf Va'izi Vâni Efendi, Hatayî Ali Efendi ve İmâm-ı evvel Fazlullâh Efendi bi'l-cümle semmûr kürkle-riyle ikrâm olundılar ve

Hülâsa-i kelâm câmi'-i şerîf hizmetinde olanlar ve diğer devlet erkanı memnun edildikten sonra Pâdişâh hazretlerini vezîr-i a'zam mükemmel alay ile alup Sarây-ı âmire'ye îsâl eylediler. Pâdişâh'ın emri üzerine cümlesi camiye tekrar gelip Vâlide Sultân ve Haseki Sultân hazretlerini alıp, törenle getürdiler. O esnâda taraf-ı sultâniyeden câmi'-i şerîf havâlisine çil akçalar ve altunlar saçıldı. Fukarâ sevindi.

Bilcümle câmii şerîf, türbe-i latîf, sebîlhâne, kârgîr dükkânlar, sultana ve misafirlere verilen hediyeler, kapu kapamaca üç bin seksen kese akça sarf olunduğu Vâlide Sultân'ın Kethudâ-sı Mustafâ Efendi lisânından tahkîk olmak üzere nakl olundu."

O gün, belirtildiği gibi cuma namazından sonra cami ibadete açılmıştır (Açılışın tarihini Silahdar'ın belirttiğinden farklı olarak "1074 yılının Rebûlâhîrinin beşinci günü"³⁴ diye veren kaynaklar da vardır). Fındıklılı, yapılan açılış merasiminde, Turhan Sultan'ın padişaha sunduğu ve devlet erkanıyla görevlilere dağıttığı hediyeleri anlatmakta, sonuna külliye'nin maliyetini de eklemektedir.

Evliya Çelebi de devlet erkanı tarafından camiye hediye edilen avizelerden söz etmekte: *"Ve bu câmi' içinde olan maslûbât ı zî-kıymet âvîzeler İslâmbol'da câmi'lerde değil belki cümle diyâr ı İslâm cevâmi'lerinde olmadığı muhakkaktır kim her bir âvîze birer pâdişâh ve birer vezîr hedâyâ göndermiştir."* demektedir. Devlet erkanı da hediyelere karşılık camiye değerli halılar, avizeler ve Kur'ân-ı Kerîmler bağışlamışlardır.

Törene IV. Mehmed'in hasekisi oğullarının anası olan eşi Emetullah Gülnûş Sultan da (ö.1715) katılmıştır. O sıralar haseki olmakla birlikte oğulları peş peşe (II. Mustafa 1695-1703,

34- Ülgen, s.390.

III.Ahmed 1703-1730) tahta geçince vefat ettiği 1715'e kadar vâlide sultan olarak kalacaktır. Genellikle Edirne'de oturacak ve Üsküdar'da 1710 yılında tamamlanan Üsküdar Yeni Cami Külliyesi adıyla tanınacak bir külliye yaptıracaktır. O da Edirne'de vefat etmiş ve cenazesi kayınvâidesi Turhan Sultan gibi Edirne'den getirilip camisin-deki türbesine defnedilmiştir.

Açılış töreninde adı geçen Vanî Mehmed Efendi³⁵ caminin ilk vaizi, aynı zamanda Sultan IV. Mehmed'in hocasıdır (ö.1096/1685). Caminin yapılmasında Vâlide Sultan'a ve IV.Mehmed'e fikhî açıdan destek verdiği anlaşılmaktadır. Hatta bazı oryantalistler tarafından Yahudilerin oradan çıkarılmasıyla ilgili eleştirenler de vardır.

Açılıştan bir müddet önce külliye'nin vakfiyesi de düzenlenmiş, mütevellî başta olmak üzere; camiye pek çok imam, hatip, müezzin,

35 - Vanî Mehmed Efendi (ö. 1096/1685). Van'ın Hoşap kasabasında dünyaya geldi. Doğduğu şehre nisbetle Vanî ve Hoşâbî nisbetleriyle anılmıştır. Mehmed Efendi'nin Erzurum'da ilk görevi vâizliktir. Zilhicce 1069'da (Eylül 1659) Erzurum beylerbeyi olarak şehre gelen Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın takdirini kazandı. Fâzıl Ahmed Paşa sadrazam olunca (Rebûlevvel 1072 / Kasım 1661) onu İstanbul'a davet etti ve IV. Mehmed'le tanıştırdı. Mehmed Efendi kısa sürede padişahın yakın ilgisini kazandı. IV. Mehmed yanından ayırmadığı Mehmed Efendi'nin vaazlarını ve huzur derslerini dinler, her vesileyle ona izzet ve ikramlarda bulunurdu. Mehmed Efendi, 1076'da (1665) İstanbul'da Yeni Cami kürsü vâizliğine ve hâce-i sultânîlik görevine getirildi. 1094'te (1683) II. Viyana Kuşatması'na ordu vâizi olarak katılan Mehmed Efendi, Viyana'yı kuşatan askerlerin siperlerini dolaşip etkili sözlerle onları şevke getirmeye çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Viyana Kuşatması'nın bozulgunla sona ermesinden sonra, IV. Mehmed, kamuoyunda meydana gelen galeyanı hafifletmek üzere çok sevdiği hocasını görevlerinden uzaklaştırdı ve Bursa Kestel'e sürgüne göndermek zorunda kaldı. Mehmed Efendi 14 Zilkade 1096'da (12 Ekim 1685) vefat etti. Mezarı Kestel'de yapılmış olduğu caminin girişinde bulunmaktadır.

Eskiden Papaz Bahçesi denilen Üsküdar yakınlarındaki bir semti IV. Mehmed hocasına bağışlamış ve Boğaziçi'nde bulunan bu semt daha sonraları onun ismiyle Vaniköy diye anılmıştır. 1076 (1665) yılında buraya Vaniköy Camii'ni yaptırmış, ayrıca evler ve caminin yanına bir medrese inşa ettirmiştir (Yukardaki bölüm Erdoğan Pazarbaşı'nın, "Vanî Mehmed Efendi, DİA, c.28, s.459-459." yazısından alınmıştır).

Vani Mehmed Efendi, Sultan IV. Mehmed ve Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'yla birlikte 1672 Kamanîçe Seferi'ne de katılmış, fetihten sonra Kamanîçe'de ilk Cuma vaazını vermiş ve diğer devlet erkanından başka, kiliselerden birisine Vanî Mehmed Efendi Camii adı verilmiştir (M. İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004.)

Julia Pardoe'nun 1838 yılında Londra'da yayınlanan *"The Beauties of Bosphorus"* kitabında, W.Henry Bartlett'in Yeni Cami'yle birlikte limanı tasvir ettiği gravür (TSMK. Y.B.1965, Levha 12).

Thomas Allom'un 1840'ta Londra'da yayınladığı *"Costantinople Ancienne et Moderne"* isimli kitabında yer alan "Yeni Cami" gravürü (TSMK. Y.B.1937, Pl.39).

hafız, naathan, tarıfhan atanmıştır. Aynı şekilde diğer birimlere de müderris, kütüphane memuru, türbedar, sebilhan, kayyım, farraş, çarşı kapıcıları vb. birçok meslekte sayısız kişi görevli olarak tayin edilmiştir. Vakfiye bölümünde de ayrıca ele alınacaktır.

Belgeler, bütün bu süreç içerisinde caminindeki etkinliklerle ilgili kararların Turhan Sultan'ın bilgisi dâhilinde ve onun katılımıyla alındığını göstermektedir. Örneğin sadrâzam, Vâlide Sultan'a gönderdiği bir mektubunda cuma vaazı ve camiyle ilgili bilgilendirmelerden söz etmekte *"Seyhülislâm duacılarının tertibi üzere silsile-i telhis olunup gönderilmiştir, mâlûmi devletleri oldukda ferman sultanıdır. Benim devletli sultânım hitâbete ve cami-i şerife müteallik bir miktar telhis gönderilmiştir"* demektedir.³⁶

Vâlide Sultan'ın külliyei sık sık ziyaret ettiği de bilinmektedir. Grelot'un, külliye tamamlandıktan 17 yıl sonra çizdiği gravürde caminin deniz tarafındaki dış avlu kapısını "Vâlide Kapısı" olarak göstermesinden de Vâlide'nin burayı sık kullandığı anlamı çıkarılabilir. Camiye ibadet için geldiği, özellikle ramazan aylarında kasırdaki ikamet ettiği de bilinmektedir. Geldiğinde, ikamet ettiği kasrın dışında ancak ibadet için caminin hünkâr mahfilinde bulunabilirdi. Külliye'nin diğer birimlerinde hanım sultanın inşaat sırasında veya sonrasında açıktan gezmesi zamanın şartlarına göre âdetten değildi; görünemezdi. Hanım sultanların özel alayıyla bir iş için saraydan çıkıp bir yere gittikleri zaman da korunması ve çevreden görülmemesi için tedbirler alınırdı. Bir örnek:

2 Temmuz 1668'de İstanbul'da olan Fransız gezgin Jean Baptiste Tavernier, Sultan IV. Mehmed'in annesi Vâlide Hatice Turhan Sultan'ın Edirne'den İstanbul'a girişini şu şekilde anlatmaktadır: *"Arabânın her iki kapısında da sultanların dışarıdan görölmeden çevreyi seyretmelerini sağlayan küçük birer kafes penceresi vardır. Kapıların yanında iki harem ağası yürüyordu. Ne var ki bütün bunlar, Vâlide Sultan'ın arabası geçerken arabaya bakmamaları ve kafelerini çevirmeleri için halka bağırılmasını engellemedi. Bu buyruğa harfiyen uymak yerinde olur."*³⁷

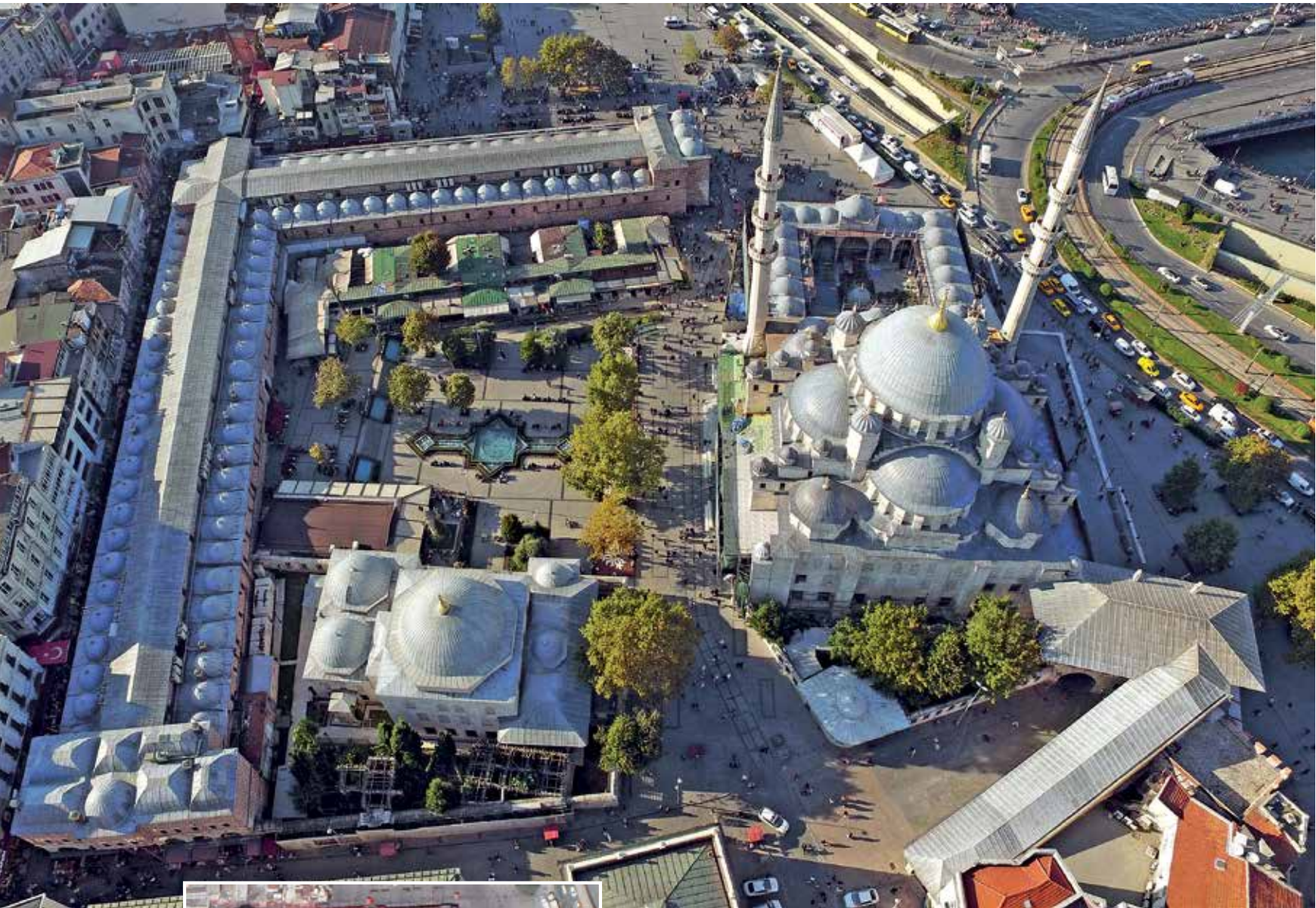
36- Thys-Şenocak, s.245.

37- Thys-Şenocak, s.257.

Vâlide Sultan'ın, külliye'nin işleriyle ilgili görüşmeleri de külliye'ye geldiğinde ikamet ettiği kasırdaki yaptığı düşünülebilir. Oğlu IV. Mehmed ile de burada birlikte zaman geçirdikleri veya oğlunun ayrıca burayı kullandığı vakidir. Nitekim Hünkâr Kasrı'nın çini yazılarında sultanı öven sözler vardır. Buna karşılık kasrın hiçbir yerinde Hatice Turhan Sultan'ı öven herhangi bir söz yazılı değildir. Hatta Evliya Çelebi'ye göre kasrı, IV. Mehmed yaptırmıştır.

Vâlide sultanın veya sultanların buraya geliş gidişleri birkaç yolla olabilirdi. Topkapı Sarayı bahçelerinin içinden geçerek külliye'nin dış duvarına yakın Bahçekapısı'ndan gelecekse maiyetiyle birlikte süslemeli bir tahtirevânla veya arabayla gelmiş olmalıydı. O takdirde sultanların girişi için yapılmış olan kasrın güneyindeki arabaların ve atların çıkabileceği, rampalı Tahtirevân Yolu kullanılabilmekteydi. Denizden gelecekse Sarayburnu'ndan sultana ait bir kadırgayla veya küçük bir kayıkla caminin önündeki iskeleye gelmesi gerekirdi. İskeleden inince hemen caminin Vâlide (veya Sultan) Kapısı'na gelinir, oradan girilince de doğrudan karşıdaki iç kapıdan merdivenlerle yukarı Hünkâr Kasrı'na veya camideki hünkâr mahfiline çıkılabılırdı.

Bu ziyaretler sadece Turhan Sultan'a değil, oğlu IV.Mehmed ve daha sonra gelecek sultanlar ve hanım sultanlara da mahsus bir keyfiyetti. Külliye yüzyıllar boyunca her zaman açıktı ve hizmeti devam ediyordu. Muhakkak kendilerinden sonra gelen sultan ve hanım sultanlar da bu kasrı kullanmış, camiye ziyaret ederek ibadet etmişlerdir. Nitekim Sultan III. Ahmed de külliye ile ilgilenmiş, türbenin bitişiğine bir de kütüphane yaptırmıştır. Hatta kendisi de babaannesi Turhan Sultan'ın türbesinde yatmaktadır (Osmanlı'nın son zamanlarına kadar türbeye 80 civarında hanedan mensubu defnedilmiştir). Sultan II. Mahmud da caminin güneybatısına bir muvakkithâne ilave ettirmiştir. Sonradan gelenler ara ara külliye'nin bakımlarını da yaptırmışlardır. Zaten külliye'nin mütevellisi vardı ve her türlü idareyi sağlıyordu.

Yeni Cami Külliyesi'nin havadan görünüşü, Ekim 2021.

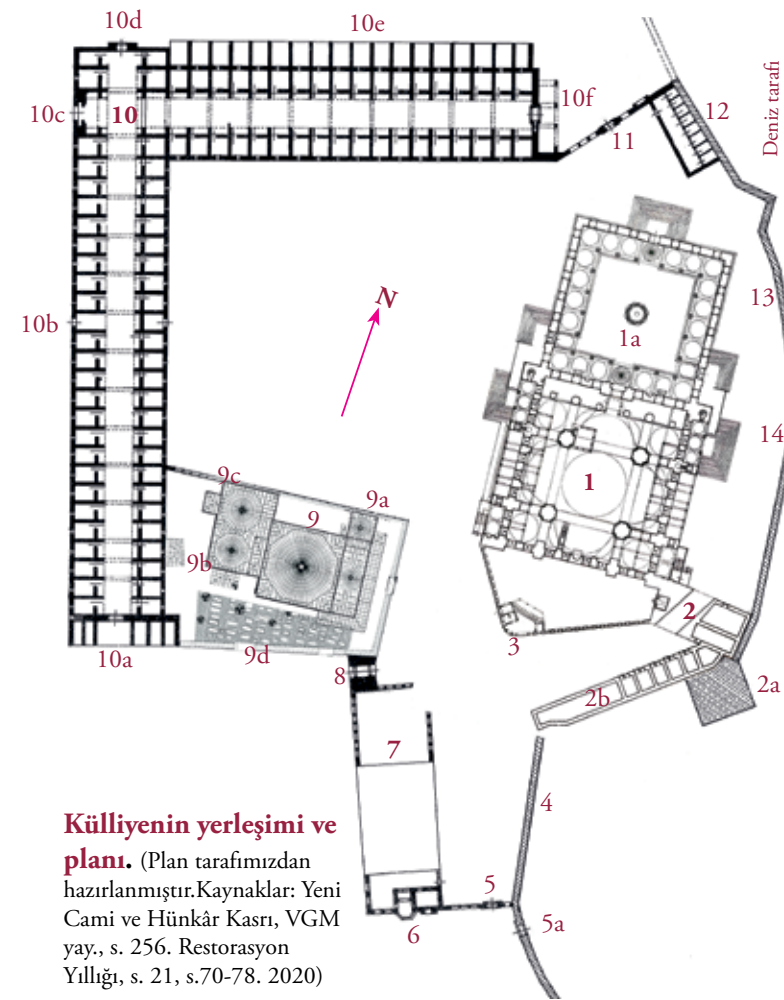
KÜLLİYENİN YERLEŞİMİ VE MİMARİSİ

Külliye ilk yapıldığında geniş bir alana oturuyordu. Daha önce bahsedildiği gibi cami, Hünkâr Kasrı, türbe, çarşı, sebil, dârülkurrâ, sıbyan mektebi ve külliye dışında birçok dükkândan oluşmaktaydı. Sonradan, dârülkurrâ ve sıbyan mektebi ortadan kalkmıştır. Buna karşılık türbenin sağ bitişiğine kütüphane, cami hazîresinin güney sağ köşesine de muvakkithâne ilave edilmiştir. Günümüzde dârülkurrâ ve sıbyan mektebi hariç diğerleri mevcuttur ve hizmetine devam etmektedir. Yapılar, araziye ve ihtiyaca göre yerleştirilmiştir. Evliya Çelebi külliye tasvir ederken şöyle der (Günümüz Türkçe'sine göre sadeleştirilmiştir):

"Ve kible tarafında bir aydınlık kubbeyi, Vâlide Sultan -uzun ömürlü ola-, kendileri için türbe inşa etmişlerdir (bu yazıyı yazdığı sırada

Vâlide Sultan'ın sağ olduğu anlaşılıyor). Ve Sultan Mehmed Han mihrap önündeki bahçe dışına Gömlekli Kule adındaki burcun üzerine bir yüce kasr yaptırmıştır ki sanki İrem sarayıdır. Ve bu caminin büyük avlusunun güney ve batısında çok sayıda kârgir dükkânlar bina olunmuştur ki anlatılamaz. Ve bu avlunun etrafında dört kapı vardır. Ve iki yüksek minaresi vardır ki göklere baş vermiş, külâhı bakır yıldızlıdır ki şaşasından adam şaşakalır. Üçer şerefeli sanatkârâne yüksek iki minaredir. Allahu teala dünyanın sonuna kadar ömür versin³⁸"

38- Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, I. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat, 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu, Hazırlayanlar Robert Dakoff - Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, c.1. 140-141.

Külliye'nin yerleşimi ve planı. (Plan tarafımızdan hazırlanmıştır. Kaynaklar: Yeni Cami ve Hünkâr Kasrı, VGM yay., s. 256. Restorasyon Yılı, s. 21, s.70-78. 2020)

- 1- Cami
 - 1a- Cami iç avlusu ve revaklar
- 2- Hünkâr Kasrı
 - 2a- Gömlekli Kule
 - 2b- Kasrın Tahtırevân Yolu
- 3- Muvakkithâne
- 4- Külliye'nin kaybolan dış duvarı
- 5- Külliye dış duvarı ve kaybolan Bahçekapısı'nın tahmini yeri
 - 5a- Şehir surlarının Bahçekapısı
- 6- Çeşme-sebil
- 7- Yok olan dârülkurrâ'nın yeri
- 8- Yıkılan sıbyan mektebi ve altındaki dışarıya açılan geçidin yeri
- 9- Türbe
 - 9a- Kütüphâne
 - 9b- Havâtin Türbesi
 - 9c- Cedîd Havâtin Türbesi
 - 9d- Hazîre
- 10- Mısır Çarşısı (İki kol halinde uzanıyor)
 - 10a- Mısır Çarşısı Haseki veya Bahçekapısı
 - 10b- Çiçekpazarı Kapısı
 - 10c- Ketenciler Kapısı
 - 10d- Tahmis Kapısı
 - 10e- Mısır Çarşısı dış dükkânları
 - 10f- Balıkpazarı Kapısı
- 11- Dış duvarların Balıkpazarı Kapısı
- 12- Kaldırılan tuvaletler
- 13- Bugün kaybolan aynı zamanda külliye dış duvarları olan şehir surları
- 14- Dış duvardaki yok olan Vâlide Kapısı

Külliyenin Dış Avlusu ve Kapıları

Külliyeye yapılarını çevreleyen bir dış avlu ile dışarı açılan kapıları vardı. Bu kapıların gece kapatıldığı, gündüz açıldığı anlaşılmaktadır. Dış duvarın deniz tarafı ise duvarın hemen yanına kadar denizle kaplıydı.

Dış duvar; caminin güneydoğusuna bitişik Hünkâr Kasrı'nın, kısmen üzerine oturduğu Gömlekli Kule (Burç) yanından güneye doğru sur kalıntılarıyla devam eder. Hünkâr Kasrı tah-tirevân kapısının biraz ötesinden (şimdiki Garanti Bankası'nın yeri) o zaman var olan Bahçekapı'sına ulaşırdı. Burada dış duvara açılan kapıya **Bahçekapısı** denirdi. Oradan, biraz ilerideki sebili de içine alarak dönen dış duvar, sıbyan mektebini ve bitişigindeki türbeyi de içine alırdı. Mektebin altında külliye'den dışarıya açılan **kemerli bir geçit** vardı. Dış duvar, Mısır Çarşısı'nın Balıkpazarı Kapısı'nın önünden doğuya devam eder; buradan da deniz tarafındaki sur duvarıyla birleşirdi. Bu aradaki dış duvarda **Balıkpazarı Kapısı** vardı. Bu köşeden güneye dönen dış surlar caminin

önünden sahile açılan ve merdivenlerle çıkılan **Vâlîde Kapısı**'na (Yeni Cami Kapısı) ulaşırdı. Sur duvarı burada Gömlekli Kule'yle birleşirdi. Bu tasvir, caminin bitmesinden 17 yıl sonra, Grelot'un 1680'de yayınlanan eserindeki gravürde açıkça görülmektedir. Ayrıca Evliya Çelebi'nin tasvirlerinden de anlaşılmaktadır. Bu kapılar ve dış duvarlar değişik zamanlarda yapılan gravürlerde de tespit edilebilmektedir.

Külliyenin dış avlu Bahçekapısı, adını Topkapı Sarayı'nın buraya kadar uzanan bahçesinden almıştır. Sarayın hasbahçesi buraya kadar uzanırdı. Saray surunun Bahçekapı'ya açılan kapısına bu civarda çoğunlukta bulunan Yahudilere atfen Çift Kapısı derlerdi. Sonradan Şehit Kapısı adı verildi. Bu kapı Arpacılar Camii'nin bulunduğu sokağa açılırdı. Sarayın Enderûn Mektebi bu hasbahçede, Sirkeci Garı'nın bulunduğu yerde idi. Birçok Osmanlı devlet adamı ve mimarı bu okuldan yetişmişti.³⁹

39- İ.H.Konyalı, 19.7.1973 tarihli köşe yazısı, Yeni Asya Gaz.

Mısır Çarşısı'nın Balıkpazarı Kapısı'nın önünde Yeni Cami'ye girilen Balıkpazarı Kapısı, 1939-1940'lı yıllar, yıkılmadan önce.

Grelot'un gravüründe Vâlîde Kapısı ve Mısır Çarşısı önünde Balıkpazarı Kapısı görülebiliyor.

Arpacılar ve Hidâyet camileri arasındaki külli-yenin Bahçekapısı'nın önü her türlü zahirenin indirildiği bir iskele imiş. Hidayet Camii bu kapının dışına tesadüf etmekteymiş. Buraya yakın gümrükhane binası ve yanında Fâtih Sultan Mehmed döneminde inşa edilen bir mescit varmış ki bugün yerlerinde başka binalar vardır. Eminönü adı da buradaki gümrükten ileri gelmektedir. Önceleri Gümrükönü sonradan da Eminönü denmiştir.

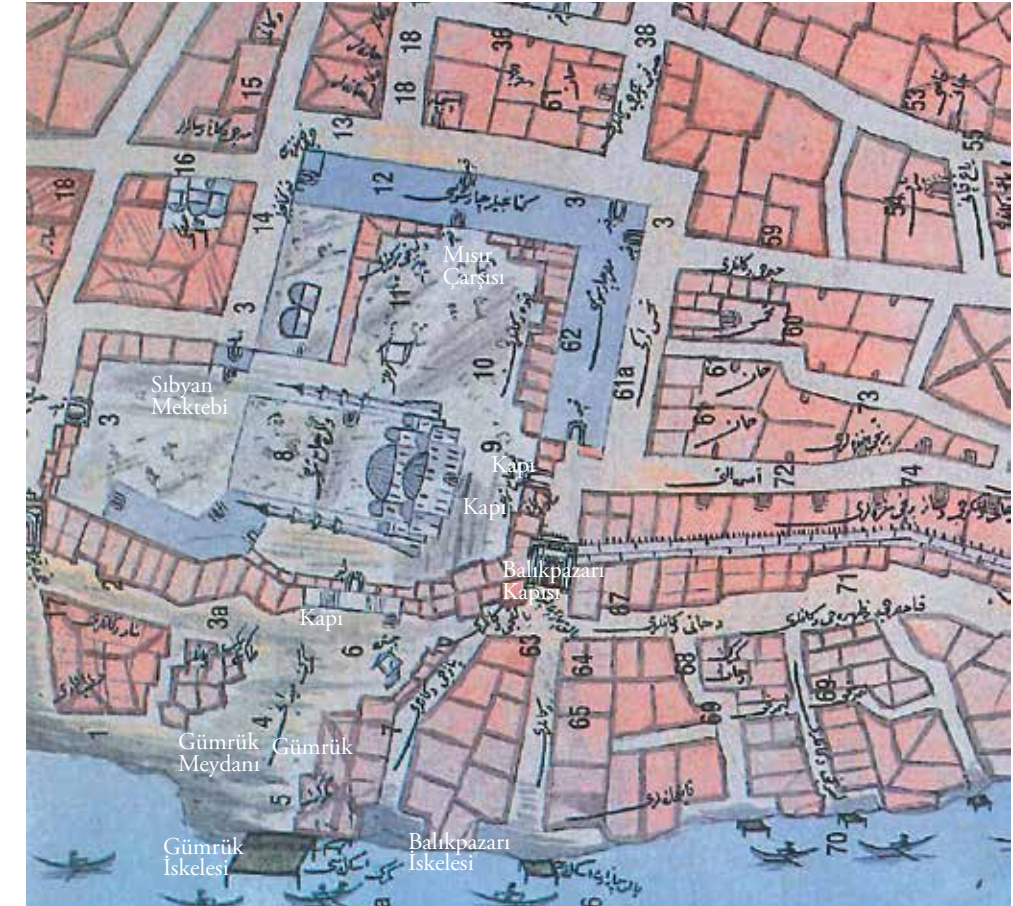
Külliyenin deniz tarafındaki sahil zamanla dolduğu için önünde sonradan geniş bir alan oluşmuştur (şimdiki Eminönü meydanı). Burada caminin önünde yer alan dış duvardaki Vâlîde Kapısı deniz tarafına açılmaktaydı ve sahile göre yüksekte kaldığı için iki taraftan merdivenlerle çıkılmaktaydı. Merdivenlerin ortasında da klasik bir çeşme vardı. XIX. yüzyılda bu kapı ve çeşme yıkılmıştır. Eski fotoğraflarda kapı ve çeşme görülebilmektedir. Dış surun Balıkpazarı Kapısı önünde de bir çeşme ve helalar varmış.

Dış Duvarların Yıkılması ve Çevrede Meydana Gelen Değişimler

Bütün bunlar yani Bahçekapısı (Çift Kapısı) ve önündeki deniz cephesini çeviren kale görünümündeki duvarlar, Balıkpazarı Kapısı ve duvarlar, sıbyan mektebi ve altındaki geçit, Bahçekapısı ve sebil ile arasındaki dış duvarlar XIX.yüzyılın ikinci yarısında Yeni Cami meydanı düzenlenirken yol geçirme çalışmaları için o civardaki dükkânlarla beraber yıktırılmıştır. Bugün sadece kasrın kısmen üzerine oturduğu burç ve devamında bir miktar sur kalıntısı mevcuttur.

Dış surları yıkıldıktan sonra külliyenin genel görünüşü, bütünlüğü ve yerleşim düzeni tamamen bozulmuş, çevresini de zamanla dükkânlar doldurmuştur. Buralar trafiğe de açılmış olduğu için son zamanlara kadar caminin önü ve arkası hep arabalarla dolmuştur.

Osmanlı arşivi belgelerinden takip edilebildiği kadıyla, Yeni Cami dış avlusuyla ilgili ilk esaslı düzenleme 25 Mayıs 1863 tarihinde yu-

1815'te Kulekapılı Seyyid Hasan tarafından çizilen II. Bayezid Suyolları Haritası'nın Eminönü bölümü (Sevgi Parlak, Geçmişten Günümüze Eminönü- Sirkeci, İTO Yayını, 2020, s.97).

J. Baptiste Hilair imzalı resimde önde **Karaköy limanında eski eser taşınması**, arkada **Yeni Cami'nin o günkü durumu**, Yeni Cami'nin önündeki surlar, külliye dış duvarı ve denizle külliye arasındaki binalarla iskeleler görülmektedir. (Resim: <https://commons.wikimedia.org>)

Resmin altındaki Fransızca yazılardan çerçevedeki küçük yazı, “*Konstantinopolis limanında vâlide caminin görünümü*” onun altındaki “*Choisiel-Gouffier tarafından Yunanistan'dan toplanarak Fransa'ya gönderilen eski eserler*”, en alttaki küçük yazı da “*1789'da Bâb-ı Âlî-Osmanlıdaki kralın elçisi*” anlamına gelmektedir.

Gouffier (1752-1817), 1785-1793 yılları arasında İstanbul'da XVI. Louis adına Fransa elçisidir. O dönemlerde elçi, seyyah tüccar gibi çeşitli vasıflarla Osmanlı topraklarında bulunan birçok oryantalistin kralları adına çeşitli bilgiler topladıkları, rapor ettikleri, resimler çizdikleri, yazılar yazdıkları, hatta birçoğunun özellikle eski eser toplayıp Avrupa'ya gönderdikleri (kaçırdıkları) bilinmektedir.

karda bahsettiğimiz avludaki salaş dükkânların kaldırılmasıyla başlamıştır. Bu dükkânlar XIX. yüzyılda, külliyenin vakfiyesine aykırı şekilde çevreye inşa edilen dükkânlardır.

Dükkânların kaldırılma sebebi: “*Yeni Cami avlusunun İstanbul'un en işlek yerlerinden olduğu hâlde sözü geçen dükkânların halkın gelip geçişine engel olduğu ve oraya mahsus olan pazarın küşadî günlerinde müşkülat oluşturduğu*” şeklinde izah edilmiştir. Bu dükkânlar kaldırılırken bir kısmının vakfın izniyle kullanıldığı tespit edilmiş, bunlar kenarlara nakledilmiş, senetsiz olanlar ise tamamen yıkılmıştır.⁴⁰

1873 Viyana Sergisi için Osmanlı mimarîsi hakkında kaleme alınan bir eserde “*Galata Köprüsü'nün İstanbul yakasında pazartesi günleri pazar kurulduğu, caminin avlusu dar geldiği için caminin dört tarafındaki caddelere sergiler açıl-*

40- Nurdan Şafak, İstanbul Yeni Cami Külliyesi Ve 19. Yüzyılda Geçirdiği Değişimler. acikerisim.fsm.edu.tr

dığı”⁴¹ belirtilmektedir. Burada caminin dış surlarından bahsedilmemesinden o tarihten önce duvarların ortadan kalktığı ve avlunun binalarla işgal edildiği anlaşılabılır.

Külliyenin dış duvarlarının ortadan kaldırılması vakfın mahiyetinin değiştirilmiş olması açısından da önemlidir. Vakfiyesinde, değil duvarlarını yıkmak, duvarlara yazı, çizgi gibi şeylerle kirletilmesine bile razı olunmamıştır. Vakfiyede kirletenleri bertaraf etmek için bir görevli tayin edilmişti ve bu kişi altı akçe günlük alacaktı. Bu şarttan Yeni Cami'nin bânîsi Hatice Turhan Sultan'ın bu duvarlara zarar verilmemesini, yaptırdığı eserin aslının bozulmayıp temiz bir şekilde asırlarca devam etmesini istediği bellidir. Buna göre vakıf şartına aykırı davranılmıştır. Nitekim bu koruyucu duvarların yıkılmasının avlunun dükkân veya barakalarla işgal edilmesini, mütevellilerin vakfa aykırı satışlarda bulunması ve yol

41- Nurdan Şafak, a.g.e.

Pervitiç haritalarında Yeni Cami Külliyesi, 1940 Sigorta haritalarından.

genişletme gibi diğer gayelerle vakfa zarar verilmesini kolaylaştırdığı söylenebilir.

Çevrede düzenlemeler XIX. yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet’in ilanına kadar sürmüş ve daha sonra da devam etmiştir.

1 Ocak 1902’de Sadâretten Evkaf Nezâretine yazılan tezkirede Yeni Cami avlusunun genişliğinin caminin büyüklüğüne uygun olmadığı, avlunun etrafında bulunan binaların istimlak edilmesi istenmiştir. Buna göre bütün bu düzenlemeler caminin şanına layık bir meydan yapmak içindir. Meydan açığa çıkınca avlunun ortasına bir de havuz inşa edilecektir (o dönemlerde İstanbul’da sık sık yangınlar yaşandığı için yer yer yangın havuzları yapılmaktadır). Bu yazıya yirmi gün sonra Evkaf Nezâretine cevap gelmiş, yazıda yıkılması istenen binaların, arsaların türü, kıymetleri ve istimlak bedelleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra meydana açılmış havuz da inşa edilmiştir.⁴²

1912’de elektrikli tramvay geçen yolların on beş metre genişletilmesi ve parke döşenmesi gündeme gelmiş, bu nedenle yolun geçtiği Eminönü ve Bahçekapısı’nın da çehresi değişmiş, bazı binalar istimlak edilip yıkılmıştır.

Osmanlı’nın son dönem mimarlarından Mimar Kemalettin, külliye 1912 yılında devam eden kendisinin yaptığı bir tamirle ilgili olarak, “tamirin geciktiği, Hünkâr Kasrı’nın altındaki tonozu kurulan iskelenin yanlış kurulduğu ve yanlış şeyler yapıldığı” yönünde 26 Kasım 1912 tarihli Tasvîr-i Efkâr gazetesinde çıkan bir eleştiri yazısına cevap verirken kasrın altındaki geçitten de şöyle bahsetmektedir:⁴³

“...Mimar Kasım verev tonozunu (alt geçit) ve taş kesimlerini gayet fenni ve inşai bir suretle hallederek ikmal etmeğe muvaffak olmuş ve Osmanlı mimarîsinde o zamana kadar nadir olması itibarıyla fevkalade kıymetli ve ehemmiyetli bir eser husule gelmiştir. Mimar Kasım, teşkilat-ı

tezyinede Osmanlı mimarîsine layık tekemmülât (olgunlaşma) meydana getirdiği gibi teferruat-ı inşaiyede de fen ve sanat namına ilelebed hayretlerle takdir olunacak binalar eserler bırakmıştır. Bizde de tarih ve âsâr-ı âtikaya bir parça hürmet mevcut ise böyle bir eseri bilhassa altından tamir etmek için ne kadar dikkat etmek lazım geldiği tahakkuk eder (anlaşılır).”

Yeni Cami çevresindeki düzenlemeler Cumhuriyet’ten sonra da devam etmiştir. 1938’den sonra Yeni Cami’nin etrafındaki binaların istimlak edilip yıktırılarak yerlerinin avluya, yola ve meydana katılması konusu basında yer almıştır. Külliye’nin çevre düzenlemeleri, işgallerin kaldırılması, basın bu işi manşetlere taşıması 1940’lı yıllarda kamuoyunun dikkatini buraya çekmiştir.

1940’lı yılların başında külliye tamir görmüş, 1950’li yıllarda sahil boyunca yol çalışmaları sırasında da çevrede değişiklikler yapılmıştır.

Kaynaklar:

Ayşe Yetişkin Kubilay, *Batı Kaynaklı Haritalardaki İstanbul*, Büyük İstanbul Tarihi, S.523.

A. Akyıldız, “Safiye Sultan”, *DİA* c. 35. s, 472-473, 2008.

A. V. Çobanoğlu, “Yeni Cami Külliyesi”, *DİA*, c. 43, s.439-442.

A. V. Çobanoğlu, Mustafa Ağa, *Meremmetçi*, *DİA*, c.31,s. 286-287, 2006

Ali Saim Ülgen. ‘Yenicami’, Vakıflar Dergisi 2 (1942): 387-400.

Baki Çakır, Kесе, *DİA*, Ek 2. cildi, s.42-43, 2019.

D. Eşemenli, “Dalğıç Ahmed Ağa”, *DİA*, c.8, s.431-432, 1993.

D. Kuban, (1970). “İstanbul’un Tarihi Yapısı”, *Mimarlık Dergisi*, S.79: s.25-48.

E.Afyoncu, U.Demir, *Turhan Sultan*, Yeditepe Yayınevi, 2016, İstanbul, s.158, s.161.

E.Buğra Ekinci, (https://www.ekrembugraekinci.com)

Eminönü- Sirkeci, İTO Yayını, 2020.

Erdoğan Pazarbaşı, “Vanî Mehmed Efendi”, *DİA*, c.28 s.459-459.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, I. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat, 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu, Hazırlayanlar Robert Dakoff-Seyit Ali Kahraman -Yücel Dağlı c.1, 140-141.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, İstanbul, Seyit Ali Kahraman, İTO Yayını, İstanbul, 2018 s.321

Grelot, J. (1988), *İstanbul Seyahatnâmesi*, (M. Selen, Çev). İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayını, s.255.

Günümüz Türkçe’siyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Kahraman, S. A. Dağlı, Y. (2011). İstanbul, Yapı Kredi Yayınları. C. 1, s.258-261.

Hatice Turhan Sultan Vakfiyesi, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Turhan Vâlide Sultan kısmı, demirbaş no,137.

Hüseyin Ayvansarayî, *Hadîkatü’l-Cevâmî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1864.

İ. Ateş, (1944). *İstanbul Yeni Cami ve Hünkâr Kasrı*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

İ.H.Konyalı, 19.7.1973 tarihli köşe yazısı, Yeni Asya Gazetesi.

İBB Atatürk kitaplığı arşivi.

İsmail Kıvrım, 17. *Yüzyılda Bir Vâlide Sultanın Günlük Hayatı: Vâlide Hadice Turhan Sultan*, (Volume 5 Issue 2, A Tribute to Prof. Dr. Halil İnalçık p. 243-262, March, 2013)

Kenan Yıldız, 1660 *Büyük İstanbul Yangını, İstanbul Tarihi* c. 1, (https://istanbultarihi.ist/25-1660)

Kenan Yıldız, 1660 *İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili*, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s.163-170.

Kubbealtı Lügati, (http://www.lugatim.com)

L. Panos Dabağyan, “*Zaman Tünelinde Şehr-i İstanbul*”, *Eminönü- Sirkeci*, İTO Yayını, 2020, s.194-198.

Mimar Kemalettin’in Yazdıkları, Türk Yurdu Dergisi, c.3, no 6, 1329/1913 s.187-191 Derleyenler, İlhan Tekeli- Selim İlkin, 1997, Ankara.

N. Karaçay Türkal, “Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa’nın Hayatı Ve Eserleri (1658 / 1726-27)”, Mavi Atlas, GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Güz 2013, S. 1 (maviatlas@gumushane.edu.tr)

Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke*, 1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695, Tahlil ve Metin,Cilt I, S.248, Doktora Tezi, İstanbul 2012.)

Nurdan Şafak (2013). “İstanbul Yeni Cami (Yeni Vâlide) Külliyesi ve 19. Yüzyılda Geçirdiği Değişimler”, Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu, s.87-94.

Nurdan Şafak, *Hatice Turhan Sultan ve Vakfiyesi*, FSMÜ Yay, 2017.

Nurdan Şafak, “İstanbul Yeni Cami Külliyesi Ve 19. Yüzyılda Geçirdiği Değişimler”. acikerisim.fsm.edu.tr.

O. Aslanapa, (1989). *Türk Sanatı*, İstanbul; Remzi Kitapevi, s.271-275.

Özlem Gündoğdu, *Yeni Cami Duvar Çinileri Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Pervitiç, 1940 *Sigorta haritaları*

Pirî Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, Köprülü Ktp., nr.IV/171, vr. 428.

Sarkis Sarraf Hovhannesyan “Payitaht İstanbul’un Tarihçesi”, *Geçmişten Günümüze Eminönü- Sirkeci*, İTO Yayını, 2020.s.180.

Sevgi Parlak, “Sirkeci-Unkapanı Ekseninde Osmanlı Döneminde Mahalleler Ve Belli Başlı Mimari Eserler”, *Geçmişten Günümüze Eminönü- Sirkeci*, İTO Yayını, 2020, s.97.

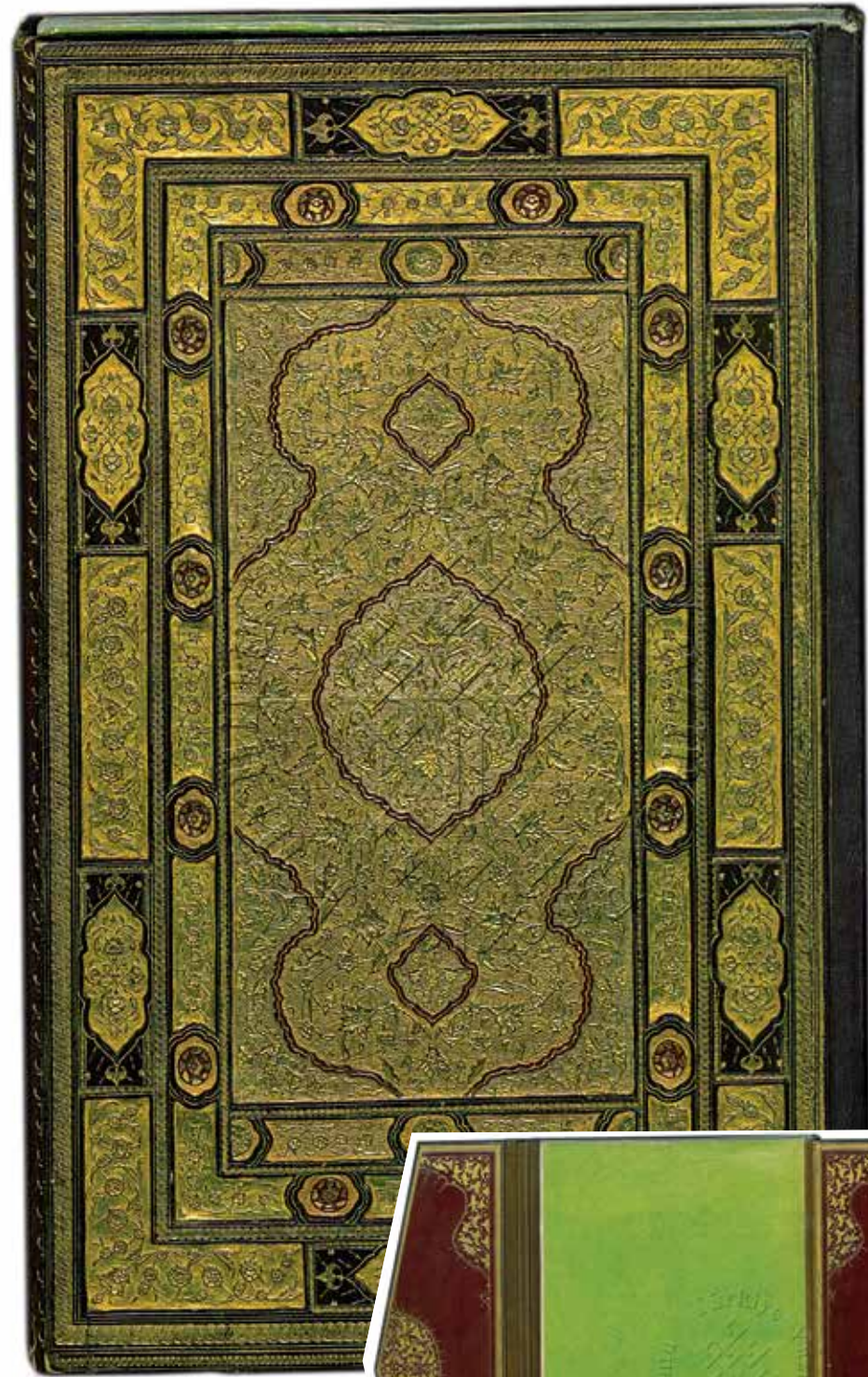
Semavi Eyice, Dâvud Ağa, *DİA*, c.9, s. 24-26. 1994.

Şehabeddin Tekindağ, ‘XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Abide: Yeni Cami Külliyesi’ *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi* 28-29 (1975): 167-193.

Thys-Şenocak, Lucienne. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadın Baniler - Hadice Turhan Sultan*, Kitap Yayınevi, 2009, s.218.

42- Nurdan Şafak, a.g.e.

43- Mimar Kemalettin’in Yazdıkları, Türk Yurdu Dergisi, c.3, no,6 1329/1913, s.187-191, Derleyenler, İlhan Tekeli-Selim İlkin, 1997, Ankara.

1663'te düzenlenen vakfiyenin sağdan sola doğru açılan altın varak süslü ön kapağı ve ön kapağın içi.

HATİCE TURHAN SULTAN VAKFİYESİ

Hatice Turhan Sultan, yaptırdığı külliye'nin vakfiyesini, külliye daha tam bitmeden 1663'te hazırlatmıştır. Vakfiye, vakfın bir bakıma anayasası gibidir. Bütün işler, hayır sahibinin orada yazıp belirttiği esaslara göre yürütülür. Vakfeden; vakfın gayesini, işleri kimlerin nasıl yürüteceğini, çalışanların vasıflarını, vakfa gelir getirecek malların listesini ve muhasebe şartlarını, daha akla gelebilecek işlemleriyle ilgili ne varsa orada belirtmiştir.

Hatice Turhan Sultan, hukukî olarak vakfiye-yi düzenlemiş, devrin en yüksek devlet adamları da şahit olarak imzalamıştır. Şahitlerin toplamı on yedi kişidir. Şahitlerden ilki, dönemin en önemli devlet adamlarından Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu Vezîriâzam Ahmed Paşa'dır.¹ Vakfiyelerde

şahitler genellikle kurucunun siyasi, sosyal ve dinî nüfuzuna göre farklı statülerden gelen kişilerden oluştuğu için, Vâlide Hatice Turhan Sultan Vakfiyesi'nin şahitleri de en yüksek devlet görevlileridir.

Vakfiyenin aslı, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Turhan Vâlide Sultan kısmı 137 demirbaş numarasında kayıtlıdır. Seksen dokuz varak olup her sayfada on satır vardır. Çok zarif tezhipli bir nüshadır. Kopyası Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakfiye Arşivi'nin 744 numaralı defter 112. sayfa 29. sırasında kayıtlıdır. Vakfiye, Osmanlı Türkçe'siyle 27 Receb 1073 (7 Mart 1663) tarihinde tanzim edilmiştir.

Hatice Turhan Sultan'ın vakıfları sadece Yeni Cami Külliyesi değildir. Vakfiyede, Yeni Cami Külliyesi ağırlıkta olsa da Sultan'ın vakfettiği diğer eser ve hizmetleri de içine almaktadır. Bütün vakıfları tek vakfiye altında toplanmıştır. Bunların yönetim merkezi İstanbul'daki Yeni Cami mütevellisidir. Sultanın vakıfları vakfiyede geçtiği sıraya göre genel hatlarıyla şunlardır:

1- Diğerleri ise Vezîr Yusuf Paşa, İsmail Paşa, Vezîriâzam İbrahim Paşa, Vezîr Kapudan Mustafa Paşa, Vezîr Kaplan Mustafa Paşa, Defterdar Ahmed Paşa, Reisülküttâb Muhammed Efendi, Serbostaniyân-ı hâssa Sinan Ağa, Sultan İmamı Hafız Muhammed Efendi, Dergâh-ı âlî Kapıcılar Kethüdâsı Muhammed Ağa, Dergâh-ı âlî Çavuşları Reisi İbrahim Ağa, Bina Emni (Yeni Vâlide Külliyesi) İbrahim Ağa, Muhasebeci Mustafa Efendi, Mukâtaadan sorumlu İbrahim Efendi ve Haremeyn-i şerifeyn Evkafı Teftiş Memuru Muhammed Efendi idi. Kâtib ise Vezîr Emir Ömer bin Nasuh idi.

Vakfiyenin en başında Sultan IV.Mehmed'in tuğrasının altında vakfı tescil eden Rumeli Kazaskeri Abdülkâdir bin Yusuf (sağda), Yahyâ el-fakir (solda) ve Anadolu Kazaskeri Abdurrahman bin Şeyh Muhammed'in (en altta) isimleri ve mühürleri yer almaktadır.

Çanakkale Seddü'l-bahr'deki eserleri (iki kale, iki cami, sıbyan mektebi),

Yeni Vâlide Külliyesi (cami, sıbyan mektebi, dârülkurrâ, çarşı, türbe ve sebil),

Üsküdar'da ramazan ayında dağıtılacak yardım için vakfedilen on iki bin akçe,

Topkapı Sarayı'nda okunacak Kur'ân-ı Kerîm için vakfedilen beş bin iki yüz kuruş,

Ayasofya-i Kebir'de Kur'ân-ı Kerîm okunması için vakfedilen mülkler,

Surre masrafı ve Haremeyn-i Şerifeyn'de Kur'ân-ı Kerîm okunması için vakfedilen para.

Vakfiye, bütün bu vakıfların yönetim, personel ve ücret bilgileriyle, diğer şartlarını kapsamaktadır. Bu vakıfların masraflarını karşılamak üzere İstanbul, Ezdin, Manisa, Kale-i Sultaniye, Soma ve Bergama gibi Vâlide Sultan'ın farklı yerlerdeki mülkleri, çiftlikleri ve dükkânları vakfedilmiştir. Vakfiyenin ağırlığını ise sultanın en büyük eseri olan Yeni Vâlide Külliyesi Vakfı ve vakıf görevlileri oluşturmaktadır.

Vakfiye, Yeni Cami Külliyesi'ni, külliyenin yapılış gayesini, vakfedilen gelirleri, çalışanları ve diğer hükümleri tanımamız ve anlamamız için elimizdeki en önemli kaynaktır. Külliyenin vakfiyesi, doğrudan doğruya kendini anlatan tescilli resmî belgedir. Vakıf yüzyıllarca bu belgeye göre yönetilmiştir. Vakfiyeden sadece vakfedilen binaların vasıflarını ya da hizmetlerin şartlarını değil aynı zamanda vakfın gayesini, temelinde yatan inanç esaslarını, tavsiyelerini, vakfedenin düşünce ve anlayışını, vakfın nasıl kurulduğunu ve nasıl yönetileceğini; arsa hazırlanırken yaşananları, devrin sosyal, psikolojik hatta siyasi anlayışını, yönetimdeki kişileri, mimarları, ustaları; daha birçok sosyal, yapısal, dinî, tarihî bilgileri ilk elden öğrenebilmekteyiz. Bizim de bu çalışma sırasında en çok başvurduğumuz kaynaktır.

Vakfiyenin İçeriği

Bütün vakfiyelere genel olarak Allah'a hamdusenâ, Resûlüne salâtüselâmdan sonra dua ile başlanır, sonra vakfeden methedilir. Ardından vakfedilen yerlerin özellikleri belirtilir, gelir giderleri, çalışanları anlatılır, sonunda şahitlerin adları kaydedilir.² Hatice Turhan Sultan'ın vakfiyesi de bu şekilde düzenlenmiştir. Uzun girizgâh bölümünde Allah'ı ve O'nun son peygamberi Hz. Muhammed'i (sas) öven sözlerden sonrası Hatice Sultan'ı yüceltmeye, hayırseverliğini ve maksadını övmeye ayrılmıştır. Akabinde vakfın temeli ve faaliyetleriyle ilgili ayrıntılara geçilir. Bu kısım vakfa bağışlanacak gelir getiren mülklerin listesini (sayfa 25a-28b), vakıfta çalışacak kişileri, bu kişilerin görevlerini (29b-71b) ve alacakları ücretleri içerir. En sonunda ise vakfı tescil eden şahitlerin listesi yer alır.

Vakfiyenin en başında Sultan IV. Mehmed'in tuğrasının altında vakfı tescil eden Rumeli Kazaskeri Abdülkâdir bin Yûsuf, Yahyâ el-fakir ve Anadolu Kazaskeri Abdurrahman bin Şeyh Muhammed'in isimleri ve mühürleri yer almaktadır.

İlk sayfada metine geçmeden önce üstte besmeleyle başlanan: *"Fe-men beddelehû ba'de mâ-semi'ahû fe-inne-mâ ismühû 'ale-llezîne yubeddilûnehû inne-(A)llâhe semî'un 'alîm.* (Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. (Bakara/181)" âyeti yazılıdır. Burada vakfiyenin hü-

2-Vakfiyelerde, Besmele'yle başlayan mukaddimede Allah'a hamd ve peygambere övgüden sonra eğer vakıf, hükümdar veya yüksek devlet erkânından biri tarafından tesis edilmişse vâkıfın adı ve unvanları uzun uzadıya zikredilerek dindarlığı ve hayrata düşkünlüğü methedilir. Ardından gelen asıl metinde vakfedilen arazi ve diğer gayri menkullerin mahiyeti ve sınırları açık bir şekilde belirtilir, vakfa tahsis edilen gelirler ve bunların işletilme biçimi izah edilir. Daha sonra vakfın yönetimi ve denetimi, bu işle görevli kimselere verilecek tahsisatın miktarı, bunların tayin ve azilleri anlatılır. Vakfiyenin hâtimesinde ilgili âyet ve hadisler yazılır; vakfiyeyi bozmaya veya vâkıf tarafından konulan şartları değiştirmeye teşebbüs edecek kimselere beddua edilir; metnin sonuna da şahitlerin adları kaydedilir. Vakfiyeler ancak kadı tarafından tescil edilerek şer'î sicile geçirildikten sonra hukukî geçerlilik kazanır. (Osman Gazi Özgüdenli, Vakfiye, DİA, cilt: 42, sayfa: 466).

Vakfiyenin ilk sayfasında metne geçmeden önce üstte, ikaz mahiyetinde besmeleyle başlanan: “Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah hakkıyla iştir, hakkıyla bilendir. Bakara/181” âyeti yazılıdır. Hemen altında “*Tâlâtü ve hakemtü bi-sıhhati heze'l-vakfu ve şurutihî'l-mezkûre ketebehu el-Gazi Muhammed Han.*” denerek Sultan IV.Mehmed tarafından da onaylandığı belirtiliyor. Daha sonra vakfiye dua kısmıyla devam ediyor.

kümlerinin değiştirilmemesi hakkında kesin bir ikaz vardır. (Fakat zaman içinde külliye; külliye dış duvarının ortadan kaldırılması, cami, türbe, sebil ve Mısır Çarşısı’nın dibine kadar vakıfla ilgisi olmayan dükkânların işgal etmesi, dârülkurrâ ve sıbyan mektebinin ortadan kaldırılması gibi değişiklikler olmuştur.)

Giriş, Dua ve Vakfın Gayesi

Bu âyetin altından vakfiyeye besmeleyle başlanmaktadır. 13. sayfaya kadar dualar ve vakfın yapılış gayesi anlatılmakta, daha sonra Hatice Turhan Sultan’ın yaptırdığı eserlere geçilmektedir. Biz burada girişteki dua kısmını ve devamında yer alan vakıfların devamı için bağışlanan malların listesini vereceğiz. Vakfiyenin devamında yer alan külliyenin birimleriyle ilgili kısımlar ise o birimlerin anlatıldığı bölümlerde verilecektir.

Dua kısmını, oldukça etkili ve vakfın temel gayelerini hiçbir yoruma gerek bırakmadan ilk elden güzel bir şekilde açıkladığı için buraya alıyoruz. Vakfın Osmanlı Türkçe’siyle yazılmış orijinalinden günümüz Türkçe’sine sadeleştirerek, biraz da özetleyerek aşağıya aldık. Orijinaldeki sayfa numaralarını da paragraf başlarında verdik. Daha detaylı bilgi almak isteyen okuyucularımız vakfiyenin orijinaline, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinden ulaşabilir veya transkribyle beraber görmek isteyenler N. Şafak’ın çalışmasından³ istifade edebilirler. Vakfiyede birinci sayfadan itibaren dua kısmı özetle ve sadeleştirilmiş olarak şöyledir:⁴

“(1b-5b) *Bismillahirrahmanirrahim. Bütün hamdüsênâlar âlemleri yaratıp bir düzene koyan ve insanoğlunun rızkını ihsan buyuran Allâhu Teâlâ Hazretlerinedir. ‘O ki bütün mahlûkâtı akılları hayrette bırakacak bir şekilde yoktan var etmiş, insanoğlunu da en mükemmel sûrette yaratarak diğer mahlûkâttan mümtâz ve ‘Elbette İnsanoğlunu üstün kıldık... (İsra/70)’ âyet-i celi-*

lesinin mezmûnu üzere üstün kılmıştır. İnsanoğlundan da halifeliğine lâîk olanları seçmiş, onları hilâfet tacı ile yüceltmıştır. ‘...ve her şey O’nun katında bir ölçü iledir. (Rad/8)’ âyet-i celiâlesinin mefhûmu üzere kendilerine Cenâb-ı Hak’tan bir emânet olarak verilen fânî mallarından Allah için harcayanlara, hayr ve hasenâta sarf ettikleri her bir dâne için kat kat fazlasını ihsân edeceğini Kur’ân-ı Kerîm’inde beyan buyurmıştır. Buyurmuştur ki: ‘Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir. (Bakara/261)’

Sonsuz şükür, cömertlerin en cömerdi, merhametlilerin en merhametlisi, tek ve bir olan Cenâb-ı Hak’ın yüce dergâhına ihdâ olunur. O, mahlûkâtının ömürlerini ve rızıklarını irâdesine uygun, kendilerine dünyâ ve âhirette en sâlih olanı meşîyyetine muvâfık olarak takdir ve tedbir etmiştir. Hâlis niyet ve güzel ameller ile helâl olan mallarından sadaka ve infakta bulunan mü’minler için cennetin yüce makamlarını hazırladığını, riyadan uzak olarak sadaka-i cariyeye ile fakirlere yardımda bulunan iyilik sahiplerine kat kat ebedî mükâfatlar ihsan buyuracağını ‘Allah’ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir ki bol yağmur alınca iki kat ürün verir. Bol yağmur almasa bile ona çiseleme yeter. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir. (Bakara /265)’ kelâm-ı kadîmi ile müjdelemiştir.

Her türlü salât ve selâm peygamberlerin sonuncusu, âlemlerin sultanı Habîb-i Kibriyâ Efendimiz Muhammed Mustafa sallallâhü aleyhi ve sellem’e lâîktir. Onun varlığı ateş, hava, su ve toprağın yaratılmasına sebep, bütün âlemlerin yaratılmasına vesile olmuş ve neticede hakkında ‘Sen olmasaydın, sen olmasaydın Habibim eflâki yaratmazdım.’ sırrına mazhar olmuştur. Onun vasıtasıyla bütün küfür ve zulûmât kirleri ortadan kaldırılmış, Yahûdî ve Nasâra’nın kilise ve havraları iman sahiplerinin ibadet edecekleri mescitlere çevrilmiştir. Salât ve selâm onun ve takvâ,

3- Nurdan Şafak, *Hatice Turhan Sultan ve Vakfiyesi*, FSMÜ Yay. 2017.

4- Sadeleştirme, Mevlüt Çalışkan ve tarafımızdan yapılmıştır.

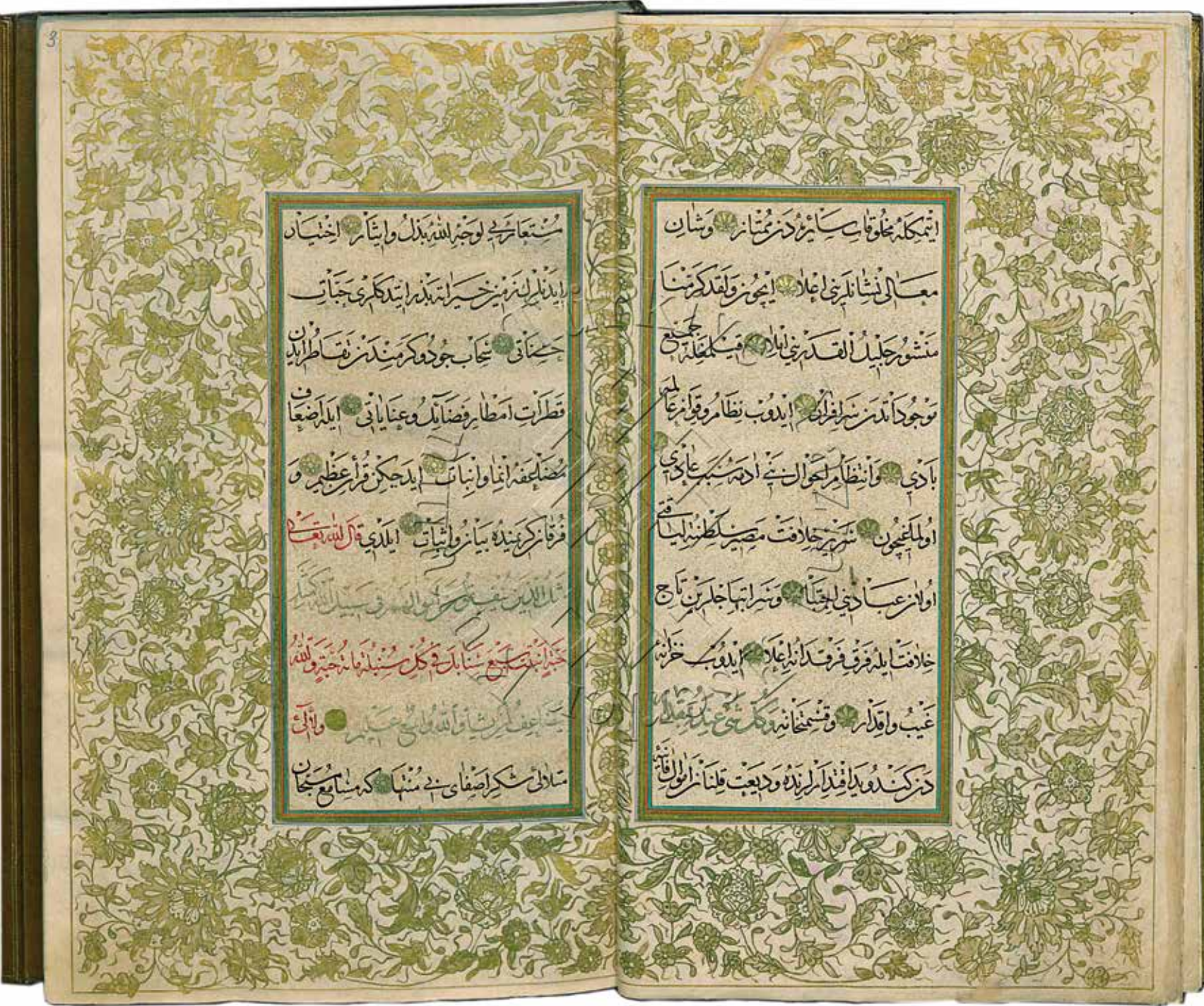
hayır ve hasenâta öne geçmiş olan seçilmiş âl ve ashâbının üzerine, tâbiinin, müctehidlerin ve din imamlarımızın üzerine olsun.

Bundan sonra: (6a) Hakikatleri açıkça gören, incelikleri en güzel şekilde anlayan gönül gözü açık ve güzel düşünce sâhibi olanlar iyi bilirler ki şu fânî dünyanın sonu olduğu açık, âhirete göre su üzerine yazı yazmak gibi neticesinin hebâ olacağı pek malumdur. Hay ve Kayyûm olan Cenâb-ı Hakk'ın irâde ve meşiyeti ile melekût âleminden insanlık âlemine gelince

(6b-7a-7b-8a) varlığı ile zâhir olan mümkinâtın her biri için 've her ümmet için bir ecel (nihayet) vardır.' kavlı celîli üzere bir nihayet ve son vardır. 'Artık onların ecelleri geldiği zaman ne bir saat geri bırakabilirler ve ne de öne alabilirler. (A'râf/34)' âyet-i kerîmesi mefhûmunca da hiçbir kimsenin varlık ve devlet ile o muayyen vakti geçmesi asla kuvvet ve kudretinde değildir. 'Her canlı ölümü tadacaktır. (Âl-i İmrân/185)' manasınca gerek kudret sâhibi sultan, gerekse en alt tabakadaki bir insan ecel şerbeti sunan meleğin elinden ölümü tadacak ve bu dünyadan âhiret yurduna göç edecektir. Artık âhiretin tarlası olan bu dünyada hasenât veya seyyiâtdan yapmış olduğu amellerin mükâfat veya cezasını göreceği kesin olduğundan imân ve hidâyet sâhibi olanlara malumdur ki dünyanın her türlü lezzet ve şehvetleri pek çabuk geçici, bir hayal gibi zevâle mahkûmdur. Mü'minler için âhiret yurdunda hazırlanan cennet nimetleri ise ebedî ve sonsuzdur. Bu sebeple dünya ve âhiretlerini ve dünyadan sonra bâkî kalacakları yurdu düşünüp bütün vakitlerini ibâdet ve tâate, hayır ve hasenâta sarf ederek Cenâb-ı Hakk'ın rızasını tahsîl etmek en mühim farzdır. Binâenaleyh bu şer'î sicillin yazılmasına sebep olan kadri yüce; iyilik, ihsan ve büyük saltanat sâhibi; zamanın Hatice-i Kübrâ'sı, iffet ve ismet numûnesi, asrın Belkıs'ı, (8b-9a-9b-10a-10b) 'Şüphesiz ki Allah sana seçgin bir hususiyet verdi. Seni tertemiz (büyüttü), Seni âlemlerin kadınları üzerine mümtaz kıldı. (Âl-i İmrân/42)' âyet-i kerîmesinin tasdiki üzere vaktinin Meryem'i ve sâliha hanımların özü olan Hatice Sultan Hazretleri -ki haşmet ve azamet

sâhibi, sultanların sığınağı, Cenâb-ı Hakk'ın yer-yüzündeki gölgesi, gaza ve cihad meydanlarının atlısı, adâlet timsâli, ihsan ve kerem menbaı, Hameyn-i Şerîfe'nin hâdimi, hâkân oğlu hâkan, Sultan Muhammed Han Vâlidesidir- daima dikkat ve uyanıklık ile kâinâta baktıklarında bütün âlem '(Yer) üzerinde bulunan her canlı fânidir. (Rahman/26)' âyet-i celîlesi üzere muvakkat ve fânî, bütün insanlar 'O'nun zâtından başka her şey helâk olucudur. (Kasas/88)' ile nihayet bulucu olduğunu,

(11b-12b) insanlara verilen ömrün neticesinin toprak olacağını, bu dünya hayatının rahatlık ve ferah değil bilakis fitne ve şer yurdu olduğunu görerek asla dünyanın zevk ve safâsına meyletmeyerek daima Cenâb-ı Hakk'ın kendisine ihsân ettiği nimetlerden muhtaçlara, fakir ve miskinlere sarf edip âlemlerin Rabbi'ne karşı şükürünü edâ etmeye gayret etti. Lâkin Resûlullah Efendimiz sallallâhü aleyhi ve sellem'den rivayet olunan 'İnsan Öldüğü zaman (bütün) amel(ler) i kendisinden kesilir. Ancak üç şey müstesna; sadaka-i cariye, faydalanılan ilim ve kendisine dua eden mü'min evlâd. Müslim/952' hadîs-i şerîfinin mefhûmu üzere sadakaların en faziletlisi, hayrât ve hasenâtın en büyüğü, iyiliklerin en güzeli senelerin geçmesi ile son, gün ve gecelerin geçmesi ile faydası nihâyet bulmayıp dünyâ bâkî olduğu müddetçe bâkî ve kıyamete kadar sevâbı dâim olan vakıf binâ ve inşâları olduğu o mübârek Vâlîde Sultan'ın malumu olduğundan münâsibi olan bir yere büyük binalar yaptırmaya hâlis bir niyet ile niyet ve azmetti. Evvelâ dinin en mühim unsurlarından olan İslâm sınırlarının sevaplarından hissedâr ve (13b-14a) 'mallarınızla cihad edin.(Tevbe/41)' emri gereğince iki cihanda sevaba nâil olmak için" dedikten sonra Çanakkale Boğazı'nda yaptırdığı kaleleri anlatmaya geçmektedir.

Vakfiyenin dua ile devam eden ikinci ve üçüncü sayfası.

Sultan İbrahim döneminde bir haseki, muhtemelen Hatice Turhan Sultan. Karin Adahl, *Alay-ı Hümayun, İsveç Elçisi Ralamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri*, Kitap Yayınevi, 2006, s.206 (N.Şafak'tan alınmıştır. s.16).

Çanakkale Boğazı'ndaki Kaleler

“Karadeniz sâhilinde Boğazhisarı dışında bulunan Eski İstanbul ismi ile bilinen mahalde kâfirler, sâhilde gemilerini bağlamış olarak ikâmet ediyorlar, Kahire-Mısır ve başka memleketlere deniz üzerinden seyahat eden hacıların gidiş-gelişlerine mâni olmakla zarar ve eziyet, İslâm gemilerini basıp hırsızlık ve gaspla hasar verip, ele geçirdikleri Müslüman esirleri zincirlere vurarak zarar vermekten geri kalmıyorlardı. Bu sebeple Vâlîde Sultan Hazretleri Müşriklerin fitnelerine mani ve Müslümanlara bir kale olmak üzere Cenâb-ı Hakk'ın rızasını talep ederek zikrolunan yerde birbirinin karşısında iki adet kale yapılması için usta, amele, marangoz (14b-15a) sayısız mal ve para gönderdi. Kalenin bütün malzemeleri hazırlandı. İsten iyi anlayan mimarlar ve benzersiz ustalar büyük çaba ve gayret göstererek uzun yıllar tamamlanması düşünülemeyen iki büyük ve sağlam kaleyi kısa sürede bina ettiler. Her birisinin sağlam ve dayanıklı surları toprağın merkezine ulaşmakta, her bir kulesi yüksek burçlara benzemekte idi. Bu iki kaleden birisi Kal'a-i Sultâniye diğeri Seddü'l-Bahr ismiyle şöhret buldu. Her birinin içerisinde bir câmi-i şerîf, bir mekteb, bir hamam binasından başka kale muhâfızları için birçok ev ve dükkânlar binâ olundu. Kalenin muhâfazasına dâir (15b) âlet, edevât ve mühimmât en güzel şekilde hazır edilmekle Allâhu Teâlâ'nın yardımı ile küffâr gemilerinin bu andan itibaren o mahalle gelmeleri mümkün olmayıp artık Müslümanlar gelip geçerken kâfirlerin zararlarından emin oldular.”

Vakfiyenin ilerleyen sayfalarında buralara bağışlanan gelirler, çalışacakların şartları ve ücretleriyle ilgili geniş bilgiler de verilmektedir. Çanakkale'deki vakıfları konumuz olmadığı için bu kadarıyla bırakıyoruz. Vakfiyede buradan itibaren Vâlîde Sultan'ın cami yaptırma sebebi, külliye'nin yaptırıldığı yerin eski durumu, geçirdiği yangından sonra Yahudi evlerinin hâli ve istimlak işleri anlatılmaktadır.

Külliye'nin Yeri, Yapılış Hikâyesi, Tamamlanması ve Cami

Vakfiye şöyle devam ediyor: “Bundan sonra Vâkıfe Hanımefendi Hazretleri'nin niyetleri (16a) Allâhu Teâlâ'nın 'Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imâr eder. (Tevbe/18)' kavli-i kerîmine muvâfık olan hayır ve hayrât sâhipleri zümresine dâhil, Resûlullâh Efendimiz sallallâhü aleyhi ve sellem'in 'Kim Allah için bir mescid binâ ettirirse Allâhu Teâlâ da onun için cennette bir köşk binâ ettirir.' hadîs-i şerîfi ile amele muvaffak olan iyilik sahiplerinden olmak arzusunda idi. Ancak bu yüksek mertebeye ulaşmak evvela etrafı açık yüksek bir mevkiye sahip olmaya bağlı olduğundan (16b) hayır yapmak dâima âdetleri olan gönlü, şehirlerin en nâdiri olan İstanbul şehrinde, güzel bir câmi-i şerîf ve mabed yaptırmak arzusunda idi. Lakin İstanbul'da böyle bir cami için geniş bir mahal ve yüksek bir mekân yoktu. Müslümanları sıkıştırmaya ve sıkıntıya sokmaya da rızaları olmadığından bu büyük ve hâlis niyetlerini gerçekleştirme arzuları uzun müddet tehir olunmuştu. Durum bu iken hicretin bin yetmiş yılının sonlarında Cenâb-ı Hakk'ın irâdesi ve 'Muhakkak işte bunda basîret sâhipleri için elbette bir ibret vardır. (Nur/44)' meâlindeki âyet-i kerîmenin manası kuvvetli olarak (17a) ortaya çıkıp binlerce ev ve ocak yandı. Dilediğini yapmaya kâdir olan Cenâb-ı Hakk'ın ezeli isteği ve takdiri 'Allah gece ile gündüzü (peşpeşe getirerek uzatıp kısaltarak) evirip çeviriyor. (Nur/44)' âyet-i kerîmesinin mezmûnu üzere karanlık geceleri kıvılcım saçan ateşlerle parlatmış ve aydınlık gündüzleri simsiyah dumanlarla karanlık gecelere çevirmişti. Allâhu Teâlâ'nın emri ile Yahûdî mahalleleri tamamen Cenâb-ı Hakk'ın kahr ateşi ile alt-üst olmuştu. Artık bu dalâlet sâhibi topluluğun evleri ve sığınakları Mevlâ'nın gadab ateşi ile toprak olup Yahûdî hânelerinin her biri kıvılcım saçan birer âteş topuna dönüşmüştü. İslâm dînin ebedî düşmanları olan bu topluluğun (17b) evleri ve barkları bir cehennem misâli 'Fâsiklara (hak

yoldan çıkan, âsi olanlara) gelince, onların barınacakları yer de ateştir. (Secde/20)’ âyet-i celîlesinin insanları âciz bırakan manasının sırrı âşikâr olmuştur. Cennet ve Cehennem’i inkâr edenler için ’(Uğrayacakları) şiddetli azaptan dolayı vay küfre sapanların hâline. (İbrâhim/14)’ âyet-i kerîmesinin korkutucu ve sakındırıcı manası ortaya çıkmıştı. Bu sebeple o mahalde binâdan eser ve bina eseri denilebilecek taş ve kerpiçten başka nesne kalmayıp yüksek yüksek binalarının temelleri yerle bir olmuştu. O yere göre siyah toprak temiz bir yere dönüşünce o ismet ve iffet sâhibi Vâkıfe hazretleri vakit geçirmeksizin gönlünde arzu edip ne zamandır gizledikleri (18a) câmi-i şerîf yaptırma niyetini açığa çıkarmaya azmedip yanan arsanın bazı kısımlarını külliyeyle para ile satın alarak ve diğer bazı kısımlarını da başka yerlerdeki değeri kat kat üstün olan boş arazilerle değişerek sahiplerini razı etti. Bu şekilde câmi-i şerîfin binâsına kâfi gelecek geniş bir arsanın tasarrufuna sahip olmuş oldu. Eskiden beri şer ve fesat sâhiplerinin merkezi olan bu yeri Allâhu Teâlâ’nın yardımı ile (18b) îmân ehli ve sâlih kimselerin merkezi, ma’nen kurtuluş bekleyenlerin sığınağı eyledi. İslâm alâmetlerini ve Cenâb-ı Hakk’ın kerîm ismini yüceltmek ve ona tazim için Allâhu Teâlâ’nın rızâsı ve Resûlullah Efendimiz sallallâhü aleyhi ve sellem’in şefâatini talep ederek kiblesi Ka’be-i Muazzama’ya doğru olan kudsî ve nûrânî bir câmi-i şerîf yaptırılmasını emretti. O yüksek ve pek güzel olan mahal üzerine övgü ve senâya lâyık bir binâ inşâ edildi. Öyle ki bu bina bütün güzelliğe şâmil ve bütün (19a) mükemmel süslere sâhip, kubbe, iç kısmı, duvarları ve harem mahalli ile güzellikte Ka’be-i Muazzama’nın sahnına benzemişti. İçi ve dışı mermerle ve somaki sütunlarla bezenmişti. Sanki güzel görünümlü bir direk kıyam makamında ve her bir kemeri dâima ruku da, mihrab ve minberi postunda ibâdet eden bir âbid, kürsüsü teşehhüdde oturan bir zâhid şeyh, döşenmiş müzeyyen halıları arş-ı a’lâ karşısında secde eden bir kimseye benzemekte idi.

(19b) Mavi gök yüzüne benzeyen kubbeleri aydınlıkta ve yuvarlaklıkta kusursuz, Bathâ’nın iki yeşil dağına benzeyen minârelerinin şerefele-

ri nur üstüne nurdur, şadırvanları Kevser havzı, suyu ruha hayat bahşetmektedir. Câmi-i şerîfin nur parlayan avlusunda Cenâb-ı Hakk’a yakınlık kastıyla bir türbe ve kubbe inşâ ettirmiş ve bu türbenin yanında yolculara su vermek için bir de su sebili yaptırmıştır. (20a) Müslümanların bütün çocuklarına Kur’ân-ı Kerîm öğretmek için pek kıymetli ve benzersiz bir mektep ve bir ticârethâne binâ ettirmiştir ki Kur’ân-ı Kerîm’in öğretilip yayılmasında pek mükemmel vesile idi. İnsanların en hayırlısı hürmetine şu yaptırdığı binalar kâim oldukça sadakalarının sevabını devamlı ve bâkî kılsın, afv ve mağfiretini üzerine aksınsın.

(20b) Bu ifâdelerden sonra, buraya kadar anlattığımız güzel sadakaların her biri en güzel şekilde ve ihtimamla tamamlandı. Bu misk kokulu kitap kendi ismiyle isimlendirilen ve nâmı ile şereflenen pek çok hayrât sâhibi Hazret-i Vâlide Sultan -Allâhu Teâlâ inayet gölgesini üzerinde dâim eylesin ve âhiretini dünyasından hayırlı kılsın- sırf Allah rızâsı için bu câmi-i şerîfi Müslüman erkek ve kadınlara ve bütün tâat ve ibâdet ehli kimselere vakf etti.

(21a) Beş vakitte cemâat ile ve tek olarak namaz kılınsın; zikir, tesbih, tehlil ve Resûlullah Efendimiz’e salavât getirmekle meşgul olunsun; bir mescit içerisinde yapılması âyet ve hadislerle câiz olan her türlü ibâdet bu câmide de gece gündüz yapılsın. Adı geçen mektepde de din ve doğruluk sâhibi, okumaya ve okutmaya muktedir, Müslüman çocuklarının muallimi olmaya lâyık, ilim ve amel sâhibi sâlih ve dindar, takvâ ehli, kimsenin malında gözü olmayan bir kimseye (21b) içinde çocuk okutmak için vakfetti. Bu vakfı, bizzat yaptıkları bütün şer’î tasarruflarının ve geçerli ve bütün sadakalarının câiz görüldüğü bir vakitte yapmıştır. Şer’an sahih, açık, kabûl edilir, bütün şartları ve kayıtları hâiz, noksanlıkta, vakfı bozan ve iptal eden hallerden hâli, aslî ve ferî olarak niçin binâ olunmuş ise o hâlde şer’an mütesellim olacak kimseye teslim edilebilir durumda vakfetmiştir. Anlatılanlardan sonra (22a) çok hayır ve bu büyük binânın sâhibi olan Vâkıfe Hanımefendi vakfettiği bu binanın idare ve vazîfeleri, gelir gider hesapları, çalışanların

maaşları ileride anlatılacağı şekilde inşallah dâima sabit ve doğru olması, izah edileceği üzere emlâk ve akarların en mükemmel şekilde vakfiyetinin sâbit olabilmesi için kendileri tarafından vekil tayin edilmiş olup vekâlet ve nâibliği şer’î şerîf tarafından sâbit ve geçerli olmuştur.”

Bağışlanan Mülkler

İnşa edilen bu büyük külliyeinin ayakta kalması “cami, türbe, mektebhâne ve diğer müstemilâtın mevâcib ve mesârif-i lâzımı” için Hatice Turhan Sultan’a ait gelir getiren birçok mülk vakfedilmiştir. Mısır Çarşısı külliyeinin en önemli akarı idi. Vakfiyeye göre vakfedilen mülkler iki kısımdı. **Birinci kısım İstanbul’daki** emlâk ve akarat, **ikinci kısım ise Rumeli’de** bulunan emlâkti (*Dârüssaltanatı’l-Âliyye Kostantiniyyeti’l-mahmiyye’de vâki’ olan emlâk-i muayyene ve akârât-ı mübeyyenedir ve kısım-ı sâni Rumeli’nde vâki’ olan emlâk-i muharreridir*). Çanakkale’deki vakıfların giderleri için de İstanbul ve Rumeli’deki emlâklerinin gelirleri vakfa tahsis edilmişti. Vakfiyede vakfedilen mülklerin bağışlanması ve listesiyle ilgili bölüm mealen şöyledir:

“(22b) Bu hususta makam, izzet ve ihtişam sahibi, iyilik ve güzel ahlaklarla donanmış ve Pağışah Hazretleri’nin yakınlığına nail olmuş hâlen Dârüssâde Ağası Abdurrahim oğlu Muhammed Ağa –Rabbim izzet ve makamını dâim kılsın- Vâkıfe Hanımefendi’nin kethüdâlıkları hizmetinde olarak (23a) şer’î şerîf meclisinde ileride beyan ve tafsîl edilecek olan vakfa mütevellî tayin olunan Muhammed oğlu Hasan Efendi’nin huzurunda söz alıp şer’an sahih olacak şekilde ikrâr ve itiraf edip dedi ki:

(23b) Müvekkilem olan Vâkıfe Hanımefendi’nin sırf Allahü Teâlâ’nın rızâsını ve Resûlullah Efendimiz sallallâhü aleyhi ve sellem’in şefâatlerini talep ederek câmi-i şerîfi, türbe-i mübârekeyi, mektebi ve bunlara bağlı diğer binaların maaşları, resmî ödemeleri, masrafları ve diğer giderleri için bu emlâk ve gayrı menkulleri –ki bunların tamamının Vâkıfe Hanımefendi’nin (24a) mülkün-

den olduğu şer’î şerîf ile sâbittir- vakf etti. Bizzat veya dolaylı olarak bunlara ait olan, alınmasına ve elden çıkarılmasına şer’î şerîfin izin verdiği bütün hakları şer’î şerife uygun şekilde, açıkça vakf etti. Vakfolunan emlâk ve gayrı menkuller bu şer’î sicilde isimleri ile yazılmış olup her birisinin sınırı hududnâmede mevcut ve sınırları tek tek beyan edilmiştir. Bu vakıflar iki kısma ayrılmıştır.

(24b) ve her kısmı bu kayıtlarda gösterilmiştir. Birinci kısım İstanbul şehrinde bulunan belirli emlâk ve gayrı menkullerdir. İkinci kısım ise Rumeli’de bulunan emlâk ve gayrı menkullerdir. **Birinci kısım ki İstanbul içerisinde bulunanlar şunlardır:** Yukarıda adı geçen câmi-i şerîf haremine bitişik olup yeniden tamir ve bina olunan ve Vâkıfe Hanımefendi’ye ait bulunan bina. (25a) Yine câmi-i şerîf yakınında ve Balıkpazarı Kapısı’na bitişik bir oda börekçi fırını ve karşısında dört oda dükkân. Yine bu dükkânlar karşısında kahve kavurmak için iki oda bir fırın ve etrafında kahve döğölmek için dibekler koyulmuş olup şöyle şart etmiştir: Devlet tarafından tahmîs emini olan kimseler fırınlarda yanan odunu devlet hazinesine ait olan mal ile satın alıp devlet tarafından mutad olarak alınan her bir okkada (25b) üç akçe vergiden başka dibeklere ve fırınlara karışmasınlar. Bahsolunan fırınlar ve dibekler peşin ve veresiye kiralar ile vakıf tarafından isteyenlere kiralansın. Yine kemer dükkânlar karşılığında Muhammed Çelebi isimli kiracının tasarrufunda olan satrancî hesabı ile yüz altmış iki zirâ’ boş arsa ve ona yakın yerdeki Camcıbaşı Muhammed Çelebi tasarrufunda olan yine aynı hesapla yüz altmış iki zirâ arsa, Sakabaşı Mustafa Ağa tasarrufunda olan ve yine aynı hesapla dört yüz yetmiş üç zirâ arsa, aynı şehirde Mahmud Paşa (26a) Mahallesi’nde bulunan Anadolu Kazaskerliği’nden azl olunarak vefat eden Hoca Hüseyin Efendi Sarayı diye bilinen sarayın arsası, Kaftani Hacı Receb tasarrufunda olan yüz altmış iki zira, arsa, yine aynı şehirde Azepler Mahallesi’nde bulunan Saçlı Mustafa Dede Mektebi’ne bitişik daha önce gümrük emini olan Ali Ağa evinin arsası, İstanbul’da bulunan bütün kayıtlı dükkânlar ve araziler ki bu sicilde kısaca beyan olunmuştur.

Vâlide Sultan'ın en büyük eserlerinden Yeni Cami'nin batı tarafı, bir kış gününde.

(26b) Bu yerler herkes tarafından bilinir olduklarından sınırlarını belirtmeye lüzum görülmemektedir. Yine bu yerler şâni ve makamı yüce olan –Allah ömrünü ve makamını uzun eylesin- Hatice Sultan Hazretleri'nin şer'i şerife uygun olarak mülkiyetinde olduğu kesin ve vakfolunmaya münâsib olan yerlerdir ki yukarıda bildirilen binaların maaş ve masrafları için vakfetti ve vakfiyetini tescil ettirdi. Bu binalara tâbi ve bağlı olan bütün emlâk ve gayr-ı menkulleri de dâhil etti.

İkinci kısım ki Rumeli (27a) tarafında bulunan belirli emlâk ve gayr-ı menkûller, aynı minvâl üzere kayıt ve tahrîr olunmuştur. Bunlardan bazıları şöyledir: İzdin kasabasında ve etrafında bulunan çiftlikler –ki hududnâmede dört taraflarının sınırları tafsîli olarak yazılmıştır- Yine İzdin'e bağlı Ahnus ve Gardik, Manastır, Yadluyani ve Efranci köyleri ile İzdin iskelesinin mahsûlleri, tuzluk yerler, çeltik (27b) ve destibâni, **Yenişehir** kazasına bağlı Kokrove, Sarıcalar, Menteşelü, Saruhanlı, Şeyh Aliler, Köleler, Çullar, Sarı Evhadlar, Abdillar, Adatepe, Borizenler, Ventokermid, Manastır-ı Eflambur köyleri, **Haslar** kazâsına bağlı Dışkad köyü, **Velesin** kazasına bağlı Hacı Musa, Eynehanlı, Çeltikçi, Kötek Obası, Koyuneri, Dink Çiftliği ve (28a) Sarıgöl Çiftliği'dir. Tamamının sınırları hududnâmede gerektiği şekilde kayıtlıdır. Yine Alasonya kasabası da bu kısımdandır. Bunun da sınırları yazılmıştır. **Alasonya** kazasına bağlı Kiliseli namıdiğer Çirkani köyü ile Mirahurlu, Pazarlı Fakih Obası, Hacı Baraklı, Kara Hüseyin, Tavuşlar, Kirpiller, Davudbeyli –namıdiğer Uzun Yusuf Taallukâtı- Livadi, Şeka-i Büzürg (28b) Konyacı, Ligodi, Pürutor köyleridir. Bunların da her birinin sınırları hududnâmede tafsîlâtıyla beyan olunmuştur. Bu köy ve mezraaların tamamı Vâkife Hanım Sultan Hazretleri'nin mülkiyetinde kayıtlı ve vakıf olmaya münâsib yerler olduğundan bunlar da belirtilen binaların masraf ve giderleri için vakfetmiş 'Çünkü iyilikler kötülükleri (günahları) giderir. (Hud/114)' meâlindeki âyet-i kerîmede bildirildiği üzere bu iyiliklerin günahlarını gidererek (29a) kurtuluşa vesile olmasını ümit ederek vakfiyetini tescil ettirdi. Vakfettiği sırada Vâkife Hanımefendi, bütün işlerinde dîni

ve şer'i olarak tasarrufa sahip idi. Sahih ve şer'i ve ebedî olarak açıkça bütün sınırları, tâbileri ve hakları ile vakfetti. Allâhu Teâlâ bu vakıfları ve (29b) Vâkife Hanım Sultan Hazretleri'nin amellerini fadlı ve keremi ile kabûl eylesin."

Vakıf Merkezinde Görev Alacak Kimselerin Vasıfları ve Ücretleri

Vakfiyenin 30. sayfadan 58. sayfaya kadar ki bölümünde vakıf merkezinde ve külliyeinin yapılarında vazife yapacak kimselerin vazifeleri ve alacakları ücretleri tarif edilmektedir. Bütün hizmetler bu esaslara göre yürütülecektir.

"Bundan sonra hayır yapmaya kendini adanmış olan melek ahlâk ve sıfatlı –Allah ömrünü hayır ve saâdetle dâim kılsın- şöyle şart ve beyan kıldı ki: Her kim **Dârussaâde Ağası** tayin olunursa bu vakıflara da nâzır olup vazifesine mukâbil vakte göre günlük elli akçe verilsin. Yine adı geçen vakıfların (30a) yönetimine ve her türlü yetkilerine kethüdâlık hizmetinde bulunan ihlâs ve kulluğunda gayretli, ilim ve eser sâhibi Hasan Efendi **mütevelli** tayin olunsun. Tam bir sadâkatle şer'i şerife uygun şekilde adı geçen vakıflara doğruluk üzere mütevelli olup diğer vazifelere dair tayin ve azl işleri de kendisine ait olsun. Mütevelliğine mukâbil günlük yüz yirmi akçe verilsin. Allâhu Teâlâ'nın kazâ ve takdîri ile vefat edecek olursa (30b) bundan sonra vakfın muayyen masraflarına anlatılacağı şekilde sarf etmek için sâlih, dînine bağlı, emînliği ve dindarlığı bilinen, doğru görüş sahibi, hesap kitabı bilen, merâsim ve lâzım gelenleri icrâya muktedir bir kimse vakıf nazırı tarafından **mütevelli** tayin olunsun. Bu mütevelli vakfa, din ve doğruluk, emânet ve iffet ile hizmet edip şartlarını ve kayıtlarını yerine getirmeye gayret ve dikkat, (31a) idârî hizmetlerini yapmakta olanca gücünü sarf edip günlük yüz yirmi akçe maaş alsın. Yine doğruluk ve diyânet sâhibi, sâlih ve güvenilir, yazı yazmakta mâhir, defter tutmaya ve hesap yapmaya kâdir bir kimse **kâtîp** tayin olunub doğru, fesât ve karışıklıktan uzak bir şekilde vakfın bütün mahsûllerini, gelir giderlerini az olsun çok olsun yazıp defter

dışında bir şey bırakmasın. Kâtibin maaşı günlük otuz akçe olsun. Yine yazı yazmasını bilir, (31b) kâtib olmaya uygun, hizmetinde gayretli, kendisine güvenilen bir kimse adı geçen vakıflara **rûznâmçe kâtibi** olup vakfın gelir ve giderleri ve kimden alınıp kime verilmiş ise târîhleri ile birlikte deftere kaydedip birinci kâtibe yazımda yardım ve yapması gereken hizmeti yapmakta gayret ve dikkat etmelidir. Bu kâtibin günlük maaşı da yirmi akçe olsun.”

Buraya kadar vakfın genelinde hizmet verenler sıralandıktan sonra buradan itibaren cami-deki **hatip, vâiz, hâfız, imam, müezzin, muvakkit, naathan, muarriif, kayyum, çerağcı, cüzhan, noktacı, buhurdancı** gibi görevlilerin vazifelerine ve alacakları ücretlere geçilmektedir ki camiyle ilgili bu kısmı kendi bölümünde veriyoruz. Bu arada kütüphane memuru da geçmektedir, onu da kütüphaneyi anlatırken verdik.

Bundan sonra yine külliye'nin tamamına hizmet verecek; bekçi, tahsildar, vekiliharc, kâtib, anbarcı, perdecı, kurşuncu, taşçı, su yolu işçisi, kapıcı, temizlikçi, çöpçü gibi görevlilere geçilmektedir. Vakfiye şöyle devam ediyor:

“Vazifesinde dikkatli ve gayreti olan bir kimse zikrolunan hayrât binalarını gözetleyip halkın avam ve sefih olanlarından **kapı ve duvarlarına hat ve yazı yazmak isteyenleri her ne olursa olsun men etsin**. Gerekirse yazmak isteyenleri döverek uzaklaştırsın. Yazmış olduğu yazı vesâiri de silip temizlesin. Günlük maaşı altı akçe olsun. Tahsildâr ve güvenilir olmaya lâıyk, tahsilde gayretli (46b) ticâret ehli **on bir kişiden dördü atlı tahsildar**, dördü de atlı ve aylıklı vergi tahsildarı olup vakfın çalışanları ve kiracılarında olan şer’î haklarını alsınlar, ihmâl ve müsâmaha veya bir kimseye meylederek vakfın bir akçe ve bir habbesini kimsenin üzerinde bırakmasınlar. İkisi de piyade tahsildar olup vakıf hizmetinde tembellik etmeyip gerekirse tamircilere ve su yolu çalışanlarına yardım etsinler. Bu on bir kişinin (47a) her biri onar akçe günlük maaş alsınlar. Yazı yazmasını bilen **bir kimse de** aylıklı vergi tahsildarının kâtibi olup günlük maaşı on akçe olsun. Fen ilimlerinde mâhir, paranın iyisini kötüsünden ayırt

edebilen **bir kimse sarraf** ve gözetleyici olup az ve küçük veya büyük ne kadar olursa olsun vakfın malını dikkatle gözetleyip hizmet etsin. Günlük maaşı da on akçe olsun. Rüşd ve akıl sâhibi, gayretli **bir kimse vekili harc** (harcamalara bakmakla vazîfeli) olup câmi-i şerîfte ihtiyaç ve gerek duyulan (47b) her ne olursa vaktiyle ihmâl ve tehir etmeksizin mütevellı eliyle râıyîc bedeli üzere sûk-i sultânide her kimden bulursa satın alsın. Satın alırken parasını ödesin. Doğru bir şekilde hizmet edip vakfın malına hıyanet etmesin. Günlük maaşı da yirmi akçe olsun. Yazmasını bilen, masrafları ve giderleri yazmakta mâhir, akıllı ve firâset ehli **bir kimse de vekili harcın yanında kâtib** olup her ne alınır ve nereye harcanırsa deftere yazıp hizmetinde tembellik ve vekili harcın (48a) işlerine vâkıf olmakta câhillik etmesin. Günlük maaşı da on akçe olsun. Sâlih ve iffetli, emânet ve diyânet ehli, güzel ahlak sâhibi **bir kimse anbarcı** olup kendisine teslim olunan esyayı muhafaza etmekte gayret ve dikkat etsin. Tartılanları tartarak, sayılanları sayarak, gerektiği zaman gerektiği yerlere versin. Günlük maaşı on akçe olsun. Güvenilir, doğrulukla mevsuf, hizmetinde gayretli **bir kimse anbar kâtibi** olup anbara giren çıkan her ne varsa deftere yazsın. (48b) Günlük maaşı on akçe olsun. Güzel huylu, tamir ve düzenleme sanatında mâhir üç kimse tamirci olup, tamiri lazım gelen yeri geciktirmeksizin mütevellı vasiyasıyla tamir etsinler. Günlük maaşları da altışar akçe olsun. **Bir kimse de tamircilerin kâtibi** olup tamir için harcanan parayı doğruluk üzere yazıp hizmetini yerine getirmekte dikkatli olsun. Ve günlük maaşı da on akçe olsun. Sanatlarında mâhir, kendilerine güvenilen **dört kimseden birisi (49a) perdecı** olup câmi-i şerîf ve türbenin kapılarına asılan perdeler, yenilenen veya tamire ihtiyacı olanları vakıf mallarından bedeli verilerek yenilesin veya tamir ettirsin. Biri de **kurşuncu** olup vakıf binalarında kurşun işi gerektiğçe hiç beklemeksizin tamir etsin. Biri **camcı** olup gerek câmi ve mektebin, gerekse türbe ve sebillerin camları tamire muhtaç oldukça tembellik etmeksizin (49b) tamir ve ikmâl ettirsin. Ve biri de **taşçı** olup taş düzenleme olan yerlerde noksanlık oldukça tamamlasın. Bunlardan her

birinin günlük maaşı da altışar akçe olsun. Güvenilir, su yolu işçiliğinde mâhir **iki kimse su yolu işçisi** olup vakfa gelen su yollarını daima gözetip düzeltilmeye ve tamire muhtaç olan yerlerini düzeltmekte ve tamirde kusur ve tembellik etmesinler. Her biri günlük sekiz akçe (50a) maaş alsınlar. Öğrenme ve öğretmeye kâbiliyetli, sâlih **iki kimse de onların öğrencileri** olup tamirde onlara yardımcı ve tamir sanatını öğrenmeye gayretli olsunlar. Bunların da günlük maaşları ikişer akçe olsun. Cenâb-ı Hakk’ın takdiri ve kazâsı gereği üstadlarından birisi vefat ederse veya değiştirilmesi gerekerek yeri boşaldıkça bu öğrencilerden birisi onun yerine terakki edip geçsin. Öğrenmeye kâbiliyetli bir kimse de o öğrencinin yerine günlük iki akçe ile öğrenci olsun.

(50b) Çalıştırılmaya kâbiliyetli ve lâıyk, hizmetinde gayretli olan **iki kimse harem kapıcısı** olup âdet üzere nöbetleşe harem kapılarını yatısı namazından sonra kapatıp sabah namazından sonra geri açıp hizmetlerini layıkı vechile yerine getirsinler. Günlük maaşları da sekizer akçe olsun. Sâlih ve dindar, koruma ve muhâfazada eşsiz, hizmetlerini yapmakta mâhir **iki kimse de çarşı kapıcıları** olup (51a) nöbetleşe geleni gideni gözetip çarşı kapılarını akşam kapat-sınlar ve sabah namazında geri açmakta gayret göstere-sinler. Asla bir kimsenin az veya çok, iyi veya kötü bir esyası zâyı olmaması için ihtiyatlı ve gayretli davransınlar. Günlük maaşları da sekizer akçe olsun. Güç kuvvet sâhibi, güvenilir ve diyanet ehli **bir kimse kale kapıcısı** olup kale-nin diğer kapıları açılıp kapandığı zaman (51b) bu kapıyı da açıp kapatsın. Vaktinden önce açıp kapatmaktan, herhangi bir hıyânetten, sakınsın. günlük maaşı da on akçe olsun. Sıhhatli, eli çabuk **altı kimseden ikisi çarşı temizlikçisi** olup her gün çarşının içini silip süpürsün, **dördü de tuvalet temizlikçileri** olup nöbetleşe her gün belirli hizmetlerini yapmakta gayretli, temizlik işinde daim olsunlar. Tembellik ve kusur etmesinler. Günlük maaşları da sekizer (52a) akçe olsun. Yine sıhhatli ve kuvvetli **bir kimse çöpçü** olup büyük haremde ve çarşıda biriken çöpleri toplayıp belirli olan yerlere döksün. Günlük vazifesi on akçe olsun.”

Daha sonra 52. sayfadan 57. sayfaya kadar mektep, türbe ve sebilde verilecek hizmetler, görevlileri ve ücretleri anlatılmaktadır ki onları da ayrı ayrı kendi bölümlerinde verdik.

Vâlide Sultan’ın Diğer Vakıfları

Vakfiyede bundan sonra 58. sayfadan 88. sayfaya kadar sultanın diğer vakıfları anlatılmaya devam edilmektedir. Konumuz olmadığı ve yerimiz sınırlı olduğu için o bölümleri buraya alamadık ancak kısaca şöyle özetleyebiliriz: Vakfiyenin bundan sonrasında Topkapı Sarayı’nda okunacak Kur’ân-ı Kerîm için şartlar, devamında Ayasofya-i Kebîr Camii’nde Kur’ân-ı Kerîm okunması ve onun için bağışlanan gelirler anlatılmaktadır. Bu emlaklerden Bergama’nın Kavak beldesindeki çiftlik, Tırhala kazası Soma kasabasındaki mezra, bahçe, hamam, çiftlik, dükkânlar ve değirmenlerin gelirlerinin dağılımı ve çalışanların durumu anlatılmaktadır. Bütün buraların Yeni Cami mütevellisine bağlı olması da şartlar arasındadır.

Harameyn’deki hizmetler, surre alayına verilecek meblağlar için bağışlanan emlaklar da anlatılmaktadır. Bir yerinde yine Sultâniye ve Sed-dül-bahr kaleleri ve içinde yaptırdığı iki cami ve bir hamam anlatılmakta; çifte hamamın ve kale-nin yanında yapılan dükkânlar ve Esenlû karyesinin mahsülü, Bigadiç kazası Akdere’deki çiftlik gelirleri oralara bağışlanmaktadır. Bu arada şöyle bir ifade geçmektedir: “Şöyle şart eyledilerki; İstanbul’da bina olunan cami-i şerîfin evkâfına kim mütevellı olursa kaleler evkâfına dahi o mütevellı olup lakin mütevellı adına kalelerdeki hizmetleri gören bir kimse günde yirmi akçe ile mütevellı kaymakamı olup her sene İstanbul’a gelerek kalelerde olan vakıfların muhasebesini caminin mütevellisine beyan edip vakıf mütevellisinin imza ve onayını ala” denmekte ve oradaki diğer görevlileri sıralamaktadır.

Hacca gidenlerin meşakkatlerini gidermek için yapılacaklar, saka tayini, onlara yardımcı olunması, Mekke ve Medine’ye hizmetler, özellikle Medine’de Mescid-i Nebvî’ye hizmetler için yıllık ödemeler uzunca anlatılmaktadır.

Sonuç Kısmı

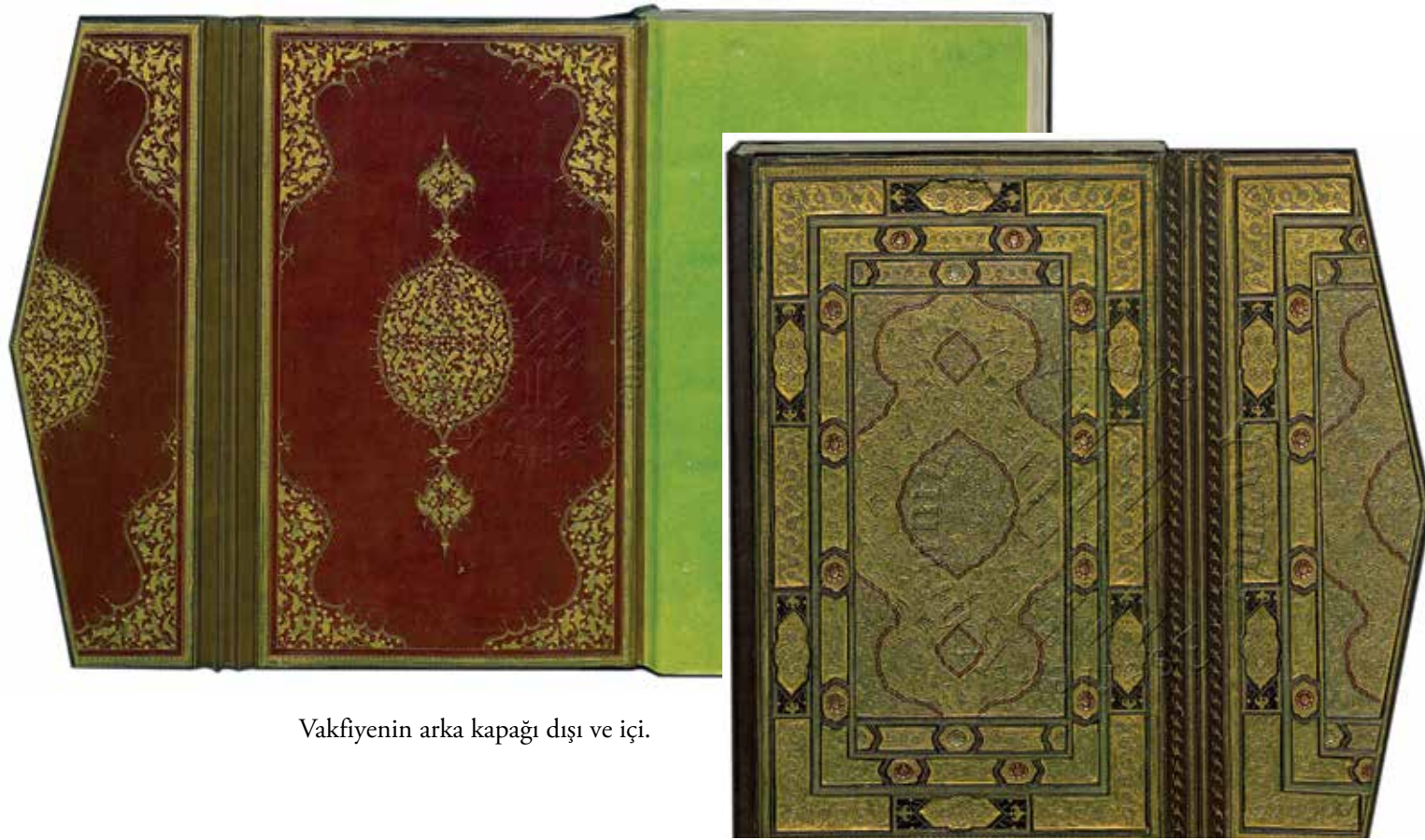
Vakfiye 88. sayfada uyarı, dua ve beddua ile sona ermektedir. Son satırlar anlam olarak şöyle özetlenebilir: “Bundan sonra bu evkâfın ek-siltilmesi, iptali, değiştirilmesi ihtimali mümkün değildir. İnsanlardan herhangi birisinin, asıl ve fasıllarını iptaline, şart ve zabıtlarının ihlâlîne izin verilemez. Allâhu Teâlâ’nın ilâhlığına, Rab olduğuna, meleklerin kulluğuna ve bütün mukaddes kitapların (87b) hak olduklarına, peygamberlerin tamamına, kıyâmet gününün geleceğine kesin iman ve itikad üzere olan her kim olursa olsun, ne zaman ve nerede bulunursa bulunsun; şah, vezîr, küçük veya büyük, bu tescil olunan vakıfların düzenine ve çoğalmasına, vakfa bağlı tafsilatı bildirilen gelirlerin büyümesine ve gelişmesine güzel gayretler gösterenlerin dünyada istekleri meydana gelip, ahirette yüksek derecelere vassıl olsun. Her kim de asıllarını, şartlarını iptal ve ihlâlê kast ederse dünyada hâlî ve malî harap, âhirette (88a) azaba müstahak olsun. ‘Her kim

ışittikten sonra vasiyeti değiştirirse günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah hakkıyla ısitendir, hakkıyla bilendir. (Bakara/181)’. 7 mart 1663.”

Vakfiyeye ilk sayfada ikaz mahiyetinde bu âyetle başlanmış, en sonda da aynı âyetle bitirilmiştir. Devamında “Şuhûdul-hâl” adı altında başta Vezîriâzam Köprülü Ahmed Paşa olmak üzere şahitlerin imzaları vardır.

Sonuç olarak vakfiye: Vâlide Sultan’ın Çanakkale Boğazı, Yeni Cami Külliyesi, Üsküdar, Topkapı Sarayı, Ayasofya ve Haremeyn’deki hizmetlerini ve bu vakıfların masraflarını karşılamak için bağışladığı mülkleri ihtiva etmektedir.

Külliye yüzyıllardan beri bu vakfiyeyle yönetilmiştir ve hâlâ T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlı olarak varlığını sürdürmektedir. Yeni Cami ve Külliyesi hâlâ Turhan Sultan’ın vakfidir. İnşallah dünya durdukça da hizmeti devam edecektir. Turhan Sultan’ın vakfı bugün ayrıca Va-

Vakfiyenin arka kapağı dışı ve içi.

kıflar Genel Müdürlüğü’nün bünyesinde kurulan Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi’nin kurucu vakıfları arasında yer almaktadır.

Vakfiyenin tanziminden 39 yıl sonrasına ait bir belge de, vakfın XVIII.yüzyılın başında şartlarına uygun olarak yönetildiğini göstermektedir. Kadir Arslanboğa’nın 1700-1702 tarihlerini kapsayan muhasebe bilançolarını ele aldığı çalışmada⁵ vakfın gelir kaynaklarının neler olduğu ve ne kadar gelir elde ettiği, giderlerin mahiyeti ve dağılımları incelenmiş, bilançolar vasıtasıyla vakfın kuruluşundan 39 yıl sonrasındaki malî durumu ortaya konulmuştur. Çalışmada “*Hatice Turhan Sultan Evkâfı’nın gelir kaynaklarının, geçen süre içerisinde faaliyetlerine devam ettiği ve mukâtaa gelirlerinin yekûn gelir içerisindeki oranının büyüdüğü, 18. yüzyıl başında evkâfın, vakfiyedeki şartlar dâhilinde faaliyetlerine devam ettiği ve malî durumunun da iyi olduğu izlenimi bilançolar vasıtasıyla edinilebilmektedir.*”⁶ denmektedir.

Daha sonraki yıllarda vakfiyenin hesap durumlarında bir değişmeyi takip edemesek de fiilî olarak, külliyenin dış duvarlarının, sıbyan mektebinin ve dârülkurrânın ortadan kaldırılması gibi bazı değişimleri görebilmekteyiz. Halbuki vakfın değiştirilmemesi için vakfedenin kesin talimatı vardır.

Turhan Sultan’ın Vakfiyede Adı Geçmeyen Diğer Hizmetleri

Turhan Sultan’ın, konumuz olan külliye ve vakfiyede geçen vakıfları dışında başka hizmetleri de olmuştur. Bilindiği kadarıyla bazıları şunlardır:

1669’da Girit Adası’ndaki Kandiye’nin fethedilmesi üzerine buradaki Saint Salvador Manastırı, Vâlide Turhan Sultan adına camiye dönüştürülmüştür. Temmuz 1681’de Eyüp’te Zal Mahmud Paşa Camii yakınlarında Turhan Sultan adına inşasına başlanan yalı, daha sonraki dönemlerde Vâlide Sultan Yalısı diye şöhret bulmuştur. Bunların yanında donanma için bir kal-yon inşa ettiren Turhan Sultan 1682’de Rumeli Kavağı’nda kardeşi Yûsuf Ağa adına bir cami yapımını başlatmış, İstefe’de⁷ bir han, Resmo’da⁸ bir cami ve mektep inşa ettirmiştir.⁹

Bu konuda bir de şöyle bir bilgi vardır: Sultan IV. Mehmed 1672’de (Ukrayna’da) Kamanîçe Kalesi’ni fethettikten sonra 31 Ağustos 1672’de şehrin büyük kiliselerini camiye çevirmişti. Bu camilere Sultan Mehmed Camii, Vâlide Hatice Sultan Camii, Haseki Gülnûş Sultan Camii, Fazıl Ahmed Paşa Camii, Müsahip Mustafa Paşa Camii, Kara Mustafa Paşa Camii isimleri verilmiştir.¹⁰

Kaynaklar:

Ali Akyıldız, *Vâlide Sultan, DİA*, s.494-499.

Ali Akyıldız, *Safiye Sultan, DİA*, s. 472-473.

A. V. Çobanoğlu, *Yeni Cami Külliyesi, DİA*, s.439-442.

Ahmet Şimşirgil, *Vâlide Sultanlar ve Harem*, Timaş Yay., 2019 İstanbul.

Ali Saim Ülgen. ‘Yenicami’, *Vakıflar Dergisi* 2 (1942): 387-400.

7- Bugün Yunanistan sınırları içinde kalan Atina’nın kuzeyinde bir şehir.

8- Girit Adası’nda bir şehir.

9- Ali Akyıldız, *Vâlide Sultan, DİA*, s.494-499.

10- M. İnbaşı, *Ukrayna’da Osmanlılar*, Yeditepe Yay. İstanbul 2004, s. 164 , 203.

5- Turhan Sultan Vakfı’nın BOA Evkaf Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri Envanterine kayıtlı 1093 ile 1148 numaralı defterlerdeki H. 1111-12/1112-13 (M. 1700-1701/1701-1702) tarihlerini kapsayan muhasebe bilançoları.

6- Kadir Arslanboğa, *Hatice Turhan Sultan Evkâfı’nın H. 1111-12 / 1112-13 Tarihli Muhasebe Bilançoları*, The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science Doi number:http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2717 Number: 32 , p. 225-247, Winter III 2015.

D. Merve Özdemir, *Hadice Turhan Sultan ve Yeni Cami Osmanlı İmp. Kadın Baniler*. Yüksek Lisans Tezi, 2019.

E.Afyoncu, U.Demir, *Turhan Sultan*, Yeditepe Yayınevi, 2016, İstanbul.

Evliya Celebi Seyahatnâmesi, I. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu, Hazırlayanlar Robert Dakoff-Seyit Ali Kahraman -Yücel Dağlı c.1. 140-141.

Evliya Celebi Seyahatnâmesi, İstanbul, Seyit Ali Kahraman, İTO Yayını, İstanbul, 2018 s.321.

Filiz Karaca, *Turhan Sultan, DİA*, s. 423-425.

Grelot, J. (1988). *İstanbul Seyahatnâmesi*, (M. Selen, Çev.). İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayını, s:255.

Günümüz Türkçe'siyle Evliya Celebi Seyahatnâmesi: Kahraman, S. A. Dağlı, Y. (2011). İstanbul, Yapı Kredi Yayınları. C. 1 s.258-261.

Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevami'*, prepared by Ali Satı'. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1864.

İ. Ateş, (1944). *İstanbul Yeni Cami ve Hünkâr Kasrı*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s.9-295.

İsmail Kıvrım, *17. Yüzyılda Bir Vâlide Sultanın Günlük Hayatı: Vâlide Hadice Turhan Sultan*.

Kadir Arslanboğa, *Hatice Turhan Sultan Evkafı'nın H. 1111-12 / 1112-13 Tarihli Muhasebe Bilançoları*, The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science Doi num-ber:http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2717 Number: 32 , p. 225-247, Winter III 2015.

Mehmet İnbaşı, Kayseri'de 1476 Tarihli Bir Vakfiye (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/27/167.pdf>).

Mustafa Altun, *Yüzyıl Dönümünde Bir Vâlide Sultan: Safiye Sultan'ın Hayatı ve Eserleri*, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Nurdan Şafak, *Hatice Turhan Sultan ve Vakfiyesi*, FSMÜ Yay, 2017.

Nurdan Şafak, *İstanbul Yeni Cami Külliyesi Ve 19. Yüzyılda Geçirdiği Değişimler*. acikerisim.fsm.edu.tr

Osman Gazi Özgüdenli, "Vakfiye", *DİA*, s.466.

Hatice Turhan Sultan Vakfiyesi, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Turhan Vâlide Sultan kısmı, 137 demirbaş numarada kayıtlı.

Şehabeddin Tekindağ, (1975). "17. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Abide Yeni Cami Külliyesi", *Tarih Dergisi*, Ankara, S. 29, s. 167-191

Thys-Şenocak, Lucienne. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler - Hadice Turhan Sultan*, Kitap Yayınevi, 2009, s.218.

www.vgm.gov.tr/icerikdetay.aspx?Id=150

Yusuf Sağır, "Vâlide Turhan Sultan'ın Muhallefâtı", Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ, Yıl 14 Bahar 2016 Sayı 20. s. 265.

Zeynep Tarım Ertuğ, "Topkapı Sarayı", *DİA*, s. 256-261.

Soğuk bir kış gününde Yeni Cami kuzey kapısı merdivenlerine sığınmış güvercinler (Ocak 2013).

Bizim gözleyebildiğimiz 50-60 yıldan beri bu mekâna bu güvercinlerin her gün bini iner bini kalkar. Burayı ziyaret edenler de bu güvercinlere yem vermeden geçmezler. Mekân, külliye yapıldığından beri sayısız canlıya sığınak olmaya devam ediyor.

Vâlide Hatice Turhan Sultan'a ait inci mühür. Mühürde
"Vâlide-i Gazi Sultan Mehmed Han" yazmaktadır (TSM 47/87).

Soldaki fotoğraf Topkapı Sarayı'nda
muhafaza edilen mührün orjinal fotoğrafıdır.
Mühür basılmış şekliyle ters çevrilip bakılınca
yazı daha iyi okunabiliyor (üstte).

KÜLLİYENİN BÂNİSİ HATİCE TURHAN SULTAN (1627-1683)

Hayatı

Külliye'nin bânisi Hatice Turhan Sultan, Sultan İbrahim'in hasekisi ve IV. Mehmed'in vâlide-sidir. Küçük yaşta saraya gelmiştir. Kaynaklarda anlatıldığına göre beyaz tenli, koyu kahverengi saçlı, mavi gözlü, boylu poslu, narince çok güzel bir kızı. İyi bir eğitim aldıktan sonra Sultan İbrahim'in gözdesi olmuş, oğlu IV. Mehmed'in tahta çıkmasından sonra da vâlide sultanlığa yükselmiştir. Tarihçi yazar Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil "*Vâlide Sultanlar ve Harem*" adlı kitabında yer alan ve lütfedip bize gönderdiği yazısında, Hatice Turhan Sultan'ın hayatını kısaca şöyle anlatmaktadır¹:

"1627 senesinde Rusya'da doğdu. On iki yaşında iken Kırım atlılarının her sene Rusya üzerine yaptıkları rutin seferlerin birinde esir edildi. Çok güzel ve gösterişliydi. Kör Süleyman Paşa tarafından, Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan'a hediye edildi. Hatice Turhan (Tarhan) isminin

kendisine Kösem Vâlide tarafından verildiği ifade edilmektedir. Kısa bir sürede sarayda mükemmel bir eğitim ve terbiye aldı. IV. Murad Han'ın kız kardeşi Atike Sultan'ın kendisiyle özel olarak ilgilendiği ifade edilmektedir.

Bu sırada IV. Murad Han vefat etmiş ve yerine İbrahim Han geçmişti. Kösem Vâlide Sultan özel olarak ilgilenilen ve yetiştirilen Turhan Sultan'ı oğlu İbrahim'e ilk gözdesi olarak verdi (1641). Kaynaklarda uzun boylu, narin, sarışın beyaz tenli, mavi gözlü olarak tasvir edilmiştir. Eşine az rastlanır bir güzelliğe sahipti.

Bir Ramazan Bayramı arifesinde, 2 Ocak 1642'de, Şehzade Mehmed'i dünyaya getirdi. Şehzadenin doğumu Osmanlı sülâlesinin soyunun kesilme tehlikesini ortadan kaldırdığı için büyük coşkuyla kutlandı. Hatice Turhan Sultan da bu doğumla birlikte on beş yaşlarında iken veliaht vâlidesi olarak "Hasekilik" unvanı aldı. Turhan Sultan'ın Şehzade Mehmed'den başka doğum tarihi bilinmeyen bir de Atike adında kızı olmuştur.

1- Ahmet Şimşirgil, *Vâlide Sultanlar ve Harem*, Timaş Yay., 2019 İstanbul.

Topkapı Sarayı Müzesi kayıtlarında “Hatice Turhan Sultan, 17. yüzyıl” (TSM 121/429) olarak geçen gravür.

Ancak üzerindeki Latince yazıya bakıldığında “Vâlide Kösem Sultan ve oğlu Türklerin İmparatoru İbrahim” anlamı çıkıyor. Altındaki küçük yazıda da “Deniz savaşı sırasında, Malta süvarileri tarafından Melita Adası’ndan ele geçirilmişti” manasına gelen bir yazı vardır.

Resim, ister Kösem Sultan’ı isterse gelini Turhan Sultan’ı tasvir etmiş olsun, biz dönemini yansıtan tarihî bir tasvir olduğu için buraya alıyoruz.

Aslında oryantalistler tarafından bu tür resimler hayali olarak veya tarifle yapılmaktadır, yoksa haremdeki kadınları görmeleri mümkün değildir.

Turhan Sultan, vâlide sultan olduktan sonra, kayınvâldesi Kösem Sultan’la amansız bir mücadele girişmiştir.

8 Ağustos 1648 tarihinde IV. Mehmed’in tahta çıkışıyla Turhan Sultan, “Vâlide Sultan” oldu ve bu unvanı ölümüne kadar otuz beş yıl taşıdı. Fakat vâlide sultanlık döneminin ilk yılları sıkıntılı geçti. Nitekim geleneklerin aksine Kösem Sultan’ın, Eski Saray’a çekilmek yerine ‘Vâlide-i Muazzama’ olarak sarayda kalması zaman içinde gelin kaynana arasında birtakım çekişmelerin yaşanmasına ortam hazırladı. Turhan Sultan, ‘Vâlide Sultan’ unvanını almış olmasına rağmen; statü olarak kayınvâldesinin altında kalmıştı. Hatta Kösem Sultan, oğlu İbrahim Han öldükten sonra bile üç bin akçelik maaşını almaya devam ederken Turhan Sultan’ın vâlide sultan olmasına rağmen sadece iki bin akçe alması, bunun açık bir göstergesidir. Kösem Sultan’ın 1651 tarihinde saray ağaları tarafından öldürülmesinden sonra Turhan Sultan, haremdeki gerçek konumuna erişti ve maaşı da hemen üç bin akçeye yükseltildi.

Kösem Vâlide Sultan’ın vefatından sonra Hatice Turhan Sultan haremde tek söz sahibi hâline gelmiş ve oğlunun naibeliğini resmen üstlenmişti. Devlet işlerinde fiilen söz sahibi olmaya başlayan Vâlide Sultan, “Mazhar-ı Lütf-i Samed Vâlide-i Sultan Mehmed” yazılı mührünü kullanarak çeşitli hükümler vermeye başladı. Çocuk sultanı temsil edebilecek tek yetkili Vâlide Sultan’dı ama muhtemelen ilk başlarda yandaşlarına, yani Dârüssaade ağalığına yükselen Süleyman Ağa ve hükümdarın hocası Hoca Reyhan Efendi’ye birçok konuda danışırdı. Aslına bakılırsa Kösem Sultan öldüğünde yirmi dört yaşında olan Turhan Sultan devlet yönetimi için tecrübesiz denebilecek bir yaştaydı. Nitekim Turhan Sultan ile ilk nâibelik yıllarının sadrazamları arasında gidip gelen mektupların çokluğu, devlet görevleri tarafından verilen kararları onaylayan kişinin Vâlide Sultan olduğunu göstermektedir. Belgelerden anlaşıldığı üzere zaman zaman yeni politikalar başlatan da yine Turhan Vâlide Sultan idi.

Turhan Sultan bir yandan haremın yönetimiyle ilgilenirken diğer yandan da devletin içinde bulunduğu karışıklıkların üstesinden gelebilecek çözümler bulmaya çalışıyordu. Devleti iş bilir güvenilir bir vezire bırakma niyetindeydi. Bu sırada

Mimar Kasım Ağa’nın hemşerisi Köprülü Mehmed Paşa’yı Turhan Sultan’a tavsiye ederek onun, mevcut sorunların üstesinden gelmeye gücünün yeteceği, vezîriâzamlığa lâayık olduğu konusunda ikna etti. Saraya çağrılan Mehmed Paşa, Turhan Sultan’la perde arkasından bizzat görüştü. Mehmed Paşa bu görevi kabul etmeden önce Turhan Vâlide Sultan’a birtakım şartlar öne sürdü.

Köprülü Mehmed Paşa’nın bu şartları Vâlide Sultan tarafından “*Vallahü’l azim bu ricalarına müsaade olunur*” diyerek kabul edildi. Böylece Vâlide Sultan padişah naibeliği sıfatıyla elinde bulundurduğu yetkileri devletin bekâsı için kendi rızasıyla Mehmed Paşa’ya devretmiş oldu. Bu itibarla IV. Mehmed Han’ın saltanatından sonra da bir daha hiçbir vâlide sultan, oğluna naibelik edemedi. 15 Eylül 1656 tarihinde devlet işlerini Mehmed Paşa’ya devreden Turhan Vâlide Sultan, bu tarihten sonra Edirne Sarayı’na çekilerek kendini hayır işlerine verdi.

Oğlunun uzun süreli seferde bulunduğu sıralarda bazen İstanbul’a geliyordu. Edirne’ye gidiş dönüşlerin başlamasından birkaç yıl sonra 1662 tarihinde saray içinde oğlu adına ‘Avcı Sultan Mehmed Han Dairesi’ni (Dolmabahçe Kasrı) yaptırdı.

Vâlide Sultan, Lehistan Seferi için 5 Haziran 1672’de törenle Edirne’den çıkıp hareket eden oğluyla birlikte Babadağı’na kadar gitti. Ordu seferden dönünceye kadar burada kalmaya karar verdi. Babadağı’nda bulunduğu sırada henüz sekiz yaşında olan torunu Şehzade Mustafa da onun yanındaydı. Ancak Babadağı’ndaki ikameti planlandığı gibi ordunun dönüşüne kadar sürmedi. Turhan Sultan, vâlidelik döneminde her zaman oğlunun en yakınında olmuş ve ondan hiç kopmamıştır.

Turhan Sultan, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın Viyana Seferi’ne çıktığı sırada Edirne’de vefat etti (5 Temmuz 1683). Böylece büyük bozgun ve sonrasındaki sıkıntılı dönemi görmedi. IV. Mehmed Han Belgrad’da bulunduğu sırada vâldesinin vefatını haber aldığı anda “*Devletin rükn-i a’zamı gitti*” diyerek üzüntüsünü dile getirdi.

Küllîye içinde yer alan Turhan Sultan'ın türbesi. Mezarı, türbenin ortasındadır ve oğlu Sultan IV.Mehmed ile yan yanadır.

Gerçekten de Viyana bozgunu sonrasında IV. Mehmed Han'ı yanlış yönlendirerek Merzifonlu'nun idamına sebep olanları önleyebilecek tek kişi idi. Padişah vâidesinin yokluğunu uzun bir süre hissedecekti.

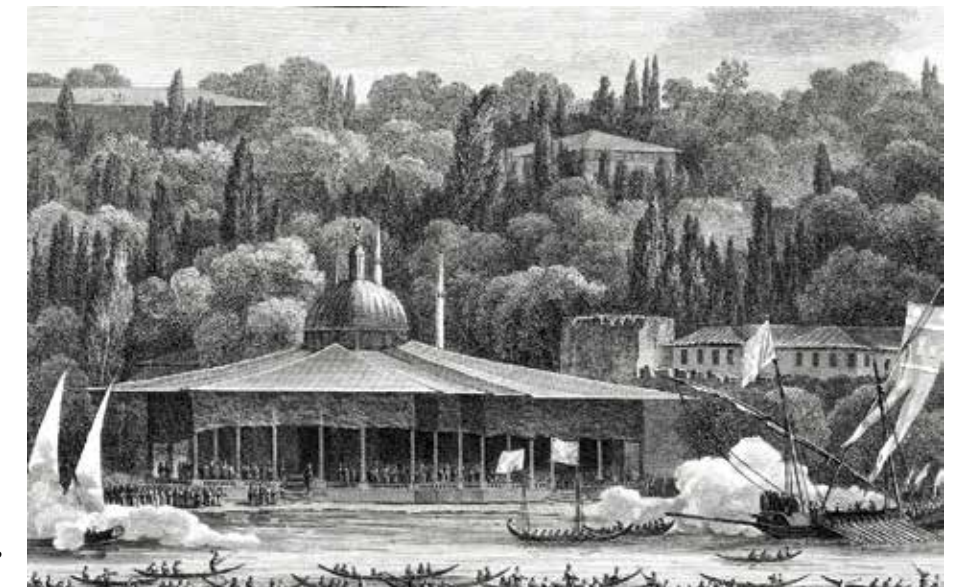
Vâlîde Sultan'ın vasiyeti gereğince, Edirne'de bulunan cenazesi hazırlanan bir arabayla İstanbul'a nakledildi. Cenazeyi İstanbul'da Sadâret Kaymakamı Vezir Mahmud Paşa karşıladı. İstanbul halkının da katıldığı büyük bir cenaze töreninin ardından kendi yaptırmış olduğu Yeni Camii yanındaki türbesine defnedildi.”

Cenazesi perşembe günü ikindi vakti Topkapı Sarayı **Yalı Köşkü**'ne getirilmiş, aynı gün (12 Receb 1094/7 Temmuz 1683) defnedilmiştir. Günümüzde yok olan Yalı Köşkü, sarayın Haliç kıyısında, Yeni Cami'ye yakın bugünkü Harem İskeleyi'nin yerindeydi. Bugün, yalıdan geriye sadece iskelenin karşısındaki Yalı Köşkü Caddesi adı kalmıştır.² Turhan Sultan'ın türbesine bir

2- “Yalı Kasrı” olarak zikredilen, genelde “Yalı Köşkü” ya da “Cebeciler Köşkü” olarak bilinen yapı Topkapı Sarayı'nın en önemli sahil yapılarındandı. II. Bayezid'in (sal: 1481-1512) yaptırdığı ilk kasrın yerine III. Murad'ın (sal: 1574-1595) 1592'de inşa ettirdiği yapı Osmanlı teşrifâtında donanmayla ilgili törenler ve elçi kabulleri için kullanılırdı. Abdülaziz döneminde inşa edilen Rumeli Demiryolları'nın güzergâhı üzerinde kaldığı gerekçeyle 1873'te yıktırılmıştır. Türk konut mimarisinde çok yaygın olan, tonozlu eyvanlarla kuşatılmış kubbeli merkezî mekân şemasını sergileyen kasır çepeçevre sivri kemerli revaklarla kuşatılmıştı (*Eminönü-Sirkeci*, İTO Yayını, s.136).

müddet sonra oğlu IV.Mehmed, daha sonra da zamanla birçok hanedan üyesi defnedilecektir.

Hatice Turhan Sultan hakkında kaynaklarda, genellikle devlet işlerinde mutedil bir tavır ve doğru olanı yapma gayreti içerisinde olduğu, kendisine mâkul görünmeyen teklifleri güvendiği devlet adamlarının fikirlerini alarak sonuçlandığı, bu arada bazı katli olaylarını da kısmen engellediği belirtilir. Turhan Sultan'ın oğlu üzerinde büyük bir nüfuzu vardı. IV. Mehmed'in de annesine çok bağlı olduğu açıktır. Onu karşılayıp uğurlaması, vedalaşması sırasında hüzünlenip ağladığı kaynaklarda belirtilir. Yine çeşitli kaynaklarda dindarlığı, cömertliği, hayır severliği ve hırslı olmayışı gibi özelliklerinden övgüyle bahsedilmiştir. Turhan Sultan'ın bir de kızının olduğu zikredilir. Yûsuf Ağa adlı bir kardeşinin İstanbul'da yaşadığı bilinmektedir.

Choiseul-Gouffier, Yalı Köşkü, 1822.

Vasiyeti

Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde, Turhan Vâlide Sultan veya gelini Emetullah Gülnûş Vâlide Sultan'a ait olduğu sanılan (TSMK. E.H.3042) toplam 14 varak hâlinde bir vasiyetnâme mevcuttur.³ 23.7x15 cm ebadındaki nesih hatla yazılı vasiyetnâmede kullanılan ifade vasiyetin bir vâlide sultana ait olduğunu gösterir. Diğer taraftan hattı, tezhibi ve cildi 17. yüzyıl-18. yüzyıl başı Osmanlı kitap sanatının özelliklerini yansıtır. Büyük ihtimalle o tarihlerin iki kudretli vâlide sultanından Hatice Turhan Vâlide veya oğlu IV.Mehmed'in eşi Emetullah Gülnûş Vâlide Sultan'ın vasiyeti olmalıdır. Hangisinin vasiyeti olursa olsun, vâlide sultanların içinde bulunduğu inanc, duygu, düşünce ve ahiret hayatına bakışlarını ifade etmesi ve günümüzde bir kısmı kaybolmuş olan cenaze âdetlerini ayrıntılarıyla belirtmesi açısından önemli bir belge olduğu için kısaca buraya alıyoruz. Vasiyetnâmenin ilk sayfası şöyle başlar:

3- TSMK E.H.304 2 (Karatay T, 327)

“Elhamdülillâhillezî ce’ale’l-vasiyyete hay-ra’l-’atâdi ve zühra’l-yevmi’l-mî’âdi ve’s-salâtü alâ seyyidinâ Muhammedini’l-hâdî ilâ sebîli’r-reşâdi ve ‘alâ âlihî ve eshâbihi’l-mütezevvidîne bi-hayri’z-zâdi ve ba’dü her ‘âkil ve habir ve dâna-yı basîr olana hafî değildir ki dâr-ı dünyâ medâr-ı bekâ olmayub (1b) na’îmine zevâl ve mukîmine irtihâl mukar-rer olub insân-ı pür ‘isyân bu gülşenden berk-i semn gibi hemân bir kefen-i birle çıkub huddâm ve nedîmden dûr enîs ve celîsden mehcûr bin zâr u zor ile cem’ itdiği metâ-ı gurûru koyub gidüb ol sa’bû’l-mesâlik kesîru’-mehâlik vilâyet cânibine zarûrî sefer etmek muhakkaktır. Âkil olan bu mez-ra’a-i fâhire ve muhside-i zâhireden âhiret için....”

(Hamd, vasiyeti âhiret günü için en hayırlı azık kılan Allâhu Teâlâ’ya, salât ü selâm doğru yola hidâyet edici olan Efendimiz Muhammed Mustafa ve âhiret için en iyi hazırlığı yapmış olan âl ve ashâbı üzerine olsun. Bundan sonra her akıl, ilim, basîret sâhibi olan kimseler bilirler ki dünya yurdu bâki olmayıp (1b) nimetlerinin zevâl, üzerin-

de yaşayanlarının irtihal edeceği kesindir. İsyan ile dolu insanlar şimşek gibi sadece bir kefenle çıkıp hizmetçi ve yoldasız, arkadaş ve sırdaşdan ayrı binbir zorlukla biriktirdiği fani malını koyup gider. Artık yolları zorlu ve tehlikelerle dolu vilayete doğru mecburen sefer etmesi muhakkaktır. Akıllı olan kimse âhiretin mezraası olan bu fâni dünyadan âhiret için....) diye devam ediyor..

1993'te açılan *“Çağlar Boyu Anadolu’da Kadın Sergisi Kataloğu”* sayfa 234'te verilen bilgiye göre vasiyetnâmenin devamında şu bilgiler yer almaktadır: *“Vasiyetnâmede, ölüm anından itibaren yapılması istenilen dinî muamele ve törenler özetle şu şekilde ifade edilmiştir: Ölmek üzereyken dört hatunun kelime-i şehâdet getirmeleri; ölümü hâlinde, kesmeyerek Yâsin-i şerîf okumaları; üç kadının tespih ve salavatla su dökmeleri ve birinin de yıkaması vasiyet edilmiştir. Eğer cesedin evde geceleme gerekiyorsa bir şeyh ve müridlerinin sabaha kadar zikir ve dua okumaları ve cenazesi kalkmadan ıskatının verilmesi istenmiştir. Daha sonra da cenazesinin kaldırılışı sırasında ne gibi törenler yapılacağı, hangi duaların okunacağı ayrıntılarıyla açıklandığı gibi görev alanlara ne kadar ücret ödeneceği de belirtilmiştir. Kabre konduktan sonra, yaşlı olduğu hâlde zalim kişilere hizmet eden yedi adet cariye satın alınıp azad edilmesi vasiyet edilmiştir. Vefatından sonra otuz kişinin yedi gün beklemesi, yedinci gün ulemâ, meşâyih ve fukaraya yemek ve helva dağıtılması; hatim indirilmesi istenmiştir. Aynı uygulamaların, ölümünün kırkıncı günü ve sene-i devriyesinde de tekrarlanması isteği, vasiyette yer alır. Daha sonra da metni verilen kefen duasının bir kâğıda yazılıp kefenine iştirilmesi dileğinde bulunmuştur. Bütün bunlar için 95 altın ve 218.330 akçe ile isteğe tâbi diğer harcamaların yapılması şart koşulmuştur.”*

Orijinal metinde açık bir Türkçe'yle kaleme alınan vasiyetnâmede belirtilen hususlar yerine getirilmiş midir bilmiyoruz -ki herhâlde titizlikle yerine getirilmiş olmalıdır- ama biz bıraktığı hayır eserinden dolayı kendisine Allah'tan rahmet diliyoruz.

Terekesi

Turhan Sultan'ın vefatından sonra, Edirne Sarayı'nda bulunan eşyaları Hazine-dar Ali Ağa eliyle bir defterde kayıt altına alınmış, ardından Enderûn Hazinesine teslim edilmiştir. Topkapı Sarayı Arşivindeki bu defterde, Turhan Sultan'ın kullanmış olduğu eşyaları, giyim-kuşamı, ev araç ve gereçleri tasvir edilmektedir. Onun geriye bıraktığı eşyaların sadece bunlar olmadığı diğer arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır. Defter, 17. yüzyıl saray kadınlarının giyim kuşamı, yaşamı ve onların ekonomik gücü hakkında önemli veriler sağlamaktadır. Muhallefât defterindeki eşyalar, IV. Mehmed'den III. Ahmed (sal:1703-1730) dönemine kadar birçok padişah kadınlarına, kızlarına ve başka cihetlere peyderpey tahsis edilmiştir.⁴ Bir bölümü de padişahın özel eşyaları için bozdurulmuş; birkaç kalem esya da Ravza-i Mu-taharra eşyasının yapımına ayrılmıştır.⁵

Günlük Hayatı

Vâlide Sultan'ın terekesinin yazılı olduğu muhallefât defterine bakarak vâlidenin günlük hayatını değerlendiren İ.Kıvrım, yazısının sonuç bölümünde konuyu şöyle özetlemektedir (Diğer vâlide sultanların da hayatına ve saray yaşantısına ışık tutması açısından buraya alıyoruz):⁶

“Vâlide Sultan günlük hayatının ihtiyacı olan pek çok eşyayı kullanmaktadır. Oturma odası veya sofasında minderden çok mak’ad tercih etmiştir. Odanın döşemesi değerli kumaşlardan dikilmiş yastıklarla döşenmiş ve pencereleri de yine değerli kumaşlardan oluşan perdelerle kapatılmıştır. Odası mumla aydınlatılmakta, mangal veya tandır ile ısıtılmaktadır. Odanın güzel kokması için buhurdanlar ve canlı çiçekler kullanılmaktadır. Ayrıca odasında mobilya olarak çekmeceleri de bulunmaktadır. Yatarken yüzleri

4- Yusuf Sağır, Vâlide Turhan Sultan'ın Muhallefâtı, *Çanak-kale Araştırmaları Türk Yılığ*ı, Yıl 14 Bahar 2016 Sayı 20. s. 265.

5- Yusuf Sağır, a.g.e.

6- İsmail Kıvrım, *17. Yüzyılda Bir Vâlide Sultanın Günlük Hayatı: Vâlide Hadice Turhan Sultan*.

Turhan Vâlide Sultan veya gelini Emetullah Gülnûş Vâlide Sultan'a ait olduğu sanılan (TSMK. E.H.3042) toplam 14 varak hâlindeki bir vasiyetnâmenin ilk sayfası (1993 yılında açılan “Çağlar Boyu Anadolu’da Kadın Sergisi” kataloğu, s. 234).

Hatice Turhan Sultan'ın yaptırdığı Yeni Cami Hünkâr Kasrı'ndaki abdestlik bölümü.

değerli kumaşlardan oluşan yorgan kullanmakta, yatarken de yine değerli kumaşlardan oluşan gecelik entarisi giymektedir.

Kılık kıyafeti de normal bir insanın giyeceğinden çok fazladır. Değerli kumaşlardan üretilmiş iç gömleği ve değerli kumaşlardan dikilmiş entari, kaftan ve şalvar giymektedir. Kışın soğuktan korunmak için de dönemin modası olan kürk giymektedir.

Her varlıklı kadın gibi Vâlide Sultan'ın da mücevher ve takıları olduğu görülür. Ancak mücevherlerinin diğer vâlide sultanlara göre çok fazla olmadığı söylenebilir. Bunlar yüzük, küpe, bilezik ve değerli taşlarla süslenmiş kuşak ve broşlardır. Vâlide Sultan'ın yine değerli mücevherlerle süslenmiş saatleri vardır.

Vâlide Hatice Turhan Sultan, gözlerine sürme çekmekte, ellerine el yağı kullanmakta ve güzel kokması için çeşitli değerli kokular sürmektedir.

Vâlide Sultan'ın ibadet için abdest leğenleri ibrikleri, havluları; namaz için seccadeleri ve dua için de tespihleri vardır.

Yemeğini sofasında, yerde sini üzerinde ve yekmerdî denilen genellikle Çin porseleninden yapılan tek kişilik kapaklı tabaklarda kaşık ile yemekte, yemekten sonra tatlı veya hoşaf içmektedir. Yemekten sonra hem kendisi kahve içmekte hem de misafirlerine ikram etmektedir. Yine mutfak eşyalarının altın ve gümüşten imal edilmiş kap-kacak hemen hemen hiç yok denecek kadar az iken bunların çoğunun bakırdan mamul olduğu görülmektedir.

Vâlide Turhan Sultan, konumu gereği her an öldürülme korkusu içinde yaşamış ve muhtemel zehirlenmelere karşı üzerinde ve eşyalarında çeşit çeşit panzehirler bulundurmıştır.”

Yukarda Turhan Sultan için anlatılan usul, erkân, yaşama biçimi ve kullanılan eşyalar muhakkak diğer vâlide sultanlar ve nüfuzlu saray hanımları için de geçerliydi.

Hatice Turhan Sultan'a ait hançer ve kını (TSM 2/152).

Hatice Turhan Vâlide Sultan'a ait tombak (altın kaplamalı) leğen-ibrik (TSM 25/3853-25/3852).

Hatice Turhan Sultan'ın Yaşadığı Topkapı ve Edirne Sarayları

Hatice Turhan Sultan, vâlide sultanlığı boyunca önce Topkapı Sarayı Vâlide Sultan Dairesi'nde, sonraları da daha çok Edirne Sarayı'nda (Sarây-ı Cedîd) ikamet etmiştir.

Topkapı Sarayı, Tarihî Yarımada'nın ucunda şehre hâkim bir yerde, yapımına Fâtih Sultan Mehmed döneminde 1460'larda başlanıp 1478'de tamamlanan Osmanlı yönetim merkezidir. İhtiyaca göre zamanla ilaveler yapılmıştır. Padişahın ailesi XVI. yüzyılın ortalarına kadar bugün İstanbul Üniversitesi merkez binasının bulunduğu yerdeki Eski Saray'da (Sarây-ı Atîk-i Âmire) yaşarken daha sonra Topkapı Sarayı'na taşınmıştır. Fâtih Sultan Mehmed'den itibaren 31. padişah Sultan Abdülmecid'e kadar yaklaşık dört yüz yıl İmparatorluğun idare, eğitim ve sanat merkezi; padişahların da evi olmuştur. XIX.

yüzyılın ortalarından itibaren hanedanın Dolmabahçe Sarayı'na taşınmasıyla terk edilmeye başlanmış ancak tarihî önemini ve değerini ise her zaman korumuştur. Saltanat kapısından girildiğinde saray yapıları; Alay Meydanı, Divan Meydanı, Enderûn Avlusu ve padişaha ait köşkerin bulunduğu bölüm olmak üzere geçişli dört avlu ve çevresindeki mimarî yapılardan oluşmaktadır.⁷

Topkapı Sarayı'nda vâlide sultanların ikamet ettiği **Vâlide Sultan Dairesi**; harem bölümünde Cariyeler Taşlığı'na bitişik Vâlide Taşlığı'ndadır. Daireye Vâlide Taşlığı'ndaki bir bekleme odasından geçilerek girilmektedir. Vâlide sultanın hizmetini görenler de yine Vâlide Taşlığı'nda, fırın ve mutfaklara bitişik bölümde kalırlardı. Daire; bir yatak odası, küçük bir namaz odası, kubbeli ocaklı ve balkonlu sofadan oluşmaktadır. İç içe

7- Saray hakkında geniş bilgi için bakınız, "Zeynep Tarım Ertuğ, Topkapı Sarayı", DİA, s. 256-261.

Haremden vâlide sultan dairesi, alt kat ocaklı sofa (TSM).

Haremde vâlide sultan dairesi, üst kat 1. oda (TSM).

Haremde vâlide sultan dairesi, alt kat istirahat odası (TSM).

üç bölüm hâlinedir. Vâlide sultan ziyaretçilerini sofada ağırlar ve yemeklerini burada yerdi. Yanında zarif bir de hamamı vardır. Haliç'e bakan balkonundan, saray hasbahçesi, Eminönü ve yaptırdığı Yeni Cami görünmektedir.

Yatak odasının kapısının yanında mermer üzerinde "Lâ ilâhe ill(A)llâh Muhammedun Resûlullah" hattından sonra "*Her an her saat talihin yükselsin, düşmanın saat şişesi gibi baş aşağı olsun. Bu ocağın daimi olan dumanı sünbül gibi görünsün. Sahibine Hazret-i Hak, ateşi gül bahçesi eylesin*" anlamına gelen bir beyit yer almaktadır⁸.

Vâlide Sultan Dairesi, padişaha ait mekânlardan sonra en önemli mekândı. Hatice Turhan Sultan, oğlu IV. Mehmed 1648'de tahta çıktıktan sonra Vâlide Sultan ünvanını almış ancak Vâlide Sultan Dairesi'ne 1851'de Kösem Sultan'ın vefatından sonra taşınabilmektedir.

Vâlide Sultan günlük programı çerçevesinde oğlu IV. Mehmed'le görüşür, bazen de vâlide sultanın hesaplarının tutulmasından, saltanat vakıflarının idaresinden ve harem malî işlerinden sorumlu dârüssaâde ağasıyla ilgilenirdi. Kalan zamanının büyük bir bölümünü yemek, ibadet, eğlenceyle; kendisini ziyarete gelen harem kadınlarını, mesela oğlunun cariyelerini, sûtannesini, kethüdâ kadını ve Kösem Sultan'ın ölümün-

⁸ Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil, <http://ahmetsimsirgil.com/vâlide-sultan/>

den sonra kendi hizmetine aldığı Mekki Kalfa gibi muhibbilerini kabulle geçirirdi.⁹

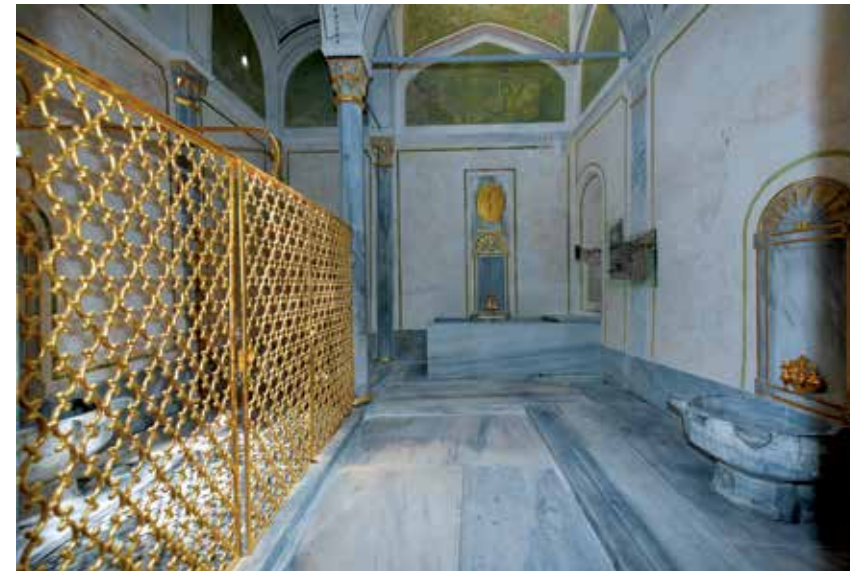
Vâlide Sultan saray dışına çıkacaksa tahtırevânla veya bir arabayla gidilip dönülürdü. Deniz yoluyla bir yere gidilecekse saltanat kayıkları ya da kadırgalarla gidilirdi. Bu gezintilerde hiçbir zaman sultandan veya hadım ağalardan başka herhangi bir erkek onları göremezdi.

Turhan Sultan'ın deniz yoluyla camisini görmeye gittiğinde bindiği tekne; Amsterdam Scheepvaar Müzesi'ndeki 1671 tarihli bir yolculuğun gösterildiği gravürde, vâlide sultan bölmesi lüks kumaşlarla kaplanmış ve pırlıl pırlıl mücevherlerle donatılmış olarak su üzerinde süzülen görkemli tekne olabilir.¹⁰

Vâlide Turhan Sultan Topkapı Sarayı'nda şöyle de bir olay yaşamıştır: 13 Temmuz 1665'te Topkapı Sarayı'nda büyük bir yangın meydana gelmiş, Harem Dairesi; bütün eşyalarla mücevherler, kıymetli elbiseler ve sayısı meçhul altın ve gümüş paralarla beraber yanmıştır. Yangın haberini alan Vâlide Sultan Edirne'den İstanbul'a geldiğinde yangın mahallini nasıl gezdiğini Eremya Çelebi şöyle anlatır: "*Yangından haberdar olan Vâlide, Edirne'den gelerek kızlarağası, bostancıbaşı ve kuyumcubaşı yanında durmuş*

⁹ Thys-Şenocak, Lucienne. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler - Hadice Turhan Sultan*, Kitap Yayınevi, 2009, s.48.

¹⁰ Thys-Şenocak, s.53.

Haremde vâlide sultan hamamı (TSM).

Haremde vâlide sultan dairesi, alt kat ibadet odası (TSM).

*oldukları hâlde yanan yerlerin karşısında oturdu. Yanan binanın enkazı kazıldı; taş, tahta ve toprak büyük titizlikle kalburdan geçirildi; kırılmış kıymetli taşlar ve elmaslar ayrıldı, kalcılar da altın ve gümüşü ayırt ettiler. Kazılan topraktan bir avuç da kaçırılmaması için her bir kalcının başında bir kolcu duruyordu çünkü zenaatlarında pek mahir ve hırsızlıkta dahî olan çıfıtlar çeşitli yollarla bunu becerebiliyorlardı.*¹¹

Edirne Sarayı'nda 15 Eylül 1656 tarihinde devlet işlerini Mehmed Paşa'ya devreden Vâlide Sultan, bu tarihten sonra daha çok **Edirne Sarayı**'nda ikamet etmeye başlamıştır. IV. Mehmed'in seferler dolayısıyla Edirne'de uzun süreli ikametleri sırasında Turhan Sultan da onun yanında bulunuyordu. Oğlunun uzun süreli seferde bulunduğu esnada zaman zaman İstanbul'a gitmiştir.

İstanbul Edirne arasındaki seyahatlerinde Vâlide Sultan'a maiyetinin yanında üst düzey bir devlet adamı ve kalabalık bir muhafız birliği eşlik ederdi. Turhan Sultan'ın 28 Aralık 1672'de Edirne'ye hareket eden alayını 3.000 yeniçeri korumuştu. Vâlide Sultan şehir içerisinde gezmeye çıktığında da sıkı güvenlik tedbirleri alınır ayrıca şehirler arası yolculuklarında alayı ricâl ve ulemâ tarafından şehir girişinde karşılanırdı.

Edirne sarayı; Tunca Nehri kıyısındaki Sarayıcı Bölgesi'nde, şimdiki Kırkpınar Güreşleri'nin yapıldığı yerdedir. Bugün sadece birkaç kalıntısı mevcuttur. Sultan II. Murat tarafından yapımına başlanan saray Fâti Sultan Mehmed tarafından tamamlanmıştır. Saray zamanla ilave yapılarla geliştirilmiştir. En parlak dönemini, saltanat yıllarının çoğunu Edirne'de geçiren IV. Mehmed zamanında yaşamıştır. Dolayısıyla Vâlide Sultan'ın da orada daha çok bulunduğu dönemdir. Bu dönemde saraya birçok ilavenin yanında, saray içinde ve bahçelerde sayısız havuz yapılmıştır. Oğluyla her zaman yakın irtibatla olan Vâlide Sultan da sık sık bu sarayda ikamet etmiş ve burada da vefat etmiştir.¹²

Osmanlı'da Vâlide Sultanlar

Osmanlı'da tahta çıkan padişahın sağ olan annesi “vâlide-i pâdişâh, vâlide-i saâdetpenâh, mehd-i ulyâ-yı saltanat” gibi isimlerle anılmaktadır. Hanedanın haremdeki en yüksek temsilcisi ve harem hiyerarşisinin en yetkili kişisi olan vâlide sultan izin vermedikçe yanına yaklaşılmaz, hitap edilmez ve önünde oturulmazdı. Huzurunda ayakta durmaya “el pençe durmak” veya “divan durmak” denilirdi. İlk dönemlerde oğullarına “beyceğizim”, daha sonraları “aslanım” diye hitap etmişlerdir.¹³

Otuz altı Osmanlı padişahından sadece yirmi üçünün annesi Vâlide Sultan ünvanını kullanmış, diğerleri oğulları tahta geçmeden vefat ettikleri için bu ünvanı alamamıştır. Osmanlılarda III. Murad'ın tahta geçmesiyle başlayan bir geleneğe göre cülûs merasiminden birkaç gün sonra vâlide sultan törenle Eski Saray'dan alınarak Topkapı Sarayı'na nakledilirdi.

Haremde, vâlide sultanın herkesten üstün konumu harem müessesesinin esasıydı. O, hem sultan ailesinin vesayetinden hem de harem hanesinin günlük işleyişinin idarî denetiminden sorumluydu. Padişahların vâlidelerine karşı son derece hürmetkâr davranmaları onların saraydaki hüküm ve nüfuzlarını daha da arttırmıştır. Muhakkak ki bunda İslâmiyet'in, ana hakkı konusundaki müessir prensiplerinin büyük rolü olmuştur.¹⁴

Padişah öldüğünde şehzadelerinin dışındaki harem halkı, annesi, kadınları, kızları ve cariyeleri Eski Saray'a gönderilir; şehzadeler Topkapı Sarayı'nda alıkonulup Şimşirlik Dairesi'nde sıkı gözetim altında yaşar; kızları Eski Saray'dan ancak evlilik yoluyla ayrılabilir; kadınlarıyla ikballeri geri kalan ömürlerini burada sürdürürdü.¹⁵

Tahta çıkan padişah, güvenilir birini; dışarıdaki işlerini takip etmesi ve büyük gelirleri yönetmesi için annesine kethüdâ tayin ederdi. Vâlide

sultan haremdeki cariyelerin düzen ve terbiyelerini kâhya kadın (kethüdâ kadın) vasıtasıyla sağlar; kâhya ise yardımcısı olan hazineدار ustayla birlikte cariyeleri eğitirdi. Bunların dışında musâhibesi, başağası, ağaları, serkahvecisi, kahvecileri ve diğer görevlileri vardı.¹⁶

Vâlide sultanlar zamanla devlet işlerine de müdahale etmişlerdir. Devlet işlerine doğrudan müdahale ettikleri dönem, XVI. yüzyılın son çeyreğinden XVII. yüzyılın ortalarına kadar gelen ve “Kadınlar Saltanatı” denilen dönemdir. Bu dönemde kendi oğullarını tahta çıkarmak için verilen mücadeleler, yüksek devlet memurlarının tayinleri gibi birçok hususta devlet işlerinde önemli rol oynamışlardır.

Vâlide sultan öldüğünde selâtin camilerinden salâ okunur, cenaze namazının kılınacağı yer belirlenir ve alaya katılacak olanlara davetiye gönderilirdi. Padişahlar genelde cenaze namazına katılır ancak alaya ve defin törenine iştirak etmezlerdi.

Vâlide sultanlar hayır işlerinde öncülük etmişlerdir. Vâlide sultanların kendilerine verilmiş “Paşmaklık” denilen hasları vardı. Bu haslar yaşadıkları sürece tasarruflarında kalır, ölümleyle birlikte hazineye intikal ederdi. Paşmaklık toprak, maden veya liman geliri de olabilirdi. Daha sonraları haslarından başka kendilerine darphaneden muayyen bir maaş da tahsis edilmiştir. Paşmaklıkların hesapları hazineninkilerden ayrı tutulurdu. Öte yandan padişah, göreve getirilen yüksek bürokratlar ve yabancı ülke elçileri tarafından sunulan hediyeler de vâlide sultan için önemli bir gelir sağlardı.¹⁷

Vâlide sultanların çoğu, gerek hasekilik gerekse vâlide sultanlık dönemlerinde yukarıda saydığımız gelirleriyle biriktirdikleri servetlerle sahip oldukları malî gücü çeşitli hayır işlerinde kullanmışlardır. Büyüklü küçüklü birçok vakıf kurmuşlar, bu vakıfların devamı için sayısız mal ve gelir bağışlamışlardır. Bu bağışladıkları dışında, günlük hayatın içinde doğrudan fakir, kimsesiz,

borçlu vb. kimselere de yardımlarda bulunmuşlardır. Vâlide sultanlardan çeşme yaptırandan tutun da genç kızlara çeyiz hazırlatan, hizmetçilere yardım eden, aşevi açan, külliye yaptıran kadar sayısız vâlide sultan vardır. Dokunduğunuz birçok eserde karşınıza bir vâlide sultan çıkmaktadır. Külliyeler gibi büyük eserler ortaya koymak belki biraz da gücün ortaya konması ve varlığın göstergesi olsa da bilinmeyen daha nice hizmetleri olduğu tahmin edilebilmektedir.

Mevcut bilgilere göre Osmanlı'da vakıf kuran ilk Vâlide Sultan olan I. Murad'ın annesi Nilüfer Hatun'dan Pertevniyal Vâlide Sultan'a kadar birçok vâlide sultan sayısız hayır eserleri yaptırmışlardır. Bütün vakfiyelerin ortak noktası hayır eseri bırakmak olduğu gibi hanım sultanlar da vakıflarıyla bu halkaya dâhil olmuşlardır. Bu aynı zamanda kadının, İslâmiyet'in yayıldığı ilk dönemlerden beri İslâm topraklarında; özellikle Selçuklu ve Osmanlı devlet ve cemiyet hayatında güçlü bir şekilde var olduklarının da göstergesidir.

Hacılar için Arafat'a su yolları yaptıran Abbâsî Halifesi Hârûnürreşid'in hanımı Zübeyde Hatun'u örnek alan birçok vâlide sultan vardır. Onun gibi Mekke ve Medine'de su yolları yaptıran, hacılara hizmet için yıllık gelirler bağışlayan, oradaki fakirler için paralar harcayan çok sayıda vâlide sultan vardır ve vakıflarında bu hususlar özellikle belirtilmiştir. Hatice Turhan Sultan'ın da bu yönde bir vakfı vardır. Hatice Turhan Sultan yaptırdığı eserlerle hayır eseri bırakan vâlide sultanlar kervanında önemli bir yere sahiptir. Özellikle Yeni Cami Külliyesi, gerek merkezî konumu gerekse gördüğü iş vesilesiyle İstanbul'un en gözde eserlerinden olmuştur.

11- E.Afyoncu, U.Demir, s.159-160.

12- Edirne Sarayı hakkında geniş bilgi için bknz. Nesrin Çiçek Akçıl, “Saray'ı Cedid”, DİA, s.126-128.

13- Ali Akyıldız, “Vâlide Sultan”, DİA, s. 494-499.

14- Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil (<http://ahmetsimsirgil.com/vâlide-sultan/>)

15- Ali Akyıldız, a.g.e.

16- Ali Akyıldız, a.g.e.

17- Ali Akyıldız, a.g.e.

Yeni Cami, Hünkâr Kasrı ve Mısır Çarşısı, bir kış günü (2013).

HATİCE TURHAN SULTAN'IN OĞLU SULTAN IV. MEHMED (1642-1693)

Hatice Turhan Sultan'ın, bir dönem adına devlet işlerini yönettiği ve kendisinden çok saygı gördüğü oğlu Padişah IV. Mehmed'in hayatına da kısaca bakmak gerekirse Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil'in anlatımıyla şöyledir:¹⁸

“Sultan İbrahim'in oğlu olan IV. Mehmed 1/2 Ocak 1642'de İstanbul'da doğdu. Şehzadeliğinde İmam-ı Şamî, Yusuf Efendi, Şamî Hüseyin Efendi ve diğer kıymetli hocalardan ders alarak yetiştirildi. Ancak babasının bir darbe ile tahttan indirilmesi sonucu yedi yaşında saltanata getirilmesi eğitime önemli ölçüde sekte vurdu. Buna rağmen tahsil ve talimine saltanatı zamanında da devam etti.

IV. Mehmed'in saltanatının (1648-1687) ilk sekiz senesi hâricî ve dâhilî türlü gaileler içinde geçmiştir. Köprülü Mehmed Paşa sadaretinden Viyana bozgununa kadar yirmi sekiz sene idareyi ellerine bıraktığı Köprülüler sayesinde rahat etmiştir.

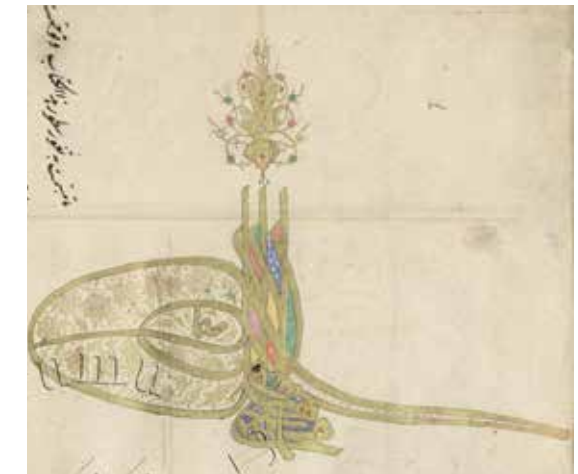
18- A.Şimşirgil, *Kayı VI*, Sayfa 335-339.

Oğulları Mustafa ile Ahmed doğdukları vakit kardeşleri olan Süleyman ile Ahmed'i boğdurmak istediye de vâlidesi Hatice Turhan Sultan'ın müdahalesi üzerine vazgeçmiş ve bundan sonra Vâlide Sultan bu iki şehzadeyi gerek Topkapı ve gerek Edirne Sarayı'nda daimî surette kendi nezareti altında bulundurarak ölümden kurtarmıştır. Böylece IV. Mehmed Han zamanında, hanedandan en büyük şehzadenin tahta çıkma usulü yerleşecektir.

Osmanlı Devleti'nde Kanûnî Sultan Süleyman Han'dan sonra en fazla tahtta kalan padişah olan IV. Mehmed Han, yaratılış icabı mutedil, kadirşinas ve vefakâr olup verdiği söze sadık biriydi. Orta boylu, tıknaz, beyaz tenli ve yanık çehreli idi. Ata çok bindiği için vücudu öne meyilli idi. Ava, edebiyata, tarihe meraklı olup sohbet dinlemeyi severdi. Beş vakit namazı cemaatle kılardı. İçkiyi yasak edip imalathaneleri kapattırdı. Dine sonradan karıştırılan bütün hurafelerin kaldırılması için uğraştı. Kahvehaneleri kapattırıp oyuncu ve çalgıcıları İstanbul'dan uzaklaştırdı.

Sadrazamlığı Köprülü ailesine verip, idare-den memnun olunca savaşlardan zaman kal-

Sultan IV. Mehmed'in tuğrası.

Çocuk yaşta IV.Mehmed at üstünde.
Baltazar Moncormet, Hans Galen
Koleksiyonu,Grevén (Thys-Şenocak, s.218).

dıkça çok sevdiği süreklilik avlarına devam etti. Ava olan merakından dolayı ‘Avcı’ lakabı verilmiştir. Zamanında Osmanlı Devleti en geniş hudutlarına kavuşarak, dünya siyasetinde faal rol oynadı.

IV. Mehmed Han tarihe düşkünlüğüyle de bilinmektedir. Dönemin entelektüel şahsiyetlerinden Hezarfen Hüseyin Efendi’den tarih dersleri almıştır. Sır Kâtibi Abdi Ağa’yı döneminin olaylarını yazmakla görevlendirmiş ve zaman zaman her şeyin yazılıp yazılmadığını kontrol etmiştir. Mehmed Halife’nin *Târîh-i Gilmânî*’si bu padişahın 1665 yılına kadar gelen dönemin olaylarını, özellikle İstanbul ve saray hadiselerini vermektedir. Evliya Çelebi de meşhur eseri *Seyahatnâme*’yi bu devirde yazmıştır.

Kaynaklardaki bilgilere göre iyi kalpli, çok cömert bir kimse olan ve mazbut bir hayat yaşayan Sultan Mehmed sade giyinirdi. Çabuk bıkan bir karaktere sahipti. Çocukluğundan beri eğlence ve oyunlar içinde yetiştiğinden sarayda çeşitli sanatçı ve oyuncu bulundurma geleneğini sürdürmüş, Edirne’de 1675 yılında düzenlediği düğün şenlikleriyle yakından ilgilenmiştir. Onun zamanında özellikle besteci ve icracıların sayısında artış olmuş, bunlardan Hâfız Post ile Buhûrîzâde Mustafa İtrî’nin bestelerinden bazıları günümüze ulaşmıştır. Aynı zamanda iyi bir musikişinas olan Salih b. Nasrullah’ın tıp ve eczacılık üzerine yazdığı kitaplar Avrupa’da bile okunmaktaydı. Yirmi yıl sarayda kalan Leh asıllı Ali Ufkî Bey ise *Kitâb-ı Mukaddes*’i ilk defa Türkçe’ye çevirmiş, bu arada musikiye, örf ve âdetlere dair eserler kaleme almıştır.

Osmanlı Devleti zirveyi onun döneminde yaşadı. Geriye dönüş de onun devrinde oldu. Fazıl Ahmed Paşa’nın on beş yıllık (1661-1676) sadâreti ise Osmanlı azametinin Avrupa’da devam ettiği son zamanlar oldu.

IV. Mehmed, annesi Hatice Turhan Sultan vefat ettiğinde, *‘Devletin rûkn-i (direği) a’zamı gitti’* diyerek teessürünü belirtmişti. Gerçekten de dediği gibi oldu.

IV. Mehmed Han’ın saltanatının son dört yılı başarısızlık ve hatta felaket seneleri oldu. Anne-

si Turhan Sultan’ın vefatı ve Köprülü ailesinden olanların işten el çektirilmelerinin ardından padişahın devlet işlerindeki tecrübesizliği görülmeye başlandı.

En buhranlı ve tehlikeli zamanlarda dahi devlet işlerini ihmal ederek av peşinde koşmaya devam etti. Avusturya cephesinden felaket haberleri gelmesine rağmen bu alışkanlığından vazgeçmedi. Hatta IV. Mehmed’e bu düşkünlüğünden dolayı ‘Avcı’ lakabı verilmişti. Neticede bir tutku hâline gelen av merakı tahttan indirilmesinin de başlıca sebebi oldu.

Bu devirde çok kıymetli ilim adamları ve sanatkârlar yetişti. Her türlü sahada kıymetli eserler ortaya kondu. Seyyid Feyzullah, Aysî Mehmed, Hibrî Ali, Ebü’l-Beka Eyyûb bin Musa, Şuûrî Hasan Efendiler kıymetli fıkıh, edebiyat, lügat ve diğer ilimlere ait eserler yazdılar.

IV. Mehmed Han’ın hanımları: Emetullah Rabia Gülnûş Sultan, Cihansâh, Düriye ve Nevme hanım sultanlardır. Bu hanımlarından Mustafa, Ahmed ve Bayezid isminde üç oğlu; Hadice Sultan, Fatma Sultan, Ümmü Gülsüm Sultan isminde de üç kızı olmuştur. Oğullarından şehzade Mustafa ve Ahmed tahta çıkmışlardır. ”

IV.Mehmed 7 Kasım 1687’de tahttan indirilmiş, yerine II. Süleyman tahta çıkarılmış, kendisi de iki oğluyla beraber Topkapı Sarayı’nda Şimşirlik Dairesi’ne konulmuştur. Bir süre burada sıkı bir gözetim altında yaşadıkten sonra II. Süleyman 1100’de (1689) Macar Seferi’ne çıktığında Edirne’ye getirilmiştir. Diğer kardeşi II. Ahmed’in saltanatına da şahit olan Sultan IV. Mehmed, 28 Rebûlâhir 1104’te (6 Ocak 1693) Edirne’de vefat etmiş, naaşı İstanbul’a getirilerek annesi Turhan Sultan’ın türbesine defnedilmiştir.

Kaynaklar

Abdulkadir Özcan, “Mehmed IV.”, *DİA*, s. 414-418.

A. Akyıldız, “Safiye Sultan”, *DİA*, s. 472-473.

Ali Akyıldız, “Vâlide Sultan”, *DİA*, s.494-499.

A. V. Çobanoğlu, “Yeni Cami Külliyesi”, *DİA*, s.439-442.

A. Şimşirgil, *Kayı VI*, s. 335-339.

Ahmet Şimşirgil, <http://ahmetsimsirgil.com/vâlide-sultan/>

Ahmet şimşirgil, *Vâlide Sultanlar ve Harem*, Timaş Yay., 2019, İstanbul.

Ali Saim Ülgen. *‘Yenicami’*, *Vakıflar Dergisi* 2 (1942): 387-400.

Bünyamin Pınar, “Yeni Cami Mimari Yazıları”, *Toplumsal Tarih*, s.244, syf. 32-41, 2014 İstanbul.

“Çağlar Boyu Anadolu’da Kadın Sergisi” Kataloğu, 1993, s. 234.

D. Kuban, (1970). “İstanbul’un Tarihi Yapısı”, *Mimarlık Dergisi*, s.79: s.25-48.

D.Merve Özdemir, *Hadice Turhan Sultan ve Yeni Cami Osmanlı İmp. Kadın Baniler*. Yük. Lis Tezi, 2019.

E.Afyoncu, U.Demir, *Turhan Sultan*, Yeditepe Yayınevi, 2016, İstanbul.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, I. Kitap, *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu*, Hazırlayanlar Robert Dakoff-Seyit Ali Kahraman -Yücel Dağlı , c.1, 140-141.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, İstanbul, Seyit Ali Kahraman, İTO Yayını, İstanbul, 2018, s.321.

Filiz Karaca, “Turhan Sultan”, *DİA*, s. 423-425.

Geçmişten Günümüze Eminönü- Sirkeci, İTO Yayını, 2020.

GETA Genel İnşaat Taahhüt Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti. Yeni Cami Fotoğraf Arşivi.

Grelot, J. (1988). *İstanbul Seyahatnâmesi*, (M. Selen, Çev.). *İstanbul*: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayını, s:255.

Günümüz Türkçe’siyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Kahraman, S. A. Dağlı, Y. (2011). İstanbul, Yapı Kredi Yayınları. C. 1, s.258-261.

Hatice Turhan Sultan Vakfiyesi, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Turhan Vâlide Sultan kısmı, nu. 137.

Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü’l-Cevâmi’*, prepared by Ali Satı’. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1864.

İ. Ateş, (1944). *İstanbul Yeni Cami ve Hünkâr Kasrı*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s.9-295.

İsmail Kıvrım, *“17. Yüzyılda Bir Vâlide Sultanın Günlük Hayatı: Vâlide Hadice Turhan Sultan”*.

Kenan Yıldız, *1660 Büyük İstanbul Yangını*, İstanbul Tarihi CİLT 1, (<https://istanbultarihi.ist/25-1660>)

Kenan Yıldız, *1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlii*, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s.163-170.

Kitâbelerin Kitabı Fatih, Fatih Bel. Yay. 2016, s.425.

Mustafa Altun, *Yüzyıl Dönümünde Bir Vâlide Sultan: Safiye Sultan’ın Hayatı Ve Eserleri*, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Mustafa Çetinaslan, *Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri*, Doktora Tezi, Konya 2012, s.103.

N. Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa’nın Hayatı Ve Eserleri (1658 / 1726-27)*, Mavi Atlas, GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Güz 2013, s. 1 (maviatlas@gumushane.edu.tr)

Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke, (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Subat 1695) (Tahlil ve Metin)*, Cilt I, S.248, Doktora Tezi, İstanbul 2012.

Nurdan Şafak, *Hatice Turhan Sultan ve Vakfiyesi*, FSMÜ Yay. 2017.

Nurdan Şafak, *İstanbul Yeni Cami Külliyesi Ve 19. Yüzyılda Geçirdiği Değişimler*. acikerisim.fsm.edu.tr

O. Aslanapa, (1989). *Türk Sanatı*, İstanbul; Remzi Kitapevi, s.271-275.

Özlem Gündoğdu, *Yeni Cami Duvar Çinileri Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Şehabeddin Tekindağ, ‘XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Abide: Yeni Cami Külliyesi’, İstanbul Üniversitesi *Tarih Dergisi* 28-29 (1975): 167-193.

Thys-Şenocak, Lucienne. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadın Baniler - Hadice Turhan Sultan*, Kitap Yayınevi, 2009, s.218.

Vasiyetnâme, TSMK E.H.304 2 (Karatay T, 327).

Yusuf Sağır, *Vâlide Turhan Sultan’ın Muhallefâtı*, Çanakale Araştırmaları Türk Yıllığı, Yıl 14 Bahar 2016 Sayı 20. s. 265.

Zeynep Tarım Ertuğ, “Topkapı Sarayı”, *DİA*, s. 256-261.

Yeni Cemi Külliyesi, Ekim 2021. Külliyeye ait Yeni Cami, Hünkâr Kasrı, Mısır Çarşısı ve türbe görülüyor. Kubbenin arkasına rastlayan görünmeyen yerde de çeşme var.

KÜLLİYEDE YER ALAN YAPILAR

YENİ CAMİ
HÜNKÂR KASRI
MISIR ÇARŞISI
TÜRBE
SİBYAN MEKTEBİ
DÂRÜLKURRÂ
MUVAKKİTHÂNE

KÜLLİYENİN ANA YAPISI YENİ CAMİ

Cami, külliye alanının doğusunda ve yıkılmadan önce bir bölümüyle külliye'nin dış duvarı da olan şehir surlarının iç tarafında kalıyordu. Caminin güneydoğusuna bitişik Hünkâr Kasrı yer almakta, kasrın altındaki kemerli bir geçit, Eminönü meydanıyla çarşı arasında iki tarafa yol vermektedir.

Dış görünüşü ve konumu. Cami, son klasik Osmanlı selâtin (sultan) camisidir. Birden fazla minare ancak sultan aileleri tarafından yaptırılabilirdi ki bu bölgedeki çifte minareli son sultan camiidir. Görünüşü itibarıyla İstanbul'un silüetine ölümsüz ve doyumsuz bir katkı sağlamıştır. Mezbelelik olarak tarif edilen bir alanda, İstanbul'un bir Türk İslâm beldesi olduğunu yeniden hatırlatırcasına ticaretin ve İstanbul'un tam kalbinde bir lale gibi yükselmiştir. Yapımı çok zor olsa da sonucu da o kadar önemli, güzel ve ebedî olmuştur. İstanbul'a ilk adımı atan hemen hemen herkesin uğradığı, bildiği, kuşlarına yem verdiği, çevresinde gezindiği, dinlendiği, alış-ve-

riş yaptığı bir mekândır. Yüzyıllarca tüccarların, seyyahların, ziyaretçilerin hatta Orta Asya'dan gelen hacıların uğrak yeri olmuştur. İstanbul'u ziyaret eden yabancı seyyahların da yazılarında en çok bahsettiği veya resmini çizdiği yerlerdendir. Hâlâ da İstanbul'un giriş kapısı olma ve ticaret merkezine adım atma özelliğini sürdürmektedir.

Kitâbesi

Kitabe, caminin iç avludan harime girilen kuzey kapısı üzerindedir. Kapının tam üzerinde mermere yazılı üç sıralı dörder ve iki yanında üçerden toplam 18 kutucuk içinde kitâbesi yer alır. Şair Hasan'ın yazdığı Arapça kitâbenin okunuşu şöyledir:

"Habbezâ cami' zehâru hevâ haremün âminun li-dâhilihî ummu sultâninâ etâle le-hâ şeyyede bunyânehû 'ale't-takvâ mâ le-hû min mutesâbihin ebedâ huve fi'l-hüsni ğâyetun kusvâ hâza fi-hi ve fi teennukihî câlibu'l-hay-ri dâfi'u'l-belvâ câmi'un kad havet kavâ'iduhû

/ kulle husnin kad eksâ safvâ câmi'un suvviyet mehâsinuhû 'ammerahû rabbuhâ ke-mâ tehvâ ve cezâhâ bi-kulli mekrametin 'âlimu's-sirri 'âlimu'n-nevâ / Hasen kâle fi-hi târîhâ kullu dâin devâuhû 'azvâ eczelâ'llâhu ecra men sevvâ câmi'u'l-birr ma'lemu't-takvâ (1074/1663)"

Anlamı: "Çiçek misali bu güzel cami, içine girenler için güvenli bir haremdir. Padişahımın annesi –Allah ömrünü uzun eylesin!- bunu takvâ üzere sağlamca inşa etmiştir. Son derece güzel olup güzellikte eşi menendi yoktur ve asla olmayacaktır. Cami ve sanatkârane özellikleri hayranlığı celbeder, sıkıntıları defeder. Öyle bir camidir ki, her tür güzellik ile arılık ve duruluk, sütunlarına giydirilmiş; güzellikler caminin her parçasına eşit dağıtılmıştır. Sahibesini onu âdeta kendisi nasıl istiyorsa o şekilde imar etmiş; sırları, derin düşünce ve niyetleri iyi bilen Rabbi de onu kendisine değer vererek ödüllendirmiştir. Hasan inşa tarihini şöyle düşürmüştür: Bütün hastalıkların uygun bir devası vardır. Allah işini düzgün yapanların ecrini arttırsın. 'İyilik camii, takva simgesi' (ebcet hesabıyla 1074/1663)."¹

Görüldüğü gibi kitâbede âdeta caminin yapılış gayesi, güzelliği ve âhengi özetlenmiştir.

Evliya Çelebi de (1611-1684) gördüğü, belki de yapılışına şahit olduğu caminin tarihini

1- Murat Sülün, "Hatları ve Kitâbeleri ile Abidevi İstanbul Camileri", İBB Kültür AŞ, 2019.

Caminin kuzey kapısı nişinde, ahşap kapı üzerinde üç taraflı yazılı kitâbe. (Fotoğraf: *Kitâbelerin Kitabı Fatih*, Fatih Bel. Yay, s.425)

ni şöyle vermektedir (Cami 1663'te tamamlanmış, kendisi de caminin yapılışından yirmi yıl, Hatice Turhan Sultan'ın vefatından bir yıl sonra 1095/1684'te vefat etmiştir²):

"Ve kible kapısı (kuzeydeki taç kapı) gayet sanatkârâne yüksek bir kapıdır. Tezhipli celî hatla (yazılı) kapısının üzerindeki camiin tarihi budur:

Câmi-i Vâlide Sultan bulup itmâmı
Oldu her kösesi bir şeyh-i güzîne me'vâ
(Cami tamamlanınca, her bir kösesi bir şeyhin itikaf mahalli oldu)

Sâl-i itmâmına (bitişine) târîh murâd etmişdim
Biri kalkup dedi kim ka'betü ehli't-takvâ.
Sene 1074.

Diğer târîh-i musanna',
Dedi bir merd kalkıcak târîh,
Accilû bi's-salâti kable'l-fevt (kaçırmadan önce namaza acele ediniz, hadis-i şerif)
Sene 1074.

Diğer târîh li-nâmıkîhi: (yazanın tarihi ise)
Evliyâ gördüğünde itmâmın
Dedi târîhini binâ-i azîm.
Sene 1074 (1663-64)"³

2- Anlattığı şeyleri yeri geldikçe paylaşacağız.

3- Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, I. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat, 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu, Hazırlayanlar Robert Dakoff - Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, c.1, 140-141.

Sol yan

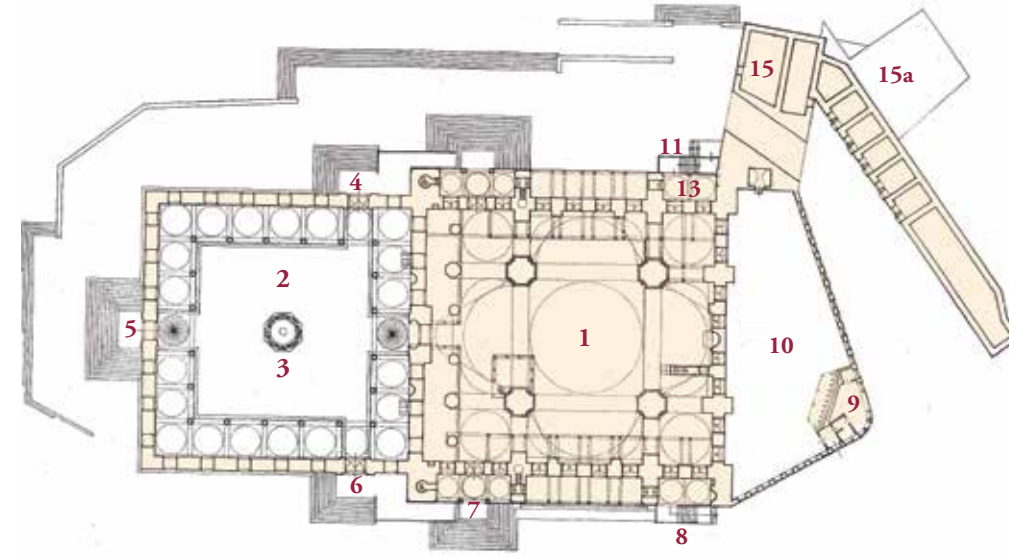
Sağ yan

Mimarî Yapısı, Yerleşimi ve Planı

Külliyenin daha önce anlattığımız dış avlu duvarı ve kapıları vardı. Dış avlu kapılarından girilince cami, çarşı, sebil, türbe ve mekteple karşılaşılırdı.

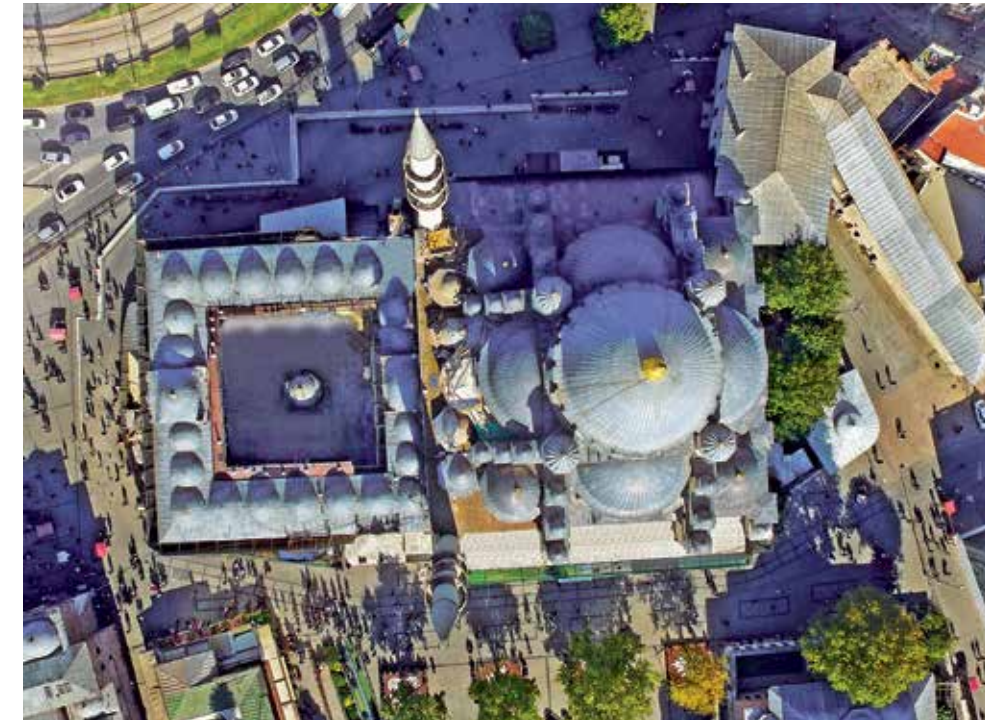
Cami diğer klasik Osmanlı camilerinde olduğu gibi bir harem ve kuzeyine bitişik şadırvanlı bir iç avludan ibarettir. Kible duvarının sol tarafına bitişik bir de kasır inşa edilmiştir. Bu her üç

birim aynı anda tek bir blok olarak planlanmış ve yapılmıştır. Bataklık bir yere yapıldığı ve yeri deniz kenarı olduğu için caminin temeli çok sağlam atılmış, su basmanı da yüksek tutulmuştur. Bu yüzden iç avlu ve cami harimi kapılarına yüksek merdivenlerle çıkılmaktadır. Bitişindeki kasrın altında deniz tarafı ile çarşı arasında geçişi sağlayan kırık kemerli tonozlu bir geçiş vardır.

Caminin planı

- 1- Merkezi kubbe ve yanlarında yarım kubbelerle örtülü caminin harimi
- 2- İç avlu
- 3- Şadırvan
- 4- İç avlunun doğu kapısı
- 5- İç avlu kuzey kapısı
- 6- İç avlu batı kapısı
- 7- Harime girilen batı kapısı
- 8- Harime girilen kible duvarı sağındaki imam kapısı
- 9- Muvakkithâne
- 10- Hazire
- 11- Caminin harimine girilen kible duvarı solundaki sultan veya vav kapısı
- 12- Harime girilen doğu kapısı
- 13- Hünkâr Kasrı ile cami içindeki hünkâr mahfiline geçişi sağlayan balkon
- 14- Cami içindeki hünkâr mahfli
- 15- Hünkâr Kasrı
- 15a- Gömlekli Kule
- 15b- Kasrın Tahirevân Yolu

İç Avlusu

İç avlu, caminin kuzeybatısında, iki kat pencere yüksek duvarlarla çevrili, ortasında güzel bir şadırvanı olan eyvanlı bir avludur. Yaklaşık 39.40 x 37.40 m boyutlarında kare planlıdır ve yer döşemesi tamamen mermerdir. Karenin dört yüzündeki 20 sütun 24 kubbeyi taşımaktadır. Sütunlar, üstü kubbeye, arkası duvarla kapalı, önü avluya açılan sütun sıraları şeklinde yani revaklı olarak düzenlenmiştir. Evliya Çelebi iç avluyu şöyle anlatmaktadır (sadeleştirilmiştir):⁴

“Ve kapının dışında sahra misali cilalı beyaz yeni temiz mermerler ile döşenmiş harem (iç avlu), dört tarafında yan sofaları üzerinde .. adet çeşit çeşit ibretli sütunlar üzerindeki eyvanlar, üzerinde ... adet kurşun ile kaplı koyu mavi baş aşağı kubbeler vardır. Ve dört tarafı camlı pence-relerdir. Bu harem ortasında bir havuz ve şadır-

4- Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, a.g.e., s.140-141.

Cami iç avlusu, son cemaat yeri ve cami harimine açılan kitâbenin bulunduğu kuzey kapısı. Son cemaat yerindeki mükebbireler, çini yazılar ve son cemaat yeri, revaklarının üstündeki yazılar görülüyor. Önünde ise devrinin en güzel örneklerinden şadırvan var (Fot. Kübra Çelik).

van vardır. Ve bu avlunun iki yan ve bir kible kapısı vardır. Ve dış avlusu, geniş bir alanın içinde, nice cins meyve ağaçlarıyla süslü bir avludur.”

İç Avlunun Kapıları

İç avluya açılan üç kapı vardır (Külliyenin dış avlusu ve kapıları daha önce anlattığımız gibi günümüze ulaşamamıştır). Kuzey, batı ve doğudaki bu kapılara, caminin seviyesi yerden yüksek (yaklaşık 3 m) olduğu için on bir-on üç basamaklı merdivenlerle çıkılmaktadır. Üstte taç şeklinde sonuçlanan tepelikleri olan kapılar, mermer malzemeleri, işçilikleri ve anıtsal görünüşüyle dikkat çekmektedir. Her üç kapı da üstündeki taş kabartma yazıların içeriği hariç hemen hemen birbirinin aynısıdır.

Kapıların üzerinde mermere celi sülüs hatla kabartma olarak işlenmiş gayet nefis, caminin anlamına uygun yazı istifleri (kompozisyon) vardır. Caminin bütün yazıları gibi bu istifler de

Teknecizâde İbrahim tarafından yazılmıştır (ileride anlatılacaktır). Cami, Kâbe'nin bir şubesi olarak ele alındığı ve davet o şekilde yapıldığı için yazılar da bu anlamı tamamlamaktadır. Kapı hatlarında müminler selamla karşılanmakta, namaza davet edilmekte, namazın farz kılındığı, buraya tertemiz gelindiği, gelenlere Allah tarafından merhamet edileceği, namazlarda huşu ve samimiyet olması gerektiği, camiye girip çıkanın selamette olması dileği belirtilmektedir.

İç avlu doğu kapısı. Deniz tarafından girilen doğu kapısı da diğer avlu kapıları gibi üç tarafından yüksek merdivenlerle çıkılan üzeri

Cami avlusuna girilen deniz tarafına bakan doğu kapısı. Üzerinde “*Selamün aleykümü'dhulül cennete bima küntüm tâmelun. (Nahl/32)*” (Size selam olsun. Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık cennete girin, diyerek tertemiz olarak canlarını aldıkları kimselerdir.) yazılıdır.

taçlı, gösterişli bir kapıdır. Üzerinde yine mermer kabartma olarak kazınan “*...Selamün aleykümü'dhulül cennete bi-mâ küntüm ta'melün. (Nahl/32)*” (Size selam olsun. Yapmış olduğunuz (iyi) işlere karşılık cennete girin, diyerek tertemiz olarak canlarını aldıkları kimselerdir.) yazılıdır.

İç avlu batı kapısı. Avluya batıdan, Mısır Çarşısı ve çiçekçilere bakan taraftan girilen diğer avlu kapıları gibi üç taraftan yüksek merdivenlerle çıkılan üzeri taçlı kapıdır. Üzerinde; “*...selamün aleyküm tibüm fe-dhulühâ hâlidin. (Zümer/73)*” (...Selam size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedi kalmak üzere girin buraya.) yazılıdır.

Cami avlusuna girilen batı kapısı üzerinde “*Selamün aleyküm tibüm fe-dhulühâ hâlidin. (Zümer/73)*” (Selam size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedi kalmak üzere girin buraya) yazılıdır.

Bir bahar gününde, caminin avlusuna girilen kuzey kapısı ve önünde güneşlenen ziyaretçiler (23 Nisan 2013). Kapının üzerindeki kabartma yazıda “....inne-ssalâte kânet ‘alâ-l-mü’minîne kitâben mevkûtê. (Nisâ/103)” (... Çünkü namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farz kılındı.) yazmaktadır.

İç avlu kuzey kapısı. Cami iç avlusunun Mısır Çarşısı’nın Balıkpazarı Kapısı’na yakın olan kapısıdır. Yönü Unkapanı tarafına bakmaktadır. O kapıdan iç avluya girilince ortadaki güzel şadırvanla birlikte doğrudan kible yönüne açılan taç kapı ve caminin içi görülür. Üç yönden merdivenlerle çıkılan kapının üzerinde mermer kabartmayla, namazın farz kılındığıyla ilgili âyetin son kısmı yazılıdır. Yazı şöyledir: “....inne-ssalâte kânet ‘alâ-l-mü’minîne kitâben mevkûtê. (Nisâ/103)” (...Çünkü namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farz kılındı.)

Bu kapının iç yüzünde de yine üstte ortadaki büyük olmak üzere üç yazı panosu vardır. Ortadaki geniş olarak, “Vellezîne hüm ‘alâ salâtihim yuhâfizûn. Ulâ-ike fî cennetin mükramûn. (Me’âric/34-35)” (Namazlarını koruyanlar; İşte bunlar, cennetlerde ağırlanırlar) yazmaktadır.

Cami avlusuna girilen kuzey kapısının iç taraftan görünüşü (Fot. Kübra Çelik)

Yanlarında ise daha küçük panolarda, sağda “Azametli ve yüce olan Allah dedi ki”, solda “Azîm olan Allah doğruyu söyledi” mealinde hatlar vardır. Bu panoların daha küçük ve grift yazılmasının sebebinin döneminde bilinen, alışılmış, gören herkesin kolayca okuyabildiği yazı kalıpları olduğu içindir diye düşünülebilir.

Şadırvan

Avlunun ortasında, klasik tarzda, sekizgen, stelaklitli (sarkaçlı) başlıklara ve kemerlere sahip, kubbeli, gayet güzel bir şadırvan vardır. Aynısı, kendisinden yaklaşık kırk beş yıl sonra tamamlanan Üsküdar Yeni Camii’nde de (1708-1711) vardır ki, Üsküdar Yeni Camii’ni yaptıran Gülnûş Vâlide Sultan, Hatice Turhan Sultan’ın gelinidir. Ve bu caminin açılış töreninde de kayınvâidesi Vâlide Sultan’ın yanında eşi IV. Mehmed’le beraber hazır bulunmuştur (O tarihte yani 1663-64’te kendisi tahminen 24, kayınvâidesi yaklaşık 37 yaşındadır). Çok güzel olan bu şadırvanın bir benzerini kendi külliyesinde yaptırmış olması muhtemeldir.

Şadırvan; mukarnas başlıklı sekiz sütunun taşıdığı sivri kemerli cepheleri, başlıklar hizasında altları dilimli kemer şeklinde düzenlenmiş mermer levhalarla ikiye bölünmüştür. Altta geometrik kompozisyonlu metal, üstte bitkisel kompozisyonlu mermer şebekeler yer almaktadır. Sivri kemerlerde iki renkli taş alternatif olarak kullanılmış, kemer köşeleri kıvrık dallar üzerinde rûmîlerle dolgulanmıştır. Şadırvan, üstte iri bir mukarnas dizisi ve baklavalı bordürden sonra içleri yine rûmîlerle süslü bir tepelik dizisiyle süslenmiştir.⁵

5- A. V. Çobanoğlu, “Yeni Cami Külliyesi”, DİA, s.439-442.

Caminin iç avlusunun ortasında yer alan, sekiz cepheli, taş kabartmalı, devrinin en güzel örneklerinden nâdide şadırvan.

Doğrudan Cami Harimine Açılan Kapılar

Cami iç mekânına; biri kuzeyde, revaklı avludan geçilerek son cemaat yerinden girilen (ki bu kapı kitâbenin bulunduğu taç kapıdır), ikisi yanlarda bulunan üç kapıdan girilmekte, ayrıca mihrap duvarının sağ ve sol tarafında birer küçük kapısı daha bulunmaktadır. Bu kapılar cemaatin kullandığı kapılar değildir. Soldaki kapı, sultanların Hünkâr Kasrı'na veya cami içindeki hünkâr mahfiline geçmek için kullandıkları kapı, sağdaki ise imam kapısı olarak bilinmektedir.

Harimin kuzey kapısı (kible kapısı) ve son cemaat yeri. Son cemaat yerinin bulunduğu kuzeydeki iç avludan girilen, üzerinde kitâbenin bulunduğu taç kapıdır. Önünde son cemaat yeri vardır. Kapı, yanlarındaki mermer bordürleriyle yerden son cemaat yerinin tavanına kadar (yaklaşık 10 m) uzanmaktadır. Oldukça derin olan kapı nişinin (3,00x1,57 m) yanlarında mihrapçıklar ve tavanında mukarnaslar vardır.

Bu kapının önündeki **son cemaat yeri**, iç avlu revaklarının devamı olarak sütunlar üzerinde kırk kemerlere oturan, önü avluya bakan, iç avluyla bütünleşmiş, üstü küçük kubbelerle kapalı mekândır. Son cemaat yerinin yedi kubbesi altı sütun üzerine oturmaktadır. Orta kubbesi dilimli ve mukarnaslıdır. Buradan geçilerek taç kapıdan camiye girilir. Kitâbenin bulunduğu bu ana kapıya girilmeden son cemaat yeri revaklarının orta açıklığının üstünde, ortada;

“Hâfizû ‘alâ-ssalevâti ve-ssalâti’l-vustâ ve kûmû li(A)llâhi kânitîn. (Bakara/238)” (Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah’a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın) hattı yer alır.

Ortadaki bu yazının yanlarında daha küçük olarak tam karşısındaki iç avlu kuzey kapısında olduğu gibi, sağda *“Azametli ve yüce olan Allah dedi ki”*, solda *“Azîm olan Allah doğruyu söyledi”* mealindeki hatlar vardır.

Son cemaat yerinde sağ ve sol tarafta konsollar üzerine oturan dikdörtgen şeklinde **iki mükebbirlik** ile; mukarnaslı, çini kaplamalı **iki mihrapcık** vardır. Mükebbirlik, cemaat çok olduğu zaman müezzinin caminin içinden duyduğu namaz tekbirlerini tekrarlayarak dışarıya, avluya aktardığı bir çeşit balkondur. Son cemaat yerindeki ikinci kat bir pencerenin önünde yer alır. (O dönem hoparlör sistemi olmadığı için) Osmanlı döneminde yapılan her büyük camide vardır.

Son cemaat yerindeki çiniler ve çini yazılar. Son cemaat yerinin pencere araları boydan boya çini kaplamadır. Üstlerinde de yine çini zemine lacivert üzerine beyazla yazılı bir yazı kuşağı dolanmaktadır. Camiye girilen, kitâbenin de bulunduğu kuzeydeki ana giriş kapısına göre sağ uçtan başlayıp sola doğru devam etmekte, en solda cami duvarında bitmektedir. 90 santim eninde ve toplamda 37 metre uzunluğundaki yazı, camideki diğer yazılar gibi Teknecizâde İbrahim tarafından celi sülüsle yazılmıştır.

Buraya, ilk âyeti *“Yusebbihu li(A)llâhi mâ fî-ssemâvâti ve mâ fî’l-ardi’l-meliki’l-kuddûsi’l-azîzi’l-hakîm.”* diye başlayan, 11 âyetli Cum’a sûresi yazılmıştır. Bu sûrenin seçilmesi de ayrıca dikkat çekicidir. Yeni Cami bir cuma yani merkezî bir selâtin camiidir ve İstanbul’un en işlek ticari merkezinde bulunmaktadır. Cuma günleri de çoğunlukla cemaat dışarı taşmakta, iç ve dış avlu tamamen dolmaktadır. Yazılar iç avluya taşan cemaatin göreceği bir yerdedir. Ayrıca Cum’a sûresinin manası da çoğunluğunu esnaf, tüccar ve çalışanlarının oluşturduğu cemaata çok güçlü bir mesaj içermektedir. Sûrenin, son üç âyetinin (Cum’a / 9,10,11) manası şudur:

“Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah’ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır (9). Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan isteyin. Allah’ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz (10). Onlar bir ti-

caret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden ve ticaretten daha yararlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır (11) 62/9. (İlk sekiz âyetin manasına da dipnotta verdiğimiz kaynaktan ulaşılabilir)⁶

Caminin Batı Kapısı. Cami harimine batıdan, Mısır Çarşısı tarafından girilen kapıdır. Kapının bulunduğu, küçük bir son cemaat yeri gibi camiye doğru girinti yapan revaklı bölümü üç

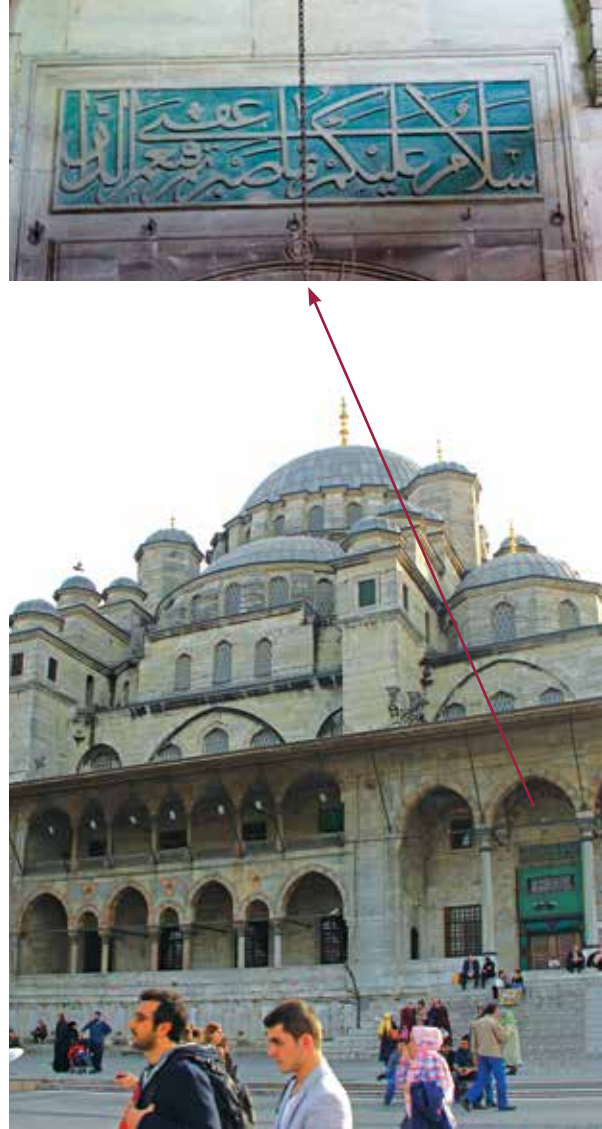
6- <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/cuma-suresi-62/ayet-9/diyaret-vakfi-meali-4>

Caminin batı kapısı ve üzerindeki kitâbesi. Kapının üzerinde “Selâmun ‘aleykum ketebe rabbukum ‘alâ nefsihi-rrahme (En’âm/54)” (Selâm size! Rabbiniz merhamet etmeyi kendisine yazdı) yazmaktadır.

kubbe örtmektedir. Kapının üzerinde “Selâmun ‘aleykum ketebe rabbukum ‘alâ nefsihi-rrahme (En’âm/54)” (Selâm size! Rabbiniz merhamet etmeyi kendisine yazdı) hattı yer almaktadır.

Caminin Doğu Kapısı. Deniz tarafından doğudan camiye girilen kapıdır. İç avlu doğu kapısının yanındadır. Burda da yine camiye doğru girinti yapan küçük revaklı üç kubbeli bir bölüm vardır. Diğer kapılar gibi merdivenlerle çıkılmaktadır. Kapının üzerinde: “Selâmun ‘aleykum bimâ sabertüm feni’me ‘ukbâ-ddâr. (Ra’d/24)” (Sabrettiğinize karşılık size selam olsun! Dünya yurdunun sonu (cennet) ne güzeldir!) yazmaktadır.

Caminin doğu kapısı ve üzerindeki kitâbesi. Kapının üzerinde: “Selâmun ‘aleykum bimâ sabertüm feni’me ‘ukbâ-ddâr. (Ra’d/24)” (Sabrettiğinize karşılık size selam olsun! Dünya yurdunun sonu (cennet) ne güzeldir!) yazmaktadır.

Mihrap Duvarının Sağındaki ve Solundaki Kapılar

“Hu” veya Sultan Kapısı. Mihrap duvarının soluna düşen, “Hu” kapısı da denen, iki katlı merdivenlerle çıkılarak Hünkâr Kasrı ve hünkâr mahfilinin ortak balkonuna ulaşılan kapıdır. Sultanların kullandığı kapı olduğu bellidir. Doğrudan Hünkâr Kasrı’na ve cami içindeki hünkâr mahfiline çıkılmaktadır. Kapıya dışardan Hünkâr Kasrı ile caminin birleştiği köşeden merdivenlerle çıkılmaktadır. Bu merdivenlerin üzerinde taçlı sembolik bir taş kapı vardır. Merdivenleri çıkınca iç kapıya gelmeden, önde yine sembolik taş bir kapı daha vardır. Bu kapının tacı üzerinde kabartma olarak “Hu”, altında “Lâ ilâhe illâ(A)llâh Muhammedun Resûlullah” yazısı vardır. Bu kapının giriş boşluğundan karşıdaki bir kapıyla camiye geçilmekte, soldaki basık kemerli mermer

Caminin mihrap duvarının sol tarafında yer alan “Hu” veya Sultan Kapısı.

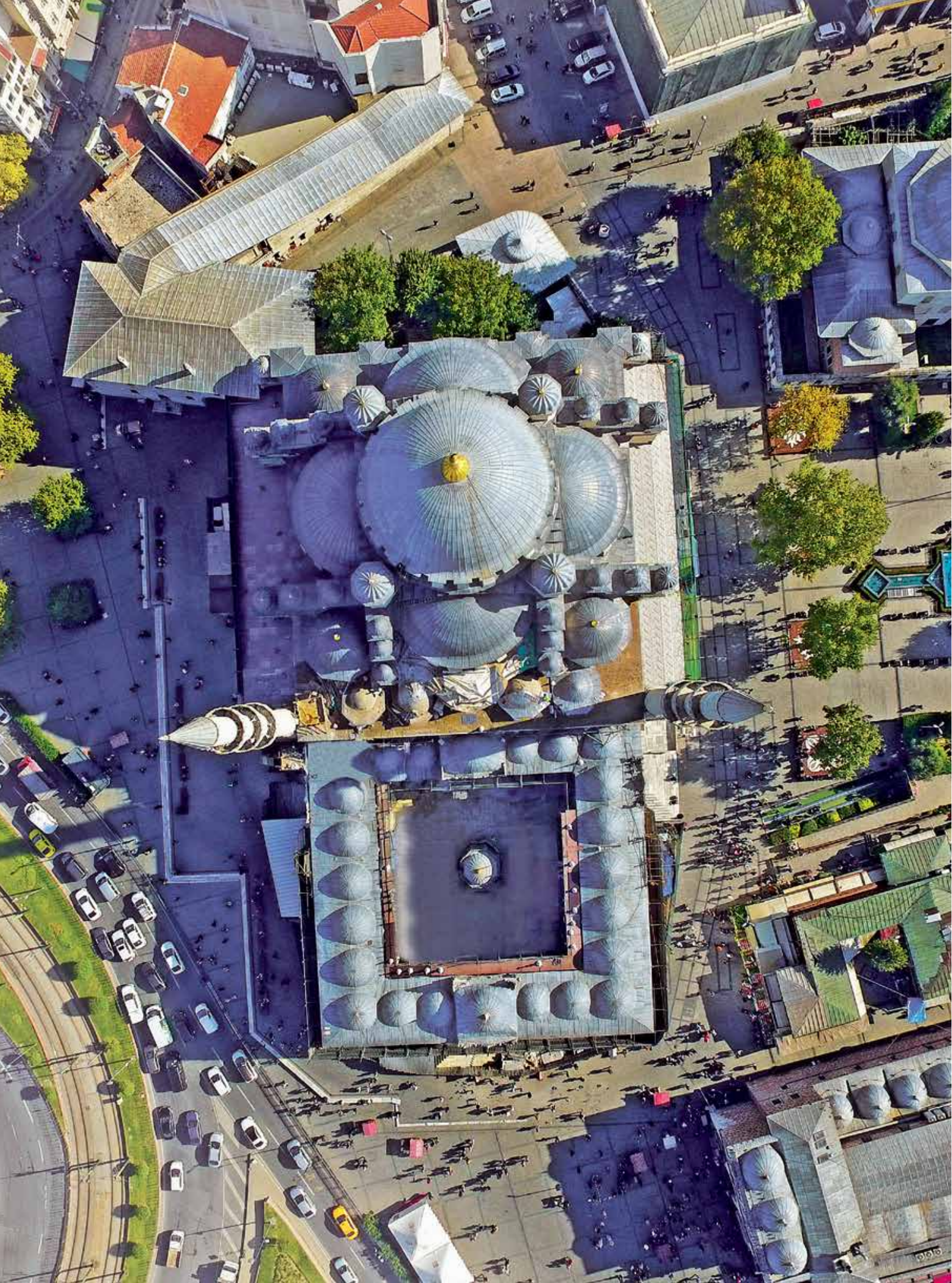
diğer bir kapıdan da iki kat merdivenlerle yukarı hünkâr mahfilinin balkonuna çıkılmaktadır. O balkondan da hem caminin içindeki hünkâr mahfiline hem de soldaki bir kapıdan Hünkâr Kasrı’na geçilmektedir.

İmam Kapısı. Mihrap duvarının sağ tarafında da yine taş merdivenlerle çıkılan küçük bir kapı daha vardır. Buraya “İmam Kapısı” denmektedir.

Her iki kapı da cemaat tarafından kullanılmaktadır.

Caminin kible duvarının sağ tarafında yer alan imam kapısı.

Cami Harimi

Yukarda saydığımız âbidevî kapılardan merdivenlerle çıkılarak girilen cami, plan olarak klasik Osmanlı mimarisinin ortada büyük bir kubbe ve yanlarda yarım kubbelerle genişletilen merkezî kubbeli cami şemasına uygundur. Mimar Sinan'ın Şehzade Camii'nde uyguladığı planın daha teferruatlısı olarak değerlendirilebilir.

Caminin yapısıyla ilgili plana geçmeden önce, yapılırken ve açıldıktan sonra camiye görerek anlatan Evliya Çelebi'yi dinleyelim (Sadeleştirilmiştir)⁷:

“Kubbesinin boyu zemîninden tâ zirvesine kadar yetmiş melik zirârdır ve zemininden beş arşın yüksektir (kasnaktan yüksekliği kastedilmiş olabilir), dört tarafındaki kapılardan ... kademe taş merdivenler ile çıkılan bir fevkânî (yükseltilmiş) camidir.

Caminin şekli: Şehzâde Sultân Mehemmed Hân (Şehzade Camii) ve Atmeydânı'ndaki Câmi'i Ahmed Hân (Sultanahmet Camii) tarzındaki orta kubbenin dört tarafında yarım kubbeler ve üç tarafında yan maksûreleri ve ana kubbe dört büyük paye (sütun) üzerine (oturmaktadır) ve yan maksûreleri ... adet ince sütun üzere ve müezzinler mahfili ... ince paye üzeredir ve sol tarafdaki hünkâr mahfili, Havernak Köşkü'ne denk bir maksûredir ki, ham mermerleri sihirli bir sanatla işlenmiştir.

Ve bu cami, dört tarafında ... adet revzenler ve ... adet billur, necef, moran camlarla aydınlatılmış bir camidir. Üç tabaka kandiller yakacak tabakaları vardır. Mihrap ve minberi tasvirden müstesna ibret nümunesi renk değiştirebilen mihrâb ve minberdir.

Toplam beş kapısı vardır. İki yan kapısı, bir imam kapısı, bir hatip kapısı ve bir kible kapısı vardır. Ve bu cami içinde asılı olan kıymetli avizelerin yalnız İstanbul camilerinde değil bütün İslâm diyarı camilerinde olmadığı muhakkaktır ki her bir avizeyi birer padişah ve birer vezir hedi-

ye göndermiştir. Cümle pencerelerin ve kapıların kapakları tamamen sedefkâridir. Ve bu camide olan Acem ve Mısır halıları Çin resimhanelerinde yoktur. Ve burada olan izzetli kelimelerin yazılı olduğu hüsn-i hatlar hiçbir mabedhanelerde yoktur. Ve tüm revzenlerin üzerinde Teknecizâde Mustafâ Çelebi'nin Karahisâr tarzı çini üzerine kaşı tarzda (yazılı) mülk sûresi ve diğer âyet-i şerîfleri şaşılası güzelliktedir.

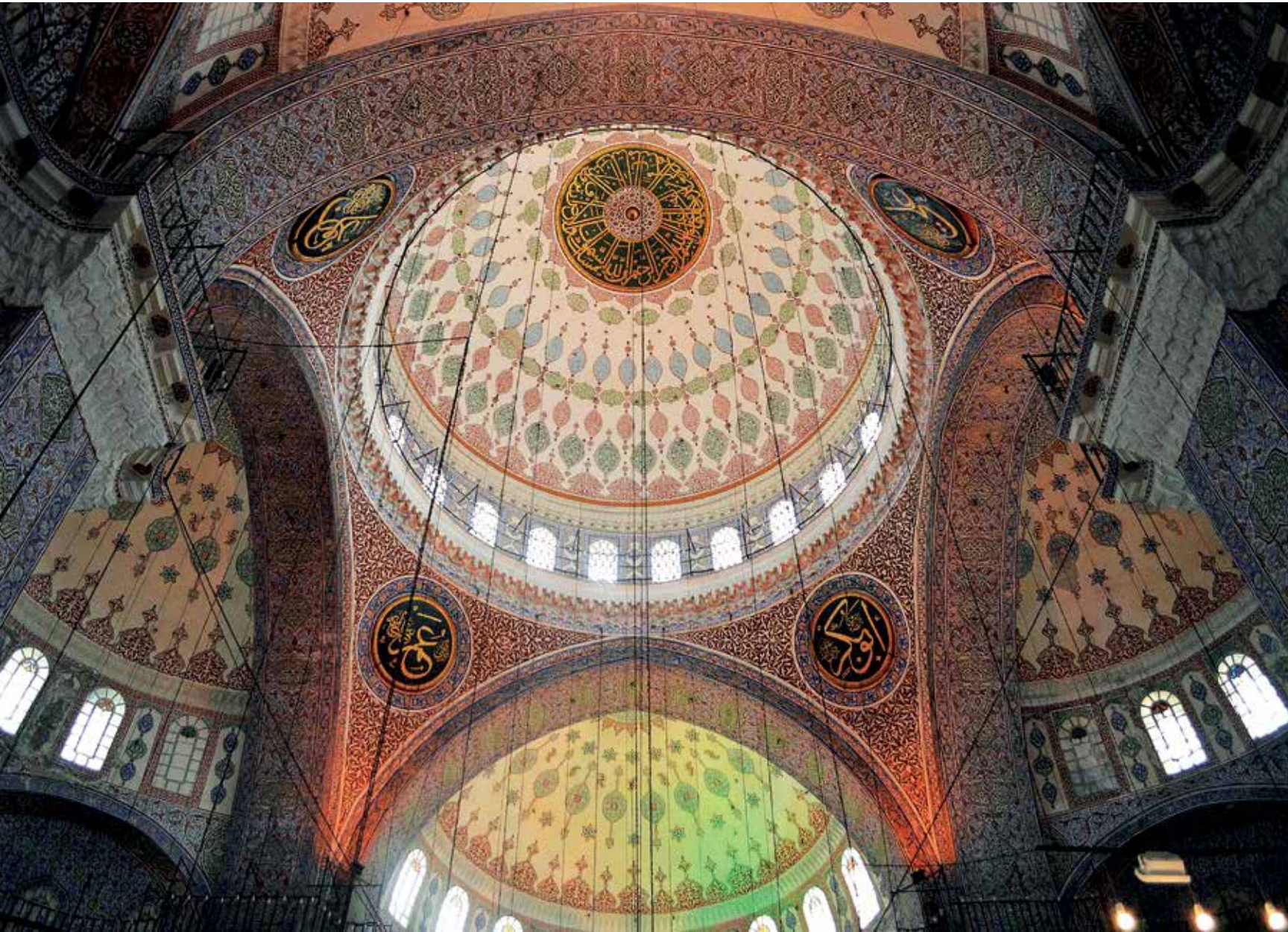
İki imamı, iki hatibi, müezzinleri ve şeyhi Vanî Efendi ve İspirî (...) Efendi ve hâfızları ve na'thân ve ta'rifhânları başka bir camide yoktur. Cümle marifet erbabı ve müderrisler, şeyhü'l-kurrânın güzidesi bu camide toplanmıştır. Caminin kible (kuzey) kapısından mihraba varıncaya kadar dörtgen şeklinde(ki merdivenin) boyu ve genişliği...ayaktır.”

Planı. Ortada 16.38 m çapında büyük bir kubbe, yanlarda dört tarafta yarım kubbelerle desteklenmekte, köşelerde kalan boşluklar da küçük kubbelerle örtülmektedir. Kubbe dört büyük fil ayağı üzerine yaklaşık 14.00 m açıklığında 25 m yüksekliğinde sivri kemerler ve pendentiflerle geçiş sağlanarak oturtulmuştur. Ana kubbe harim zemininden 39.39 m yükseklikte bulunmaktadır. Caminin harimi 39.40 x 46.30 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Kubbenin yuvarlak formlu kasnağının yüksekliği yaklaşık olarak 3.00 m'dir ve üzerinde 24 pencere açıklığı bulunmaktadır.⁸

Ana kubbe dört yönde yarım kubbelerle yanlara doğru genişletilmiştir. Kuzey yönü hariç diğer yönlerde yarım kubbeler yanlardaki ikişer çeyrek kubbeye (eksedra) kademelendirilmiştir. Kuzey yönündeki yarım kubbe ise üç ekedra ile kuzeye doğru bir kademe daha genişletilmiş, böylece mekânın dikine düzenlenmesi sağlanmıştır. Ana kubbeyi taşıyan büyük pâyelerden mihrap önündekiler iki yönde yine sivri kemerlerle duvar pâyelerine, kuzeydeki pâyeler ise yan-

7- Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, a.g.e.

8- Ölçüler, Eryiğit'ten alınmıştır.

Cami, klasik Osmanlı mimarisinin ortada büyük bir kubbe ve yanlarda yarım kubbelerle genişletilen merkezi kubbeli cami şemasına uygundur. Mimar Sinan'ın Şehzade Camii'nde uyguladığı planın daha teferruatlısı olarak değerlendirilebilir. Orta kubbenin çapı 16.38 m, dört büyük fil ayağı üzerine oturan ana kubbenin harim zemininden yüksekliği ise 39.39 m'dir. Caminin harimi 39.40 x 46.30 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Ana ve yan kubbe içleri çeşitli kalem işleriyle süslüdür.

larda duvar pâyelerine, kuzeyde serbest pâyelere sivri kemerlerle bağlanmıştır. Köşelerde oluşan kare birimlerin üzerleri pendentiflerle geçişi sağlanan küçük kubbelerle örtülmüş, böylece üst örtü de dörtgen şemaya tamamlanmıştır. Dört büyük pâyeye dıştan sekizgen gövdeli ağırlık kuleleri şeklinde kubbe eteğine kadar yükseltilmiştir.⁹

Caminin yapı malzemesi kesme küfeki taşı, mermer ve tuğladır. Cami ile avlunun beden duvarlarında ve minarelerde kesme küfeki taşı, yan galerilerdeki cephelerde, avlunun revak cephelerinde, kapı ve alt sıra pencere açıklıklarında mermer, örtü sisteminde ise tuğla kullanılmıştır. Yapıda aydınlanma aşağıdan yukarı yan duvarlardan başlayarak kubbe yanlarına kadar altı sıra hâlinde düzenlenen pencerelerle sağlanmaktadır.

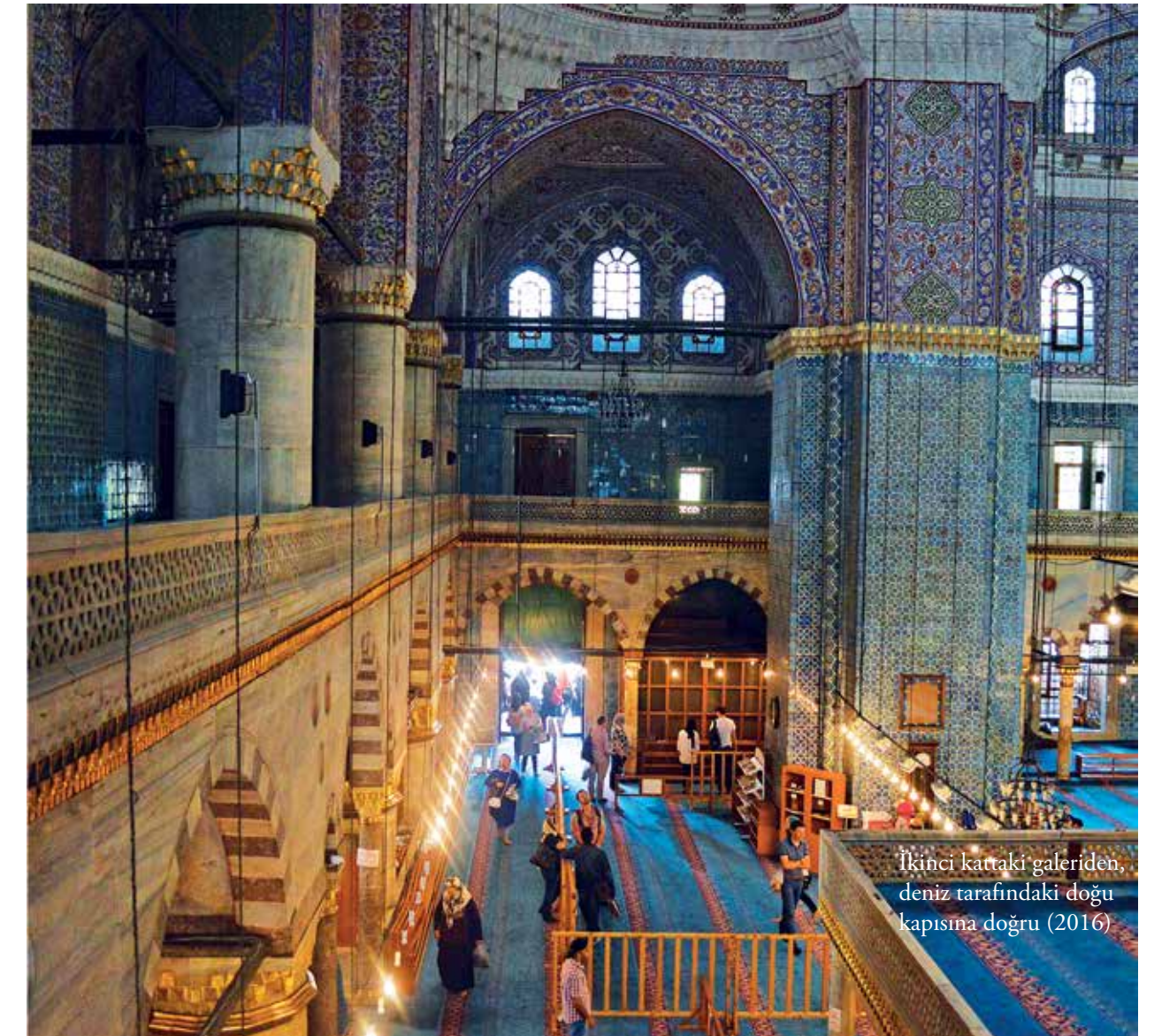
Yeni cami iki yanda yer alan, üstte geniş bir saçakla örtülü, sütunlar üzerinde mukarnaslı başlıklara oturan sivri kemerli galerili cepheleriyle oldukça hareketli bir görünüme sahiptir. Bu

cepheler dışa taşkın duvar payandalarıyla üçe bölünmüştür. Tek katlı olarak düzenlenen kuzey bölümlerinde yan girişler bulunmaktadır; bunların üzerleri pendentiflerle geçişleri sağlanan üç kubbeye örtülmüştür. Orta bölümlerle güneydeki bölümler ise çift katlıdır. Her iki bölüm de üst sıra korkulukları ajurlu olup geometrik kompozisyonludur. Geniş tutulan orta bölümün altında abdest muslukları yer almaktadır. Üstte iki sıra hâlinde sivri kemerler bir büyük, bir küçük olarak alternatif dizilmiştir¹⁰....

Caminin içinde, ana mekânı mihrap yönü hariç üç yönde U biçiminde, sütunlar ve sivri kemerlerle taşınan bir üst kat mahfil (galeri) çevrelemektedir. Kemerlerinde iki renkli taş kullanılmıştır. Bu U biçimindeki alan, caminin ikinci katını oluşturmaktadır. Geometrik kompozisyonlu ajurlu şebekelere sahip mahfillere, dıştan iki yanda yer alan duvar pâyeleri içinden çıkılarak ulaşılmaktadır.

9- A. V. Çobanoğlu, a.g.e.

10- A. V. Çobanoğlu, a.g.e.

İkinci kattaki galeriden, deniz tarafındaki doğu kapısına doğru (2016)

Caminin kible duvarına göre sol köşesinde yer alan hünkâr mahfili, 2016. Fotoğrafta soldaki fil ayağı ile kible duvarı arasında üst katta görülmektedir. Mahfil, sultanların namaz kılması için ayrılan özel bölümdür (Fot. Kübra Çelik).

Hünkâr Mahfili

U biçimli üst kat galerinin mihrap duvarının sol tarafına denk gelen köşesine hünkâr mahfili yerleştirilmiştir. Mahfil, güneydoğudaki fil ayağının üzerine oturan büyük pâyeye ile duvarlar arasında oturmuştur. İkinci kattaki galerinin uzantısı şeklinde tasarlanan hünkâr mahfili, mermer bir duvarla mahfil katından ayrılmış ve mihraba doğru genişletilmiştir. Cephede mermer korkuluk, kafes ve tepeliklerle zenginleştirilerek de önemi vurgulanmıştır. Mukarnas başlıklı altı sütun üzerindeki kemerlerle taşınmaktadır. Bu sütunların bir kısmı Girit'ten ganimet olarak getirilen değerli taşlardanır. Hatta Evliya Çelebi'nin uğruna bir paşanın feda edildiğini söylediği değerli sütun bunlardan birisidir ve hünkâr mahfilinin altındaki yerinde durmaktadır. Çelebi şöyle der:

“Ve ...aded sûtûnun biri (ki) Hanya fatihi Yûsuf Paşa bu sûtun için katlolunmuşdur. Gammâzlar (fitneciler) altın sûtundur diye gammazlayıp katledilince sonra bir sarı sûtun olduğu anlaşıp pişman oldular. Ama 'Basra harap olduktan sonra'. Sonra o kanlı sûtunu hünkâr mahfili altına koydular. Ammâ altun onun yanında bir şey değildir. Ama bu sûtunun dünyada benzeri yok, sarı bir yerakân taşı cevheri misali kıymetli bir cevherdir.”¹¹

Harim zemininden 4.84 m yüksekliğe yerleştirilmiş olan hünkâr mahfili, 9.67x9.49 m ölçülerinde bir alanı kaplamaktadır. Hünkâr mahfilinin harime açılan batı cephesinde döşeme hizasında yer alan mukarnaslı kuşakların üzerinde, delik işi tekniğinde işlenmiş 0.60 m yüksekliğinde mermerden yapılmış korkuluk bulunmaktadır.¹²

Hünkâr mahfiline birkaç yerden giriş sağlanabilmektedir. İlki caminin dıştan güneydoğusuna bitişik yapılan Hünkâr Kasrı'ndandır. Kasrın en üst katındaki bir kapıdan ara balkona, oradan da caminin içindeki hünkâr mahfiline geçilmektedir. O balkona dışardaki, daha önce üzerinde “Hu” yazdığından bahsettiğimiz ayrı bir kapıdan,

iki kat merdivenle çıkılarak da ulaşılabilir. Bu kapıdan, yukarı çıkmadan doğrudan karşıya camiye girilerek de mahfile girilebilir. Mahfile ikinci kat galeriyle arasındaki mermer duvarda yer alan bir kapı ile de geçilebilir.

Mahfilde iki mihrap nişi bulunmaktadır. Bu nişlerle beraber hünkâr mahfilinin duvarları çini panolarla kaplanmıştır. Pencere seviyesinin üstünde ise kible duvarından başlayarak, yine çini zemine, celi sülüs hatla lacivert zemine beyaz renkli olarak besmeleyle başlayarak Fetih sûresinin son üç âyeti yazılmıştır (Fetih/ 27-29). *“Lekad sadeka(A)llâhu rasûlehu-rru'yâ bilhakk(i) lete-dhulunne'l-mescide'l-harâme...”* diye başlayan 27. âyetin mealı şu şekildedir:

“Allah, Resulüne gerçeğe uygun rüyasında doğruyu bildirmiştir. Allah izin verirse hiçbir şeyden korkmaksızın, (umrenizi yaptıktan sonra) ya saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek, güven duygusu içinde Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir ve bundan başka hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir buyurmuştur.”¹³

Fetih sûresi, Müslümanlar arasında daima okunmuş ve birçok yere de yazılmıştır. Buraya yazılmasının da dönemin sultanına (IV.Mehmed) zaferler dilemek anlamında özel bir önemi olabilir (ki o sıralarda Osmanlı-Venedik savaşı devam etmekteydi ve devlet zor günler geçiriyordu) .

Ayrıca, hünkâr mahfili kapısının hemen sağından başlayarak caminin ikinci kat pence-releri üstünde devam eden çini levhalarda da bir yazı kuşağı dolanmaktadır. Bu yazılar akşam ve sabah namazlarından sonra sıkça okunan Haşr sûresinin 23. âyetiyle başlayıp âyeti tam olarak bitirmeden, “Esmâ-i Hüsnâ” olarak bilinen, Allah'ın 99 ismini sayarak devam etmektedir. Bu yazılar, içinde Kur'ân'ın farklı yerlerindeki farklı üç âyetten parçalar (Şûrâ /11, Enfâl/40, Bakara/285) barındıran Allah'a övgüyle bitmektedir. Mealen şöyledir:

11- Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, a.g.e.

12- Mustafa Çetinaslan, Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri, Doktora Tezi, Konya, 2012, s.103.

13- Ayet mealleri, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın internet sitesinden alınmıştır. <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal>.

Mahfili taşıyan sütunlar. Öndeki kırmızı mermer sütun, Evliya Çelebi'nin bahsettiği sütun olabilir.

Hünkâr mahfilindeki iki mihrapçıktan birisi.

Cami içinde kible duvarına göre sol tarafta ikinci katta yer alan hünkâr mahfilinin içi. Mahfilin kuzeye açılan mermer işlemeli kapısı (Fotoğraf, Geta İnş. 2018'de başlayan onarımdan önce).

“Zâtı kâinâtın, sıfatları da misal âlemine benzemekten uzak; kutsal, âyetleri birliğine delil, sanatkârane eserleri tanrılığına şahit; tek ama azlıktan değil, var ama bir sebep ve illete bağlı değil; iyilikle bilinen, ihsanla vasıflanan; bir üst sınırı olmamakla bilinen, sonsuzlukla vasıflanan; başlangıcı olamayan ilk, kadîm, cömert; sonu olmayan, şefkatli, merhametli son; günâhkârların günâhını yumuşaklık, fazilet ve keremiyle affeder; O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O her şeyi hakkıyla یشtir ve bilir. O ne güzel dost, ne güzel yardımcıdır. یشittik ve itaat ettik ey Rabbimiz. Af-fını dileriz. Dönüşümüz sanadır.”¹⁴

Hünkâr mahfilinin dayandığı, caminin sol ön fil ayağının hünkâr mahfiline bakan kısmında da yine çiniye işlenmiş bir dua yazılıdır. Duada: *“Allâhümme yâ hafıza'z-zikri ihfiznâ bimâ hafizte bihi'z-zikra ve ente kultehû kavleke'l-hakka: “İnnâ nahnu nezzelnâ-zzikra ve-innâ lehu lehâfizûn”. E'ûzü bi kelîmâti'l-lâhi't-tâmmâti min gadabihî ve ikabihî ve min şerri 'ibâdihî ve min şerri hemezâtî's-şeyâtîni ve en yahdurûn.”* denmektedir. Duanın mealı şu şekildedir:

‘Ey zikrin (Kur’ân’ın) koruyucusu olan Allah’ım! Bizi bu zikri (Kur’ân’ı) koruduğun gibi koru ki sen doğru sözünle söylemişsin: ‘Kur’ân’ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız. (Hicr/9)’ Onun (Allah’ın) gazabından, azabından, kullarının şerrinden, ‘şeytanların kışkırtmalarından’ ve ‘onların yanımda bulunmalarından’, Allah’ın tam olan kelimelerine sığınırım.”¹⁵

Bu duanın camiye yaptıran vâlide sultanın ve daha sonra gelecek olan sultanların namaz kıldığı yere yazılmış olması da ayrıca anlamlıdır. Caminin hat programında özellikle seçildiği bellidir.

Vâlide Hatice Turhan Sultan’ın zaman zaman buraya geldiği, özellikle ramazan aylarında yandaki kasırda ikamet, hünkâr mahfilinde ibadet ettiği bilinmektedir. Caminin ibadete açıldığı ilk gün de gelini Gülnûş Sultan, oğlu IV. Meh-

med ve diğer aile fertleriyle burada oldukları tahmin edilebilir. Yandaki kasırda ilk gün Turhan Sultan tarafından caminin açılışı şerefine oğluna ve devlet erkanına birçok hediyeler de takdim edilmişti. Onlar da camiye avizeler takmak gibi çeşitli hediyelerle karşılık vermişlerdi.

Mekânda çevrenizde baktığınız her yer sanat harikalarıyla, âyet-i kerime hatlarıyla size Allah’ı hatırlatacak şekilde dizayn edilmiştir. Sultan yapıları olmasına rağmen günümüze bakarak bu yapılar yine de mütevazı yapılar sayılabilir. Yandaki köşk iki oda bir sofadan ibarettir. Hanım sultanın ikametine ve çevresindeki hizmet edenlere göre düşünüldüğünde durum daha iyi anlaşılır. Hünkâr mahfili de 9x9 m ölçülerinde bir oda kadardır. Süslemeleri de caminin mimarî bütünlüğü içinde yapılan çinileri ve yazıları devam ettirmektedir. Sadece sultanın namaz kılar-ken görülmemesi için mahfil kısmı bir bölmeyle ayrılmıştır. Hanım sultanlar için tesettür olarak, sultanlar için de belki güvenlik gerekçesiyle böyle bir bölüm düşünülmüş olabilir. Ancak İslâmiyet’in ilk zamanlarında saltanatın olmadığı dönemlerde camilerde böyle bir bölüm yoktu. Osmanlı’da da belli bir dönemden sonra yapılmaya başlanmıştır.

14- F. Z.Dumlupınar, s.42.

15- B. Punar, “Yeni Cami Mimari Yazıları”, *Toplumsal Tarih*, s.244, s. 32-41, 2014, İstanbul.

Cami kible duvarında minber, mihrap ve sol tarafa hünkâr mahfili. Hünkâr mahfili iki fil ayağı arasında ince mermer sütunlar üzerine oturmaktadır. Mihrabın üzerinde ve sağında solunda hatlar yer almaktadır. Caminin içi ikinci kata kadar çiniyle kaplıdır. Devamında ise kalem işleriyle süslenmiştir. Fotoğraf 2013 yılına aittir. Şu an (2021) cami restorasyonda olduğu için bu kısımlar görülememektedir.

Mihrap

Camilerde, kitâbenin de bulunduğu ana giriş kapısı mabede, diğer bir deyişle şubesi sayıldığı Kâbe'ye giriş anlamı taşıdığı için; mihraplar da Kâbe yönünü gösterdiği ve imamın cemaata namaz kıldırma için durduğu yer olduğu için mimarî olarak özellikle belirtilmiştir. Bu taç kapılar ve mihraplar hemen hemen aynı anlamda ve aynı mimarî tarzda yapılmışlardır. İkisi de giriş anlamı taşımaktadır: Biri mabede giriş ve diğeri ibadete giriş kapıları...

Diğer klasik Osmanlı camilerinde olduğu gibi hem kible kapısı hem de mihrap, mimarî olarak belirgin bir şekilde öne çıkarılmıştır ve birbirine benzemektedir. Her ikise de mermerdendir ve oldukça yüksek tutulmuştur. İkisi de ikinci kat pencere hizasının üstüne kadar uzanmaktadır.

Mermer malzemeden yapılan mihrap iki yanında zarif sütunçelere sahip mukarnaslı bir niş biçimindedir. İki yanda uçları alem şeklinde sonuçlanan uzun sütunçelerle sınırlanan mihrapta üstte iri bir mukarnas dizisi ve bitkisel süslemeli üçgen bir alınlık bulunmaktadır. Üstte iki satır hâlinde celî sülüsle mermere kabartmalı olarak yazılı kitâbe yer almaktadır.

Üstteki satırda; *“Kâle'l-l(A)lâhu sübhânehu ve te'âla”* (Her türlü noksanlıktan münezzehtir olan yüce Allah dedi ki). Alt satırda; (nerdeyse bütün mihraplarda yazılması gelenek hâlini alan) *“kulle mâ de hâle 'aleyhâ zekeriyyâ-lmihrâb (Â-i İmrân/37)”* (Zekeriyya, onun yanına, mihrâba her girişinde...) yazılıdır.

Mihrabın sağ tarafında, altlı üstlü iki sıra hâlinde, kabartma olarak mermere işlenmiş, celî sülüsle yazılı iki âyet vardır: *“Ve enne'l-mesâcidi li(A)llâhi felâ ted'û me'a(A)llâhi ehadâ ve ennehu lemmâ kâme 'abdu(A)llâhi yed'ûhu kâdû yekûnûne 'aleyhi libedâ (Cin/27-28) (Mescitler şüphesiz Allah'ındır. O hâlde, Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın (ve kulluk etmeyin). Allah'ın kulu, O'na yalvarmaya (namaza) kalkınca, (cinler) neredeyse onun etrafında keçe gibi birbirlerine geçeceklerdi.)*

Mihrabın sağ tarafına ve görünür şekilde bu âyetlerin yazılması; burasının Allah'ın kullarının (insan ve cin) mekânı olduğu ve (özellikle burada) Allah'tan başka kimseye yalvarılmaması gerektiği hatırlatılmıştır.

Mihrabın solunda ise sağ taraftaki hat büyüklüğünde ve şeklinde yine iki satır hâlinde, müezzinlerin namaz bittikten sonra tesbihata geçerken okudukları, yine celî sülüsle yazılı bir dua vardır; *“Subhânallâhi ve'l-hâmdü lillâhi ve lâ ilâhe ill(Â)llâhü vallâhu ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm”* (Allah eksik sıfatlardan münezzehtir. Hamd Allah'adır. Allah'tan başka ilah yoktur ve Allah en büyüktür. Allah'tan başkasında güç ve kudret yoktur).

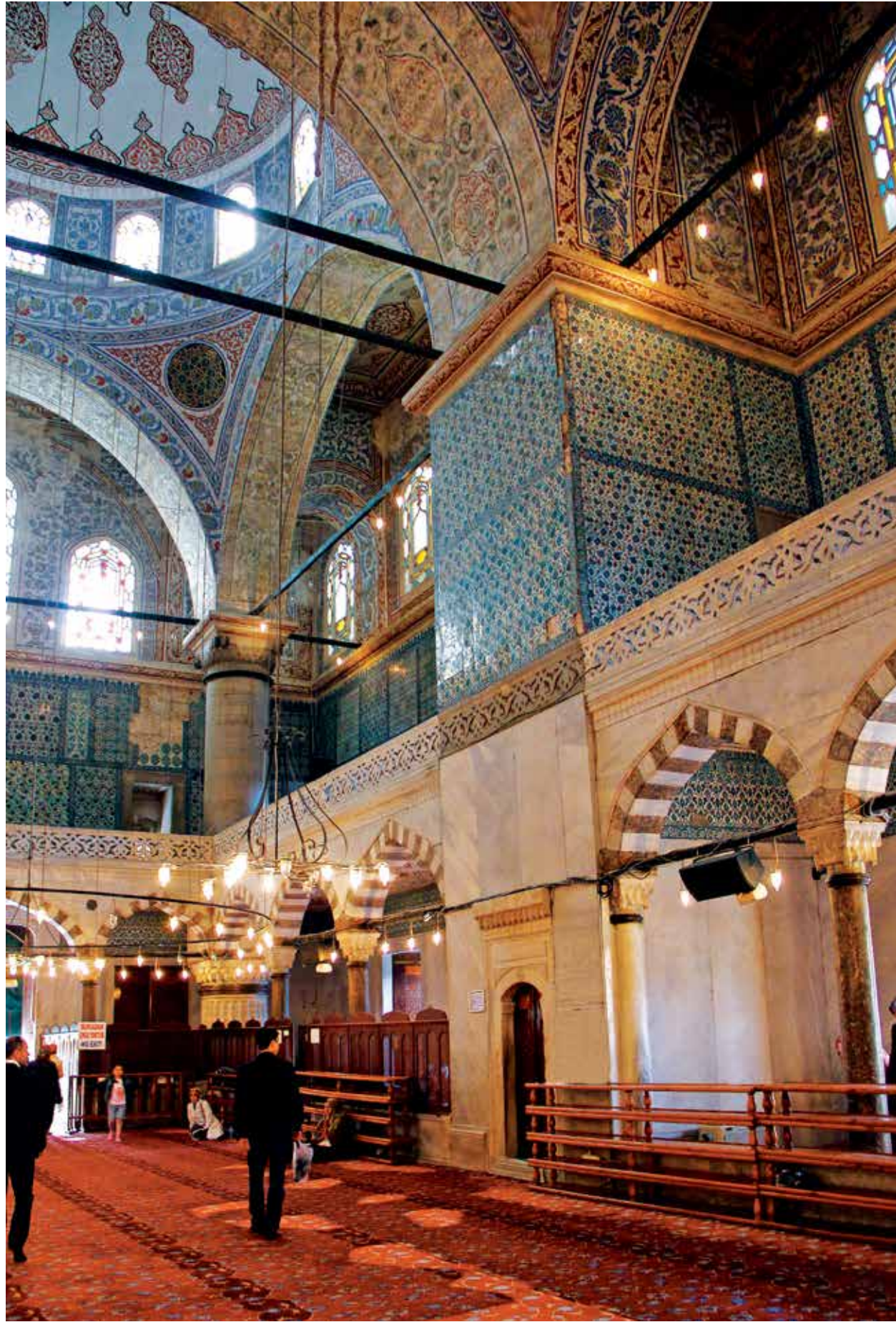
Mihrabın her iki tarafında bu âyet ve sözlerin yazılması hatırlattığı şeyler bakımından oldukça anlamlıdır.

Mihrap duvarında, minberin sağındaki üç pencerenin üstündeki çini panolarda lacivert zemin üzerine beyaz olarak celî sülüs ile Fâtiha sûresi yazılıdır.

Minber

İmamın cuma ve bayram namazlarında hutbe okuması için yüksekçe bir yer olarak tanzim edilen minberler cami mimarisinde yüzyıllar içerisinde çeşitli şekillerde gelişmiştir. Osmanlı'daki aldığı son şekli bu camide de görüldüğü gibi mermerden yapılma klasik minberdir. Sembolik bir kapıdan çıkılan cemaatin görüleceği yüksek bir yerdir.

Mermer minber, itinalı bir işçiliğe sahiptir. İki yanı zarif burmalı sütunçelerle süslü, kapı açıklığı ajurlu bir tepelikle sonlanmaktadır. Yanlarda üçer küçük sivri kaş kemerli açıklıklarla bir geçiş açıklığı yer almaktadır. Korkuluklar ajurlu olup geometrik kompozisyonludur. Üçgen aynaların ortasında yine geometrik kompozisyonlu ve ajurlu iri bir daire mevcuttur, diğer kısımlar bitkisel dekorludur. Köşk kısmı sekizgen kesitli sütunlar

Cami içi kuzeybatı köşesi. Mihrap duvarının sağ köşesinden başlayarak U biçimde devam eden ve mihrap duvarının sol köşesinde hüncâr mahfilinde biten bir ikinci kat galeri vardır. Bu galeriyi altındaki ince sütunlar taşımaktadır (Fotoğraf 2013).

üzerinde sivri kemerlere oturan onikigen tam-burlu piramidal bir külâhla örtülmüştür.¹⁶ Minberin kapısı üzerinde, mermer kabartma olarak “*Lâ ilâhe ill(A)llâh Muhammedun Resûlullah*” yazılıdır. (Ayrıca kelime-i tevhîd, caminin mihrap duvarı solunda Haliç tarafındaki aynı zamanda kasa girilen “Hu” kapısı üzerinde de vardır).

Ahşap Vaaz Kürsüsü

Kürsü, dört ayak üzerine kübik olarak yükselmektedir. Ön cephe ve yan yüzler birbirinin aynıdır. Altta, dilimli kemerler içinde sedef kakmalı kıvrık dallar görülür. Orta panoda ise künde-kârî tekniğinde sedef kakmalı geometrik kompozisyon bulunmaktadır. Yanlarda yer alan korkuluk kısmı geometrik bezemelerle süslenmiştir. Kürsünün arkasında da aynı düzenleme mevcut olup bunun üstünde sedef kakmalı bir tepelik bölümü vardır.¹⁷

Müezzin Mahfili

Cemaati görmesi ve hitap edebilmesi için müezzinlere ayrılan bir yer olan müezzin mahfili, diğer klasik camilerdeki gibidir. Aslında ilk İslâm’ın ilk yıllarında böyle bir bölüm de yoktu, sonradan gelişmiştir. Sağ arkadaki fil ayağı yanına yaslanan mahfili mermer ayaklar taşımaktadır. Üst balkonu mermer şebekelidir. Alttan bakıldığında tavan çok güzel çıta bölmeli kalem işleriyle süslenmiştir.

Minare

Caminin üçer şerefeli iki yüksek minaresi bulunmaktadır. Osmanlı’da sultan, eşleri ve anneleri dışında tek minareden fazla yaptırılması âdet değildir. Vâlide sultan yapısı olduğu için burası da iki minarelidir. Evliya Çelebi minareler için: “... Ve iki yüksek minaresi vardır ki göklere baş vermiş, külâhı bakır yıldızlıdır ki şaşasından adam donakalır. Üçer şerefeli sanatkârâne yüksek iki minaredir” demektedir.

16- A. V. Çobanoğlu, a.g.e.

17- A. V. Çobanoğlu, a.g.e.

Yapının kuzeyinde, iki yanda dışa taşkın yerleştirilen minarelere yan kapı önlerindeki revaklı bölümden çıkış sağlanmıştır. Kare kaideler üzerinde onaltıgen gövdeli olarak yükselen minareler kurşun kaplı külâhla örtülmüştür. Sarkıtlı mukarnaslarla süslenen şerefeler de onaltıgen olup taş korkulukları ajurlu ve geometrik kompozisyonludur. Minare camiyle birlikte veya ayrı olarak günümüze kadar birçok tamir görmüştür.

Güneş Saatleri

Caminin kuzeybatı cephesinde avlu duvarında üç adet **güneş saati** yer almaktadır. Kare mermer levha üzerindeki saatte “*amelî Rıdvan sene 1074*” (1663-64) yazılıdır. İkinci saat üçgen formludur ve kesme taş duvara işlenmiştir; altında saatin kullanımını anlatan bir kitâbe mevcuttur. Duvara işlenmiş olan üçüncü saat daha basit tarzda ele alınmıştır.

Cami avlusu batı kapısı yanında yer alan güneş saatlerinden birisi.

Hünkâr mahfilinde bir çini pano.

Caminin Yazı (Hat) ve Süsleme Programı

Caminin; çini ya da kabartma yazıları, çini süslemeler, kalem işleri, sedef kakma ve ahşap işleri, pencere şebekeleri, vitrayları gibi bütün unsurlarını içine alan süsleme programı, belli bir sistem dâhilinde bir bütün olarak ele alınmış ve uygulanmıştır. Eseri yaptıran Hatice Turhan Sultan ve (camiye ilk vâiz tayin ettiği Vanî Mehmed Efendi, kethüdâsı, bina emini gibi) yardımcıları, mimarlar ve diğer sanatçılar tarafından ortak bir şekilde planlandığı ve uygulandığı bellidir. Caminin her yerinde hiçbir şey tesadüfî, plansız konulmuş değildir. Kapılar, mihrap, minber, hünkâr mahfili, fil ayakları, kubbeler, pencereler, revzenler vb. yerlerdeki çini, yazı ve kalem işleri tamamen bilinçli bir planlamayla ayarlanmış, seçilmiş ve yerli yerince uygulanmıştır. Bu planlamalar aslında diğer selâtin camilerinde de uygulanan, bilinen bir program olduğu için, ekip bu işe yabancı değildi ve ilk defa da yapılmıyordu. Mimarî yapıyla beraber yazı ve süsleme unsurlarıyla da caminin donatılması devam edegelen bir gelecekti. Ancak bu caminin en büyük özelliği birçok mimarî ve süsleme elamanının birbiriyle uyumunun mükemmel sağlanmış olmasıdır.

Yazıların içeriğinin ve yerlerinin seçimi son derece dikkatle ve ustaca yapılmıştır. Giriş kapıları ve son cemaat yeri hatlarında selam, esenlik ve namaza davet ön plana çıkartılmış; caminin içine tefekkür âyetleri yazılmış, hünkâr mahfilinde zafer ve dua metinleri öne çıkarılmıştır. Bu seçimler bilinçli bir şekilde ayarlanmış; mekân, verilen mesajlarla da değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu gelenek Üsküdar ve Suriçi'ndeki diğer selâtin camilerinde de vardır.

Cami hariminde kubbe, mihrap ve minber, tezyinî elemanların yoğun olarak kullanıldığı yerlerdir. Bu bölümler hem işlevleri hem de taşıdıkları mana itibarıyla büyük önem taşımaktadır. Bu yüzden sanatçılar, burada olduğu gibi, mimarî eserlerin en mühim kısımlarını en nadide şekilde süslemişlerdir. Bununla birlikte Osmanlı mimarîsinin öne çıkan vasfı sadeliğidir. Süslemede daima sadelik içinde zenginliği ve süsleme elemanları arasında uyumu aramışlardır.¹⁸

18- Fakat bu kaygıdan uzak ve bilgisiz olarak son dönemlerde yapılan plansız projersiz cami yapıları, bu üslup ve sanat gücünden tamamen mahrumdur.

Hünkâr mahfilinde celi sülüsle yazılı çini hat sıdasından bir detay.

İç avlu batı kapısı üzerindeki taş kabartma hat.

Hünkâr Kasrı ile hünkâr mahfili arasında geçişi sağlayan balkonda çini hat ve çini pano detayları.

Hatt-ı Celîleler

Hatların metinleri; uygulanacağı kapı, duvar, mihrap, pencere gibi yerlerine göre büyük bir dikkatle seçilmiş ve işlenmiştir. Hat sanatının *celî sülûs* tarzında yazılmıştır. Celî, hat sanatında her cins yazının iri yazılan şekline verilen addır. Burada da sülûs tarzı yazının iri yazılanı kastedilmiştir. Bu yazı stili daha kıvrak, yerine göre kompozisyon yapmaya elverişli ve mimarî görünürlülüğe daha uygun olduğu için Osmanlı mimarisinde kitâbe ve büyük yazılarda daima tercih edilmiştir.¹⁹

Kapılardaki taş kabartma yazılar ile çini üzerine uygulanan yazılar, kubbe yazıları ve Allah, Muhammed ve dört halife (cihâr-ı yâr-ı güzîn) levhaları gibi caminin bütün yazıları (Hünkâr Kasrı'nın yazıları dâhil) devrin tanınmış hattatlarından Teknecizâde İbrahim tarafından yazılmıştır. Yazı olarak külliye'nin herhangi bir yerine başka bir hattatın da elinin değdiği bilgisine rastlamadık.

Yazıların yerlerine uygulamalarını ise her işin

19- Hemen bütün hat çeşitlerinde yazının, meşk kaleminden daha geniş bir kalemle yazılan iri şekline celî denir. Ak-lâm-ı sitte (altı kalem) adı verilen muhakkak, reyhânî, sülûs, nesih, tevki' ve rika' yazılarından her birinin yazılarının iri olanlarına celî adı verilmekteydi.

XVI. yüzyıldan itibaren rağbet gören celî sülûs, levha yazılmasında kullanılmakla beraber daha ziyade mimarî yapıların kitâbelerinde, duvarlarında ve kubbelerinin içindeki yazılarda da kullanılmıştır (Ali Alparslan, "Celî", *DİA*, s. 265-267).

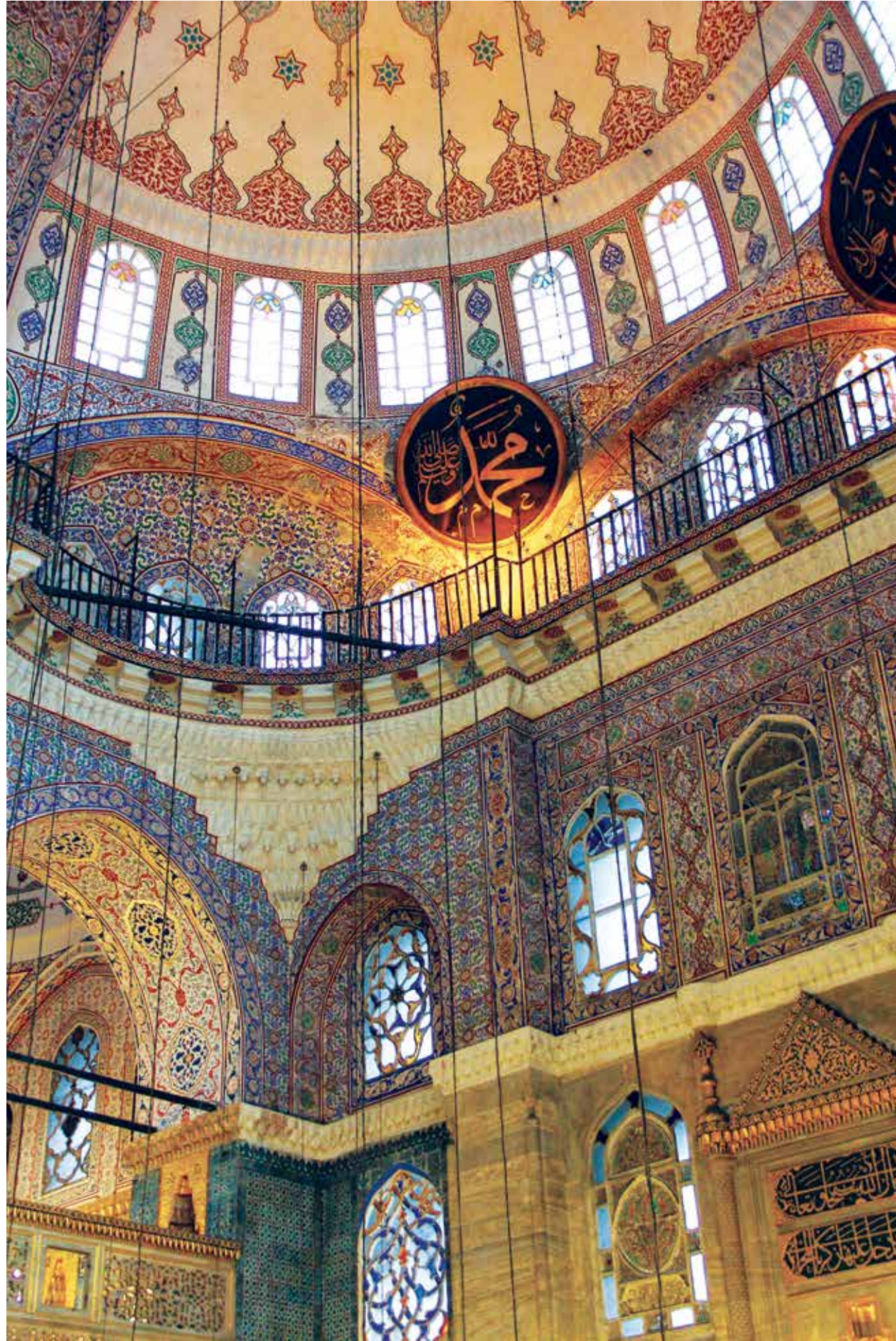
kendi ustası yani taş kazıma ise taş ustaları, çiniye uygulama ise çini ustaları yapmıştır. Sanatçıların çizdikleri yazıların veya desenlerin yerlerine uygulamasını denetlemeleri doğaldır. Bu yüzden, titiz bir hattat olduğu bilinen Teknecizâde İbrahim Efendi'nin, burada kullanılacak yazıların uygulamasına nezaret ettiği ve hatta çini üzerine nakşedilecek yazılarda kusur olmaması için İznik'e giderek, hatları bizzat yerinde çini üzerine işlediği rivayet edilir.

Teknecizâde İbrahim Efendi'nin (?-ö.1084/1674) Üsküdarlı olduğu, Hâlid Erzurumî'den ders aldığı söylenmektedir. Hüsn-i hattaki mahareti nedeniyle kendi devrinde Şeyh Hamdullah ekolünün güçlü isimlerinden ve hüsn-i hattın bilhassa celî kaleminde önde gelen simalarındandı. Bu yüzden Hatice Turhan Sultan'ın Yeni Cami Külliyesi'nin yazıları ona sipariş edilmişti. Teknecizâde, celîdeki gücünü gösteren Yeni Cami yazıları haricinde, Ayasofya-i Kebîr Camii'ne de yazılar yazmıştır.²⁰

20 - 17. yy. gravürlerinde Ayasofya sütunlarında dikdörtgen biçimde görmeye başladığımız levhalar Teknecizâde İbrahim Efendi tarafından yazılmıştır. Bu levhalar; Allah'ın ismi, Peygamberimizin ve dört halifenin isimleri olmak üzere altı adettir. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinin Ayasofya bölümünde Teknecizâde'nin bu yazıları Sultan IV. Murad Han'ın (1623-1640) fermanıyla yazdığını söylemektedir. Levhalar yıpranmış olduklarından 19. yüzyılda Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin yazdığı 7,5 metre çapında devâsâ boyuttaki levhalarla değiştirilmişlerdir. Levhalar Ayasofya müzeye çevrildiğinde (1934) indirilip bir yere konulmuş, 1949'da tekrar yerine asılmışlardır. Müze olarak devam ettiği yıllarda ve 2020'de cami olarak tekrar açıldıktan sonra da yerlerinde durmaktadır.

Hünkâr mahfilinde bir çini yazı detayı.

Caminin içi ikinci kat pencerelerden itibaren tavana kadar (tavan dahil) kalem işleriyle süslüdür.

Süslemeler

Çini yazılardaki bezemeler. Çini kitâbelerde yazı dışındaki boşluklar da çeşitli motiflerle süslenmiştir. Çini celi sülüs hatlarının zeminlerinde ve çevrelerinde çok sayıda motif bir arada kullanılmıştır. Kullanılan motifler yapraklar, çiçekler, sap çıkmaları, ortabağlar, serberkler, münhanîler, rûmîler ve az da olsa bulutlardır. Bu bezemeler aynı zamanda hatların ön plana çıkılmalarını da sağlamaktadır.

Son cemaat mahallinde, mihrap duvarı pencere alınıklığında, hünkâr mahfilinde ve ikinci katta, pencere üstlerinde görülen çini kitâbeler, süsleme unsuru olarak da değerlendirilmiştir. Mimarî eserlerdeki bu çini kitâbe süslemelerinde, çini sanatı açısından önem arzeden birçok üslup da gelişmiştir.

Türk İslâm sanatında eskiden beri kullanılan çini, Osmanlılar'da özellikle İznik çinilerinin gelişmesiyle belirli bir ölçüye ve kıvama ulaşmıştır.

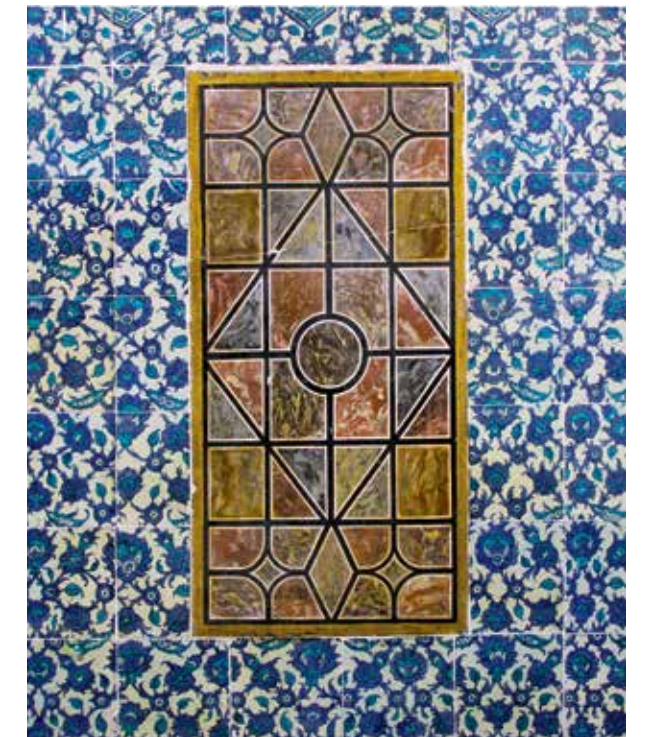
Diğer çini süslemeler. Külliye içinde, tamamiyle çiniyle kaplanmış olan Hünkâr Kasrı ve türbenin içi gibi caminin de önemli bir kısmı çini panolar ve yazılarla donatılmıştır. Caminin bütün alt kat duvarları, kolonları, üst kat duvarlarının bir kısmı, hünkâr mahfili, tamamen çini panolarla süslenmiştir.

Nefis kompozisyonlara sahip bu çinilerde, kobalt mavisi, turkuaz, beyaz, siyah ve çok az da mercan kırmızısı gibi renklere yer verilmiştir. Bu panolarda bitkisel, nesnel ve yazılı bezemelerle salyangoz figürü kullanılmıştır. Bitkisel bezemelerde natüralist üslupta karanfil, gül, nar, peygamber, sümbül çiçekleri, selvi ağacı, asma, stilize bitkisel olarak hatai, rûmî ve penç, nesneli bezeme olarak bulut veya vazo, kitâbelerde yazılı bezeme kullanılmıştır. Çiniler ortalama 25 x 25 cm ebadında olup İznik bordür, pano ve ulama çinilerden oluşmaktadır. Camide 10.000'e yakın çini karo mevcuttur.²¹

21 Özlem Gündoğdu, Yeni Cami Duvar Çinileri Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Şu anda camide devam eden restorasyonda çiniler de elden geçirilmektedir. Verilen bilgiye göre daha önce yapılan restorasyonlarda yerleştirilen imitasyon çiniler çıkarılıp yerlerine İznik'te yaptırılan yeni orijinal çiniler konmaktadır. Temizlik yapılmakta, aralardaki dolgu eksikleri giderilmekte, bozulan çini parçalar veya yeri boş olan parçalar da yeniden imal ettirilip yerlerine konmaktadır.

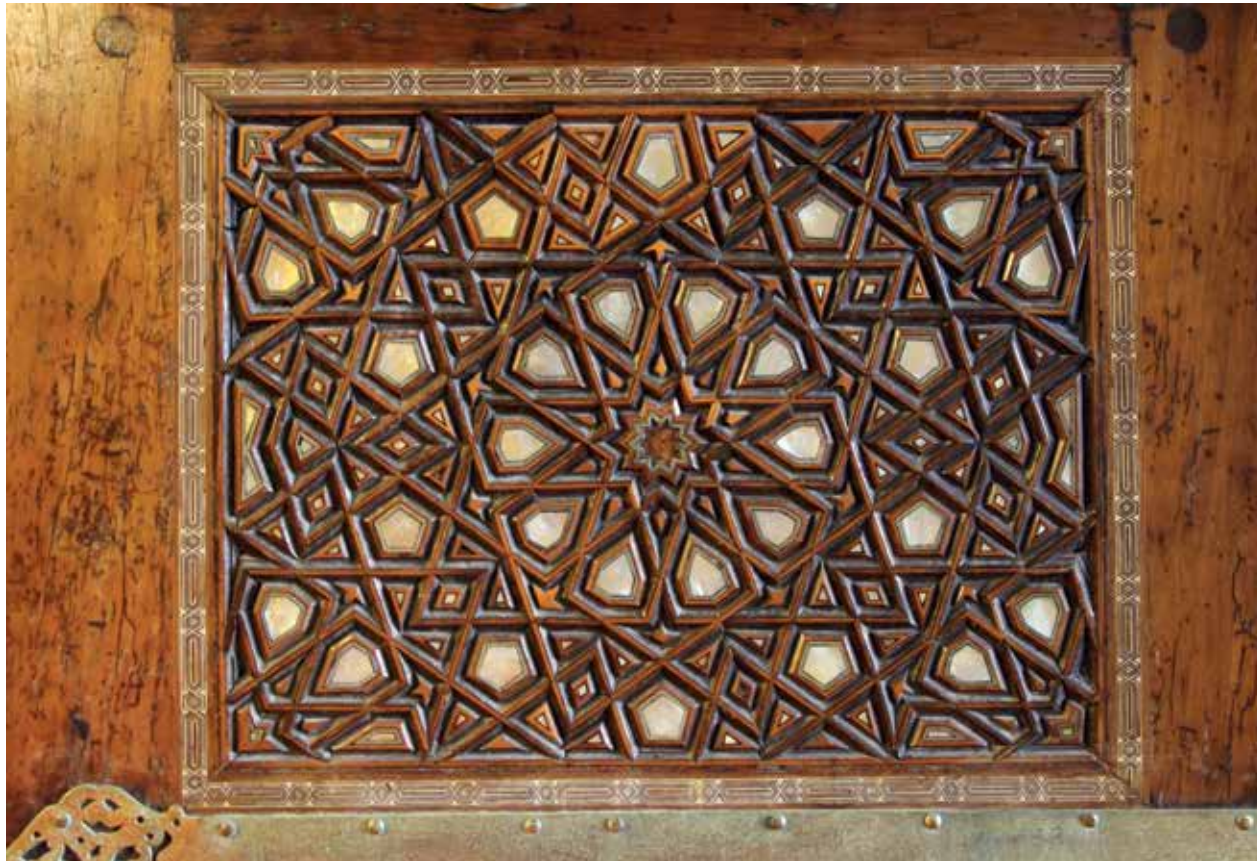
Kalem işleri. Camide çinilerin üst kısmında duvar yüzeyleri, kemerler, pandantifler, kubbe içleri tamamen kalem işleriyle süslenmiştir. Birkaç kat yenilediği anlaşılan bu kalem işlerinde klasik desenler bulunmaktadır. Süslemelerde stilize çiçekler, kıvrık dallar, madalyonlar, rûmîler, sekiz köşeli yıldız motifleri kullanılmıştır. Şu anda camide devam eden restorasyonda kalem işleri de elden geçirilmektedir. Bu restorasyonda duvardaki sıvalar kazındığında üç kat üst üste kalem işi yapıldığı ortaya çıkmış, üsttekiler kazınarak en alt tabakaya ulaşılmıştır. Şu anda yapılmakta olan çalışmada en alttaki orijinal süsleme üzerinden yenileme yapılmaktadır. Kalem işlerinde ilk yapılan en alt kattaki orijinal süslemeye dönüşmesiyle caminin, önceden mavimsi görünen içinin kırmızımsıya döneceği ifade edilmektedir.

Hünkâr mahfilinden bir çini pano.

Cami harimine girilen kitâbenin bulunduğu kuzeydeki taç kapının ahşap kapı işlemelerinden detaylar.

Yapıda ahşap; taşıyıcı sistem hatıllarında, kapı ve pencere kepenklerinde, dolap kapaklarında, vaaz kürsüsünde, pencere doğramalarında, döşeme ve tavan kaplamasında, yan galerilerin üzerini örten saçaklarda, bazı oda ve platformlarda kullanılmıştır. Kullanılan ahşaplar ceviz, armut, abanoz, pelesenk ve meşe cinsi ağaçlardır. Kapı ve pencere kanatlarında geometrik kompozisyonlu ahşap süslemeler ve sedef kakmalar görülmektedir. Harime üç yönden girişi sağlayan kapıların tamamı künde-kâri tekniğiyle yapılmış ahşap kapılardır.

Ayrıca camide süsleme unsuru olarak; hünkâr mahfili altındaki kemerlerde, harimi çevreleyen mahfil kemerlerinde, kapılarda, avlu revaklarında, avlunun pencere ve kapılarında, şadırvan kemerlerinde, avluda cami girişi önündeki zeminde **renkli taşlar** kullanılmıştır. Renkli taşlar, diğer süsleme elemanlarıyla beraber yapıya zenginlik sağlamaktadır.

Vitraylı pencerelerde renkli cam motiflerin yanı sıra; Kelime-i şehâdet, besmele-i şerîf, Allah celle celâluhû, Hz. Muhammed (SAV) gibi benzer vitraylarla bütünleşen daha birçok hat mevcuttur.

Vakfiyeye Göre Cami ve Süslemeleri

Yukarıda genişçe anlatmaya çalıştığımız caminin yapısı ve süslemeleriyle ilgili en güzel ve en özlü bilgiyi aslında külliye-nin vakfiyesi vermiştir ki Vakfiye-nin 19. sayfasında cami ve süslemeleri için şunlar söylenmektedir:

“Öyle ki bu bina bütün güzelliklere şâmil ve bütün mükemmel süslere sâhip, kubbe, iç kısmı, duvarları ve harem mahalli ile güzellikte Ka’be-i Muazzama’nın sahnına benzemişti. İçi ve dışı mermerle ve somaki sütunlarla bezenmişti. Sanki güzel görünümlü bir direk kıyam makamında ve her bir kemeri dâima ruku da, mihrab ve minberi postunda ibâdet eden bir âbid, kürsüsü teşehhüdde oturan bir zâhid şeyh, döşenmiş müzeyyen halıları arş-ı a’lâ karşısında secde eden bir kimseye benzemekte idi. Mavi gök yüzüne benzeyen kubbeleri aydınlıkta ve yuvarlaklıkta kusursuz, Bathâ’nın iki yeşil dağına benzeyen minârelerinin şerefeleri nur üstüne nurdur, şadırvanları Kevser havzı, suyu ruha hayat bahşetmektedir.”²²

22-Bu paragraf vakfiye meali içinde 54.sayfada da verilmişti.

Müezzin mahfilinin tavan kalem işleri.

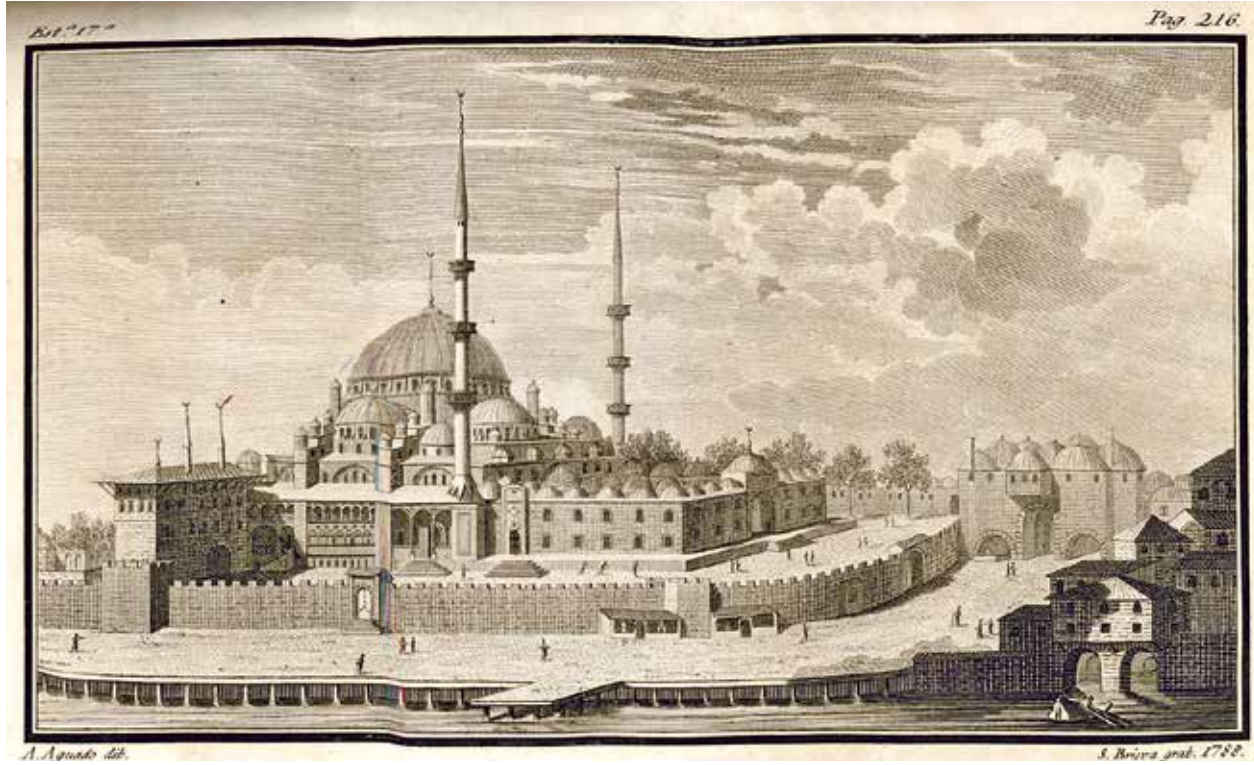
Caminin denize bakan, Hünkâr Kasrı ile birleştiği doğu cephesi ve kasra girilen “Hu” kapısı (2013).

Vakfiyeye Göre Caminin İşleyişi, Çalışanları ve Ücretleri

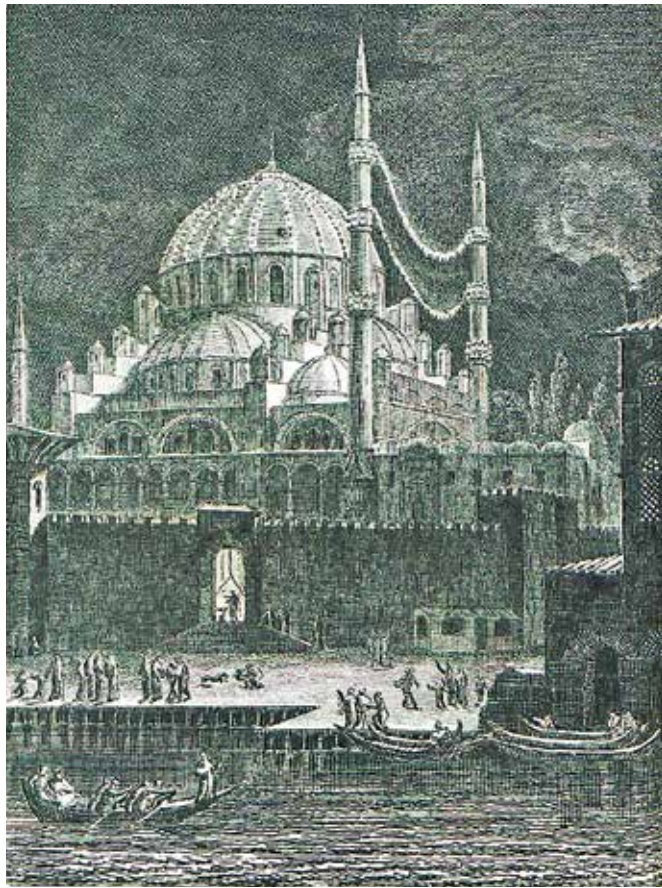
Turhan Sultan'ın Yeni Cami Külliyesi dâhil kurduğu vakıfların şartlarının anlatıldığı vakfiyede, külliye'nin yapılacağı yerin durumu, nasıl yapıldığı gibi hususlar anlatıldıktan sonra (ki bu kısımlar kitabın külliye kısmında vakfiye başlağı altında verilmişti) çalışanların vasıfları ve ücretleri de ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Buradan aynı zamanda caminin günlük işleyişi hakkında da fikir sahibi olabiliyoruz. Gün içinde kimler nerelerde nasıl görev yapıyor, kaç kişiler? Bütün bunlar anlaşılabilir. Günümüzdeki durumuyla karşılaştırmak da mümkün olabiliyor. Vakfiyede, camide çalışacakların vasıfları ve ücretleri 31. sayfadan itibaren mealen şöyle açıklanmaktadır:

“....ve bu binaları vakfeden Vâkıfe şöyle şart kostu; anlatıldığı üzere câmi-i şerifte Kur'ân-ı Kerim'i tecvîd üzere okuyan, takvâ, (32a) zühd ve vakar sâhibi sâlih ve âlim bir kimse **hatib** olsun. Bu hatib Resûlullah Efendimiz sallallâhü aleyhi ve sellem'in sünneti üzere cuma ve bayram günlerinde, vakte ve dinleyenlerin hâline uygun en güzel ve belîğ ifadelerle hutbe okuyup cuma ve bayram namazlarında hâzır olan cemaate imâmlık etsin. Şer'î ve kuvvetli bir özür olmadıkça hizmetini (32b) başkasına havale etmemelidir. Ve günlük maaşı kırk akçe olsun. Ayrıca güzel görünüşlü, maneviyatlı, riyadan uzak, doğruluk ve dindarlıkla mevsûf, âlim, Hanefî Mezhebi'ne mensûb, fazîlet ve yakinde yüksek derecelere ulaşmış, 'Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt müminlere fayda verir. (Zâriyât/55)' âyet-i kerîmesinin manasına uygun, vaaz ve nasihat vermekte mâhir, tefsir ve hadîs ilmine mâlik bir kimse de **vâiz** olsun. Bu vâiz '(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır...(Nahl/125)' âyet-i kerîmesinin işareti üzere (33a) cuma günleri cuma namazından sonra vaaz ve nasihat ederek insanların kalbini vesveseden temizleyip Cenâb-ı Hakk'ın emirlerinde bildirilen yasaklardan ve mâlâyâniden uzaklaştırsın. Vaazında hazır bulunup dinleyenler, söylediği kudî sözlerle akıl ve fikirlerini düzeltip kalplerini nurlandırın. Vaaz hizmetini yerine getirmeye gayretli olsun,

günlük maaşı da elli akçe olsun. Ayrıca Arabî ve edebî ilimlere vâkıf, Kur'ân-ı Kerîm hâfızı, kırâat ilminde mâhir, (33b) büyük kırâat ilimlerinden rivayet olunan kırâat vecihlerinin mütevâtir ve meşhûrunu ayırt etmeye kâdir, kırâat ilmi hususunda yazılan kitapların inceliklerini anlayabilen bir kimse **“seyhü'l-kurrâ”** olsun. Bu kurrâ da belirli günlerde isteyenlere Kur'ân-ı Kerîm ve kırâat öğretmek için dâima abdestli, sünnet üzere sakallı olup güzel kokular sürünüp Kur'ân-ı Kerîm okuma âdabına riayet ederek vakarlı bir şekilde câmi-i şerifin kırâat muallimi olsun. Günlük maaşı da otuz akçe olsun. **On adet hâfız** olan kimseler de (34a) seyhü'l-kurrâ olan kimsenin ders halkasına devam edip kırâat vecihlerini öğrenmeye gayretli olsunlar ve günlük maaşları üçer akçe olsun. Fazilet sâhibi, olgun, ilmi ile amel eden, bildiğini ve öğrendiğini güzel ifade edebilen, **dinî bilgileri öğretmekte gayretli bir kimse** câmi-i şerifte isteyenlere din ve tarikat ilimlerini öğrete. Bu hususta isteyenleri istifade etmekten mahrum bırakmaya. Belirli günlerde ve (34b) tatil günlerinin haricinde şer'î ve açık bir özür olmadıkça zamanını boşa geçirmeye. Günlük maaşı da seksen akçe olsun. İlmi ve hilmi ile maruf, zühd ve verâ ile mevsûf, kırâat ilimlerine vâkıf, namazın şartlarını, Kur'ân-ı Kerîm'in tecvidini bilen iki kimse de imamlık vazifesinde gayretli, ibâdet ve edeplerde devamlı **iki kimse de imam** olup beş vakitte nöbetleşe cemâate imamlık etsinler. İmamlığı (35a) Ehl-i sünnet ve'l-cemâat inancı üzere edâ etsinler. Sabah namazını kıldırdıktan sonra mihrapta Kur'ân-ı Kerîm'in kalbi olan Yâsin-i şerîf sûresini, öğle namazından sonra birer aşr-ı şerîf, ikindi namazından sonra Nebe' sûresini, yatsı namazından sonra –uzun gecelerde- Mülk sûresini, -kısa gecelerde- Âme-ne-rasûlü âyet-i kerîmesini okuyalar. İmamlığa kendi istekleri ile devam edip şer'î bir özür veya kuvvetli bir mâni olmadıkça vazifelerini başkasına havale etmesinler. Ve her birinin günlük maaşları otuzar akçe olsun. Ayrıca güvenilir, iffetli (35b) dinine bağlı, sâlih, makamla okumakta mâhir, vakitlere riayette dikkatli, iyi uyul ve güzel sesli **on iki kimse beş vakit namazda müezzinler** olsun. Nöbet ile ve yüksek sesle minareler-

Yeni Cami Külliyesi, José Moreno (*Viage à Constantinople, en el Año de 1784, escrito de orden superior, Madrid, 1790*). Resmin altında 1788 tarihi yazıyor. Resimde külliye'nin dış duvarları ve kapıları da görülebiliyor.

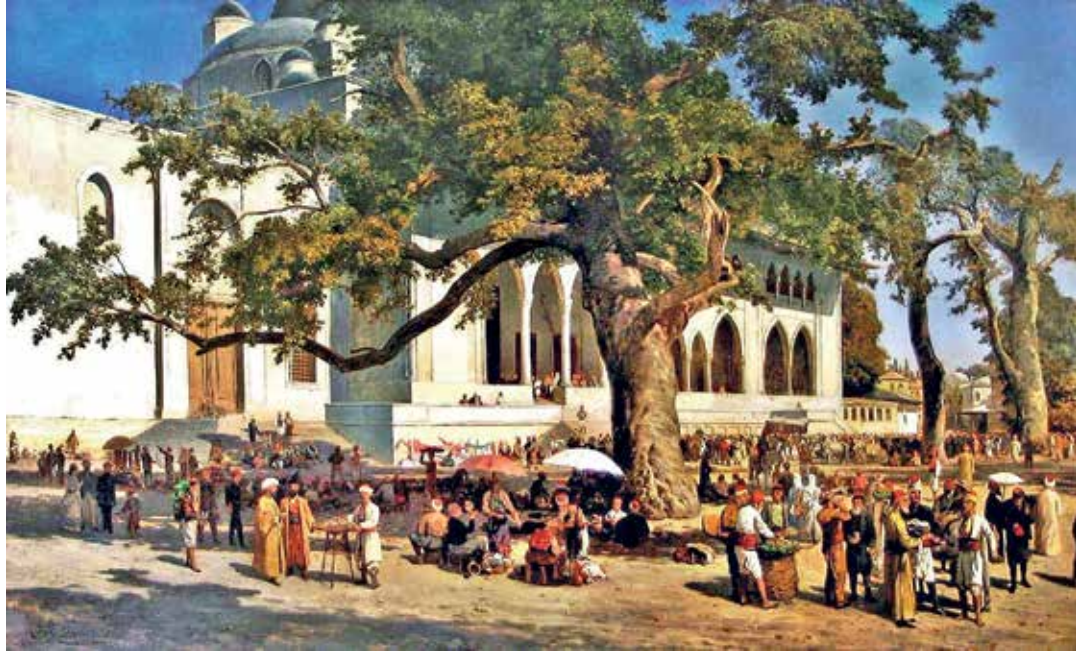
Yeni Camii 1820 (Alman Ark. Müzesi, Şenocak, s.259). Çizimde dış duvarlar ve üzerindeki Valide Kapısı da görülebiliyor.

Bir Sebah Joaillier fotoğrafında XX. yüzyıl başında Yeni Camii önü.

de ezan okusunlar. Cuma günlerinde hep birlikte cuma namazı için salâ okuyup her gece gecenin son üçte birinde sabah vaktine yakın minarelerde yüksek sesle Cenâb-ı Hakk'a takdîs, temcîd, tehlîl ve tahmîd edip kullarının ihtiyaçlarını karşılıksız veren Allâhu Teâlâ'ya münâcaat etsinler. Ancak bunlar altışar kişiden oluşan iki grup olup her bir (36a) gruba baş olmaya layık birisi reis olsun. Her birinin günlük maaşları da onar akçe, reislerinin maaşı da on iki akçe olsun. **Bu müezzinlerin yanında dört kimse daha bulunup** bunlardan ikisi içeride ikisi de dışarı da tekbir getirsin. Bunların yevmiyeleri de beşer akçe olsun. Yine güvenilir, sâlih, dindâr, vakitlerin derecelerine ve ince-liklerine vâkıf, namaz vakıflarını rasat etmesini bilen **bir kimse de muvakkit** olup namaz vakitlerini belirlemekte ve (36b) tayin etmekte hiç zaman kaybetmeyip müezzinlere bildirsın. Vakti öne almaktan, geciktirmekten, tembellik ve noksanlıktan kaçınınsın. Günlük maaşı da on beş akçe olsun. **On adet hâfız-ı Kur'ân** olan kimseler de câmi-i şerîfin mahfilinde devamlı Kur'ân-ı Kerîm hatmedip cuma günleri cuma namazından önce âdet üzere tertib ve tertil ile Kur'ân-ı Kerîm'den birer asr-ı şerîf okusunlar. Bunların içerisinde kırâat ilminde öne çıkan, tecvit ve tertili en iyi bilen bir kimse mahfilbaşı (37a) olup hatmi o başlatsın ve o tamamlasın, yevmiyesi de on akçe olsun. Diğer hâfızların da yevmiyeleri sekizer akçe olsun. Ayrıca güzel sesli, makam bilen, name yapmakta eşsiz bir kimse de cami-i şerifte **naathân** olup her cuma mahfilde hâfızların Kur'ân-ı Kerim okumalarını tamamlamalarının akabinde Resûlullah Efendimiz sallallâhü 'aleyhi ve sellem'in kıymetli ve eşsiz naatlarından (37b) en tatlı lisan ve en yüksek sesi ile bir naat-ı şerîf okusun. Ve günlük maaşı on akçe olsun. Ve yine tatlı dilli, açık konuşan, herşeyi anlatmaya kâdir ve yazılmış bilgileri okumakta mâhir, düzgün konuşmakla ve güzel ahlak ile bilinen **bir kimse de muarriif** olsun. Evvela cuma namazından önce Resûlullah Efendimiz sallallâhü 'aleyhi ve sellem'in naatının akabinde âdet üzere açık, güzel ve fesih lafızlarla (38a) Padişahımız Hazretleri'nin –Allâhu Teâlâ ömrünü ve devletini dâim kılsın, halkı üzerine iyiliğini ve ihsanlarını akıttıversin-

saltanatının devâmı şân ve izzetinin bekâsı için duâyı içeren birkaç beyt-beste okusun. İkinci olarak cuma namazından sonra yine aynı manaları ve mü'minlerin ruhlarına duaları içeren bir dua edip Fâtiha çeksın. Günlük maaşı da on akçe olsun. Yine bedenleri sıhhatli, cisimleri kuvvetli (38b) temizliklerine dikkat eden yedi kimseden ikisi tabakalarda, birisi pâdişah mahfilinde, dördü de câmi-i şerîfin içinde **kayyımlik** vazifesini görsünler. Bu dört kimse nöbetleşe her gün ikisi sabah vaktinin girmesinden yatsı namazı edâ olununcaya kadar câmi-i şerifte bulunup câminin kapılarını vaktinde açıp kapatsınlar. Lazım oldukça halılarını ve hasırlarını kaldırıp-döşeyip, kayyımlik hizmetine dair her ne varsa yerine getirmekte tembellik etmesinler. Her birinin günlük maaşı sekiz akçe olsun. Ve hizmetlerini yerine getirmekte gayretli (38a) dokuz kimse de **temizlikçi olup** dördü câmi-i şerîfin içini, ikisi tabakaları ve ikisi de harem kısmını silip süpürüp temizlesinler. Günlük maaşları da sekizer akçe olsun. Bu dokuz kişiden birisi de câmi-i şerifte asılmış olan topların temizlikçisi olup günlük maaşı altı akçe olsun. Hizmet eri olan sekiz kimse de **çerağcı** olup altısı câmi-i şerîfin içindeki, ikisi de tabakalardaki (39b) tabakaların çerağ ve kandilleri vaktinde yakıp söndürsünler ve ayda iki defa kandilleri indirerek temizlesinler. Her birinin günlük maaşı sekiz akçe olsun. Bir kimse de anlatıldığı şekilde **kubbe kandilinin çerağcısı** olup günlük maaşı beş akçe olsun. Müslümanlardan hizmetinde gayretli, sâlih ve iffetli **doksan kişi de cüzhan** olup her gün mihrabın önünde (40a) biraraya gelerek beraberce ve ihlasla, tecvid ve tertile dikkat ederek Mushaf-ı şerîften birer cüz okusunlar. Ancak bunlar üç grup olup her grup otuz kişi olsun. Birinci grup sabah namazından sonra okusunlar ve sevabını Peygamber Efendimiz sallallâhü 'aleyhi ve sellem'in pâk ruhlarına hediye etsinler. İkinci grup öğle namazından sonra okuyup sevabını (40b) diğer peygamberlerin – Allâhu Teâlâ'nın salât ve selamı onların ve Efendimiz'in üzerine olsun- rûhlarına hediye etsinler. Üçüncü grup ikindi namazından sonra okuyup sevabını evliyâullahın ve husûsî ile Seyyidü'l-Enbiyâ Efendimiz'in ve onun âl ve ashâbı-

Yeni Camii batı tarafında pazar, XIX.yüzyıl (T. Von Eckenbrecher'in (1842-1921) bir resmi).

Yeni Camii batı tarafında kurulu pazar tezgâhları (1909). (Fotoğraf: Sebah- Joaillier)

1940'lı yılların başında Yeni Camii batı tarafı. (V.G.M. Yayını, s.199)

nın, yine husûsi ile hulefâ-i râşidîn efendilerimizin pâk ruhlarına hediye etsinler. Her gruptan öne çıkmaya lâîyk ve sâlih bir kimse reis olup okumaya başlatsın ve hatim duasını yaptır-sın. (41a) Yine her gruptan cüzleri dağıtmaya kâdir bir kimse cüz sandığından cüzleri alıp dağıtma ve sonra tekrar toplama hizmetini görsün. Her grup hatimden sonra icâbet niyeti ile pâdîşahımızın ömrünün devâmına ve vâkıfın ve diğer müminlerin ruhlarına –başında ve sonunda salevât getirerek- duâ etsinler. Bu cüzhanların her birisinin günlük maaşları üçer akçe, reislerinin maaşları ise beşer akçe olsun, (41b) ikisi reislik, üçü de kırâatleri için. Sandıkçıların da günlük maaşları beşer akçe olup, ikisi sandık vazîfesi, üçü de kırâatleri için. Takvâ ehli, devamlı zikir ve fikirde olan **yirmi kimse her gün duhâ vaktinde** câmi-i şerîfte biraraya gelip her birisi tam bir teveccüh, huşû ve huzû ile üç bin beş yüz kere kelime-i tevhîd desinler ki tamamının söyledikleri yetmiş bin olur. Bu adedi tamamlamadıkça hiç kimse ile konuşmasınlar. Zaruret olmadıkça adedi tamamlamadan (42a) kalkıp gitmesinler. Tamamladıktan sonra Vâkıfe Hanım'ın amel defterlerine yazılmak için dua etsinler. Bunlardan en vera ve zühd sâhibi olan reis olup şer'î bir özür olmaksızın vazifelerinde ihmâl ve tembellik eden-i mütevellîye bildirsın. Bu reisin günlük maaşı beş akçe, diğerlerinin üçer akçe olsun. Düzgün okumasını bilen kimselerden **altmış kişi de her gün** boş vakitlerden muayyen bir vakitte câmi-i şerîfte biraraya gelip beraberce (42b) birer cüz Kur'ân-ı Kerîm'i kalp huzuru ve hâlis niyetlerle huşû içerisinde acele etmeksizin tertil üzere okusunlar. Okuma esnasında konuşmasınlar. Bunlar da otuzar kişiden oluşan iki grup olup birinci grup okudukları hatmin sevabını Ayasofya-i Kebîr yakınındaki merhûm Sultan Mustafa Hân – Allah'ın rahmeti ve mağfireti onun üzerine olsun- türbe-i şerîfinde medfun bulunan, Allâhu Teâlâ'ya yakınlıkla şereflenen (43a) cennetmekân merhum ve mağfûr Sultan İbrahim Han'ın kızı Fatıma Sultan'ın pâk ruhuna hediye etsinler. İkinci fırka de okudukları hatmin sevabını hâlen Dâru's-saâde ağası olan, iyilikler sâhibi medih ve övgüye lâîyk olan yüksek mevkilere sâ-

hip olan Abdülmuin oğlu Muhammed Ağa'nın pâk ruhuna hediye etsinler.

(43b) Yine her gruptan öne çıkmaya lâîyk olan bir kimse reis olup hatmi o başlatıp bitirsin. Bir kimse de sandıkçı olup cüzleri okuyanlara dağıtma hizmetini o yapsın. Aynı şekilde reis ve sandıkçı olanların günlük maaşları üçer akçe, diğerlerinin ikişer akçe olsun. Sözünde doğru, güvenilir, dinine bağlı **bir kimse noktacı** olup devamlı vazifelileri gözeterek şer'î bir özür ve kuvvetli bir mâni olmaksızın vazifesini yapmayanı gizlemeyip isminin üzerine âdet üzere (44a) bir nokta koysun. Sonra ay sonunda mütevellîye teslim etsin ki hizmetini yapmadığı günün ücretini vermez. Bu noktacı, hizmetini garazsız ve müsâmahasız yapsın. Günlük maaşı da on akçe olsun. Din ve diyânet ehli, güvenilir, buhur hizmetinde maharetli ve vazifesinde dikkatli **bir kimse de buhurdacı** olup âdet üzere üç vakit mushaf cüzleri okuyup cuma günleri hatm-i şerîf okunurken mahfilde ve vaaz okunurken (44b) kürsi üzerinde ve mihrap önünde yer yer buhur yaksın. Buhur malzemeleri için günlük sekiz akçe, kendisi için de günlük on akçe verilsin. Güvenilir ve idrâk sâhibi iki kimse de câmi-i şerîfte konulan **mushafları gözetip** beş vakitte nöbetleşe camide bulunup mushaflara edepsizlik edenleri uzaklaştırsın, alıp değiştirmek isteyenleri men etsin. Her birinin günlük maaşı da sekizer akçe olsun.. (Devamında camideki kitapları muhafaza edecek kişi belirtilmektedir ki kütüphane bölümünde verilmiştir.)

1940'lı yılların başında Yeni Camii'nin çevre düzenlenmesi yapıldıktan sonraki görünüşü. (V.G.M. Yayını, s.195)

Yeni Camii'nin 2018'de başlanan restorasyonu tamamlanmak üzeredir (Ekim 2021).

Caminin Son Durumu

Cami 2022 yılı başı itibariyle şu an, 2018 yılından beri restorasyondadır ve caminin alt katta bir bölümü ibadete açık olsa da birçok yeri kapalıdır. O yüzden incelemelerimizi görebildiğimiz kadarıyla, daha önce yaptığımız gözlemlerdeki notlarımızla, Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün izniyle yaptığımız incelemelerle ve arşivimizdeki fotoğraflarla tamamlamaya çalıştık. Külliye'nin diğer birimleri olan Hünkâr Kasrı, Mısır Çarşısı ve Türbe de yakın zamanda restorasyon geçirmişti. Şu anda gayet temiz olarak kasır ve türbe ziyarete, çarşı da alışverişe açıktır.

Kaynaklar

Abdullah Kılıç, *İnceleme Notları*, 2021.

Ali Alparslan, "Celî", *DİA*, s. 265-267.

A. Akyıldız, "Safiye Sultan", *DİA*, s. 472-473.

A. V. Çobanoğlu, "Yeni Cami Külliyesi", *DİA*, s. 439-442.

Ali Saim Ülgen, "Yenicami", *Vakıflar Dergisi* 2 (1942): 387-400.

A. Zahid Çelebi, *Ayasofya Büyük Levhalarının Fotoğraf ve Gravürler Üzerinden Geçmişten Günümüze Durumu*, İslâm Tetkikleri Dergisi, (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1512328>)

Bünyamin Pınar, "Yeni Cami Mimari Yazıları", *Toplumsal Tarih*, s.244, s. 32-41, 2014, İstanbul.

D. Kuban, (1970). "İstanbul'un Tarihî Yapısı", *Mimarlık Dergisi*, 5.79: s.25-48.

Erdem, Yücel. Yeni Cami and its Sultan's Gallery. İstanbul: Türkiye Otomobil ve Turing Kurumu, 1972.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, I. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat, 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu, Haz. Robert Dakoff-Seyit Ali Kahraman -Yücel Dağlı c.1. 140-141.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, İstanbul, Seyit Ali Kahraman, İTO Yayını, İstanbul, 2018, s.321.

Fatma Zehra Dumlupınar, 'Yeni Vâlide Camii çini kitâbeleri bezemeleri', 2008.

GETA Genel İnşaat Taahhüt Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti. Yeni Cami Fotoğraf Arşivi.

Grelot, J. (1988). *İstanbul Seyahatnâmesi*, (M. Selen, Çev.). İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayını, s.255.

Günümüz Türkçe'siyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Kahraman, S. A. Dağlı, Y. (2011). İstanbul, Yapı Kredi Yayınları. C. 1, s.258-261.

Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikâtü'l-Cevâmi'*, prepared by Ali Satı'. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1864.

İ. Ateş, (1944). *İstanbul Yeni Cami ve Hünkâr Kasrı*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s.9-295.

İsmail E. Erünsal, "Yeni Cami Kütüphanesi", *DİA*, s. 443.

Kenan Yıldız, 1660 Büyük İstanbul Yangını, *İstanbul Tarihi* c. 1, (<https://istanbultarihi.ist/25-1660>)

Kenan Yıldız, 1660 İstanbul Yangını'nın Sosyo-Ekonomik Tahlili, Doktora Tezi, İstanbul 2012, S.163-170

Kitâbelerin Kitabı Fatih, Fatih Bel. Yay., 2016, s.425.

"Mimar Kemalettin'in Yazdıkları", *Türk Yurdu Dergisi*, c.3, no,6 1329/1913, s.187-191. Derleyenler, İlhan Tekeli- Selim İlkin, 1997, Ankara.

Mustafa Altun, Yüzyıl Dönümünde Bir Vâlide Sultan: Safiye Sultan'ın Hayatı Ve Eserleri, Yüksek Lisans Tezi, 2019

Mustafa Çetinaslan, Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri, Doktora Tezi, Konya, 2012, s.103.

Nazire Karaçay Türkal, Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke,(1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin),Cilt I, S.248, Doktora Tezi, İstanbul, 2012.

Nurdan Şafak, *Hatice Turhan Sultan ve Vakfiyesi*, FSMÜ Yay., 2017.

Nurdan Şafak, İstanbul Yeni Cami Külliyesi Ve 19. Yüzyılda Geçirdiği Değişimler. acikerisim.fsm.edu.tr

Nurdan Şafak, İstanbul Yeni Cami Külliyesi Ve 19. Yüzyılda Geçirdiği Değişimler. acikerisim.fsm.edu.tr

O. Aslanapa, (1989). Türk Sanatı, İstanbul; Remzi Kitabevi, s.271-275.

Özlem Gündoğdu, Yeni Cami Duvar Çinileri Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Şehabeddin Tekindağ, 'XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Abide: Yeni Cami Külliyesi', *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, 28-29 (1975): 167-193.

Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

Thys-Şenocak, Lucienne. Ottoman Women Builders: The Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan. Hamps-hire: Ashgate, 2006.

Z. Ahunbay, (1975). Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası, (1609-1690), İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul, s.135-168.

Zeliha Büşra Eryiğit, "Eminönü Yeni Cami'nin Restorasyon Sürecinde Yapının Özgün Malzeme Tesbiti" İstanbul, Ocak, 2019.

www.ketebe.org/sanatkar/teknecizade-ibrahim-efendi-955

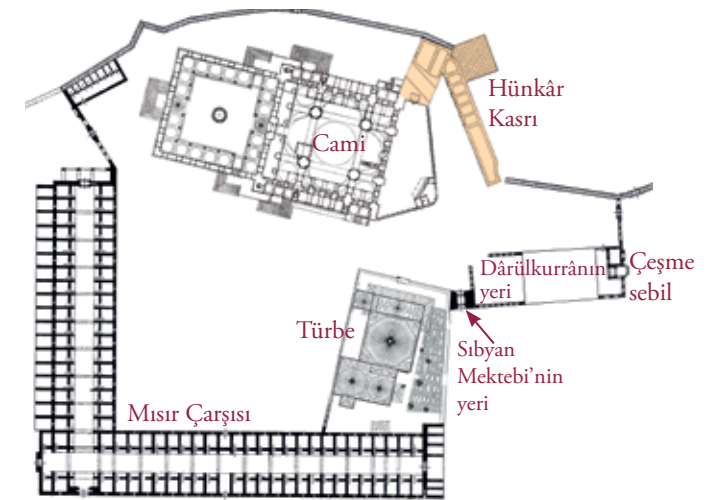
Caminin güney doğusuna bitişik olarak yapılan, bir tarafı camiye bir tarafı Gömlekli Kule'ye dayanan Hünkâr Kasrı. Cami ve kasrın önü her zaman kalabalıktır.

HÜNKÂR KASRI

Hatice Turhan Sultan Külliyesi'nin önemli bir yapısı olan Hünkâr Kasrı, caminin güneydoğu köşesine bitişik olarak yapılmıştır. Külliyei yaptıran Hatice Turhan Sultan ve oğlu Sultan IV. Mehmed'in dinlenme, zaman zaman ikamet etme ve ibadet mekânı olarak camiyle birlikte planlanmış ve inşa edilmiştir (1074/1663). Mimarı, külliyei inşa eden Mustafa Ağa'dır.

"Hünkâr kasrı" veya "Kasrı hümayun" denilen bu yapılar, Osmanlı döneminde selâtin camilerinde yapılan, hükümdarın dinlenmesi, ibadet etmesi, gerektiğinde bazı şahısları huzuruna kabul edip görüşmesi için özel olarak tasarlanmış bağımsız bölümlerdir. Kasrı hümayunlar¹, padişahların namaz kıldığı, cami içindeki hünkâr mahfilleriyle de irtibatlıdır. Başka bir deyişle Kasrı hümayunlar hünkâr mahfillerinin

gerisindeki istirahat ve resmî kabul bölümleridir. İstanbul'da; Üsküdar Yeni Cami, Atik Vâlide Camii, Beylerbeyi Camii, Ayazma Camii, Sultanahmet Camii, Ayasofya Camii gibi birçok selâtin camiinde mevcuttur. Hepsisi de aynı şekilde camilerinin kible yanından camiye bitişik, içinden camiye geçilebilen, günün şartlarına göre içinde ikamet edilebilecek imkânlar hazırlanmış, küçük ama sevimli köşklere. Köşkün içinden, bir yolla cami içindeki mahfile geçilebilmektedir.

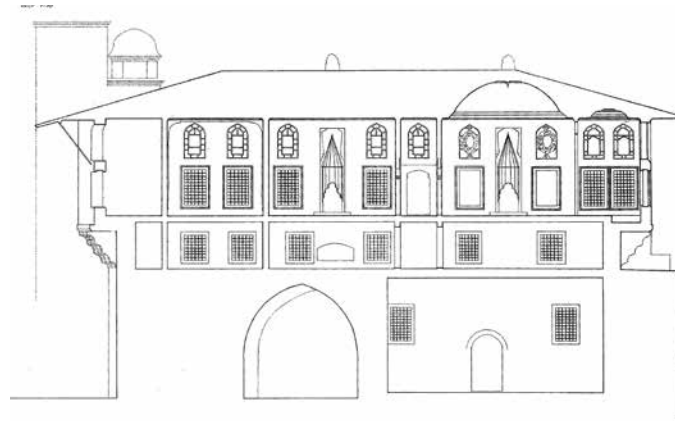
Külliye'nin yerleşim planı içinde Hünkâr Kasrı'nın yeri.

1- Saraya bağlı olan veya şehrin yakın çevresinde bulunan, padişahların gününbirlik gezilerde kullandığı bağımsız yapılara da kasrı hümayun ya da kısaca kasır veya köşk denmiştir ki İstanbul'da bunun da birçok yerde örneği vardır. Padişahların ziyaret ettiği ve çok defa onlar tarafından ihya edilmiş olan geniş kapsamlı tarikat yapılarında ve kışla gibi bazı resmî binalarda da benzer köşkler yaptırılmıştır.

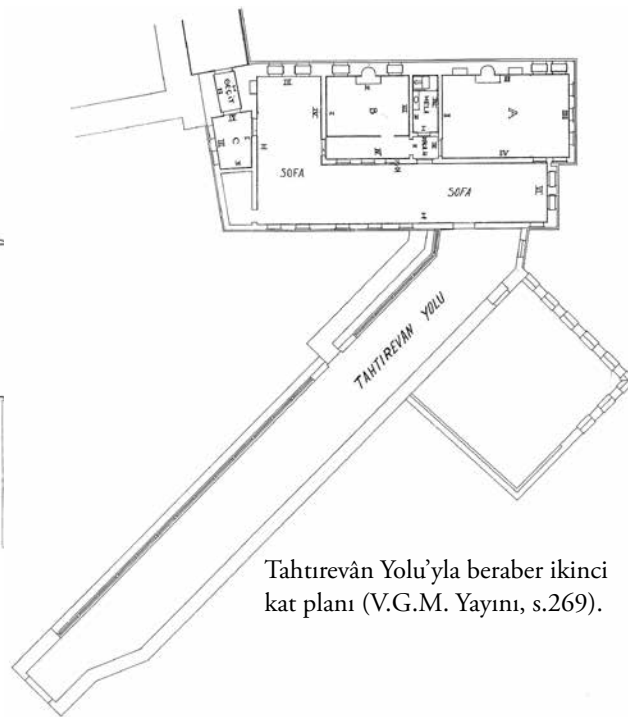

Güneybatı yönünden Hünkâr Kasrı. Sağda kasrın Tahtırevân Yolu'ndan girişini sağlayan ana kapı görülmektedir. Kasrın altından bir geçitle çarşı ve Eminönü Meydanı birbirine bağlanmaktadır.

Aynı yerden 1900'lü yılların başına ait bir fotoğraf.

Hünkâr Kasrı, aynı cepheden boyuna kesit (V.G.M. Yayını, s. 270).

Tahtırevân Yolu'yla beraber ikinci kat planı (V.G.M. Yayını, s.269).

Camilere bağımlı olarak tasarlanan kasrı-ı hümayunların mimarî planı bir odayla bir helâ-abdestlik biriminden ibaret küçük dairelerden, tam teşekküllü barınma tesislerine kadar giden bir çeşitlilik arzeder. Tek başına ele alındıklarında sivil mimarînin kapsamına giren kasrı-ı hümayunlar, genellikle XVIII. yüzyıldan çok geriye gitmeyen Osmanlı sivil mimarîsinin nadir örneklerini meydana getirmekte, konut tasarımının XVII. yüzyıldan bu yana gelişimini belgelemektedir.²

İstanbul camilerindeki hünkâr kasırlarının en ihtişamlısı, konumuz olan Hatice Turhan Sultan'ın külliyesindeki bu kasırdır. Yapının doğu tarafının bir kısmı, İstanbul Surları'ndan kalan Gömlekli Kule (eski Vasilus Kulesi) üzerine oturmaktadır. İ.Hakkı Konyalı bu kule hakkında şöyle demektedir: *"Fâtih'in ordusuna en son teslim olan kuledir. Fetih günü İstanbul'da Türk bayrağının en son çekildiği yer burası olmuştur. Bu kulenin önünde denize seller gibi Türk kanı akıyordu. Bu kuleyi alırken ölen iki Türk kumandanının kabirlerini de yine buradaki Arpacı Camii'nin bodrumlarında buldum. Bundan sonraki yazımda, temelinde temiz Türk kanlarının dökülmüş olduğu kule üzerine kurulan Yeni Cami kasrına gireceğiz."*³

Köşke, caminin güneyindeki külliye'nin eski dış duvarlarının olduğu yerden basık kemerli büyük bir kapıdan girilmektedir. Bu kapının yanın-

2- M. Baha Tanman, "Kasrı-ı Hümayun", *DİA*, c.24, s.573.

3- Tan Gazetesi'ndeki bir yazısı, muhtemelen 1938.

Hünkâr Kasrı Tahtırevân Yolu.

da bulunan sur duvarı ile sebil arasında, bugün Garanti Bankası'nın (eskiden Osmanlı Bankası) olduğu yerde külliye'nin dış duvarları ve bir de kapı (Bahçekapı) bulunuyordu. Avlunun Bahçekapısı tarafına bakan bu ihâta duvarı ve kapısı, Hünkâr Kasrı'nın duvarlarına dayanan sur duvarlarıyla beraber 1867 senesinde yıktırılmıştır.

Bugün yok olan sur duvarı ve ihâta duvarının dibindeki büyük kapıdan girilen köşke, girişten itibaren yükselmeye başlayan bir yolla çıkılmaktadır. **Tahtırevân Yolu** denilen ve atla ya da arabayla çıkılabilen bu rampanın sonunda üç katlı köşkün vâlîde sultana ait üst katın giriş kapısına gelinmektedir (Rampalı yol bugün sanat galerisi olarak kullanılmaktadır). Bu yolun doğu tarafı Gömlekli Kule'ye dayanmaktadır. Gömlekli Kule'nin içi dolu olduğundan üstü eskiden bahçe olarak kullanılmıştır. Bu kulenin devamında sur duvarları varmış ki bugün tamamen yok olmuştur. Rampalı yolun ortalarında sola doğru köşkün ikinci katına ulaşılan bir balkon vardır. Sağ tarafında küçük bir kapıyla da Gömlekli Kule'nin veya Burç'un üstüne geçilebilmektedir.

Külliye'nin vakfiyesinde, köşk için ayrı bir bölüm veya camide ve türbede yapılması şart koşulanlar gibi özel bir şart mevcut değildir.

Hünkâr Kasrı Tahtırevân Yolu balkonundan birinci kat ve alt geçit.

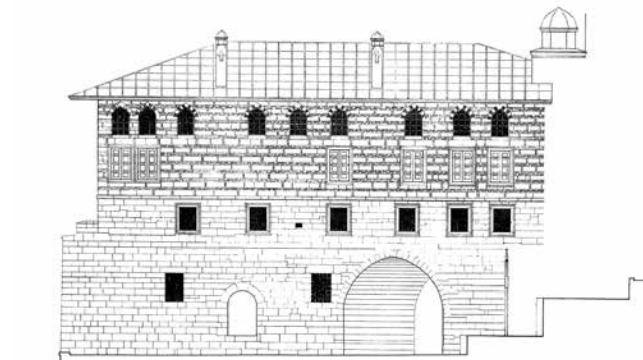

Hünkâr Kasrı, Eminönü Meydanı cephesi.
Aynı cepheden 1900'lü yılların başına ait bir fotoğraf ve aşağıda aynı yönlerden kesitler.

Fotoğrafta, giriş kattaki birkaç merdivenli bir kapıdan girilen iki pencereci oda, üstünde hizmetlilere ayrılan dört pencereci orta kat ve en üstte çift sıra pencereleriyle Vâlide Sultan'a ayrılan ikinci kat görülmektedir.

Hünkâr Kasrı, deniz tarafına bakan cepheden kesit. Kasrın bu cephesi Gömlekli Kule'nin üzerine oturmaktadır (V.G.M. Yayını, 1944).

Hünkâr Kasrı Eminönü Meydanı tarafından boyuna kesit (V.G.M. Yayını, s.272).

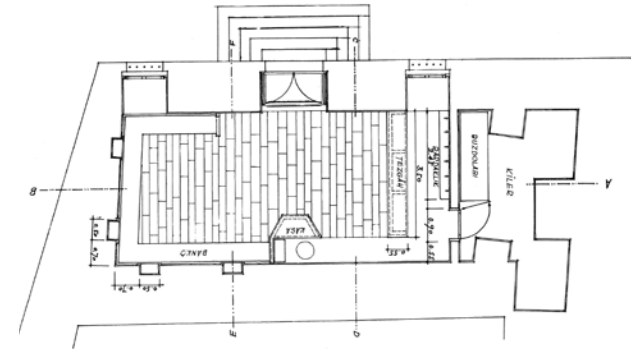
Kasrın Planı

Hünkâr Kasrı üç katlı olarak düzenlenmiştir. Yapının altında yer alan sivri beşik tonozlu geçit, Eminönü Meydanı ile Bahçekapı arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. Yapı, dıştan konsollu çıkmaları ve geniş saçaklarıyla dikkat çekici bir görünüme ve güzelliğe sahiptir. Kasrın en önemli özelliği; planı, alçı pencereleri, çinileri, kalem işleri, sedef işçiliği ve süslemeleriyle çok özel ve orijinal bir yapıya sahip olmasıdır. Her yönüyle sultan yapısı olduğu bellidir.

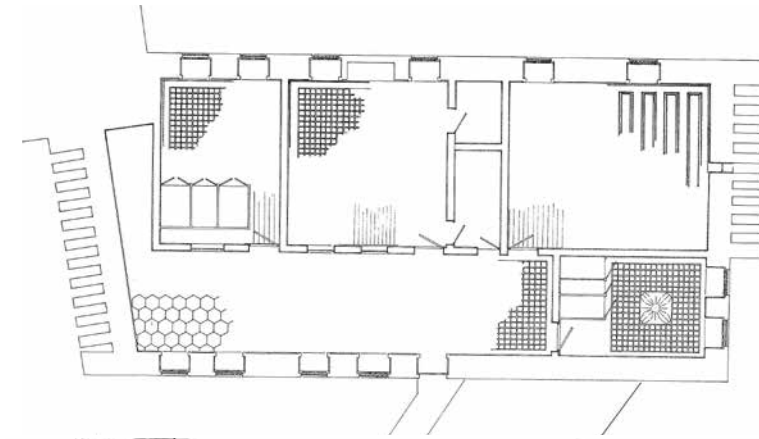
Üç katlı kasrın alt ve orta katı kesme küfe-ki taşla, üst katı ise taş ve tuğlanın kullanıldığı almalı örgülü duvarlarla örülmüştür. Yapının

en alt katında, Eminönü Meydanı yönüne bakan tarafta bugün vakıf satış yeri olarak kullanılan bir mekân vardır. Bu mekânın arka tarafında yani Tahtirevân Yolu denilen rampanın altında da birçok odalar vardır ki bugün sanat evleri olarak kullanılmaktadır. Yapının orta katı, köşkün hizmetlileri için düzenlenmiştir. Buraya rampalı yolun ortasından sola açılan bir kapı ve balkondan geçilmektedir. Üst katta ise Vâlide Hatice Turhan Sultan'ın da zaman zaman kullandığı, ramazan aylarında ikamet ettiği bilinen, kasrın esas bölümü yer almaktadır.

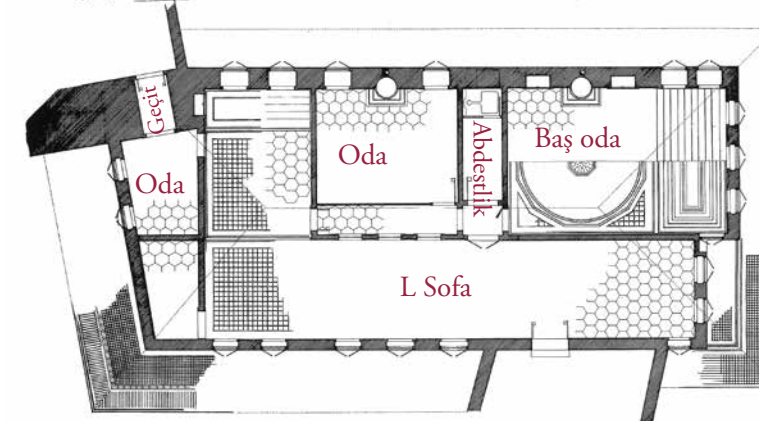
Bu esas kata rampanın sonundaki, basık kemerli mermer açıklık içindeki sedef işlemeli

Hünkâr Kasrı'nın, Eminönü Meydanı cephesinden girilen ve günümüzde vakıf satış yeri olarak kullanılan alt katın planı (V.G.M. Yayını, s.283). Yandaki fotoğrafta alt geçidin yanındaki merdivenli giriş kapısı ve iki penceresi görülmektedir.

Hünkâr Kasrı, birinci kat planı (V.G.M. Yayını, s.279). Bu kat köşke hizmet edenlere ayrılmıştır.

Zemin döşemeleri ve çatı örtüleriyle ikinci kat planı (V.G.M. Yayını, s.280). Bu kat Vâlide Sultan'a ayrılmıştır.

Hünkâr Kasrı'nda Tahtırevân Yolu bitiminde kasra girilen kapı. Kapının üzerinde kabartma olarak celi sülüs hat ile *"Lâ ilâhe ill(A)llâh Muhammedun Resûlullah"* yazılı bir mermer pano bulunmaktadır.

bir ahşap kapıdan girilmektedir. Kapının her iki yan cephesi tavana kadar nefis XVII. yüzyıl İznik çinileriyle kaplıdır. Kapının üzerinde mermer kabartma olarak celi sülüs hat ile *"Lâ ilâhe ill(A)llâh Muhammedun Resûlullah"* yazılı bir pano bulunmaktadır.

Bu kapıdan girilince karşımıza çıkan "L" planlı sofanın gerisinde, ocaklarla ve çift sıralı pencerelerle donatılmış iki oda ile bunların arasında bir helâ-abdestlik mekânı sıralanır. Vâlide Sultan'a ayrılmış olan oda, çatı altında gizlenen bir ahşap kubbenin örttüğü kare planlı bir birimle dikdörtgen planlı bir eyvandan meydana gelmektedir. Söz konusu eyvan, kesme küfeki taşından konsollara oturan bir çıkma teşkil eder. Kasrın hünkâr mahfiline bağlandığı kesimde de aynı biçimde konsollarla desteklenen bir çıkma bulunmaktadır.⁴

Haliç tarafına bakan köşedeki Vâlide Sultan'ın oturma odasından bir taraftan Boğaziçi Beylerbeyi'ne kadar görünmekte diğer taraftan da Galata ve Haliç sırtlarına kadar seyredilebilmektedir. Yapıldığı dönem için önemli bir kontrol ve seyir merkezidir.

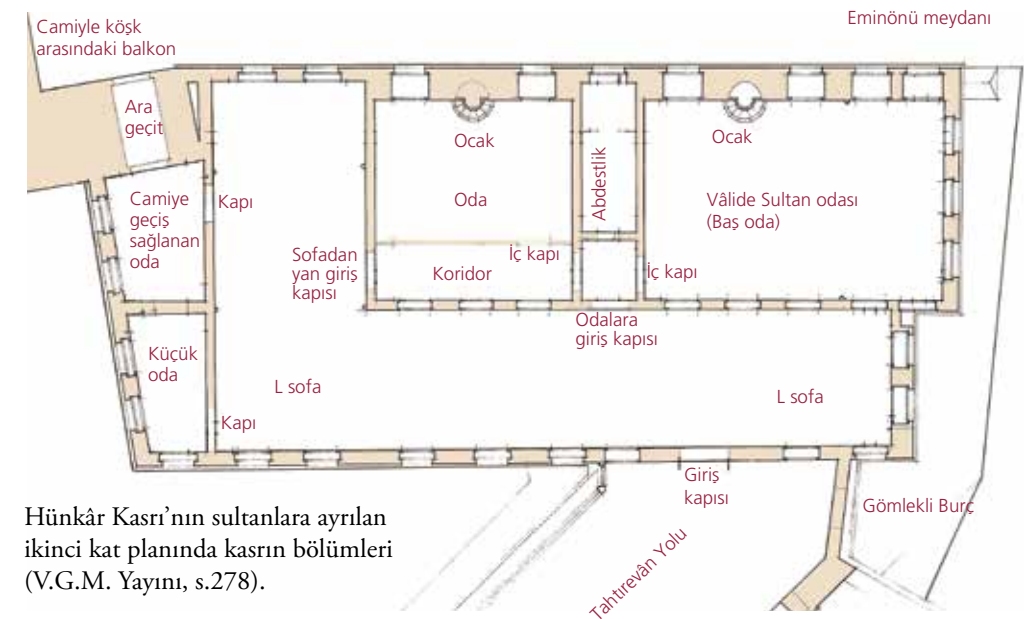
"L" şeklindeki sofa ve bir ara mekândan geçildikten sonra bir kapıyla cami içindeki hünkâr

mahfilinin önündeki balkona çıkmakta, buradan da camideki hünkâr mahfiline geçilebilmektedir. Hünkâr mahfili caminin mihrap duvarının sol tarafındadır ve bu ortak balkonla köşkle cami arasında bağlantı sağlanmıştır. Kasırdaki ikamet eden veya misafirlerini kabul eden sultan, camiye buradan kolayca geçer, oradaki mahfilde namazını kılabilirdi.

Vâlide Hatice Turhan Sultan caminin ilk açıldığı gün yanında gelini Haseki Gülnûş Sultan ve şehzadeleri olduğu hâlde buraya oğlu Sultan IV.Mehmed'den önce gelmiş ve o gün ilk cuma namazı kılındıktan sonra da caminin açılış töreni yapılmıştır. (Külliye anlatılırken genişçe ele alınmıştır.) Daha sonra da zaman zaman, özellikle ramazan ayı boyunca burada ikamet ettiği, ibadetle vaktini geçirdiği bilinmektedir.

Vâlide Sultan'ın ve oğlu IV.Mehmed'in vefatından sonra da burası yine, yeni gelen sultanlara ev sahipliği yapmaya devam etmiştir. Vakfederek külliye bağışlamış oldukları için köşkün hizmeti de amacına uygun olarak devam etmiştir. Cumhuriyet'ten sonra bir müddet boş kalan veya değişik amaçlarla kullanılan bu nadide köşk 2009'da tamamlanan son restorasyondan sonra şimdi İstanbul Ticaret Odasına bağlı bir sanat merkezi olarak hizmet vermektedir.

4- B. Tanman.

Hünkâr Kasrı'nın sultanlara ayrılan ikinci kat planında kasrın bölümleri (V.G.M. Yayını, s.278).

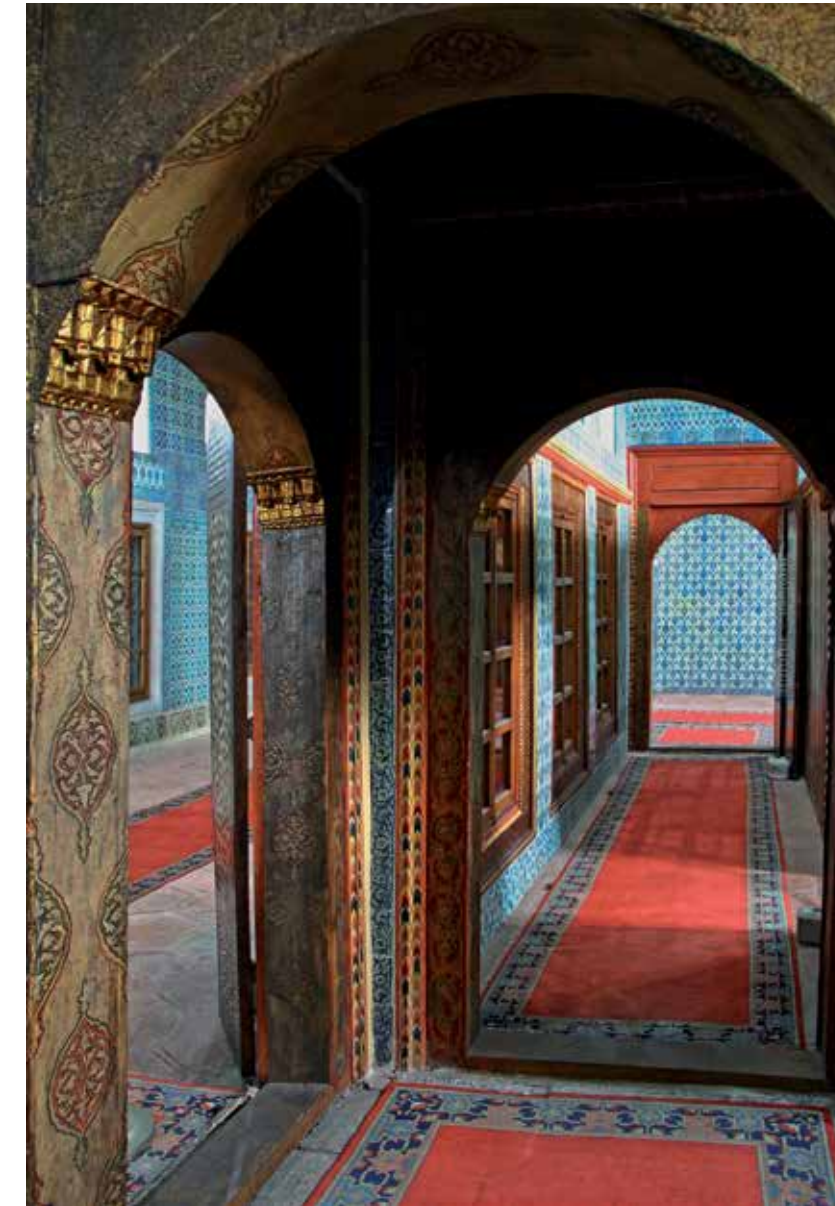
Sofa, batıdan doğuya doğru. Sofanın köşesinde iki yöndeki kapılardan girilen iki oda ve abdestlik bulunmaktadır.

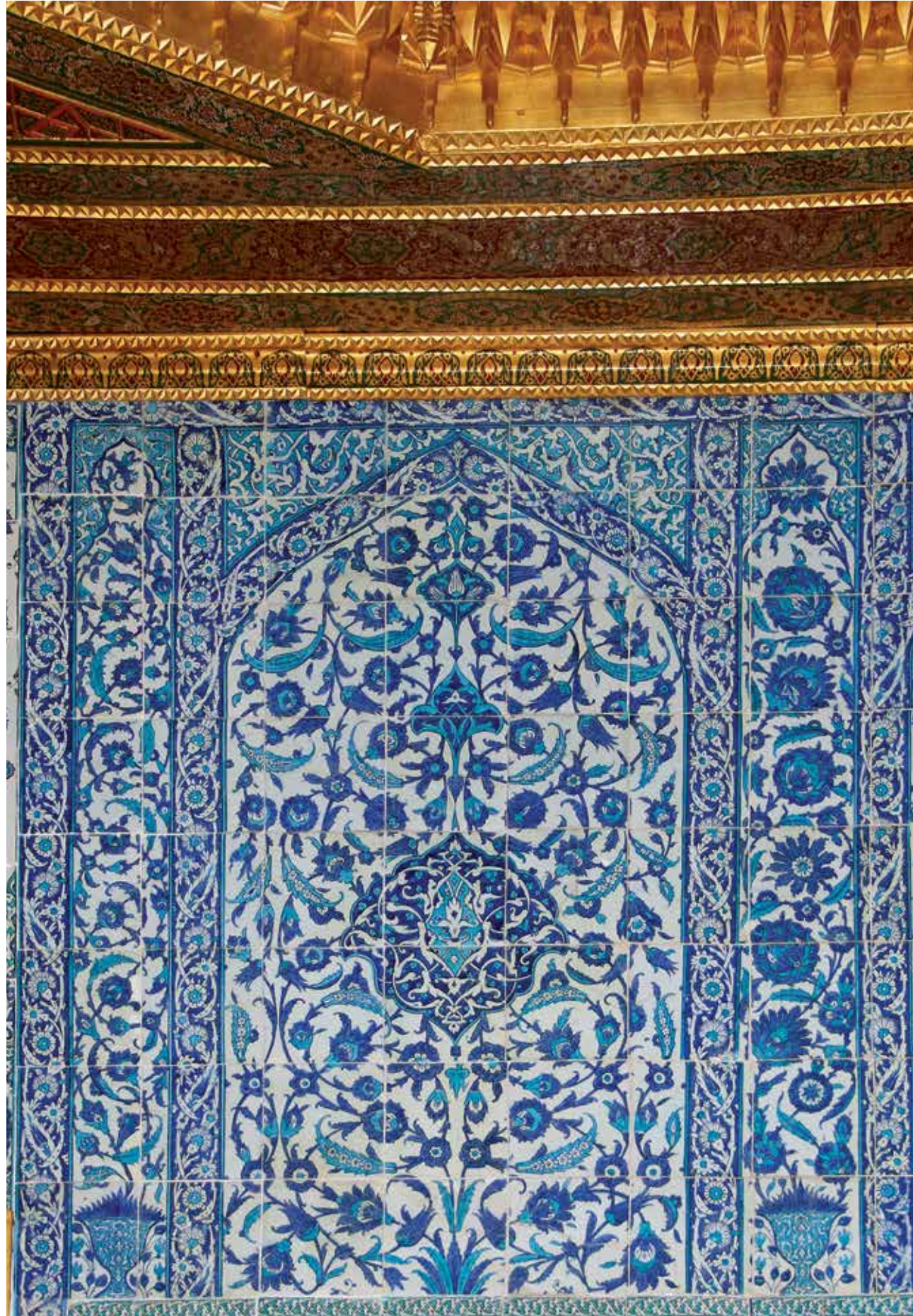
Hünkâr Kasrı ocaklı oda.

Vâlîde Sultan odası.

Vâlîde Sultan odasından ara koridor.

Vâlîde Sultan odasında bir çini pano.

Kasrın Süslemeleri

(Çini, Kalem İşi, Ahşap, Sedef ve Hatlar)

Kasır çini, kalem işi, ahşap işçiliği, sedef, hat gibi Osmanlı süsleme sanatlarının en nadide örnekleriyle baştan başa tezyin edilmiştir. Köşkün duvarları zeminden tavana kadar tamamen XVII. yüzyıl İznik çinileriyle kaplıdır. Tavanlar da, yıldızlı çatalı kalem işleriyle süslenmiştir. Kapılar ve pencerelerdeki ahşap işçilikleri de döneminin en güzel örneklerindendir. Ahşap unsurlar genellikle Edirnekârî⁵ tekniğiyle süslenmiştir.

Ahşap tavan, tonoz, kubbe ve pencere çerçevelerinde, ahşap kapı ve pencere sövelerinde, bölmelerde, kapı kemerlerinin üzerindeki yazılarda, kemerlerde ve tavanlarda zengin **kalem işi** süslemeler bulunmaktadır. Kapı ve dolap ka-

5- Edirnekârî, ahşap üzerine boyayla yapılan ve daha çok çiçek motiflerinin kullanıldığı bir süsleme tekniğidir. İlk olarak XV. yüzyıldan itibaren Edirne’de yapılmaya başlandığı için bu adla anılmıştır.

natları **sedef kakmalı** olup sedef ve bağadan yapılma arabesk süslemeler görülmektedir. Alçı işçiliği de revzenlerin (vitray) şebekelerinde kullanılmıştır. Alçı motif araları renkli camlarla doldurularak vitraylar oluşturulmuştur. Bütün bu süslemelerden tahrip olanlar gerek 1940’lı yıllardaki gerekse 2009’daki restorasyonda yenilenmiştir.

Çini panolar ve hatlar, köşkün en önemli süsleme unsurlarındandır. Köşkün zeminden tavana kadar sofa ve odaların duvarları, ocakların davlumbazları, helâ vb. tüm duvarları sır altı tekniğinde bitkisel dekorlu çini panolarla kaplanmıştır. Çinilerin normal ebatları 25x25’tir. Motifleri ve renkleri döneminin özelliklerini günümüze taşımaktadır. Renkler genellikle açık, koyu mavi ve firuzedir. Çiniler birbirini takip eden ulama tarzında döşendiği gibi, yer yer panolar hâlinde düzenlenenler de vardır.

Vâlîde Sultan odasında bir tavan süslemesi.

Sofadan diğer koridora açılan kapının üzerinde besmeleyle başlayarak Saff sûresi 13. âyetinden bir bölüm yazılıdır. “.... *nasrun mina(A)llâhi ve fethun karib ve beşşiri'l-mü'minin*” (Hoşunuza gidecek bir şey daha var... Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi müminleri müjdele.)

Çini Hatlar

Kasrın sofasında, Vâlîde Sultan'ın kullandığı baş odada ve kasırdan camiye geçilen balkonda, celî sülûs hatla yazılmış birçok çini pano vardır. Hatlar Külliyyenin, taş ve ahşap kabartma, çini, kalem işi gibi bütün uygulamalarındaki hatları yazan Teknecizâde İbrahim Efendi'dir. Dikkatli bir gözle bakıldığında cami, türbe ve kasırdaki kabartma, çini, kalem işi gibi bütün hatların aynı üslubun, zamanın ve aynı hattat ve ustaların eseri olduğu bellidir. Kasır, mimarîde olduğu gibi süsleme elemanlarında da külliyeyle bütünlük göstermektedir. Kasrın külliyeyle sonradan ilave edildiğini gösterecek herhangi farklı bir iz, üslup veya müdahale hissedilmemektedir.

Cami ve türbedeki çini hatlarda olduğu gibi köşkteki çini hatlar da çevresindeki çinilerle, gerek motif gerekse renk olarak bütünleşmektedir. Hat ve çinilerin uyumundan, çini ve hat sanatçılarının birlikte çalıştıkları ve birbirlerinin işlerinden haberdar oldukları anlaşılmaktadır. Hatta İbnülemin Mahmud Kemal'in, “*İstanbul Valde Camii Cedîdi'nin celîleri resmile memur oldukta (Caminin yazılarını yazmakla görevlendirildiğinde) bi'l-iktiza İznîge varup kâşileri hututunu resmedüp (çinilerin yazılarını çizip) bi'l-cümle camii mezburun evvâb ve kubâbında (Kapı ve kubbelelerinde) mevcut hizmeti resmin tekmil eylemiştir.*”⁶ dediği gibi hattatın İznik'e giderek çini hatları, yerinde çini üzerine yazdığı, uyguladığı ve kontrol ettiği anlaşılmaktadır.

Kasırdaki çinilerden zamanla çalınanlar olmuş, onların yerlerine konulan sahte parçalar son restorasyonlarda sökülerek İznik'te birebir aynısı imal ettirilen parçalar monte edilmiştir. Camide de şu anda devam eden restorasyonda tespit edilen eksik ve yanlış çini parçaları bu şekilde değiştirilmektedir.

6- İstanbul Yeni Cami ve Hünkâr Kasrı, VGM Yayını, 1944, s.44.

Hünkâr Kasrı'ndan cami içindeki hünkâr mahfiline geçiş sağlanan balkon ve kapıları. Karşıdaki parmaklıklı kapıdan köşke, sağdaki kapıdan da hünkâr mahfiline geçilmektedir. Balkonun üç tarafı çini panolarla kaplıdır ve üstlerinde celî sülûsle yazılı çini hat dolanmaktadır.

Köşkteki Çini Hatlar ve Mealleri

Tahtirevân Yolu'ndan geçilip köşke girilen kapıdan sonra gelen sofada, kapının hemen sağından itibaren devam eden pencere altlarında ve Vâlîde Sultan odasında, XVII. yüzyıl divan şairlerinden Âsımî'nin bir şiiri dolanmaktadır. (İlerde fotoğrafları, okunuşları ve mealleri verilecektir.) Sofadan diğer koridora açılan kapının üzerinde, celî sülûs hatla çini üzerine, besmeleyle başlayarak Saff sûresi 13. âyetinden bir bölüm yazılıdır. “.... *nasrun mina(A)llâhi ve fethun karib ve beşşiri'l-mü'minin*” (Hoşunuza gidecek bir şey daha var...Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi müminleri müjdele.) Sadece sultanların kullandığı bu mekânda fetih müjdeleyen bir âyetin yazılmış olması sultana bir hatırlatma, cesaret veya müjde olarak algılanabilir. Aynı âyet külliye de yer alan Mısır Çarşısı'nın Ketenciler Kapısı'nın üzerindeki 1072(1662) tarihli kitâbesinde de yer almaktadır.

Vâlîde Sultan odası kapısının iç tarafında “*Eshedü en lâ ilâhe ill(Â)llah ve eshedü enne Muhammeden Rasûl(A)llah*” (Şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve [Hz.] Muhammed O'nun elçisidir.) yazılıdır.

L sofanın diğer tarafından ara koridora açılan kapının üzerinde de Hz. Muhammed'in (S.A.S.) bir duası yazılıdır. Dua şöyledir: “*Allahümme ah-sin 'âkıbetena fi'l-umûri küllihâ ve ecirnâ min hüznid'dünyâ ve 'azâbî'l-âhireti.*” (Allah'ım! Bütün işlerimizin sonucunu güzel eyle, dünya sıkıntılarından ve ahiret azabından bizi koru. (Ahmed b. Hanbel, el-Müsne'd 4/181)

L sofanın diğer tarafından ara koridora açılan kapı. Kapının üzerinde Hz. Muhammed'in (S.A.S.) bir duası yazılıdır. Dua şöyledir: *"Allahümme ahsin 'âkıbetena fi'l-umûri küllihâ ve ecirnâ min hüznid'dünyâ ve 'azâbi'l-âhireti."* (Allah'ım! Bütün işlerimizin sonucunu güzel eyle, dünya sıkıntılarından ve ahiret azabından bizi koru. Ahmed b. Hanbel el-Müsned 4/181).

Bu koridorun öbür ucunda Vâlide Sultan odasına açılan kapının iç tarafında da *"Eşhedü en lâ ilâhe ill(Â)llâh ve eşhedü enne Muhammeden Rasûl(A)llah"* (Şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve [Hz.] Muhammed O'nun elçisidir.) yazılıdır.

Âsımî'nin şiiri. Hünkâr Kasrı'nın sofasında (hol) ve Vâlide Sultan odasında, tamamen çini kapılı olan duvarların pencere altlarında, çini üzerine celî sülüsle, metnini Âsımî'nin, hatlarını ise Tekne-cizâde İbrahim'in yazdığı bir şiir yer almaktadır. 24 beyitlik şiirin ilk 15 beyti Vâlide Sultan odasında, 9 beyti sofadadır. Vâlide Sultan odasında bir beytin, (sıraya göre yazılı olması gereken) yeri boştur. Cumhuriyet dönemine ait birkaç kaynaktan okunmuş olarak geçtiğine göre o beyit de yerindeydi ama herhalde sonraki tamirde (çalınma veya tahripten dolayı) yerine konamadığı için yeri düz bez yaz çiniyle doldurulmuş olmalıdır.

Sonraki sayfalarda vereceğimiz şiirin latin harflerine çevrilmiş metni, panoları daha önce okuyarak latinize etmiş olan üç ayrı kaynaktan⁷ istifade edilerek oluşturulmuştur. Her üç kaynakla orijinaler yerinde karşılaştırılmış bazı küçük düzeltmeler yapılarak son şekli verilmiştir. Osmanlı Türkçe'siyle yazılmış olan şiir, latin harflerine çevrilirken arap harflerinin tam karşılığı bazı harflerde tutmadığı için kaynaklardaki okuyuşlarda küçük nüans farklılıkları olabilmektedir (Ayrıca yazı, istifli yani grafik tasarım olarak yazıldığı için harflerin yerleri sıralı değildir. Bu da küçük okuyuş farklılıklarına yol açmış olabilir).

Daha sonra metin edebiyat tarihçisi Prof. Dr. Cihan Okuyucu tarafından üzerinde bazı düzeltmeler de yapılarak günümüz Türkçe'sine çevrilmiştir. Anlam verilirken aslına bağlı kalınarak fazla detaya girilmeden okuyucunun anlayacağı şekilde mana verilmeye çalışılmıştır. Şiiri günümüz Türkçe'sine çevirirken aynı zamanda tahlil eden Okuyucu'nun verdiği bilgiye göre Asımî'nin şiiri, usul ve konu bütünlüğü bakımından Vâlide Sultan odasında sağdan dördüncü pencere altındaki *"Te'âl(A)llah zehî câmi-i bülend - eyvan-ı Hünkârî (Allah yücedir. Sultana ait ne yüce eyvanlı bir camidir bu)"* diye okunan beyitten başlamalıdır⁸.

7- İ.H.Konyalı, *Yeni Asya* gazetesi "Tarih Sohbetleri 18", 29 Temmuz 1973.

E. Yücel. *Yeni Cami Hünkâr Kasrı*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, s.17-18.

Thys-Şenocak, Lucienne. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler - Hadice Turhan Sultan*, Kitap Yayınevi, 2009, s.287

8- Bu sıralama *"İstanbul Yeni Cami ve Hünkâr Kasrı*, VGM Yayınları, 1944. s.44-186/187/188" de de belirtilmiştir.

Şiirin ilk dokuz beytinde şairin diliyle cami tasvir edilmektedir. 10. beyitte camideki Hünkâr Kasrı'ndan bahsedilmekte, 11'den 15. beyite kadar da içinde bulunulan kasır anlatılmaktadır. 15. beyitten itibaren yani sofadaki panolarda, sultan övülmekte, son üç beyitte de şair, sultana dua etmektedir. Şiir bir sonraki sayfadan itibaren fotoğrafları, yazılışları ve manalarıyla birlikte verilmiştir. Ayrıca bir krokiyle de beyitlerin kasır içindeki yerleri gösterilmiştir.

Şiir, döneminin anlayışına ve şartlarına göre yazılmıştır. O dönem, Osmanlı'nın hem en geniş sınırlara ulaştığı oldukça ihtişamlı bir dönem hem de birçok savaşlarla uğraştığı ve artık gerilemenin başladığı dönemdir. Şiirde Sultan IV. Mehmed'in övülmesi, iyilik ve kılıç gücünde atası Kânuni Sultan Süleyman'ı geride bıraktığından bahsedilmesi, sofadan içeriye geçilen kapı üzerinde fetih müjdeleyen bir âyetin yazılmış olması tesadüfi olmasa gerektir. Külliye'nin yapıldığı sıralarda Osmanlılar, (1659-1663 arasında) Erdel, Eflak, Boğdan (Moldova), Girit ve Karadeniz kıyıları gibi birçok cephe de savaş hâlindeydiler ve Osmanlı zor bir dönemden geçmekteydi. Sultanın döneminde yapılan bu külliye de ve köşkte bu vesileyle ona bir manevi güç temennisi düşünülmüş olabilir. Nitekim köşkten başka cami içindeki hünkâr mahfilinde de daha önce bahsettiğimiz gibi Fetih sûresinin son üç âyeti yazılıdır (Fetih/ 27-29).

Ancak şiirde, dönemin sultanından övgüyle söz edilirken külliye'yi yaptıran sultanın vâlidesi Turhan Sultan'dan ise hiç bahsedilmemesi ilginçtir. Vakfiyesinden, caminin kitâbesinden ve çeşitli kaynaklardan anlaşıldığına göre külliye'yi Vâlide Sultan'ın yaptırdığından hiç şüphe yoktur. Ancak acaba kasrı camiye IV. Mehmed mi ilave ettirdi diye akla bir soru gelmektedir. Nitekim Evliya Çelebi de *Seyahatnâmesi*'nin cami'yi anlattığı bir yerinde *"Ve Sultân Mehmed Hân mihrâb önündeki bağçe hâricinde Gömlekli kulle nâm burûç üzre bir kasr ı âlî-bünyâd etmişdir kim gûyâ kasr-ı İrem'dir."*⁹ demektedir.

9- *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, a.g.e.

Vâlîde Sultan odası (Pencerelerden kapıya doğru). Odanın tavanı bir tarafı ahşap tonoz, bir tarafı ahşap kubbeyle örtülüdür. Kasrın her tarafında olduğu gibi burası da yerden tavana kadar çiniyle kaplanmıştır. Ahşap tavan ise kalem işleriyle süslüdür. Kapılar ve dolap kapakları da sedef kaplamalı ve Edirnekâri süslemelidir. Karşıdaki giriş kapısının sağından itibaren pencere altlarında Âsımî'nin yazdığı şiirin 15 beyti, odayı çepeçevre dolanmakta yine kapının solundaki beyitle bitmektedir. Kapının üstünde ise şiir haricinde “*Eşhedü en lâ ilâhe ill(Â)llâh ve eşhedü enne Muhammeden Rasûl(A)llah*” yazılıdır.

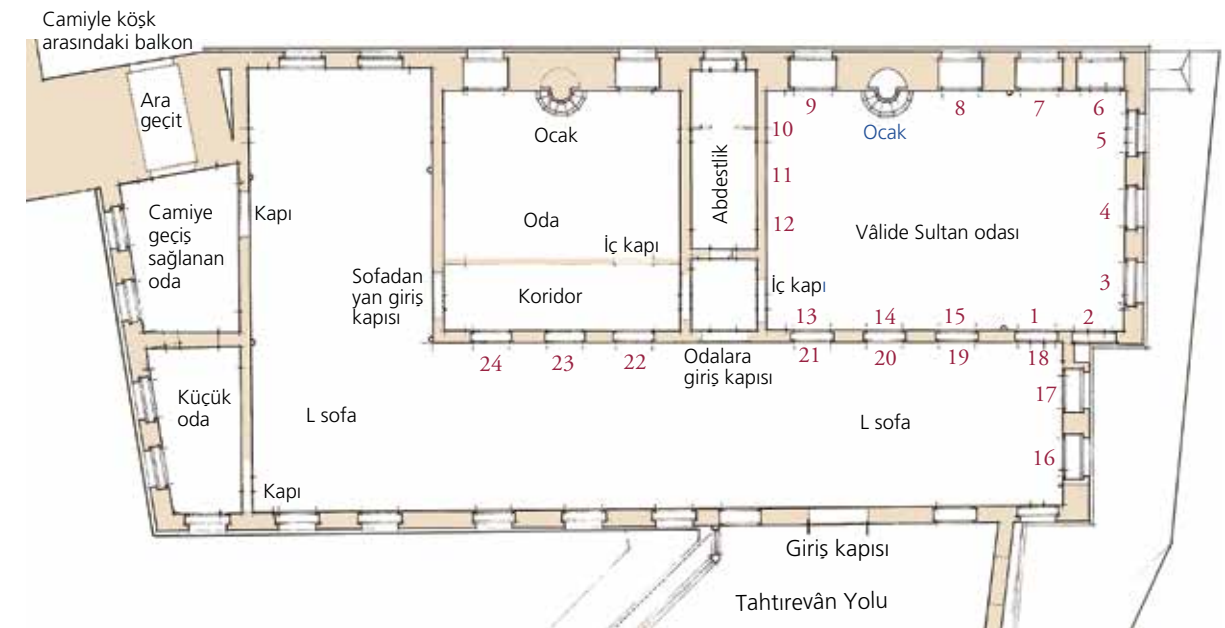

Vâlîde Sultan odası (Kapıdan pencerelere doğru). Pencereler açıldığında Eminönü Meydanı'na bakmaktadır. Fotoğrafta, odayı dolanan ve üstteki fotoğrafta görünmeyen diğer şiir panoları da görülmektedir.

Hünkâr Kasrı ikinci kat planında Âsımî'nin şiirinin yazılı bulunduğu yerler.

Metnini Âsımî'nin,¹⁰ celî sülûs hatlarını Tekne-cizâde İbrahim'in yazdığı 24 beyitlik şiirin yerleri aşağıdaki kroki üzerinde 1'den 24'e kadar numaralarla gösterilmiştir. Şiirin 15 beyti Vâlîde Sultan odasında, 9 beyti sofadadır. Konu bütün-

10- Âsımî(1077/1666-67). *Safâyi Tezkiresi*'ne göre Bursa'da doğdu. Asıl adı Mehmet'tir. Devrin tanınmış şairleri arasında yer aldı (Kaynak: Haluk İpekten ve diğerleri, Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Kül. ve Tur. Bakanlığı Yay.1988, s.46.

Hünkâr Kasrı girişindeki L sofa ve sağdaki pencere altlarında çini şiir panoları. Ara koridora girilen sağdaki kapının üzerinde de “.... *nasrun min(a)llâhi ve fethun karîb ve beşîri'l-müminin (Saff13)*” (Hoşunuza gidecek bir şey daha var... *Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi müminleri müjdele.)* yazmaktadır.

Vâlîde Sultan odasındaki 15 beyit (Okunuşları ve mealleri)

- 1 Te'âl(A)llah zehî câmi-i bülend - eyvân-ı Hünkârî (*Allah yücedir. Sultana ait ne yüce eyvanlı bir camidir bu*).
Acep' ayine-i âlem-nümâ kâşî-i divârî (*Kaşı duvarları, alemleri gösteren ne acaib bir aynadır*).

- 2 Nedir ol kubbe-i bâlâ nedir ol nakş-ı bî-hemtâ (*O yüksek kubbe nasıl bir kubbedir, o benzersiz nakış nasıl bir nakıştır?*).
Mu'allâ Beyt-i ma'mûrî felekdir ferş-i hem-vârî (*Uygun döşemesi [sanki] felektir, yüceliği [sanki] Beyt-i mamurdur*).

- 3 Zemini cennet-i a'lâ mıdır yâ Ka'be-i ulyâ (*Zemini yüce cennet mi yoksa kutsal Kâbe mi?*).
Yed-i beyzâ olursa ger aceb mi dest-i mi'mârî (*Mimarının eli Hz. Musa'nın beyaz eli (gibi) olursa buna şaşılır mı?*).
(Caminin içi ve avlu zemini beyaz mermerdir. Burada, Hz. Musa'nın mucizeli beyaz eli gibi mimarın sihirli bir dokunuşla eseri yapmış olduğuna bir benzetme yapılmıştır. Aynı zamanda ikinci bir sanat olarak yerlerdeki beyaz mermerlere de gönderme yapılmış olabilir.)

- 4 Nedir mihrâbı üzre ol murassa' camlar seyret (*Mihrabı üstündeki o süslü camları nedir! Bir seyret*).
Nümâyân gösterir her bir nigehte rûy-ı dildârî (*Her bir bakışta sevgilinin yüzünü açıkça gösterir*).

- 5 Ana olsa aceb mi kudsîyân-ı âsümân müştâk (*Ona göğün kudsileri müştak olsa şaşılır mı?*).
Felek hayrân olup serden bıraktı tâc ü destârî (*Felek bile ona hayranlığından başındaki tacı ve sarığı düşürdü*).

- 6 Temâşâsı neşât-engîz ü ömr-efzâdır el-kıssa (*Sözün kıyası seyri neşe verici ve ömür arttırıcıdır*).
Nümâyândır anın her gûşesinde sun'-ı Settârî (*Onun her köşesinde settar olan Allah'ın sanatı açık seçiktir*).

- 7 Yâhûd bir gülîstândır kim ana avîzeler güldür (*Yahut ta bir gül bahçesidir ki avizeleri de gülleridir*).
Görüp alem ferâmuş eyledi el-kıssa gülzârî (*Hasılı, âlem onu gördü de gül bahçesini unuttu*).

- 8 O denlü eylemiş üstâd nakş-ı lâ-nazîrin kim (*Üstat öyle benzersiz bir nakış yapmış ki*).
Kusûru yok eflâkden gör zerre mikdârî (*Hele bak, feleklerden zerre kadar eksiği olmadığını görürsün*).
Not: Buradaki son mısradaki şiiirin veznine göre iki hecelik bir kelimenin atlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Şiir çiniye ilk uygulandığı sırada bu hata yapılmış olabilir (C. Okuyucu).

- 9 O denlü hurde dide nakşı fark etmez anı aslâ (*O kadar ince nakşı var ki göz onu asla farketmez*).
Ye Behzâd ü ya Mânidir bunun el-hak kalemkârı (*Galiba bunun kalem işlerini yapan ya Behzat ya da Mani'dir*).
(Behzat 15.yüzyılda Herat Hükümdarı Hüseyin Baykara'nın çevresinde bulunan meşhur bir minyatür sanatçısıdır. Mani de, Maniheizm dininin kurucusu, aynı zamanda o dönemde ressamlığın sembolü sayılan kişidir. Camideki nakışlar övülürken onların elinden çıkmış gibi harika olduğu kastedilmektedir.)

- 10 Aceb mi olsa sultan -ı cihânın mahfil-i pâki (*Cihan sultanının temiz mahfili olsa buna şaşılır mı?*).
Gül üzre yapdı gûya âşiyân bir bülbül-i zârî (*Sanki ağlayan bir bülbül gül yaprağı üstüne bir yuva yapmış*).
(Bu beytin, fotoğrafta görüldüğü gibi olması gereken yeri boştur.)

- 11 Yanında kasr-ı hünkârî aceb özge temâşâdır (*Yanındaki sultan kasrı ne şaşırtıcı bir manzaradır*).
Kalur vasfında Hâkânî de olsa tab'-ı nâçârı (*Hâkânî'nin tabiatı bile olsa onu vasfetmede çaresiz kalır*).
(Hâkânî, Selçuklu sarayında tanınmış bir kaside şairidir. Ö.1199).

- 12 O denlü dil-güşâ vü kân-ı devlet cây-i rifattir (*O kadar gönül açıcı, devlet madeni ve yüce makamdır ki*).
Dimâğ âşüftedir anda değildir müşk-i Tâtârî (*Tatar miskiyle değil, o kokuyla akıl kendinden geçmiştir*).
(Tatar miski, özellikle Tataristan'da ceylanların karnından elde edilen çok güzel bir kokudur.)

- 13 Nihâyet ol kadar vardır bilinmez ol dahi ammâ (*Ne kadar olduğu bilinmez ama öylesine bir kokudur ki*).
Ana cennetden açmış bâb-ı bûy Hazret-i Bârî (*Bârî olan Allah ona cennetten bir koku kapısı açmıştır*).

- 14 Benim da'vam odur kim böyle kasrı yok binâ eyler (*Benim iddiam şu ki böyle bir kasrı yapacak biri daha yoktur*).
Bu da'vâma benim eyler cihânın halkı ikrârı (*Dünya halkı benim bu iddiamı tasdik eder*).

- 15 Meğer kim himmet-i şâ[h]-ı cihândır yohsa kim kâdir (*Cihan sultanının himmetidir bu; yoksa kim yapabilir*).
Odur zirâ ki şimdi 'âlemin bir şâh-ı kakhârı (*Zira şimdi âlemin kahhar şahı odur*).

Sofadaki 9 beyit (Kapıdan girişte sağdan başlamaktadır)

- 16 Semend-i lûtf ile dünyâyı her dem etmede pâmal (*Her an dünyayı lutfatına çiğnetmede*).
Kemend-i Rüstem-i ikbâlinin 'âlem giriftârı (*İkbal Rüstemi'nin kemendine bütün âlem mağlup olmuştur*).

- 17 Serâpâ feth(ü) nusrettir zamân-ı ‘adl ü dâdında
Çerâğ-ı devleti ol denlü rûşen baht-ı bîdârı
(Devletinin mumu ve uyanık bahtının mumu o kadar parlaktır ki adaletli zamanı baştanbaşa fetih ve zaferdir.)

- 18 Sipihr-ı ‘izz ü câha âfitâb-ı âlem-ârâdır (Yücelik ve makam göğünün alemini süsleyen güneşidir).
Zemân-ı ‘adl ü dâdında bilinmez mest ü huşyârı (Onun adaletli zamanında kim sarhoş kim akıllı bilinmez).

- 19 Zehî cengâver-i meydân-ı nusret şâh-ı sahib-i dâd (Nusret meydanının ne güzel cengaveri, ne güzel adil şah).
Revâdır haşre dek küffara çekse tiğ-i der-kârı (Haşre kadar kafirlere işleyen kılıcını çekse revâdır).

- 20 Unutturdu ‘adûya zahm-ı tiğîn Han Süleymân’ın
Ki nâm-ı nâmdarın lerzenâk etmede küffârı
(Senin nam salmış namın kafirleri öyle titretmede ki düşmana Sultan Süleyman’ın kılıcının yarasını unutturdu.)

- 21 Kerîmâ kâmrâna ey hüner-perver şehinşâhâ (Ey cömert, ey isteğine erişmiş, ey hüner sahibi, ey şahlar şahı).
Eyâ pirâye-i sun‘-i kemâl-i kudret-i Bârî (Ey Bârî olan Allah’ın eksiksiz sanatının süsü).

- 22 Du‘âya başla besdir ‘Âsîmî lâf [ü] güzâf etme (Ey Âsım, gereksiz laflarla sözü uzatma, duaya başla).
Cihân durdukça dursun ömr ü devlet âsümân-vârî (Onun ömrü ve devleti gök gibi, dünya durdukça dursun).

- 23 Serîr-i saltanatdan dûr olma bir nefes her dem (Devlet tahtından bir an bile uzak olma).
Vücûdun hıfz ede dâim senin [ol] Hazret-i Bârî (Bârî olan Allah senin varlığını her an hıfz eylesin).

- 24 Budur vird-i zebânım rûz u şeb özge du‘âdır bu (Benim gece gündüz dilimden düşürmediğim duam budur).
Felek tâ haşr olunca emr(ü) fermânı ola câri (Ta haşre kadar felekte emri ve fermanı geçerli olsun).

Kasrın Tamirleri

Kasrın Geçirdiği Ortadan Kaldırılma Tehlikesi ve 1940-44 Tamiri

1938 yılında çevreyi açma düşüncesiyle kasrın tamamen ortadan kaldırılması gündeme gelmiş ve kararı da alınmıştır. O günlerin gazeteslerinde bu konu yer almaktadır. Ancak dönemin tanınmış tarih ve kültür adamlarından gazeteci İbrahim Hakkı Konyalı'nın gazete yazılarıyla bu işin engellendiği anlaşılmaktadır. Bundan sonrasını kendisinden dinleyelim. İ.H.Konyalı 1973 yılında Yeni Asya gazetesinde "Tarih Sohbetleri" adıyla yazdığı köşe yazılarının birkaç bölümünde 1938 yılında geçen olayı şöyle anlatmaktadır (23 Temmuz 1973 Pazartesi, Tarih Sohbetleri, 12):

"Yeni Cami kasrını nasıl kurtardım. Bazı İslâmî eski eser düşmanı gazeteler de yine, camiin ortaya çıkarılması için bu kasrın yıkılmasını, ortadan kaldırılmasını tavsiye ediyorlardı. Bu kasrın yıkılmasını tavsiye edenlerin başında İstanbul'un eski şehir emînlerinden, Gülhane parkını yapacağım diye Osmanlı sarayını, has bahçesini, enderûn üniversitesini, daha bir çok eski devir eserlerini yok eden, Topkapı Sarayı'nı parçalayan, Cemil Topuzlu paşa idi.

Gazetelere üstü üstüne beyanlar veriyor, şehrin güzelleşmesi için bu kasrın derhal yıkıl-

masını tavsiye ediyordu. Gülhane mucidi (!) paşanın bir dediği iki olmazdı. Vaktin Nafia Vekili Ali Çetinkaya da (Kel Ali Bey) Cemil Paşa'nın bu korkunç ve tehlikeli tavsiyesini benimsemiş, gazetelere beyanlar vermişti: 'Yeni Cami Kasrı yıkılacak!' diyordu. Ben Tan gazetesinde tam sayfalık bir yazı ile 'Yeni Cami Kasrı Yıkılmaz' dedim. Kasrın içindeki yazıları, mozaiklerin, şöminele- rin, çinilerin, tezhipli kısımların, fotoğraflarını koydum. Onun eşsiz bir mimarî eser olduğunu ve hele yer hususiyetine uydurulan kemerinin (köşkün altındaki kemerli geçit) Türk mimarîsinin dünyada eşi bulunmayan bir yadigârı olduğunu yazdım, tarihî değerini belirttim.

Gazetenin sahiplerinden kızıl ruhlu Zekeriya Sertel'e şuradan buradan telefonlar edilmiş, benim yazım tenkid olunmuş, telefon edenlerin arasında Cemil Paşa da varmış. Akşam matbaaya geldiğim zaman Zekeriya Sertel bana:

- İbrahim Bey, 18 seneden beri beraber çalışıyoruz, sana tam güvenimiz vardır. Senin yazılarını kontrol etmeden koyuyoruz. Ama sen Nafia Vekili Ali Çetinkaya'nın yıkılacak diye gazetelere beyan vermesine rağmen bu kasrın yıkılmaya- cağını, tarihî değerinin yüksek olduğunu yazmışsın! Seninle beraber çalışmamıza imkân yok! dedi.

Yeni Asya Gazetesi'nin 23 Temmuz 1973 Pazartesi tarihli kupürü.

Yeni Cami ve güneyinde, bir kısmı Gömlekli Burç üzerine oturan Hünkâr Kasrı. Önünde Eminönü Meydanı ve arkada Haliç de görülüyor.

(24 Temmuz 1973 Salı, Tarih Sohbetleri, 13). O vakit muharrirlerin bir gazeteden uzaklaştırılması sahiplerinin iki dudakları arasından çıkacak bir, 'Git!' ile olur biterdi... Gazeteden çıkarıldım. Ertesi gün gazetelerde Nafia Vekili Ali Çetinkaya'nın bir beyanını okudum, diyordu ki:

- İbrahim Hakkı Konyalı'nın yazısı üzerine Yeni Cami Kasrı'nı inceledim, onun yüksek tarihî kıymet taşıyan bir mimarî yadigâr olduğunu anladım, kasır yıkılamaz. Yıkılmayacaktır.

Gazeteciler, gazete sahipleri Ali Çetinkaya'dan çok çekinirler, korkarlardı. Onun bir işareti ile bir gazete kapatılabilirdi. Ali Çetinkaya'nın beyanından sora Zekeriya Sertel'den bir mektup aldım. İçinde devrine göre mühim sayılabilecek bir kâğıt para da vardı. Diyordu ki:

- Afedersin, biz kasrın tarihî değerini takdir edememiştik. Lütfen bize kasır hakkında başka yazılar yazın ve eski vazifenize de devam edin!

Ben kasır hakkında uzunca bir yazı daha yazdım. İçinden dışından bir çok resimler çekirdim. Ertesi gün bu yazım gazetenin 1. nci sahifesinde kocaman bir manşet ile çıktı:

'Yeni Cami Kasrı'nı Tan gazetesi kurtardı.' İşte Yeni Cami Kasrı'nın yanındaki Bizansın Gömlekli Kulesi'ni ve Yahudi havrasını böylece kurtarmıştım.

45 senesi İstanbul'da geçen muharrirlik hayatımda daha pek çok mimarî yadigârları da kurtarmıştım. Bunların başında **Ayasofya'nın 4 minaresi** de gelir. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin çok kıymetli, tarihî abidelerin üzerlerine koruyucu kanatlarını geren, eski eser aşığı mimar Kemal Artan bir gün beni gazetecilerin oturdukları ve yazılarını yazdıkları Meserret kiraathanesinde bulmuştu. İki gözü iki çeşme ağlıyordu:

(25 Temmuz 1973 Çarşamba, Tarih Sohbetleri, 14) 'İbrahim Bey, bu gece sabaha kadar Ayasofya'nın minarelerini yıkacağız, emir aldık. Dünya gece Kadırga'daki Küçük Ayasofya Camii'nin sü-lün minaresini yere indirdik" diyordu. Ben onu oraya oturttum, yaz dedim. Ben söyledim o yaz-

dı. Bu bir rapor idi. Arkeoloji Müdürlüğüne verilecekti. Hülâsa şu idi: 'Minareler Ayasofya'nın ana kubbesini tutan birer destek birer payendedir. Mimar Sinan onun için kuzey tarafındaki iki minareyi çok kalın yapmıştır. Zaten o daha önce mabedin şurasına burasına yaptığı payendelerle ana kubbenin duvarları dışarı iterek yıkılmasına mani olmuştur. Minareler yıkılırsa kubbe yerlere serilecektir.'

Bu rapor üzerine minarelerin yıktırılmasından vazgeçilmiştir. Burasını müze hâline getirilmesi için verilen eski emir de ortadan kalkmıştı. Fakat kraldan ziyade kral taraftarı geçinenlerden Arkeoloji Müzesi Müdürü Aziz Ogan ilk emrin yürürlükte kalmasını sağlamak için elinden gelen gayreti sarf etmişti. Caminin ana kubbesinin eteklerindeki Allah, Muhammed ve dört seçkin sahâbînin adlarını taşıyan muhteşem levhalar da büyük masraflar yapılarak yerlerinden indirilmişti. Fakat levhalar büyüktü, mabetten çıkarılamadığı için içerde kalmıştı. Nihayet onlar şerefli yerlerine astırıldı. İlk verilen emir de böylece hükümsüz kaldı. Ayasofya'yı irtidat etmiş gibi gösteren böyle bir emir ve kanun yoktur. Oldu bittiye getirilmiştir. Mübarek fethin, Peygamber tarafından müjdelenen Fatih'in yadigârı olan bu mabed hâlâ yok olan bu emrin tesiriyle mabelikten çıkarılmış bulunuyor (Bu durum 24 Temmuz 2020 yılına kadar sürecektir)."

İ.H.Konyalı, gazetede bu sayıdan sonra da kasrı anlatmaya devam etmiştir. Kısaca kasrın özelliklerini ve Türk sanatı açısından önemini okuyucularına anlatmaktadır. Bu yazılar önemli bir belgedir ve anlaşılan kasır ciddi bir tehlike atlatmıştır. Vakfiyesine aykırı olarak hatta vakfedinin bedduasına maruz kalma ihtimaline rağmen ortadan kaldırılan sıbyan mektebi ve dârülkurrâ ile aynı akıbeti paylaşmaktan son anda kurtulmuştur. Bu sayede biz de hâlâ o güzelim sanat eserini inceleyebiliyoruz ve anlatabiliyoruz.

Bu eserlerin asırlardır ayakta kalmasına (mütevellisiyle, katkıda bulunanlarıyla, sevenleriyle) bir şekilde vesile olan; bütün vakıf gönüllü, milli heyecan sahibi, kültürümüze ve sanatımıza âşık güzel insanlara ebediyyen müteşekkirimiz. Biz

de kendi adımıza bu tür durumlarda bildiğin ve inandığın bir konuda; “nasılsa sözümüz işe yaramaz” diyerek köşeye çekilmek yerine elinden geleni yapmanın ne kadar önemli olduğunu anlamış oluyoruz.

Bilinmelidir ki bu inci; yapısındaki özgünlüğü, zerafeti, sanatındaki inceliği, devrinin bütün güzellik anlayışını günümüze yansıtması, tarihimizin altın değerindeki sanatını ve gücünü bugüne taşıması, Mimar Sinan geleneğinin son temsilcisi olan sanat harikası özellikleri, en çok da Osmanlı’nın tarihini değiştiren bir vâlide sultanının külliyeyle birlikte bir hatırası olması bakımından eşsiz bir değerdedir. Yani bu eserlere dünyanın maddi değer sistemleriyle kıymet biçilecek bir ölçü ya da meblağ yoktur... Mimarî yapısı dışında; çini, hat, ağaç işleri, kalem işleri ve sedef işçiliği gibi **sanatımızın en güzel örneklerini de içinde barındırmaktadır.**

Bu hadiselerin yaşandığı günlerde (1938) gazetelerde lehte ya da aleyte daha başka yazılar da çıkmıştır. Bunlardan birisi de 23.3.1938’de Ulus gazetesinde çıkan Galatasaray Lisesi muallimlerinden E. Mamburi imzalı bir yazıdır. Yazıda *“Yenicami kemeriyile bunun üzerindeki köşkün feda edileceği haberi üzerine ortaya çıkan davâya, İstanbul’un bir âşıkı sıfatıyla, bu işe müdahale sadece tarihî, artistik ve turistik bakımdan olacaktır.”* diyerek yıkılmasının mahzurlarını anlatmakta ve özetle: *“İstanbul, meşhur bir sanat beldesidir. Bütün mahallelerine dağılmış, eşsiz bir turistik sermayeye mâliktir...Yeni Camii köşkünü, kemerini ve seyirdimini ne diye yıkmalı? Bunları, bilâkis, Topkapı Sarayı’nın tetümmatı (tamamlayıcısı) yapalım. Köşkü o devrin eşyasıyla ve kumaşlarıyla donatalım, para mukabilinde hem seyirdimi, hem de merdiveni açık bulunduralım. Seyyah bu tarihî yerleri görsün. Köşkü ziyaret, Yeni Cami’nin ziyaretini tamamlayacaktır. Burası esasen çok zengin olan İstanbul’un içinde, birinci derecede bir turizm unsuru, Topkapı Sarayı’nın tıklım tıklım dolu odalarını hafifletmeye yarayacak ufak bir sanat müzesi olabilir.”* demektedir.

Yıkılmaktan tamire (1940-1944). İ.H.Konyalı’nın anlattığı yıkımdan vazgeçilince kasırın tamiri gündeme gelmiştir. Kasır, 1940’lı yılların başında VGM tarafından camiyle birlikte ciddi bir restorasyon geçirmiştir. Bu tamir sırasında kasırdaki detaylar ve yapılan çalışmalar VGM tarafından o günlerde hazırlanan bir kitapla belgelenmiştir.¹¹ Bu restorasyonda kasırın Ali Saim Ülgen tarafından kasırın detaylı planları çizilmiş, mimarî ve tarihî araştırmaları da yapılmıştır. Kasır alçı, metal, ahşap, sedef, ahşap işçiliği ve zengin bir çini varlığı ihtiva ettiği için restorasyon çok dikkatli yapılmıştır. Restorasyon işleminde önce kasır ciddi bir inceleme ve tespitten geçirilmiş, birebir ölçülerde çizimler hazırlanıp fotoğrafları çekilmiştir. Çinilerde çatlak ve kırıklar işaretlenmiş, çinilerin tümü sayılmış ve durumları tespit edilmiştir. O günkü tespite göre toplam olarak 9.372 çininin 6.851’i kare çini, 2.521’nin sınır çinisi olduğu tespit edilmiştir. Çinilerin; tam, 2/3, 1/2, 1/4, olanları da tespit edilmiştir. Tespite göre 5.609’u tam çinidir.¹² Ayrıca taklit olanlar tespit edilmiş, orijinalleriyle değiştirilmiştir. Çalınanlar ve yeri boş olanlar da tespit edilmiştir. Çiniler XVII. yüzyıl İznik çinileridir.

Kasır o yıllarda, bahsettiğimiz VGM’nin 1944’te hazırladığı kitapta da anlatıldığı gibi esaslı bir tamir geçirmiştir. Bu tamirde *“bura-ya giren tahripkâr ellerin birçok çinileri çaldığı, yerlerine Avrupa’da imal edilen yahut elle tahta üzerine boyama ile yapılan taklitlerinin konulduğu”* da tespit edilmiş, tamir için gereken işlemler yapılmıştır. Bunların yerlerini çizdikleri planlarda da göstermişlerdir. 2005-2009 yılları arasında yapılan son restorasyonda da o dönem hazırlanan belgesel kitaptan ciddi şekilde istifade edilmiştir.

11- İstanbul Yeni Cami ve Hünkâr Kasrı, VGM Yayınları, 1944.

12- Rakamlar Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün (VGM) 1944’te yayınladığı *“İstanbul Yeni Cami ve Hünkâr Kasrı”* kitabından alınmıştır. 2004-2009 arasında yapılan son restorasyonda sökülen toplam çini sayısı 10.250 olarak verilmektedir.

Kasırın Son Tamiri (2005-2009) Örnek Bir Restorasyon Hikâyesi

1940’lı yıllarda yapılan tamirden sonra bazı ufak müdahaleler olsa da en kapsamlı restorasyon, İstanbul Ticaret Odası ile Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün iş birliğiyle yaklaşık yetmiş yıl sonra 2005-2009 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bütçesi İTO tarafından karşılanan bu restorasyon, yapının belki de şu ana kadar geçirdiği en kapsamlı ve esaslı operasyon olmuştur. Bu tamirden önce genel olarak bakıldığında yapının içi ve dışının perişan hâli görülüyor olsa da esasen durumun aciliyeti çatı ve duvarlar açıldığında ortaya çıkmıştır. İçine girildiğinde kasırın çeşitli yerlerinin hasar gördüğü, çatının su aldığı, ahşap elemanlarının yer yer çürüdüğü, süslemelerinin döküldüğü, bozulduğu, ahşap kapı ve pencerelerin çürüdüğü anlaşılmıştır.

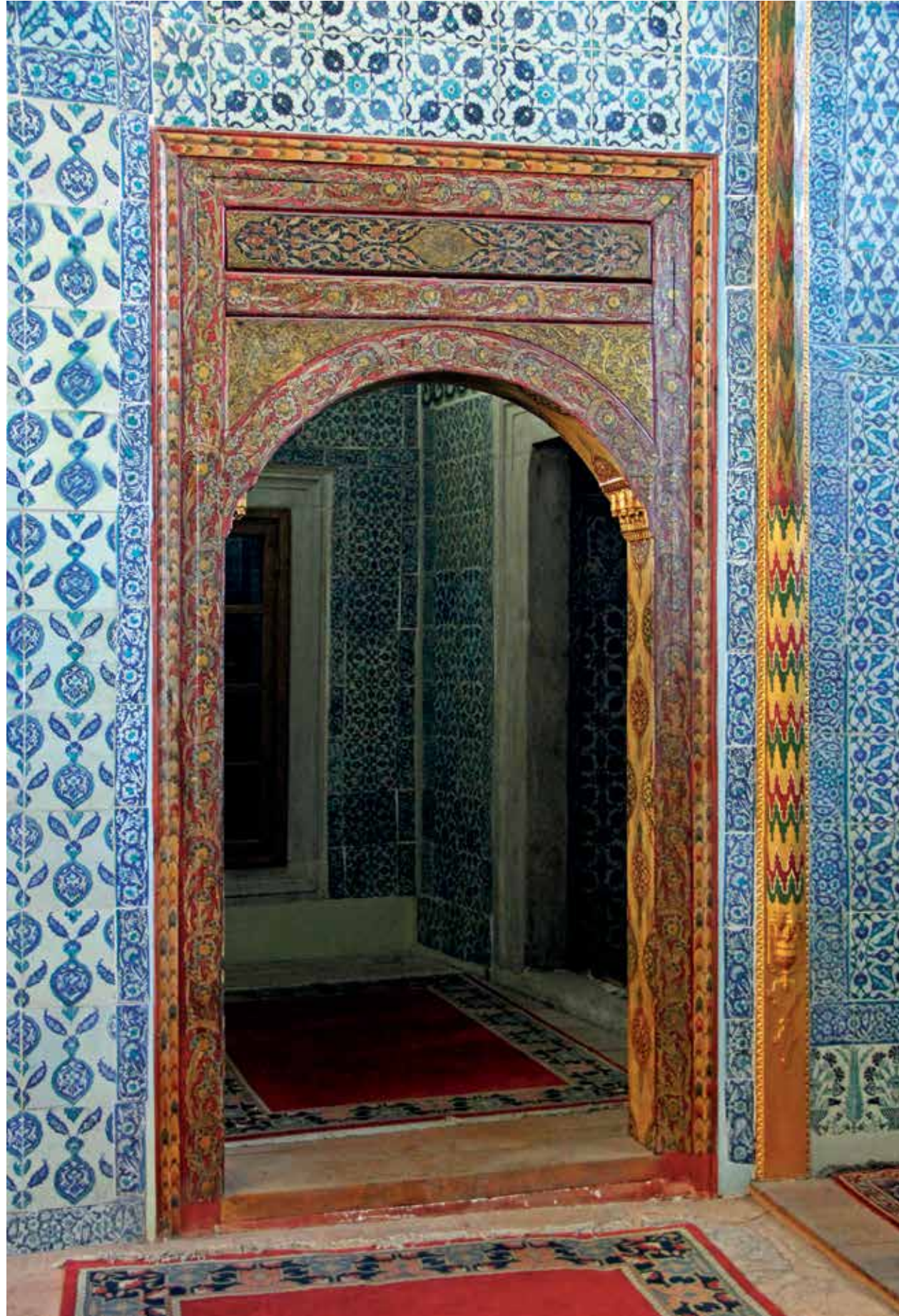
Restorasyon proje ekibi, kışın teslim aldıkları binanın durumunu *“İçinden gökyüzü görünüyordu. Yağmur olduğu gibi içeri giriyordu. Çatıdan kopan parçalar, yere düşüp insanları yaralıyordu. Restorasyon tam zamanında başladı, aksi takdirde yapı yıkılırdı”* diye anlatıyor.

Bu restorasyon verilerini incelediğimizde yapılan işlerin detaylarına ve önemine hayran kalmamak elde değil. Bu son tamir hakkında kitabımızda bilgi vermeyi geleceğe miras kalan belge olması bakımından önemli görüyoruz. Ayrıca bir sivil toplum kuruluşu olan İTO’nun böyle bir kültür projesine destek vermesi de takdire şayandır. Neticede harap olmak üzere olan ortak kültür mirası bir tarih hazinesi ortaya çıkarılmış ve ömrü uzatılmıştır. Belki uzun süre bir daha tamir görmeyecektir. Bu yüzden kitabımıza not düşmek önemlidir.

Restorasyon doğal olarak binanın iskeletini taşıyan kalaslara kadar derinleştirilmiş, bütün süsleme elemanlarıyla birlikte iyice sağlamlaştırılmıştır (Bu tamirin verilerini inceledikten ve yapılan işlerin inceliğine, dikkatine, zorluğuna, hassasiyetine, işlerin iğneyle kuyu kazar gibi ne şartlarda yapıldığına biraz vâkıf olduktan sonra kendi adıma artık, gerçekleşen restorasyon projelerini değerlendirirken *“Eserin yapımı 3 yıl sürmüş tamiri niçin 4 yıl sürüyor.”* demeyeceğim).

Sofadan bir çini pano.

Kasırdan camiye geçişi sağlayan balkona açılan odanın kapısı ve süslemeleri.

Son Onarımda Yapılan İşler

Son onarımda yapılan işler, tamirati üslenen İstanbul Ticaret Odası arşivlerinden aldığımız bilgi ve fotoğraflara göre şu şekilde özetlenebilir. (Burada vereceğimiz bilgiler sadece yapılan işin kısaca anlaşılmasına yöneliktir. Yoksa bu işin teknik hikâyesi ve restorasyon öğrencilerine ders niteliğindeki uzun anlatımı, uzmanlarının eliyle yapılabilecek başka bir kitap konusudur.)

Çatı ve ahşap doğramalar. İlk önce bina çelik iskele ile kapalı bir şekilde muhafazaya alındıktan sonra çatının tüm kurşunları ve kaplamaları sökülüp; ahşap kubbe ve ahşap tonozda, çatı arasında, gerekli takviye tamirat ve yenilemeler yapılmıştır. İleride yapılacak benzer onarımlar için çatının içinde her noktaya ulaşılabilmesini sağlayacak koridorlar oluşturulmuş, yangın ve aydınlatma sistemleri de kurulmuştur. Gerekli olan yalıtımlar da yapılarak çatı kapatılmış ve kurşunla kaplanmıştır. **Tahtirevân Yolu** çatısındaki kurşun kaplamalar da sökülüp, kurşun altı kaplama tahtasında çürümüş ahşap çatı elemanları temizlenmiş ve çürümüş ahşaplar değiştirilmiştir. Daha sonra metal galveniz uygulaması yapılmış, ahşap tahtalara empenye yapıl-

dıktan sonra kurşun altı tahtalar çakılmış, yalıtımı da tamamlandıktan sonra kurşun kaplaması gerçekleştirilmiştir.

Bütün bu işlemler sırasında ahşap doğramalar da yenilenmiştir. İç duvarları ahşap taşıyıcılı tuğla dolgulu olan yapıya, yıllarca çatıdan su girdiğinden ahşap elemanlarda kurtlanma ve mantarlaşma olduğu için tüm taşıyıcı elemanlar yenilenmiştir. Yenileme şu şekilde olmuştur:

Binayı 25X25 santimetre ebadında, 5'er metre boyundaki meşe kolonlardan oluşan karkasın taşıdığı ve bunların da çürümüş oldukları görülünce onarım için 40-45 tane beşer metrelik meşe karkas arayışına girilmiş, ağaçlar uzun aramalar sonunda Kırklareli'nde bulunmuştur. Ağaçlar acı suyunu atması için üç ay derede bekletilmiş, iki sene de mahfilin içinde kuruduktan sonra yerlerine yerleştirilmiştir. Ancak karkaslar duvarların içinde yer aldığından onları değiştirebilmek için çinilerin tamamının sökülmesi gerekmiş, bu iş için gerekli olan izin de Anıtlar Kurulundan ancak iki yılda alınabilmiştir. İzin geldikten sonra çiniler tek tek sökülüp çatı askıya alınmış, karkaslar değiştirilmiştir.

Kasrın son onarımından önce ve sonraki çatısı (2004-2009).

Onarımda çatının tüm kurşunları ve kaplamaları sökülümüş; ahşap kubbe ve ahşap tonozda, çatı arasında, gerekli takviye tamirat ve yenilemeler yapılmıştır. Gerekli yalıtımlar da yapılarak çatı kapatılmış ve kurşunla kaplanmıştır.

İç duvarları ahşap taşıyıcılı tuğla dolgu olan yapıda, yıllarca çatıdan su girdiği için ahşap elemanlarda kurtlanma ve mantarlaşma oluşmuştur. Bu yüzden tüm taşıyıcı elemanlar yenilenmiştir.

Çinilerin sökülümü ve tamiri de şöyle olmuştur: Çiniler, köşkün yapımından 350 yıl sonra ilk defa tek tek sökülüp numaralandırılmıştır. Bu arada, kasırdaki 10 bin 250 çininin (Bu rakam 1944'teki restorasyonda 9.372 olarak verilmiştir) 500'ünün de sahte olduğu ortaya çıkmıştır. Sahte çiniler, yıllar önce yapılan restorasyonlarda eksik çinilerin yerine konulan tahtadan veya seramikten taklitlerdir. Ayrıca daha önceki onarımlarda kırılan çinilerin onarılmayarak duvarın harcına karıştırıldığı anlaşılmış, restorasyon ekibi bu kırıkları tek tek toplayarak puzzle gibi

bir araya getirmiş ve parçaların yapıştırılmasıyla 50 orijinal çini daha kazandırılmıştır. O aralarda çalınmış olan ve hırsızlardan ele geçirilen çiniler de Vakıf Hat Sanat Müzesinden polis eşliğinde Hünkâr Kasrı'na getirilmiş, hasarlı olanların tamirinin ardından tümü yerlerine monte edilmiştir. Daha önceki restorasyonlarda yanlış yerleştirilen motifler de belirlenerek doğru yerlere monte edilmiş, eksik çinilerin yeri ise bulunmaları hâlinde takılmak üzere boş bırakılmıştır. Sökülen ve tamir edilen çiniler yeniden yerine konduktan sonra da çini boyama uygulamaları yapılmıştır.

Ahşap taşıyıcıları yenilemek için sökülün ve tamir edilen çiniler yeniden yerine konduktan sonra da çini boyama uygulamaları yapılmıştır.

Binanın dış cephesi temizlenmiş, cephelerdeki taş yüzeylerde oluşan kırılma ve kopmalar yenilenmiş, binanın içinde ve dışında sonradan yapılmış çimento harçlı sıvaların tamamı sökülerek orijinalinde olduğu gibi Horasan harcıyla sıvanmıştır.

Gömlekli Kule'ye de raspa uygulaması, sıva ve Horasan sıva uygulaması yapılmıştır. Kasrın tamirden önceki ve sonraki hali görülüyor.

Binanın çürümüş saçak profili, sökülüp temizlenip montajı yapılmış ve boyanmıştır. Daha sonra tüm saçak altları, yüzey temizliği, saçak altı macunu, Amerikan bezi uygulaması, çıtaların çakılması, kalemşi öncesi hazırlık, motifin çizilmesi, kalemşi uygulaması, altın varak uygulaması gibi çalışmalarla yenilenmiştir.

Dış cephe kimyasal maddeler kullanılarak temizlenmiş, cephelerdeki taş yüzeylerde oluşan kırılma ve kopmalar aynı renk ve dokudaki küfe ki taşlarıyla yenilenmiştir. Binanın içinde ve dışın da sonradan yapılmış çimento harçlı sıvaların tamamı sökülerek orijinalinde olduğu gibi Horasan

harcıyla sıvanmıştır. Gömlekli Kule'ye de sıvalı duvarda raspa, sıva ve Horasan sıva uygulaması yapılmıştır.

Tahtirevân Yolu'na da; Horasan sıva uygulaması, sıvalı duvarda raspa uygulaması, taş duvarda yüzey temizliği yapılmıştır. Daha sonra çürümüş ahşaplar ve camekân kasası sökülüp yenilenmiş; raspa, merhamet tamiri, yeni macun ve boya uygulamaları yapıp yerlerine çakılmıştır. 10 kişinin zor taşıyabildiği, 350 yıllık ana giriş kapısına, "Merhamet tamiri" denilen iyileştirme uygulanmıştır.

Binanın çürümüş saçak profili, sökülüp temizlenip montajı yapılmış ve boyanmıştır. Daha sonra tüm saçak altları, yüzey temizliği, saçak altı macunu, Amerikan bezi uygulaması, çıtaların çakılması, kalemşi öncesi hazırlık, motifin çizilmesi, kalemşi uygulaması, altın varak uygulaması gibi çalışmalarla yenilenmiştir.

Köşkün içindeki bütün Edirnekâri işler elden geçirilmiş ve enjeksiyon uygulanmıştır.

Kapılar ve kapaklar: Kasrın içerisinde kararmış, çürümeye yüz tutmuş, süslemeleri dökülmüş sedef kakmalı 16 oda kapısının her birinin konservasyonu yapılmış, bu iş 5-6 ay sürmüştür. Tüm kapılar ve sedef kakmalı kapakların onarımları yapılmıştır. Kurtlanmaları giderilerek emprenye edilmiş, sedeflerin eksik olanları tamamlanmış, kapı pervazlarındaki kalemîşi bezemeler ortaya çıkarılarak yenilenmiştir. Tavanlarda kullanılan, mukarnas süslemelerden özelliğini yitirenlerin de birebir aynıları yapılmıştır. Bütün

Edirnekâri kapaklar sökülüp çürük parçalar değiştirilmiş ve enjeksiyon uygulanmıştır. Baş odada üzerleri yağlı boyayla kapatılmış Edirnekâri kalemîşleri ortaya çıkarılarak altın varaklarla yeniden canlandırılmıştır.

Kubbe altına su kontrastı uygulanmış, tavanındaki Edirnekâri restore edilmiş, yenilenmiş, ahşap kubbe ve aynalı tonoz özgün kalem işi bezemeleriyle yenilenmiştir.

Kasrın içerisinde 16 oda kapısının her birinin konservasyonu, tüm kapılar ve sedef kakmalı kapakların onarımları yapılmıştır. Kapı pervazlarındaki kalemîşi bezemeler ortaya çıkarılarak yenilenmiştir.

Çiniler bütünüyle sökülüp tamiri yapılarak yerlerine yerleştirilmiştir. Üstte sofadan bir çini pano.

Revzenler sökülüp onarılmış, kırılan parçalar yeniden yapıp yerine yapıştırılmış, revzenin camları yenilenmiş, temizlenmiş yıkanarak yerlerine takılmıştır.

Dışlık pencereler sökülüp tamir edilerek yerine takılmıştır. İçlikler de aynı şekilde sökülüp tamiri yapıp yerlerine takılmıştır.

Sofa tavan kirişlerinin tamiri de yapılmıştır. **Döşemeler de** sökülerek tamir edilmiştir. Önce altıgen taşlar sökülüp altından çıkan ahşap kirişler tamir edilmiş, çürük tahtalar yenilenmiştir. Tüm zeminlerde görülen altıgen (şeshane) tuğlaların da tahrip olanları yenilenerek yerlerine konulmuştur.

Restorasyonun bütün aşamaları uzmanların gözetiminde gerçekleştirilmiştir. Restorasyon için; sanat tarihi, çini, tezhip ve yapı statîği gibi alanlardan 5'i profesör, 9 kişiyle danışma kurulu oluşturulmuş; kurulun danışmanlığında uzman ekipler tarafından iş yürütülmüştür. 50 kişilik ekip 4 yıl çalışarak 2009 yılında işi tamamlamıştır. Ekip, bu çalışmayla Yeni Cami Hünkâr Kasrı'nın ömrünü 400 yıl daha uzattıklarını söylemektedir.

Restorasyonda daha birçok detaylı çalışma yapılarak onarım tamamlanmıştır. Biz burada çok kısa bir özet vermeye çalıştık. Detaylarına ekipte yer alan kişilerin çeşitli yerlerde yazdıklarından veya VGM ve İTO'nun arşiv kaynaklarından ulaşılabilir.

Revzenler sökülüp onarılmış, camları yenilenmiş, içlik ve dışlık pencereler de sökülüp tamir edilerek yerine takılmıştır.

Hünkâr Kasrı'nın batı yönünden bir detay.

Restorasyon VGM İş Birliğiyle İstanbul Ticaret Odası Tarafından Yürütülmüştür

Vakıflar Genel Müdürlüğü ile yapılan bir protokolle İstanbul Ticaret Odası tarafından üslenilen restorasyon masrafları o günün rakamlarıyla yaklaşık 9 milyon TL'yi bulmuştur. İstanbul Ticaret Odasının kültür değerlerimize ve sanata katkı amacıyla gerçekleştirdiği yenileme çalışmasıyla önemli bir tarihî eser yeniden hayat bulmuştur. Hatice Turhan Sultan Külliyesi'nin ve Osmanlı sanatının incisi olan bu güzel eserin böylece yoluna daha sıhhatli bir şekilde devam etmesi sağlanmıştır. Gerek Oda'nın gerekse VGM'nin bu konudaki gayretleri takdire şayandır.

Son yıllarda VGM tarafından külliyede yer alan Mısır Çarşısı ve Türbe'nin de tamirleri gerçekleştirilmişti. 2022 yılının başı itibariyle hâlâ

caminin restorasyonu devam etmekteydi. Tarihî miras olan bu eserlere verilen hizmetler, hiçbir zaman boşa gitmeyecektir. Ortadan kaldırmak ya da kaderine terk etmek yerine yaşatmaya çalışmakla eserler, gelecek nesillerin de tanınmasına, kendinden bir parça bulmasına, geçmişine saygı duyup değer vermesine katkı sağlayacaktır. Hünkâr Kasrı kaderine terk edilmiş olsaydı eminiz ki bir müddet sonra harabe hâle gelecek, sonra yavaş yavaş bazı uzuvlarını kaybedecek, daha sonra da "bu yıkıntı ayak altında niye duruyor" diye benzer yüzlerce örneği gibi ortadan kaldırılacaktı. Nitekim sadece bu külliye içindeki iki yapı ortadan kalkmıştır. O yüzden bu restorasyonlar son derece önemlidir ve gereklidir. Eserleri ayağa kaldıran bütün emeği geçenlere şükran borçluyuz.

Vâlîde Sultan odasında bir vitray.

Edirnekârî ahşap kapı süslemelerinden bir detay.

Bir kış gününde kasır ve cami.

Yeniden Hizmete Açılış

Restore edilen Hünkâr Kasrı, sanat merkezi olarak 09.02.2009 tarihinde hizmete açılmıştır. Dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptığı açılış töreni oldukça heyecanlı, kültür sanat camiasının ve buraya emek verenlerin oldukça mutlu olduğu bir gün olmuştur. Basında da geniş yer alan açılış töreninde, kasrın tamiriyle ilgili eski ve yeni fotoğrafların yer aldığı bir de fotoğraf sergisi açılmış; Anadolu Ajansı özetle şu haberi geçmiştir:

“İstanbul Ticaret Odası tarafından restore edilen Yeni Cami Hünkâr Kasrı’na gelişinde kasrın eski ve yeni hâlini gösteren fotoğrafları tek tek inceleyen Başbakan Erdoğan, burada yaptığı konuşmada, Hünkâr Kasrı’nın uzun süre âdeta kaderine terk edildiğini, bakımsız kaldığı için çatısından taşıyıcı elemanlarına kadar hasarlar oluştuğunu belirtti. Kasrın tarihsel özelliğini kaybetme durumuna geldiğine işaret eden Erdoğan, ‘İstanbul Ticaret Odamızın değerli katkılarıyla toplam 8,6 milyon TL’lik bir kaynakla bu eser restore edildi ve âdeta küllerinden doğarak tarihsel kimliğini yeniden kazandı’ diye konuştu. Başbakan Erdoğan, konuşmasını şöyle sürdürdü:

‘Tarihine, tarihe ve kültürel mirasına sahip çıkmayan bir milletin geleceği tasarlaması asla mümkün değildir. Bu topraklarda bulunan her tarihî eser niteliği, niceliği her ne olursa olsun bize miras bırakılmıştır ve bu mirası gözümüz gibi muhafaza etmek sorumluluğunu hep birlikte taşıyoruz..... Bugünün nesillerine düşen de geçmişten, atalarımızdan devraldığımız bu mira-

Sanat merkezi olarak hizmet veren kasrın logosu.

şı, bu eserleri aynı şekilde koruyarak güçlendirerek gelecek nesillere emanet etmeleridir.”

Törende, İstanbul Ticaret Odasının o dönemdeki başkanı Murat Yalçıntaş da bir konuşma yapmış; Hünkâr Kasrı’nın yüzlerce yıllık kültürel mirası ortaya koyan önemli bir eser olduğunu, Osmanlı sanatlarının en güzel örneklerini barındırdığını, çiniden ahşap ve sedef bezemeye kadar el sanatlarının emsalsiz örneklerini içinde bulunduran bir müze niteliğinde olduğunu dile getirmiş, eserin restorasyonunu Vakıflar Genel Müdürlüğü ile yapılan mutabakat sonucunda 5 yıl içinde tamamladıklarını ifade etmiştir.

Bizim de katıldığımız bu düşünce ve dileklerle kasır, sanat merkezi olarak o gün ilk sergiyle hizmete açılmıştır.

Restorasyona bir de ödül. Kasrın restorasyonu bir de ödül almıştır. Avrupa Kültürel Miras Kuruluşları Federasyonu (Europa Nostra) tarafından “2010 yılı AB Kültürel Miras Ödülü”ne layık görülmüş, 10 Haziran 2010’da Aya İrini Müzesinde yapılan bir törenle ödülünü almıştır.

Kasrın sanat merkezi olarak açıldığı gün, 09/02/2009.

Kasrın Son Durumu (2022)

Kasır, restorasyondan çıkmış, tertemiz ve bakımlı haliyle eski güzelliğini günümüze yansıtmaktadır. Bir zamanlar hanım sultanlara ve padişahlara ev sahipliği yapan, aynı zamanda kendisi de nadide bir sanat eseri olan kasır bugün de başka sanat eserlerinin sergilenmesine ev sahipliği yapmaktadır. Görsel sanat eserleri, Tahtirevân Yolu'nda sergilenmektedir. Kasır, Cumhuriyet tarihi boyunca belki de en anlamlı işini yapmaktadır. Bir yandan kasrı ziyarete gelenler bir yandan da sergileri görmeye gelenlerle mekân (COVID-19 salgını süresince bir müddet kapalı kalsa da) hayatietini sürdürmektedir.

Sergiler, kasrın yönetimini üslenen İstanbul Ticaret Odası tarafından organize edilmektedir. Sanat merkezi olarak açıldığı günden beri şimdiye kadar köşkte yüze yakın sergi düzenlenmiştir. Bunlar görsel sanatların; ebru, hüsn-i hat, minyatür, tezhip, seramik, resim, halı dokuma, kırkyama, fotoğraf, modern hat, koleksiyon, giyim, azarnegari, çini, katı' sanatı, filografi, cam, hilye-i şerif, keçe sanatı, yağlı boya resim, minyatür, dantel, deri oymacılığı, sulu boya, kalemkârlık, tombak işi dallarında açılan sergilerdir.

Kaynaklar:

- Abdullah Kılıç, *İnceleme Notları*, 2021.
- Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yeni Cami Külliyesi", *DİA*, s. 439-442.
- Ali Saim Ülgen, "Yenicami", *VD*, sy. 2 (1942), s. 387-397.
- Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007, s. 370-379.
- Erdem Yücel. Yeni Cami and its Sultan's Gallery. İstanbul: Türkiye Otomobil ve Turing Kurumu, 1972.
- Erdem Yücel. *Yeni Cami Hünkâr Kasrı*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, s.17-18.
- Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, I. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat, 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu, Hazırlayanlar Robert Dakoff-Seyit Ali Kahraman -Yücel Dağlı c.1, 140-141.
- Faruk Göncüoğlu, *Bahçekapı*, İTO Yayını, s.126-128.
- Fatih İstanbul'un Kitabı I-II*, Fatih Bel. Yay. İstanbul , 2012.
- Filiz Karaca, "Turhan Sultan", *DİA*, c.41, s. 423-425, 2012.
- Hürriyet* gazetesi 06.12.2008 (<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/inanilmaz-bir-restorasyon-hik-yesi-10518870>)
- İ.H.Konyalı, *Yeni Asya* gazetesi "Tarih Sohbetleri" köşesi, 23-24-25 ve 29 Temmuz 1973.
- İsmail Önel, "Yeni Camii Hünkâr Kasrı Restorasyonunda Taşçı Meşe Dikmelerde Yaşanan Sorunlar", Vakıf Restorasyon Yıllığı, Yıl: 2012, Sayı: 4.
- İstanbul Yeni Cami ve Hünkâr Kasrı*, VGM Yayınları, 1944.
- İTO Hünkâr Kasrı broşürü*.
- İTO Hünkâr Kasrı restorasyon arşivi*.
- Kitâbelerin Kitabı Fatih*, Fatih Bel. Yay. 2016, s.690.
- M. Baha Tanman, "Kasrı Hümayun", *DİA*, c.24, s.573-575.
- Nuran Nar, "İstanbul Camilerinde Hünkâr Kasırlarının Tarih-sel Gelişimi",Yüksek Lisans Tezi, s.20. İstanbul,2001.
- Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 347-355.
- Silâhdar, *Târih*, I, 631; II, 295-298, 566-567, 644-729.
- Şehabeddin Tekindağ, "XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Âbide: Yenicâmi Külliyesi", *TD*, s. 28-29 (1975), s.167-191.
- Thys-Senocak, Lucienne. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler - Hadice Turhan Sultan*, Kitap Yayınevi, 2009, s.218.
- www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr

MISIR ÇARŞISI

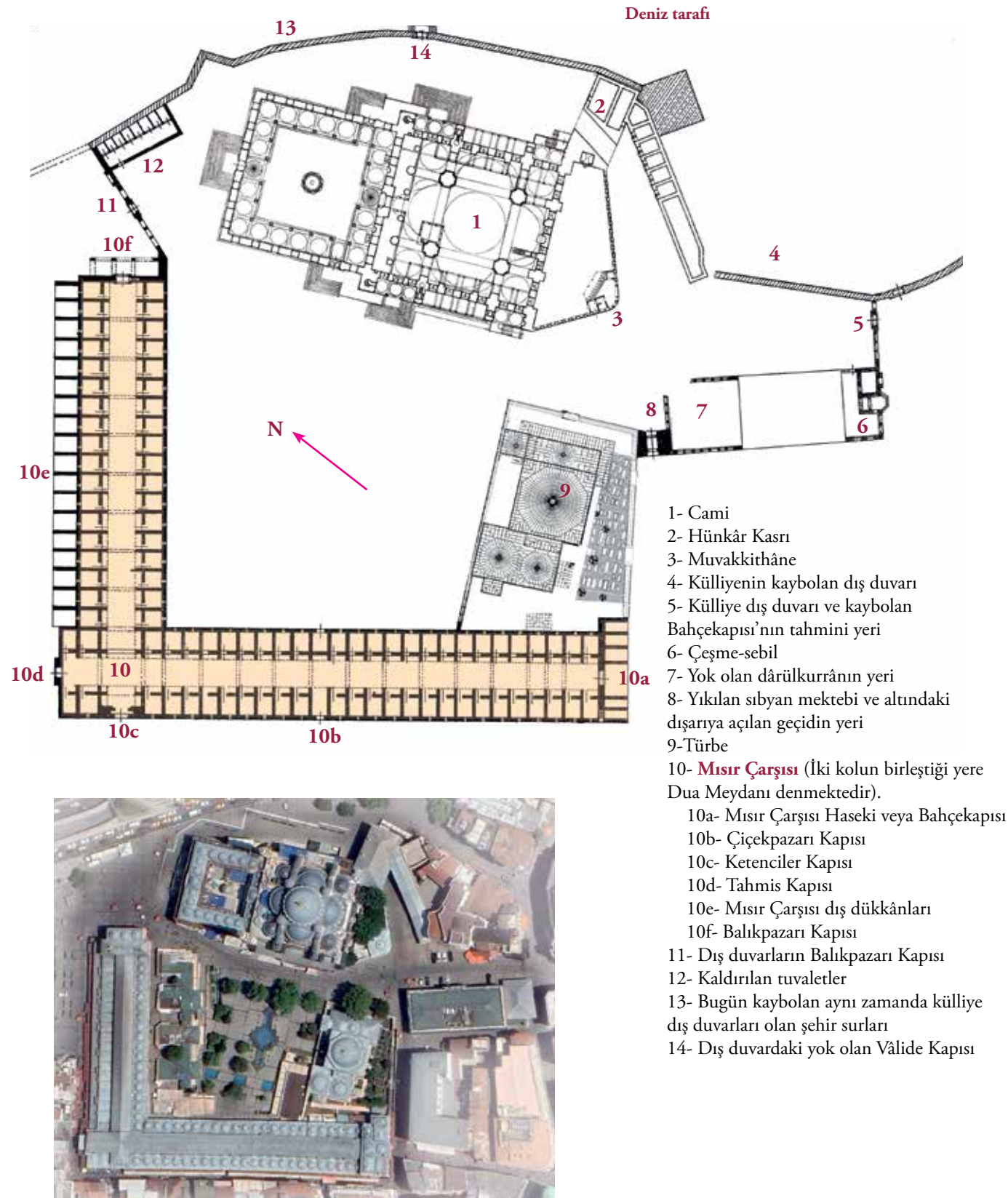
Mısır Çarşısı (arasta), Hatice Turhan Sultan'ın külliyesine gelir getirmesi için, külliye diğer yapılarıyla birlikte planlanmış ve yapılmıştır (1074/1663). Külliye Safiye Sultan tarafından yapılmaya başlandığı fakat daha sonra yarım kaldığı 1597'deki külliye planında da vardı. O zaman caminin temeli ilk pencere seviyesine kadar geldikten sonra inşaat durmuştu. 1660'a kadar o hâliyle, çevresi de tamamen mezbeleliğe

dönüşmüş olarak kalmıştı. 1660'ta çıkan büyük bir yangın sonrasında Safiye Sultan tarafından yapılan ilk planlamada öngörülen, çarşı dâhil yapıların (medrese hariç) hepsi Turhan Sultan tarafından yaptırılmıştır (1663). Mimarı, külliye yapan devrin baş mimarı Mustafa Ağa'dır. Diğer Osmanlı çarşı yapılarında olduğu gibi burası da kârgir (tuğla taş karışımı) bir yapıdır.

Külliyenin Yerleşimi ve Mısır Çarşısı Planı

(Plan tarafımızdan hazırlanmıştır. Kaynaklar: Yeni Cami ve Hünkâr Kasrı, VGM Yay., s. 256. Restorasyon Yıllığı, s. 21, s.70-78. 2020)

Kitâbesi çarşının batısındaki Ketenciler Kapısı'ndadır. Kapı üzerinde **iki kitâbe vardır**. Taşa kabartma olarak yazılmış kitâbelerden, daha eski, yıpranmış ve doğrudan duvara kazınmış olan sağdaki şöyledir: "... *nasrun min(A)llâhi ve fethun karîb ve beşşiri'l-mü'minîn (Saff/13), sene 1072 (1662) (Hoşunuza gidecek bir şey daha var... Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi müminleri müjdele.)*" Bu tarih, inşaatın başladığı 1070'ten iki sene sonrasına aittir. Caminin ve sebilin kitâbesi ise 1074 (1663) tarihlidir. Caminin açılış merasimi ise 20 Rebûlâ-hir 1076/ 30 Ekim 1665 Cuma günü yapılmıştır. Buna göre çarşının, külliye'nin diğer yapılarından iki yıl önce bitmiş olduğu düşünülebilir. Ticaret-hanenin kitâbesine "*Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih*" müjdeleyen böyle bir âyetin yazılması da anlamlıdır.

Bu yazının solundaki, mermere yazılarak

duvara monte edilen levhada ise "*yâ mufettiha'l-ebvâb iftah lenâ hayre'l-bâb! (Ey hayırlı kapılar açan Allahım! Bizlere de hayırlı kapılar aç). Sene 1212/1797.*" diye bir dua yazılıdır. Yazı bir tamirden sonra konmuş olabilir. Çarşının diğer herhangi bir yerinde başka bir kitâbe veya yazıya rastlanmamaktadır.

Çarşı ya da arasta üzeri genellikle tonoz, kubbe ya da çatı ile örtülü, bir sokağın iki yanında karşılıklı sıralanmış dükkânlardan meydana gelen ticaret merkezleridir. Sıralı, düzenli, tertipli, özel yönetimi olan arastalar zamanla aralarına başka esnafların da karışmasına rağmen genellikle aynı malın ticaretiyle uğraşan esnaflardan oluşuyordu. Bu yüzden, "Buğday arastası", "Baharatçılar arastası" vb. gibi isimlerle anılmışlardır. Kapalı arastalar, mimarîleriyle bedestenlere benzeseler de bunların mahzen veya kiler gibi yerleri bulunmaz. Ayrıca bedestenlerin değerli

Ketenciler Kapısı üzerindeki kitâbeler. Üstteki 1797 tarihli tamir kitâbesi, alttaki 1663 tarihli ilk yapılışındaki kitâbedir.

Mısır Çarşısı, 2021 ve aynı yerden John F. Lewis'in bir resmi, 1864.

kumaş veya mücevherat gibi malların alınıp satıldığı hatta banka hizmetlerinin verildiği yerler olmalarına karşılık arastalar, onlara göre daha az önemli malların ticaretinin yapıldığı yerlerdir.

Mısır Çarşısı, içinde ticareti yapılan malların çoğunun özellikle de baharatın Arabistan ve Hindistan'dan deniz yoluyla Mısır'dan gelmesiyle bu adı almıştır. Ayrıca 1517'den sonra bir Osmanlı ülkesi olan Mısır'dan gelen vergilerle yapıldığı için de bu adla anıldığı söylenmektedir. İlk yapıldığı yıllarda Vâlide Çarşısı veya Yeni Çarşı, XVIII. yüzyıldan itibaren de Mısır Çarşısı olarak anılmıştır.

Eskiden beri baharat ve güzel kokunun memleketi Doğu topraklarıydı ama buradan alınan baharatlar Mısır yoluyla İstanbul'a (Konstantinopolis) getiriliyordu. Önemli baharatlar rahipler ve özel üreticiler eliyle Mısır'da güzel kokulu maddelere ve kozmetiğe çevriliyordu. Bu çok değerli ürünler öncelikle İstanbul'a gemilerle getiriliyordu. Mısır'ın değerli malları İstanbul'da şimdiki Eminönü yakınlarındaki limanlarda gemilerden çıkartılıyor ve oradaki çarşı ve depolara konuyordu. Bizans döneminde de Mısır Çarşısı yerinde Mısır'dan gelen malların satıldığı bir çarşı olmalıydı. Buraya Mısır'dan gelen tahıl, pamuk ama özellikle baharat ve güzel koku ürünleri geliyor ve yüksek fiyatlarla satılıyordu.¹

Çarşının yeri. Birçok kadim Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi İstanbul'da da sosyal yapılar çarşıyla beraber planlanmıştı. Çarşılar, mahallede ortak kullanım alanları olan cami, mektep, medrese, hamam, çeşme, han gibi yapılardan oluşan bir yapı bütünü'nün önemli bir parçasıydı. Mısır Çarşısı'nın yapıldığı yer ayrıca dikkate değer önemli bir ticaret kavşağıydı (ki hâlâ öyledir). Külliye'nin yer aldığı Eminönü; Unkapanı'ndan Sarayburnu'na kadar kıyıda yer alan limanlarına tahıl, sebze-meyve, bakliyat, et, hayvan ürünleri, yağ, balık, kahve, tuz, baharat, odun, kömür gibi malların geldiği; çevresinde yer alan çarşı, bedesten ve hanlara dağıtıldığı önemli bir ticari

merkezdi. Külliye ve Mısır Çarşısı da tam bu sirkülasyonun merkezindeydi. O yüzden yüzyıllardır yoğun bir insan kalabalığının tam ortasında kalmıştır.

Külliye özellikle de camiye gelir getirmesi için yapılan çarşılar, bazan ayrı yerlerde yapılmış olsalar da külliye özellikle de camiye yakın yapılmalarının bir sebebi de camiye cemaat temin etmek ve çevresine canlılık kazandırmaktır. Burada da İstanbul'un ticari kalbinde, tam da böyle olmuştur. Caminin yanına yapılan çarşıyla çevreye hem canlılık sağlanmış hem de caminin cemaati fazlalaşmıştır. Yapıldığı günden beri her türlü yolcu, tüccar, seyyah, çalışan herkesin uğradığı bir kavşak yeri olması dolayısıyla caminin cemaati, diğer camilere göre hep fazla olmuştur.

Yapılış gayesi. Çarşı ve bağımsız dükkânlar gibi ticari mekânların Osmanlı külliye geleneğinde mümkünse külliye içinde, değilse başka yerlerde yapıp gelirinin vakfa bağlanması âdettendi. Külliye'nin giderleri; bağışlanan köyler, çiftlikler, değirmenler gibi akarlar yanında önemli ölçüde bu çarşı ya da dükkânlardan gelen gelirlerle karşılanıyordu. Binlerce çalışanın olduğu, binlerce insanın her gün yemek yediği veya başka türlü hizmetler aldığı bu külliyelerde günlük masrafların boyutunu bugün tahmin etmek bile güçtür. Çok büyük akarlarla ancak çevrilebildiği bellidir. Buraya da bu amaçla cami, hünkâr kasrı, dârül-kurrâ, sıbyan mektebi ve türbede hizmet veren çalışanların ve eğitim gören öğrencilerin masrafları, çeşme, sebil ve camide dağıtılan içeceklerin masrafları, vakıf binalarının sürekli bakımları için yapılan harcamalar gibi giderleri karşılayabilmek için bu arasta yapılmıştır. Ayrıca çarşı dışında başka dükkânlar da yapılmıştır. Turhan Sultan Vakfı tarafından kiraya verilen bu dükkânların kira gelirleri vakfa gelir olarak kaydedilirdi. Şu anda da çarşı yine kendi vakfına, dolayısıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlıdır.

Mısır Çarşısı, İstanbul'un ihtiyacı için getirilen yiyecek, baharat, pirinç şeker gibi ürünlerin en büyük pazar yeri idi. Çarşı, limana olan yakınlığı ve bir ticaret merkezinin tam ortasında bulunmasıyla da hizmete girdiği günden itibaren

1- Paul Freedman, "Doğunun Armağanı" Baharatın Yolculuğu, Everest Yayınları, İstanbul 2010, s. 24,135,142.

Mısır Çarşısı'nın havadan farklı görüşleri, Ekim 2021

cazibe merkezi olmaya devam etmişti. Çok eskiden beri Mısır'la ticaretin devam ettiği İstanbul'un, 1453'te fethinden önceki ve sonraki dönemlerinde Mısır'dan gelen mallarda aksamalar olmuşsa da 1517'de Mısır'ın Osmanlı'ya katılmasından sonra aksama bitmiş, ticaret canlanmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Mısır'ın Osmanlı'dan ayrılmasıyla da Mısır'dan mal sevkiyatı durmuş, bu yüzden çarşıda birçok esnaf iflas etmiş, şehirde de yiyecek sıkıntısı yaşanmıştır.

Mısır Çarşısı, Osmanlı şehirlerinin en karakteristik yapılarından olan ve hemen hemen her şehirde yapılan kapalı çarşıların önemli bir örneğidir aynı zamanda. Osmanlı toplumunda çarşılar, günlük hayatın nabzının tutulabildiği, ticaretin ve sosyal hayatın kalbinin attığı mekânlardı. Kadın erkek her kesimden, kıyafetten, dilden, dinden, kültürden insanların ziyaret ettiği ve yollarının kesiştiği, buluştuğu yerlerdi. Yabancı seyyahların da ilk dikkatini çeken yerlendendi. Birçoğu yazılarında, Kapalıçarşı'dan ve Mısır Çarşısı'ndan söz etmiştir.

Mimari Yapısı

Caminin kuzeybatısından başlamak üzere L şeklinde olan çarşıda dükkânlar, karşılıklı olarak sıralanmaktadır. L'nin kuzeydeki kısa kolu köşeden güneye doğru dönmektedir. Çarşıda dükkânların üstü kubbeyle, aradaki yolun üstü ise boydan boya sivri kemerli tonozla örtülüdür. Çarşı tonozların yanlarından açılan pencerelerden ışık almaktadır.

Çarşının iki sokağının kesiştiği köşede çapraz tonozla örtülü "Dua Meydanı" bulunmaktadır. Güneye uzanan uzun kolda yirmi üçer, kısa kolda on sekizer dükkân yer alır. Kolların kesişme yerinde ayrıca altı dükkân olup içerde toplam seksen sekiz dükkân vardır. Önceleri iki bölümlü olan dükkânlar sonradan aradaki bölmeler kaldırılarak tek mekân hâline dönüştürülmüştür. Kısa kolun dış kısmında kuzeye bakan cephesinde ayrıca on sekiz dükkân vardır. Bu dükkânlarla bunların arkasında kalan içerdeki dükkânlar tonozla, diğer dükkânların tamamı kubbeyle örtülüdür.

Mısır Çarşısı Balıkpazarı Kapısı

Çarşının her iki kolunun çıkışlarında, L'nin köşesinde ve uzun tarafın ortasına yakın bir yerde karşılıklı iki tane olmak üzere altı kapısı vardır. Çarşının, deniz tarafına Eminönü yönüne bakan kapısının adı, **Balıkpazarı Kapısı**'dır (Eminönü Kapısı). Osmanlı döneminde (çarşının doğusu, caminin kuzeyine denk gelen) bu yerde balıkçı esnafı çok olduğundan bu adla anılmıştır. Bu kapıdan çıkıldığında cami avlusuna girilen bir kapı ile çeşme görülürdü. Galata Köprüsü yapıldıktan sonra XIX. yüzyılın ikinci yarısında Yeni Camii ile Mısır Çarşısı arasından yol geçirilirken buradaki avlu duvarı, kapı, çeşme ve yanındaki helâlar yıktırılmıştır. Grelot'un gravüründe buralardaki ahşap dükkânlar görülmektedir. Çarşının kuzeyine açılan **Tahmis Kapısı** (Hasırcılar Kapısı) ise kahveci esnafının merkezine açılmasından dolayı bu isimle anılmıştır.

Mahmutpaşa yönüne açılan kapı **Çiçek Pazarı Kapısı**'dır. Çiçekçi ve sabuncu esnafının merkezi bu kapının karşısında olduğu için bu adı almıştır. **Haseki Kapısı** veya **Bahçe Kapısı** ise çarşının uzun kısmının bittiği yere, güney-batıya açılan, üzerinde odalar bulunan kapıdır; en işlek kapılardandır. Çarşının uzun kenarının ortasına yakın yerde açılan iki kapıdan Tahtakale'ye açılan **Ketenciler Kapısı**, Yeni Cami avlusuna açılana ise **Yeni Cami Kapısı** veya **Avlu Kapısı** denmiştir. Göncüoğlu'nun bahsettiğine göre, Bahçekapı semtinde eskiden mezbaha olduğu için çarşının cami avlusuna açılan bu cephesinde paçacı dükkânları varmış². O yüzden bu kapıya **Paçacı Kapısı** da denirmiş. Yeni Cami berberleri de burada müşterilerini tıraş ederlermiş.

2- Göncüoğlu, Bahçekapısı.

Çarşının iki kolunun uçlarındaki kapılar (Camiye bakan Balıkpazarı Kapısı ve uzun kenarın sonundaki Bahçe Kapısı) revaklı olarak düzenlenmiş olup kapıların üzerinde kubbe ve tonozlarla örtülmüş mekânlar vardır. Bu mekânlar çarşı yönetimi, çarşı hancısı ve bekçileri gibi çeşitli görevliler tarafından kullanılmıştır. Hatta Bahçe Kapısı üzerindeki mekânda çarşı esnafının anlaşmazlıklarının halledildiği bir yer de mevcuttur. L'nin köşesinden Tahmis (kahveciler) Sokağı'na açılan Tahmis Kapısı da revaklıdır fakat üzerinde mekân yoktur.

Çarşının geçirdiği tamirler. Mısır Çarşısı, hizmete girmesinden kısa bir süre sonra 8 Mart 1688 tarihinde yanmış, bu yangında çarşının kuzey kolunun dışındaki dükkânlar zarar görmüştür. Kayıtlara göre bu yangın Balık Pazarı Kapısı'nın dışında bir meyhanede çıkmış, Rüstem Paşa Camii'ne varıncaya kadar o aradaki dükkânlar, hanlar yanmıştır. 3 Ocak 1691'de gece, çarşı içinde çıkan yangında da dükkânlar mallarıyla beraber yanmış, çarşı harap olmuş, daha sonra tamir edilmiştir. Çarşı, 1940-1943 yılları arasında da külliyeyle beraber bir onarım görmüş, bu onarımda bazı değişikliklere uğramıştır. En son 2015-2018 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılan restorasyonla bugünkü şeklini almıştır.

Mısır Çarşısı, Bahçe Kapısı veya Haseki Kapısı, eski fotoğrafıyla birlikte.

Mısır Çarşısı Çiçekpazarı Kapısı

Mısır Çarşısı Tahmis (Kahveciler) Kapısı

Mısır Çarşısı Yeni Cami Kapısı

Mısır Çarşısı ve Aktarlar

Eskiden beri birçok şehirde yalnız aktarların faaliyet gösterdiği çarşı ve pazarlar vardı. Bunların İstanbul'daki örneği de Mısır Çarşısı idi. Hindistan ve Arabistan'dan deniz yoluyla Mısır üzerinden gelen baharatların alınıp satıldığı yerd. Osmanlı ülkesinde, aktarların merkezi konumundaydı. Yalnız ticaret açısından değil attarlık veya aktarlık³ sanatının beşiği olmasından dolayı

3- Bir eczacı gibi bazı temel bilgilere sahip olması gereken aktarın veya attarın gerek sağlık gerekse ticaret bakımından maddelerin korunma usullerini bilmesi, çabuk bozulan maddeleri de tanması gerekiyordu. Kurutulmuş çeşitli otlar, yapraklar, kökler, çiçekler, tohumlar, meyvalar ve diğer şifalı otların önemli bir kısmı kuru olarak satılırken bazı ilaçların yapılmasında kullanılan nebâtî, hayvanî ve madenî maddeler (drogla) ise daha çok basit ve iptidai şekliyle (müfred ilaçlar) tek tek satılırdı. Fakat aktarlar eskiden bugünkü eczanelerde yapıldığı gibi suda kaynatılmış ve pşirilmiş ilaçlar dışında hekim reçetelerindeki formüllere göre tıbbî maddeleri birleştirerek müşhil, macun, merhem ve kuvvet verici bazı mürekkep ilaçlar da hazırlarlardı ancak ilaçları bugünkü eczacılıkta olduğu gibi sabit bir terkipte düzenleyemezlerdi.

Bunlar eczacılar gibi ilaç hazırlamaz, ya iptidai maddeleri ayrı ayrı veya hazır ilaçları toptan satarlardı. Eczaneler açıldıktan sonra aktarlar tütün ve kahveden boyaya kadar çeşitli şeyler satmaya başladılar. Eczacılığın gelişmesiyle

hatta sağlık bakımından da önemi büyüktü. İstanbul'u ziyaret eden birçok seyyah Yeni Çarşı, Mısır Çarşısı gibi isimlerle andıkları çarşının ilaç pazarı olduğundan bahsederler. Çarşının aktar dükkânları ayrıca birer halk eczanesi gibi görev yapmaktaydılar. Aktarlar yalnız güzel kokular değil, her türlü şifalı bitkileri ve bunlardan yaptığı ilaçları da (akakir) satarlardı. Eskiden beri serbest ticaret yapan aktarların dükkânları, eczanelerin ilk örnekleridir.

Çarşı ilk yapıldığı sıralarda öncelikle aktar ve pamukçu esnafına tahsis edilmişti. Altı ka-

birlikte aktarların faaliyetleri kısıtlanmaya başlandı. 1861 tarihli eczacılık nizamnâmesi, ellerinde çalışma izni olan ispençiyarlardan (eczacı) başka hiç kimsenin hiçbir şekilde parça parça, etkisi güçlü ilaç satamayacağı ve tabip, cerrah, baytar reçetesi düzenleyemeyeceği esasını getirdi.

1883 tarihli ecza tüccarları ve Mısır Çarşısı hakkındaki talimatla ise aktarların eczane açmaları yasaklandı ve satacakları maddeler de sınırlandırıldı. 1885 tarihli nizamnâmede aktar, "sanayie ve eczacılığa ait ilaç ve kimyevî maddeleri toptan satan esnaf" olarak tarif edilmiştir. Böylece bütün Şark'ta olduğu gibi Türklerde de aktarın ot toplama, kurutma ve bazı ilaç terkipleri yapma gibi faaliyetleri zamanla gerilemiş ve aktarın eczacılık yönü gittikçe zayıflayarak tüccar yönü ön plana çıkmıştır (Nil Sarı, "Attar", DİA, s. 94-95).

Mısır Çarşısı tarihi boyunca, doğudan gelen her çeşit baharat, her türlü şifalı ot ve benzeri ticari ürünlere ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde de benzer ürünler satılmaktadır.

pının Balık Pazarı, Hasırcılar ve Ketenciler kapıları aktarlara; Yeni Cami, Haseki ve Çiçek Pazarı kapıları pamukçulara ayrılmıştı. *Mir'ât-ı İstanbul* yazarı Mehmed Râif Bey 100'den fazla dükkândan 49'unun aktar, diğerlerinin pamukçu ve yorgancı olduğunu yazmaktadır. Çarşıda aktarlara ait dükkânların ön kısmında ahşap peyk, arka kısmında ise depo ve imalathane yer alırdı. Bazı dükkânların saçaklarında dükkânı simgeleyen bir sembol (yangın kulesi, küçük bir kayık, devekuşu yumurtası, makas veya püskülle) ile tanınmaları kolaylaşırdı. Sonraları esnaf çeşidi artacaktı.

Çeşitli kaynaklarda, eskiden Mısır Çarşısı'nda, kaplumbağa kabuğundan binbir çeşit ağaç kabuklarına, Arabistan ve Hindistan'ın en nadide baharatlarına kadar her şeyin satıldığı, ayrıca çeşit çeşit macunlar yapan lokman hekimlerin bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıca "çarşıda güzel kokular satılır, bu yüzden kibar kadınların uğrak yeri olurdu", denmektedir. Günümüzde o kadar olmasa da aynı ekzotik arayışların karşılandığı yerlerdendir.

Günümüzdeki Mısır Çarşısı'nda yer alan esnafın çoğunluğunu yine aktarlar ve baharatçılar teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra çarşıda kuru yemiş, bitki, şifalı ot, zeytin, kurutulmuş meyve ve pestil gibi yiyecekler ile el sanatları, giyim eşyası, altın, gümüş ve takı satan dükkânlar da bulunmaktadır.

Çarşının İşleyişi

Eski Mısır Çarşısı'nda esnaf tarafından seçilmiş bir kalfa, çarşının açılıp kapanma saatlerini mevsime göre ayarlardı. Güneş doğarken açılan Mısır Çarşısı, ikinci namazından sonra kapanırdı. Çarşı, ramazanda sabahları daha geç açılır, akşamları ise bir saat önce kapanırdı. Çarşı cumadan başka her gün açık olurdu. Her sabah kibleye dönük olan ve Dua Kapısı da denen aktarlara ait Hasırcılar (Tahmis) Kapısı'nda toplanan esnaf tarafından çarşığı yaptıran Vâlide Turhan Sultan'ın ruhuna dua okunduktan sonra kapılar açılırdı. Çarşının bütün kapıları açık olsa da esnaf geleneğe uyarak içeriye dua kapısından girerdi. Bu kapının iç tarafındaki meydana çıkta parmaklıklı bir balkon şeklinde planlanmış bir "Ezan Köşkü" bulunmaktadır. Çarşı açılırken dua buradan yapılır, tellal da duyurularını buradan yapardı. Günümüzde günlük dua âdeti pek uygulanmamaktadır. Sadece cuma günleri kuşluk vakti aynı yerde kısa bir dua yapılmaktadır.

Mısır Çarşısı'nın Yeni Camii'ye doğru uzanan kolu.
C. A. Preziosi'nin XIX. yüzyıl ortalarına ait bir resmi ve 2022'de aynı yer.

Çarşıda gelen gideni gözetlemek ve çarşı kapılarını açıp kapamak için ayrıca kapıcılar vardı. Çarşı bekçilerinin şafak sökene kadar çarşıda devriye gezdikleri de bilinmektedir. Fakat yine de kapılar geceleri kilitlenerek esnafın malı güven altına alınırdı. Dükkânların ise sadece iç demir kapısı kilitlenir, dış kısım açık kalırdı. Geceleri çarşıda hiçbir esnaf kalmaz, ışık ya da ateş yakılmasına da izin verilmezdi.

Esnafın idaresi. O dönemde bütün sanat ve ticaret erbabı bir esnaf teşkilatına yani loncaya bağlı ve oraya karşı sorumlu idi. Mısır Çarşısı'nın da aktarlar loncası vardı. Esnafını idare eder, hukunu da korurdu. Aktar esnafı da sanat ve ticaret yapabilmek için kendi loncalarına karşı sorumluluk taşırdı. Esnaf da bazı konularda şikâyetlerini bildirirlerdi. Burada bağımsız bir yönetim vardı. Lonca başkanı da olan kethüdâ, esnaf tarafından seçilir, bu seçim kadı tarafından onaylanırdı. Yönetim, Mısır Çarşısı'ndaki çeşitli maddelerin satışını kontrol ederdi. Aktarlar kethüdâsı, aktarlarla beraber şerbetçi ve akideci

esnafının da idaresine bakardı ve bu iki esnaf grubu arasındaki anlaşmazlıklarda aracı rolü oynardı. Lonca, kethüdâ ve (yardımcısı) yiğit başları başkanlığında toplanır ve esnafın çeşitli işlerine bakardı.⁴

Çarşıda ayrıca bir hamal teşkilatı da vardı ki kâhyaya bağlı bir kesedar tarafından idare edilirdi.

Osmanlı çarşılarının işleyişinde bu loncalar, esnafın belli bir sistem ve düzene göre ticaret yapmasını sağlardı. Esnafın sorunlarını gidermeye çalışır, ticarete düzeni sağlar, aynı zamanda ticaret ahlakını korur ve denetlerdi. Müşteriye karşı ve kendi aralarında bir haksızlığa müsaade edilmezdi. Hatta çok nadir de olsa aykırı hareket eden esnaf olursa meslekten men edilebilirdi. Bu işler için yani kendi içlerindeki sorunların çözümü için tahsis edilmiş Mısır Çarşısı'nın Haseki Kapısı üzerinde özel bir mahkeme odası bile vardı.

4- Aysegül Demirhan Erdemir, "Arşiv Belgeleri Işığında Geçmişten Günümüze Bazı Aktariye Çarşılarının Gelişimi ve Yorumlamalar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 199, 2012 (ilgili paragraftan özetlenmiştir).

Mısır Çarşısı'nın Bahçekapısı'na doğru uzanan kolu.

Hasırcılar (Tahmis) Kapısı girişindeki çarşının her iki kolunun birleştiği “Dua Meydanı” ve “Ezan Köşkü”. Her sabah kibleye dönük olan ve Dua Kapısı da denen Hasırcılar (Tahmis) Kapısı’nda toplanan esnaf tarafından çarşını yaptıran Vâlide Turhan Sultan’ın ruhuna dua okunduktan sonra kapılar açılırdı. Bu kapının iç tarafındaki meydancıkta bir ezan köşkü bulunmaktadır. Çarşı açılırken dua buradan yapılır, tellal da duyurularını buradan yapardı. Günümüzde sadece cuma günleri kuşluk vakti aynı yerde kısa bir dua yapılmaktadır.

Bazen bu tür işleri Yeni Camii’nin bir bölümünde de toplanarak görürlermiş.

Osmanlı çarşılarında; bir esnafın komşusu siftah yapmamışsa müşteriyi ona göndermek, mezata düşmüş hacizli malın satışına “ağlayanın malı gülene hayır etmez” düşüncesiyle katılmamak, çarşıda aynı iş kolundan birinin diğerinin işine engel olmasına izin vermemek gibi yaşayan güzel gelenekler vardı. Çarşılarda kazancın alın teriyle helalinden kazanılması esastı. Hatta bazı çarşıların girişlerinde bu konuda uyarıcı âyetler yazılı olurdu. Esnaf dayanışması, özellikle oturmuş bir geleneği ve yönetim sistemi olan bu tür tarihî çarşılarda günümüzde de kısmen devam etmektedir.

Bir Sabah-joaillier fotoğrafında XX.yüzyıl başında Mısır Çarşısı Balıkpazarı kapısı (üstte).

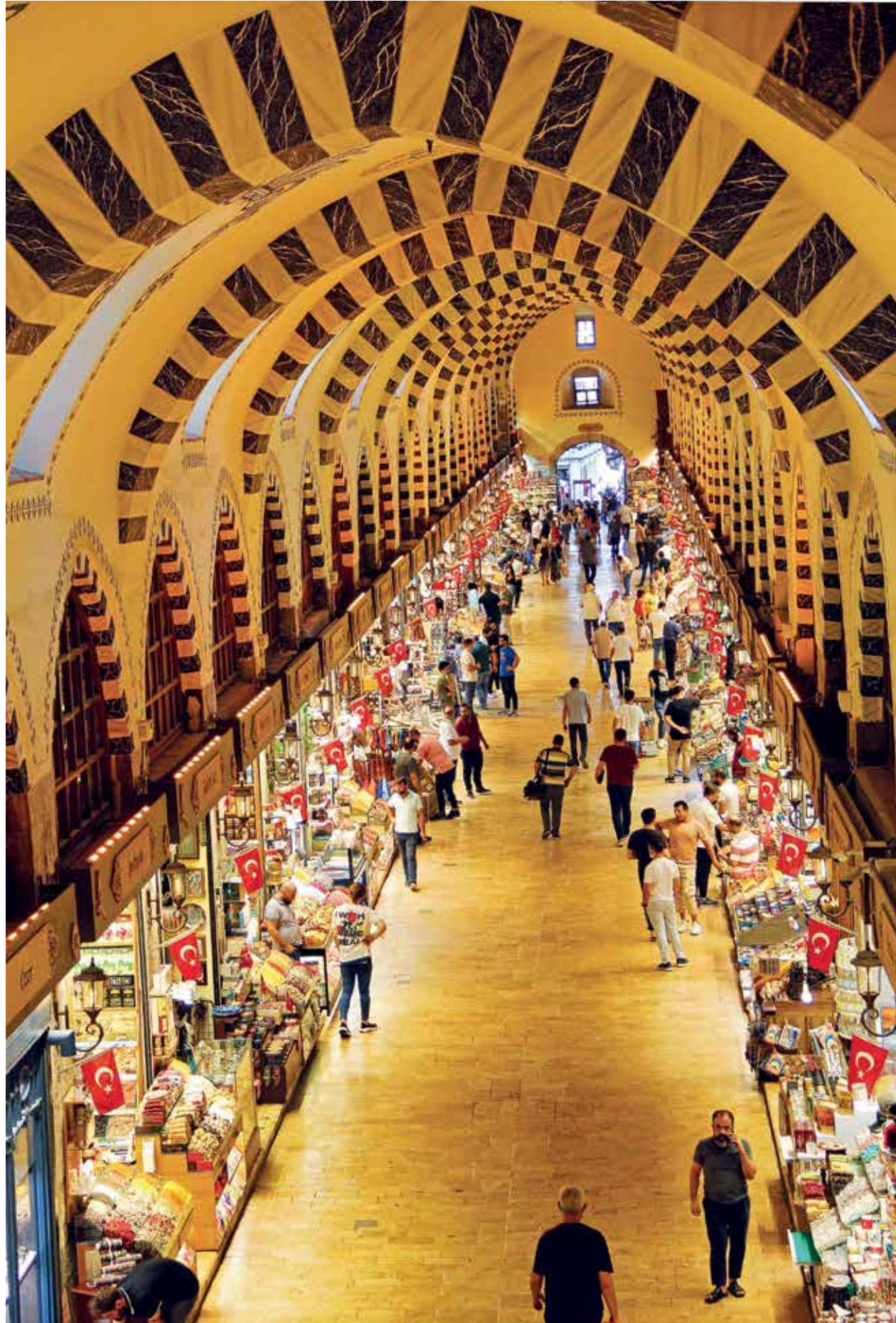
Aynı kapının José Moreno tarafından çizilen külliyeinin bir gravüründe detay olarak görünüşü, 1788 (altta).

Çarşıda Çalışanlar ve Vakfiyedeki Yeri

Külliyeinin vakfiyesinde 51 ve 52. sayfalarda çarşıyla ilgili bazı hizmet esasları, çalışanlar ile alacakları ücretleri belirtilmiştir. Vakfiyenin ilgili bölümünün bugünkü Türkçe’yle anlamı özetle şöyledir:

“Sâlih ve dindar, koruma ve muhâfazada eşsiz, hizmetlerini yapmakta mâhir iki kimse de çarşı kapıcıları olup (51a) nöbetleşe geleni gideni gözetip çarşı kapılarını akşam kapatsınlar ve sabah namazında geri açmakta gayret göstere-sinler. Asla bir kimsenin az veya çok, iyi veya kötü bir eşyası zâyi olmaması için ihtiyatlı ve gayretli davransınlar. Günlük ücretleri de sekizer akçe olsun. Güç kuvvet sahibi, güvenilir ve diyanet ehli bir kimse kale kapıcısı olup kalenin diğer kapıları açılıp kapandığı zaman (51b) bu kapıyı da açıp kapatsın. Vaktinden önce açıp kapatmaktan, herhangi bir hıyanetten sakınsın, günlük maaşı da on akçe olsun. Sıhhatli, eli çabuk altı kimse-den ikisi çarşı temizlikçisi olup her gün çarşının içini silip süpürsün, dördü de tuvalet temizlikçileri olup nöbetleşe her gün belirli hizmetlerini yapmakta gayretli, temizlik işinde daim olsunlar. Tembellik ve kusur etmesinler. Günlük maaşları da sekizer (52a) akçe olsun. Yine sıhhatli ve kuvvetli bir kimse çöpcü olup büyük haremde ve çarşıda biriken çöpleri toplayıp belirli yerlere döksün. Günlük vazifesi on akçe olsun.”

Görüldüğü gibi çarşının güvenliği ve temizliği belli esaslara bağlanmış, görevlileri ve ücretleri belirlenmiştir. Bu hususlar çarşının tarihi boyunca uygulanmıştır. Günümüzde de çarşı, dernek idaresine bağlı olarak aynı hizmetler yürütülmektedir.

Haseki Kapısı üzerinden Tahmis Kapısı'na doğru.

Çarşının Son Durumu

Günümüzde Mısır Çarşısı'nda yer alan esnafın çoğunluğunu yine aktarlar ve baharatçılar teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra çarşıda kuru yemiş, bitki, şifalı ot, zeytin, kurutulmuş meyve, pestil gibi yiyecekler ile el sanatları, giyim eşyası, altın, gümüş ve takı satan dükkânlar da bulunmaktadır. Ancak geleneksel meslek esasına dayalı yerleşim düzeni kaybolmuştur.

Çarşıda bugün günümüzün değişik tadları da sergilenmekle birlikte yine geleneksel özelliğini devam ettirmekte, yüzyıllardır burada satılan ürün çeşitleri de günümüz şartlarında satılmaktadır. Yine özellikle bayramlarda, kandillerde ve özel günlerde ahâli, kadim tatları bulabilmek için bu çarşıya akın etmektedir. Çarşının dışında da, batı tarafında manav, balıkçı; doğu tarafında ise çiçek ve küçük hayvan pazarları denebilecek dükkânlar yer almaktadır. Bu pazarlarda her cins akvaryum balığından, ender bulunan çiçek tohumlarına kadar aranılan hemen hemen her şeyi bulmak mümkündür.

Mısır Çarşısı İstanbul'da hâlâ baharatın, ticaretin ve ticari canlılığın merkezidir. Dünyanın ve Türkiye'nin her yerinden gelen baharat, hediyelik eşya vb. ürünlere ev sahipliği yapmaya devam etmektedir. Bugün restorasyondan yeni çıkmış olarak bakımlı, düzenli ve tertemiz hizmetini sürdürmektedir. Çevresi her zaman olduğu gibi yoğun bir kalabalığa sahne olmaktadır. Yine İstanbul'un, Türkiye'nin özellikle ülkemize gelen yabancıların uğradıkları en gözde mekânlardan birisidir. Alışveriş sevenler için Kapalı Çarşı'dan sonra İstanbul'un en gözde mekânıdır.

Kaynaklar:

- Abdullah Kılıç, *İnceleme Notları*, 2021.
- Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yeni Cami Külliyesi", *DİA*, s. 439-442.
- Ali Saim Ülgen, "Yenicami", *VD*, sy. 2 (1942), s. 387-397.
- Aysegül Demirhan Erdemir, "Arşiv Belgeleri Işığında Geçmişten Günümüze Bazı Aktariye Çarşılarının Gelişimi ve Yorumlamalar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 199, 2012.
- Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007, s. 370-379.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı, 1993, Cilt 5, s.449.
- Faruk Göncüoğlu, *Bahçekapı*, s.126-128.
- Fatih İstanbul'un kitabı I,II*, Fatih Bel. Yay., İstanbul, 2012.
- Fatih Kitâbeleri*, s.690.
- Filiz Karaca, "Turhan Sultan", *DİA*, s. 423-425.
- G.Özdeş, *Türk Çarşıları*, İstanbul, 1953, s.35-36.
- Lucienne M. Thys-Şenocak, *The Yeni Vâlide Mosque Complex in Eminönü*, İstanbul (1597-1665) (doktora tezi, 1994), University of Pennsylvania.
- Mısır Çarşısı*, <https://www.misircarsisi.org.tr/tarihi-surec/>
- Mimar Kemâleddin, "Yenicâmi Tâmiratı ve Ebü'l-Fazl Medresesine Dair", *TY*, III (1329), s.186-191.
- Müjgan Cunbur, "Yeni Cami Kütüphanesi Kurulurken", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, c.8, s.3-4, 1959.
- Nil Sarı, "Attar", *DİA*, s. 94-95.
- Nusret Çam, "Arasta", *DİA*, s.335.
- Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 347-355.
- Paul Freedman, "Doğunun Armağanı" *Baharatın Yolculuğu*, Everest Yayınları, İstanbul 2010, s. 24,135,142.
- Silâhdar, Târih*, I, 631; II, 295-298, 566-567, 644-729.
- Sinan Ceco, "Mısır Çarşısı", *Fatih*, Fatih Bel. Yay., s.490.
- Şehabeddin Tekindağ, "XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Âbide: Yenicâmi Külliyesi", *TD*, sy. 28-29 (1975), s.167-191.
- www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr.

Türbe, önünde revak, revakın sağına bitişik kütüphane, arkada Havâtîn ve Cedîd Havâtîn türbeleri. Türbe, k llyeyle beraber 1663'te yapılmış, Vâlide Turhan Sultan ise 1683'te defnedilmiştir.

TÜRBE VE B T ş İNDEK  YAPILAR

**Türbe, Havâtîn Türbesi, Cedîd Havâtîn Türbesi,
Kütüphane**

Türbe. Türbe ve haz resi, ilave türbeler, kütüphane ve bugün kaybolan sıbyan mektebi bir bütün olarak k llye sahasının güneybatı köşesine yapılmıştır. Sıbyan mektebinin yanında da d r lcurr  vardı. Türbe, d r lcurr  ve sıbyan mektebi, k llyeyle birlikte tamamlanmıştır (1074/1663). Mimarı, k llyeyi inşa eden Mimar Mustafa Ağa'dır. Kütüphane ise sonradan 1725'te III. Ahmed tarafından türbe revakının sağına eklenmiştir. D r lcurr  binası sonradan yıkılmış, yerini başka yapılar almıştır. XVIII. yüzyılda ihtiyaca binaen türbenin batısına sonradan Havâtîn Türbesi adını alan ek bir türbe yapılmış, ayrıca türbenin kuzeybatı köşesine de XIX. yüzyılda yeni bir türbe daha eklenmiştir (Cedîd Havâtîn Türbesi). Havâtîn, Farsça bir kelime olan "hatun"un çoğuludur. "şanı yüce hanımlar" anlamında kullanılmaktadır.

K llyenin bânisi Hatice Turhan Sultan Edirne'de vefat edince buraya getirilerek kendi yaptırdığı türbesine defnedilmiştir. Vâlide Turhan Sultan, oğlu IV.Mehmed Belgrat'ta seferdeyken ordu Viyana önlerinde olduğu bir sırada 10 Receb 1094 (5 Temmuz 1683) tarihinde Edirne'de vefat etmiştir. Cenazesi ertesi gün kethüdâsı Hüseyin Ağa tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Yalı Köşkü'nde (Topkapı Sarayı'nın Haliç kıyısında idi, 1869'da tren yolu inşaatı sırasında yıktırılmıştır.) karşılanan cenaze aynı gün (12 Receb 1094/7 Temmuz 1683) k llyesiyle birlikte yirmi yıl önce tamamlanan türbesine defnedilmiştir. Hayırseverliğiyle bilinen hanım sultanın arkasından "Devletin büyük bir kısmı gitti" denilmiştir.

Türbe dâhil buradaki yapılar ve görevliler, ücretleri vs. k llyenin vakfiyesinde belirtilmiştir. Ayrı ayrı çalışanların vasıfları, ücretleri, çalışma şekilleri düzenlenmiştir. Yüzyıllarca da o şekilde uygulanmıştır.

Türbenin Planı

(Plan tarafımızdan hazırlanmıştır, bilgi amaçlıdır)

- 1- Türbe
- 2- Havâtin Türbesi
- 3- Cedid Havâtin Türbesi
- 4- Kütüphane
- 5- Giriş revakı
- 6- Hazîre
- 7- Avlu duvarı girişi
- 8- Mısır Çarşısı

Türbenin havadan görünüşü.

Türbenin giriş kapısının yer aldığı doğu tarafından görünüşü.

Mimari Yapısı

Türbenin planı, kendisinden 44 yıl önce (1619)¹ yapılmış olan Sultan Ahmed Türbesi planına benzemektedir. İstanbul'daki diğer türbele-re göre mekân olarak oldukça geniş ve yüksektir. Dıştan mermerle kaplı olan yapı, 38.5x25.7 m ölçülerinde kareye yakın planlıdır ve sekizgen bir kasnak üzerine oturan çapı 15 m olan bir kub-beyle örtülüdür. Kubbe dört cephesinde kalınlığı 1.80 m olan duvarlara oturtulmuştur. Külliye-de ayrı bir avlu içine alınan türbenin giriş revakı or-tası kubbe, yanları aynalı tonozla örtülü üç birim hâlinde-dir. Bu revak, kırmızı ve beyaz taşların alternatifli olarak örülmesinden meydana gelen sivri kemerler ve duvara bitişik payelere dayan-maktadır. Giriş revakları geniş saçakla örtülüdür.

III. Ahmed tarafından giriş eyvanının sağ tarafı dışa doğru genişletilerek kütüphane ilave

1- I. Ahmed'in vefatından (1617) sonra inşa edilmeye baş-lanmış ve 1028'de (1619) tamamlanmıştır.

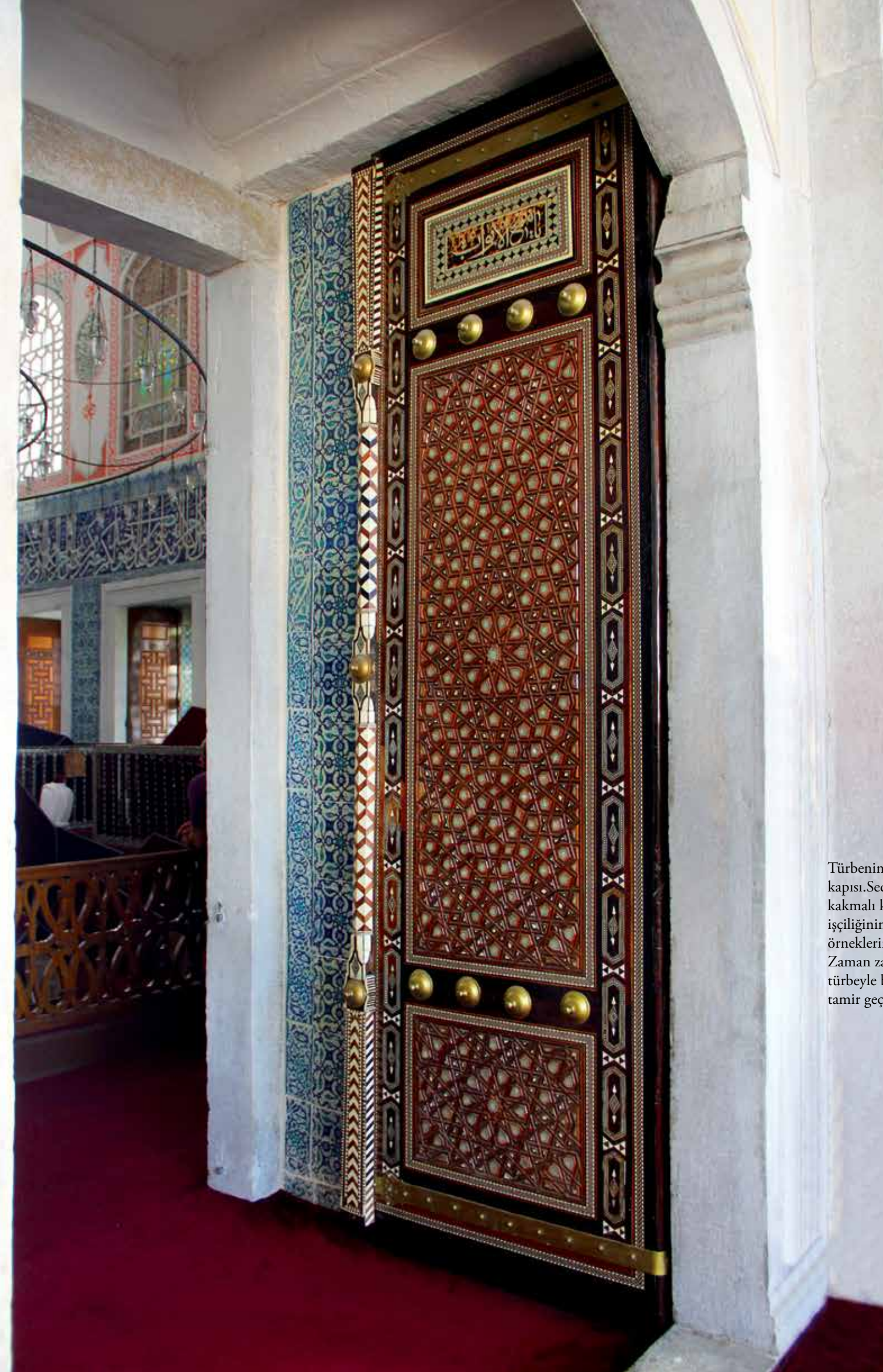
edilmiştir (1725). Kendisi de burada babaannesi-nin yanında medfundur (ö.1736).

İçeride giriş kapısının üzerinde soldan dar bir merdivenle çıkılan bir balkon bulunur. Batı du-varında girişin tam karşısına gelen eyvan iki pen-cereyle öndeki tek kubbeli birime açılır. Burası dikdörtgen çıkıntı hâlinde-dir, üzeri yarım aynalı tonoz ile örtülüdür. Yapı, alt sıradakiler dikdört-gen, üsttekiler sivri kemerli olmak üzere üç sıralı 47 pencereden ışık almaktadır.

Türbenin mermer giriş kapısının tam üzerin-de zarif bir celi sülüs yazı ile mermere oyularak *"Rabbenâ âtinâ fi-ddünyâ haseneten ve fi-l-âhi-reti haseneten ve kinâ 'azâbe-nnâr (Bakara/201) "* (Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahiret-te de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru!) âyeti yazılmıştır. Türbeye her adım atan için an-lamlı bir dua ve hatırlatma olmalıdır.

Türbenin giriş revakı, kapısı ve kapı üzerindeki *"Rabbenâ âtinâ fi-ddünyâ haseneten ve fi-l-âhireti haseneten ve kinâ 'azâbe-nnâr (Bakara/201) "* hattı.

Türbenin giriş kapısı. Sedef kakmalı kapı, ahşap işçiliğinin güzel örneklerindendir. Zaman zaman türbeyle beraber tamir geçirmiştir.

Türbenin Süsleme Özellikleri

Türbenin girişindeki üç bölümlü revak ve türbenin içi ikinci sıra pencere altlarına kadar çiniyle kaplıdır. Çini panolar ise genellikle pencere aralarındadır.

Türbenin girişindeki üç bölümlü revak da giriş kapısının üçü sağında, üçü de solunda olmak üzere çini sanatının güzel örneklerinden altı adet büyük pano yer almaktadır. Panolar karşılıklı birbirinin benzeridir. Panoların orta kısımlarında madalyon ve şemse (güneş) örnekleri görülen bezemelerin içi rûmîlerle doldurulmuştur. Panoların iç kısımları da helezonik dallar, rûmîler, hatâyîler, pençler ve yapraklarla bezenmiştir.²

Bu panoların üst kısmında da içerde olduğu gibi lacivert zemin üzerine celî sülüsle yazılı âyet sırası dolanmaktadır (Bu tür Osmanlı yapılarındaki gerek büyük istiflerde gerekse kitâbe yazılarında celî sülüs yazı stili, iyi okunması ve sanatsal görünümü dolayısıyla özellikle seçilmektedir). Yazı, en sağda kütüphane kapısı üstünden

2- Nur Özcan, Hatice Turhan Sultan Türbesinin Çini Pano Analizleri, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

besmele-i şerîf ile başlamakta, Haşr sûresinin 23 ve 24. âyetleriyle devam etmekte ve en sol uçta revakın sonunda da Esmâ-i Hüsnâ ile (Allah'ın isimleri) bitmektedir. Çiniler XVII. yüzyılın özelliklerini yansıtmaktadır. Türbeyle birlikte tahrip olan çiniler de ara ara tamir geçirmiştir ki son tamir de bunlardan birisidir (2012-2018).

Süpürgelik seviyesinden başlayan çini panoların hemen hepsi vazodan ve iki yanındaki köklerden çıkan helezonik dallar üzerine işlenmiş hatâyî üslubu bezemelere sahiptir. Duvar yüzeylerinde ise çok zarif malakârîler bulunur. İçerde, giriş kısmının iki yanında bulunan panolarda vazodan çıkan helezonik dallar üzerine işlenmiş hatâyî üsluplu motiflerle yine aynı vazodan çıkan içleri bezeli iri rûmîlerin dalları ve lale, karanfil ve gül gibi natüralist çiçeklerle içleri doldurulmuş şemse ve madalyonlar mevcuttur.³

3- Bunlar Türk tezhip sanatında süsleme tabirleridir. Doğadaki görünüşleri üsluba çekilerek çizilen bitki kaynaklı motiflere "hatâyî grubu" denir. Yaprak motifi, çiçeklerin kuş bakışı görünüşünün üsluplaştırılmasıyla çizilen motiflere "penç" denir. Rûmî süsleme ise stilize edilmiş bitki ve hayvan motiflerinden hareketle yapılan Anadolu'ya has bir çeşit süsleme tekniğidir.

Türbenin giriş revakında lacivert zemin üzerine celî sülüsle yazılı âyet sırası dolanmaktadır Yazı, en sağda kütüphane kapısı üstünden besmele-i şerîf ile başlamakta, Haşr sûresinin 23 ve 24. âyetleriyle devam etmekte ve en sol uçta revakın sonunda da Esmâ-i Hüsnâ ile bitmektedir.

Türbede merkezi kubbe altında toplanan sandukalar. Ortada ilk olarak buraya defnedilen Vâlîde Sultan'ın (1663) yanında kendisinden bir müddet sonra defnedilen oğlu IV.Mehmed'in (1694) mezarları vardır. Daha sonra da zamanla birçok hanedan üyesi defnedilmiştir.

Yine içerde ilk sıra pencerelerin hemen üstünde lacivert zeminli çini üzerine nefis bir celi sülüsle Mülk sûresinin yazıldığı hat kuşağı dolandır. Türbe girişinin tam karşısındaki eyvanın sol köşesinden besmele-i şerîf ile başlayıp; *“Tebâra-ke'l-lezî bi-yedihi'l-mülk ve hüve 'alâ külli şey'in kadîr”* (Mutlak hükümrânlık elinde olan Allah, yüceler yücesidir ve O'nun her şeye gücü yeter) diye devam eden sûre, türbenin içini dolanarak tekrar aynı yerde bitmektedir.

Sûre kuşağının da üzerinde, duvar yüzeyleri, tromplar ve kubbe içi kalem işiyle süslenmiştir. Bu kalem işleri de son restorasyonda (2012-2018) elden geçirilmiştir. Ahşap kündekârî tekniğiyle yapılmış olan kapı ve pencere kanatları, oyma kabartma motifler ve sedef kakmayla süs-

lenmiştir.. Bezeme açısından oldukça zengindir. Revzenler de (vitray) göz alıcı renkli camlarla süslenmiştir.

Türbenin içinden bir başka görüntü.

Vakfiyede Türbe ile İlgili Bölüm

Külliyenin vakfiyesinde 53-56. sayfalarda türbede çalışanlar, vazifeleri ve ücretlerinin anlatıldığı bölümde mealen şöyle denmektedir (Sadeleştirilerek sayfa numaraları paragraf başlarında gösterilerek verilmiştir) :

*“Ve yine şöyle şart koştu ki: Adı geçen türbe ve kubbede sâlih ve doğrulukla bilinen, iffetli, güvenilir (53b) iyilik sâhibi ve güzel görünüşlü **bir kimse türbedâr** olup hizmetini devamlı yerine getirsin. Yevmiyesi on akçe olsun. Yine sâlih ve iffetli, daima ibadet ve tâatle meşgul olan otuz kimseden on beşi geceleri, on beşi de gündüzleri **türbe bekçisi** olup güzelce ve daima zikirle, tesbih ve tehlille meşgul olsunlar. Şöyle ki her gruptan üç kişi sabah namazından akşam namazına kadar, üç kişi de akşam namazından (54a) sabah namazına kadar zikre devam etsin.*

*Böylece her kişinin nöbeti beş günde bir devretmiş olur. Bunlar adı geçen türbede bulundukları müddet içerisinde kalp huzuru ve sükûnet içerisinde, iyilikleri çok olan Vâkıfe Hanımefendi için rahmet ve mağfiret talep etsinler. Edebe riayet etmekte son derece dikkatli olup yemek yemekte ihtiyatlı olsunlar. Bunların da günlük maaşları üçer akçe olsun. Kur'ân-ı Kerim'i tecvit ve tertil üzere okumakta mâhir olan **doksan kişi her gün türbe-i şerîfte** biraraya gelip beraberce (54b) mushaf-ı şerîfe bakarak acele etmeksizin yavaş yavaş birer cüz okusunlar. Okuma esnasında dünyalık kelam etmesinler. Bunlar da otuzar kişiden oluşan üç grup olsunlar. Birinci grup, sabah namazından sonra hatim okusun ve sevabını Resûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz'in pâk ruhlarına hediye etsinler. İkinci grup öğle namazından sonra hatim okusun ve sevabını diğer bütün Peygamberlerin ruhlarına hedi-*

ye etsinler. Üçüncü grup da ikinci namazından sonra hatim okuyub sevabını Hulefâ-i Râsîdîn ve (55a) Resûlallah Efendimiz'i görmekle şereflenen ashâb-ı güzîn ile din imamlarımızın ruhlarına hediye etsinler. Her gruptan öne çıkmaya uygun olan bir kimse reis olup hatmi o başlatıp, o bitirsin ve duayı da o yapsın. **Bir kimse de sandıkçı** olup mushaf cüzlerini dağıtmakla vazifelensin. Bunlardan reis ile sandıkçının günlük ücretleri beşer akçe, diğerlerinin ücretleri üçer akçe olsun. İbadet ehli, zühd ve takva sahibi **yirmi kişi de** her gün (55b) duhâ vaktinde ol türbe-i şerîfe ve kubbe-i mübâreke içerisinde bir araya gelip derli ve toplu bir şekilde tesbîh, tehlîl, tevhîd ve hamd ile meşgûl olsunlar. Her birisi samimi bir niyet ve gönül huzuru ile üç bin beş yüz kere kelime-i tevhîd okusunlar. İçlerinden en zühd ve takvalısı reis olup beş akçe maaş alsın. Diğerleri ise üçer akçe alsınlar. Sözünde doğru, halkın güvendiği **bir kimse de türbe-i şerîfte noktacı** olup şer'î bir özür olmadıkça (56a) hizmetini terk edenleri deftere yazsın ve ay başında mütevelliye bildirsın ki hizmet etmediği günlerin maaşı verilmesin. Bunun da günlük ücretleri sekiz akçe olsun. Zarîf, nahîf, tezcanlı bir kimse **buhurcu** olup adı geçen türbe-i şerîfede hatim okunurken ve mübâreke günlerde buhur yaksın. Günlük maaşı da on iki akçe olsun. Altı akçesi buhur ücreti, altı akçesi de vazifesinin karşılığı olsun. Bir kimse de türbe-i şerîfeye konulan **mushaf-ı şerîflerin muhâfızı** olup günlük ücreti beş akçe olsun.

(56b) Güzel ve yüksek sesli, tecvîd ve tertîl ile okumakta maharetli **dört kimseden** birisi her gün türbe-i şerîfte yüksek ve güzel bir sesle sabah namazından sonra Yâsin-i şerîfi, diğeri öğle namazından sonra Mülk sûresini, diğeri biri ikinci namazından sonra Nebe' sûresini, diğeri birisi de Yâsin-i şerîf'ten sonra Fetih sûresini okuyup, okunanların kabûlü, vâkıfın mağfiret ve affı için dua etsinler. Her birinin günlük ücreti de beşer akçe olsun. Kuvvetli ve cesaretli **on kişiden** (57a) **ikisi türbe kayyımı, ikisi temizlikçi, ikisi kandilci, ikisi türbe haremî temizlikçisi, ikisi de türbe tuvaletinin temizlikçisi** olup vazifelerini gerektiği gibi yapmakta ihmal ve tembellik etmesinler. Her birisi sekiz akçe günlük ücret alsınlar."

Türbe içinde kubbenin altında Vâlide Sultan'ın mezarı.

Havâtîn Türbesi

Türbenin batısındaki eyvanına bitişik olarak sonradan yapılmış olan yapı, Havâtîn (kadınlar) Türbesi olarak anılmaktadır. Kare planlıdır ve sekizgen kasnak üzerine oturan bir kubbeye örtülüdür. Ana türbeye göre daha küçük ölçeklidir ve türbenin eyvanından açılan bir kapıyla geçilmektedir. Alt sırada iki, üst sırada (türbeye bitişik cephe hariç) üçer pencerden ışık almaktadır. XVIII. yüzyılda ilave edildiği düşünülmektedir.

Bu türbede on yedi sanduka mevcuttur. Bunlar (Sultan Abdülaziz'in torunu Hasan Bedreddin Efendi, ö.1908 hariç) tamamı Sultan II. Abdülmecid'in kızları, şehzadeleri, ikbal ve kadın efendilerine aittir. Bunların en erken tarihli 1845, en son tarihli 1880'dir. Yapı XIX. yüzyılda tamir edilmiştir.

Cedîd (yeni) Havâtîn Türbesi

Havâtîn Türbesi'nin kuzeyine, ana türbenin kuzeybatısına XIX. yüzyılda Cedîd Havâtîn Türbesi diye anılan yeni bir türbe daha eklenmiştir. Bu yapı da kare planlıdır ve üzeri aynı şekilde sekizgen kasnağa oturan kubbeye örtülüdür. Bu kubbe yapılarıyla her üç türbe de birbiriyle uyum sağlamakta, aynı anda yapılmış hissini vermektedir. Yeni türbenin ölçüleri Havâtîn Türbesi'nden biraz daha geniştir. Burada da yirmi bir adet mezar vardır. Son Osmanlı sultanlarından V. Murad'ın mezarı da buradadır. Ayrıca Sultan II. Mahmud Han'ın hanımı; Sultan Abdülmecid'in kızları, oğulları, hanımları; Sultan Abdülaziz'in oğlu, hanımı, kızı ve II. Abdülhamid'in annesi, hanımı gibi birçok hanedan mensubu yatmaktadır.

Hazîresi

Türbenin güneyinde türbe avlusu içinde zamanla bir de hazîre oluşmuştur. Burada da birçok mezar vardır. Bu yüzden avlu duvarı üzerine hâcet pencereleri ve çeşmeler yapılmıştır.

Bunlardan birisi sebilli bir hâcet penceresi ve yanındaki Rukiye Kadın Çeşmesi'dir. Sultan III. Ahmed'in kızı Hatice Sultan tarafından, annesi Rukiye Hanım için yaptırılmıştır. Şair Şakir Hüseyin Bey tarafından söylenen beyitlerin yer aldığı mermer kitâbesinde 1151 (1738) tarihi okunmaktadır.⁴

Büyük boyutlu diğer bir hâcet penceresi de XIX. yüzyılda barok üslupta yapılmış olup iki yanında birer çeşme bulunmaktadır.

Türbedeki Mezarlar

Kubbenin altına denk gelen ana mekânda mezarlar sıralanmaktadır. İlk olarak mekânın ortasına 1683'te Turhan Sultan defnedildikten sonra ikinci olarak yanına oğlu IV. Mehmed 1692'de defnedilmiştir. IV. Mehmed'den sonra, Osmanlı padişahlarından II. Mustafa (1664-1703), III. Ahmed (1673-1736), I. Mahmud (1696-1754), III. Osman (1688-1757) da defnedilmiştir. Daha sonra zamanla birçok sultan, hanım sultan ve aile üyeleri defnedilmiştir. Hatta yer kalmayınca türbenin batı eyvanına bitişik yeni bir türbe yapılmış (Havâtîn Türbesi), daha sonra onun da bitişğine bir türbe daha (Cedid Havâtîn Türbesi) inşa edilmiştir. Sultan V. Murad da (1840-1904) buraya defnedilmiştir. Ayrıca hanedanın son zamanlarına kadar aileye mensup birçok hanım sultan ve şehzade, türbeye ve bitişğine yapılan diğer türbelere defnedilmiştir. İstanbul Türbeler Müdürlüğünün tespitine göre üç türbede 82 mezar mevcuttur. Bunların yerleri ve isimleri bir krokiyle gösterilmiştir.

4- Faruk Göncüoğlu, *Bahçekapı*, s.126-128,

Türbede Mezarların Yerleri

İstanbul Müzeler Müdürlüğünün kayıtlarına göre türbelerde medfun bulunan hanedan üyelerinin türbe içindeki mezar yerleri, adları ve vefat tarihleri aşağıdadır. Kroki türbe girişine göre hazırlanmıştır.

TÜRBE

1. Bilinmiyor
2. Bilinmiyor
3. Bilinmiyor
4. SABİHA SULTAN 1726/27
Sultan III. Ahmed Han'ın Kızı
5. NAİLE SULTAN 1726/27
Sultan III. Ahmed Han'ın Kızı
6. ŞEHZADE MEHMED 1699/1700
Sultan III. Ahmed Han'ın Oğlu
7. RUKİYE SULTAN 1707/08
Sultan III. Ahmed Han'ın Kızı

8. ŞEHZADE ABDÜLMELİK 1710/11
Sultan III. Ahmed Han'ın Oğlu
9. EMETULLAH SULTAN 1727
Sultan II Mustafa Han'ın Kızı
10. ŞEHZADE MUSTAFA
Sultan III. Ahmed Han'ın Oğlu
11. ŞEHZADE MURAD 1708/1709
Sultan III. Ahmed Han'ın Oğlu
12. ŞEHZADE SÜLEYMAN 1710/11
Sultan II. Mustafa Han'ın Oğlu
13. AYŞE SULTAN 1706/07
Sultan III. Ahmed Han'ın Kızı
14. AYŞE SULTAN 1752
Sultan II. Mustafa Han'ın Kızı

15. FATMA SULTAN
Sultan II Mustafa Han'ın Kızı
16. ŞEHZADE MEHMED 1705/06
Sultan III. Ahmed Han'ın Oğlu
17. ZEYNEP HANIM
Sultan III. Ahmed Han'ın Hanımı
18. FATMA SULTAN 1699/1700
Sultan II. Mustafa Han'ın Kızı
19. RUKİYE SULTAN 1715
Sultan III. Ahmed Han'ın Kızı
20. ŞEHZADE ALİ 1698/99
Sultan II. Mustafa Han'ın Oğlu

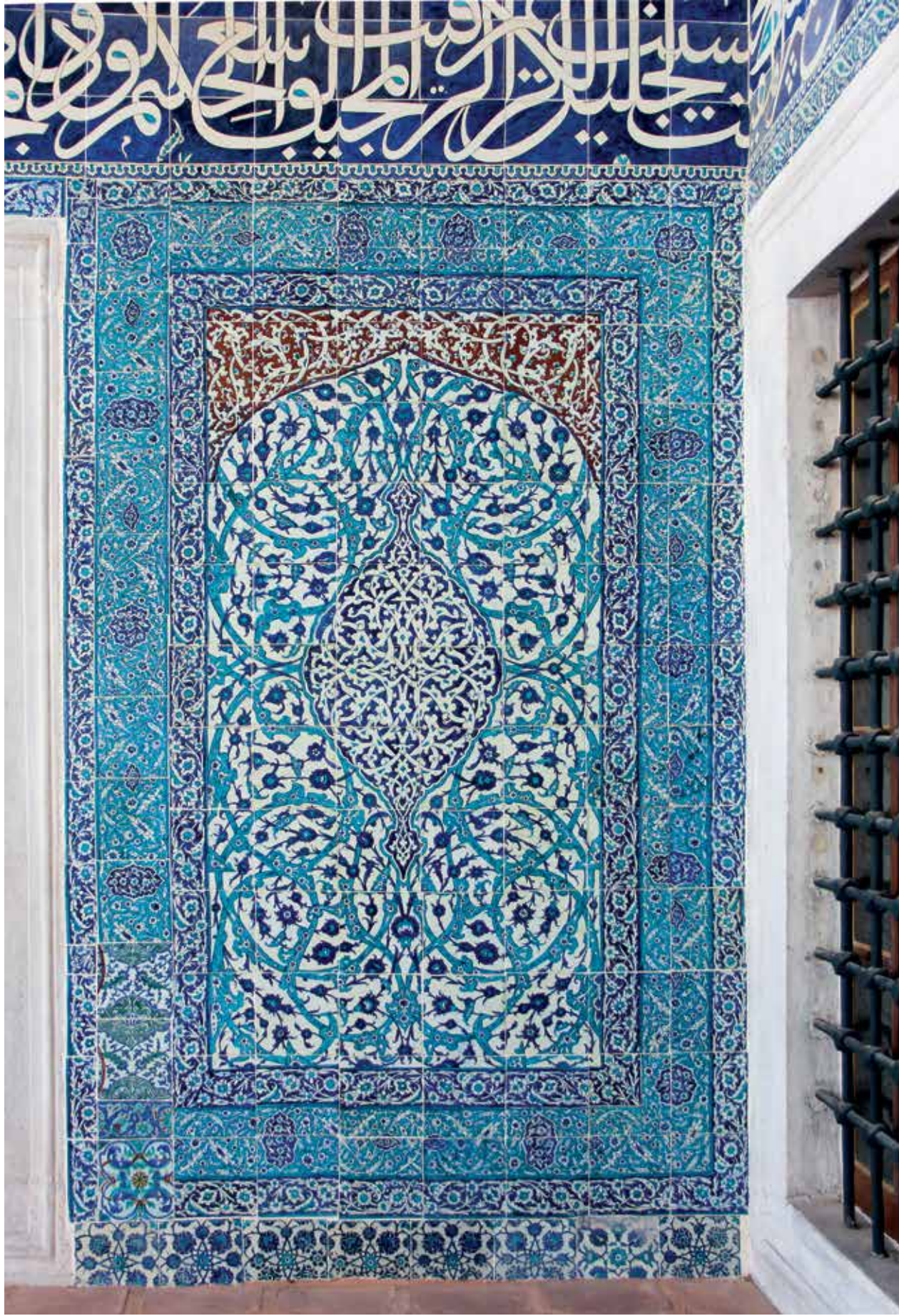
21. ŞEHZADE MEHMED
Sultan II. Mustafa Han'ın Oğlu
22. Bilinmiyor
23. ŞEHZADE ABDULLAH 1719/20
Sultan III. Ahmed Han'ın Oğlu
24. ÜMMİ SULTAN
Sultan IV. Mehmed Han'ın Kızı
25. ŞEHZADE İBRAHİM
Sultan IV. Mehmed Han'ın Oğlu
26. ŞEHZADE MEHMED
Sultan II. Mustafa Han'ın Oğlu
27. **SULTAN II. MUSTAFA HAN**
1664-1703
Saltanat Yılları 1695-1703
28. ŞEHZADE HASAN
Sultan II. Mustafa Han'ın Oğlu
29. **SULTAN IV. MEHMED HAN**
1641-1692
Saltanat Yılları 1648-1687
30. **HATİCE TURHAN VÂLİDE SULTAN**
1627-1683
Sultan IV. Mehmed Han'ın Annesi
31. HANİFE HANIM
Sultan III. Ahmed'in Hanımı
32. ŞEHZADE SELİM 1701/02
Sultan II. Mustafa Han'ın Oğlu
33. ŞEHZADE SÜLEYMAN
Sultan III. Ahmed Han'ın Oğlu
34. ŞEHZADE NUMAN 1763/64
Sultan III. Ahmed Han'ın Oğlu
35. **SULTAN III. OSMAN HAN**
1688-1757
Saltanat Yılları: 1756-1757
36. **SULTAN I. MAHMUD HAN**
1696-1754
Saltanat Yılları: 1730-1754
37. SALİHA VÂLİDE SULTAN
Sultan I. Mahmud Han'ın Annesi
38. ZEYNEP SULTAN
Sultan II. Mustafa Han'ın Kızı
39. **SULTAN III. AHMED HAN**
1673-1736
Saltanat Yılları 1703-1730
40. ŞEHZADE ABDÜRRAHİM 1777
Sultan I. Abdülhamid Han'ın Oğlu
41. ŞEHZADE ABDULLAH 1775/76
Sultan I. Abdülhamid Han'ın Oğlu
42. ŞEHZADE BEYAZİD 1771/72
Sultan III. Ahmed Han'ın Oğlu
43. SAMİYE SULTAN 1845-1845
Sultan Abdülmecid'in Kızı
44. ŞEHZADE ABDÜLAZİZ 1779
Sultan I. Abdülhamid Han'ın Oğlu

CEDİD HAVÂTİN TÜRBEŞİ

45. Bilinmiyor
46. FATMA SULTAN 1884
Sultan Abdülmecid Han'ın Kızı
47. TİRYAL HANIM 1882/83
Sultan II. Mahmud Han'ın Hanımı
48. **SULTAN V. MURAD HAN**
1840-1904
Saltanat Yılları 1876-1876
49. ŞEVKEFZA VÂLİDE SULTAN 1889
Sultan V. Murad Han'ın Vâlidesi
50. NAVİKMİSAL HANIM 1853/54
Sultan Abdülmecid Han'ın Hanımı
51. MAHİTAP HANIM 1887/88
Sultan Abdülmecid Han'ın Hanımı
52. Bilinmiyor
53. NAİLE SULTAN 1881/82
Sultan Abdülmecid Han'ın Hanımı
54. ULVİYE SULTAN 1868-1875
Sultan II. Abdülhamid Han'ın Kızı
55. NESRİN HANIM 1852/53
Sultan Abdülmecid Han'ın Hanımı
56. ŞEHZADE MAHMUD CELALEDİN 1888
Sultan Abdülaziz'in Oğlu
57. GEVHERİ HANIM 1884
Sultan Abdülaziz Han'ın Hanımı
58. ESMA SULTAN 1873-1899
Sultan Abdülaziz Han'ın Kızı
59. ŞEHZADE NUREDDİN 1883/84
Sultan Abdülmecid Han'ın Oğlu
60. NALANDİL HANIM 1855
Sultan Abdülmecid Han'ın Hanımı
61. ŞEHZADE MEHMED ZİYAEDDİN 1848/49
Sultan Abdülmecid Han'ın Oğlu
62. ŞEHZADE BAHAEDDİN 1852/53
Sultan Abdülmecid Han'ın Oğlu
63. TİRİMÜJGAN HANIM 1848
Sultan II. Abdülhamid Han'ın Annesi
64. Bilinmiyor
65. NAZİKEDA HANIM 1895
Sultan II. Abdülhamid Han'ın Hanımı

HAVÂTİN TÜRBEŞİ

66. Bilinmiyor
67. BEHİYE SULTAN 1841-1847
Sultan Abdülmecid Han'ın Kızı
68. ŞEHZADE MEHMED FUAT 1847/48
Sultan Abdülmecid Han'ın Oğlu
69. ŞEHZADE MEHMED ABİDİN 1847/48
Sultan Abdülmecid Han'ın Oğlu
70. ALİYE SULTAN 1842-1845
Sultan Abdülmecid Han'ın Kızı
71. DÜZDİDİL HANIM ö.1845
Sultan Abdülmecid Han'ın Hanımı
72. SABİHA SULTAN 1848-1848
Sultan Abdülmecid Han'ın Kızı
73. HASAN BEDRETTİN EFENDİ ö.1908
Sultan Abdülaziz Han'ın Torunu
74. MUKBİLE SULTAN 1850-1850
Sultan Abdülmecid Han'ın Kızı
75. RABİA HANIM 1879/80
Sultan Abdülmecid Han'ın Hanımı
76. ŞEHZADE AHMED 1845/46
Sultan Abdülmecid Han'ın Oğlu
77. ŞEHZADE MEHMED NAMIK 1849/50
Sultan Abdülmecid Han'ın Oğlu
78. ŞEHZADE NİZAMEDDİN 1852/53
Sultan Abdülmecid Han'ın Oğlu
79. NERGİZÜ HANIM 1847/48
Sultan Abdülmecid Han'ın Hanımı
80. NÜKHETSEZA HANIM 1849/50
Sultan Abdülmecid Han'ın Hanımı
81. GÜLCEMAL HANIM 1851/52
Sultan Abdülmecid Han'ın Hanımı
82. NAZMİYE SULTAN 1846/47
Sultan Abdülmecid Han'ın Kızı

Türbe giriş revakının sol tarafındaki nefis şini pano.

Kütüphane

Külliye yapıldığında Hatice Turhan Sultan tarafından caminin bir köşesinde hizmet vermek üzere bir kitaplık kurulmuş ve oraya saraydan bir miktar kitap bağışlanmıştı. Külliye için düzenlenen vakfiyede bu kitapların nasıl muhafaza edileceği ve çalışanların durumu belirtilmiştir. Vakfiyenin kütüphaneyle ilgili kısmı şöyledir:

“(45a) Doğrulukla bilinen, kitaplardan anlayan, hıyanetten uzak, emanet ve takva ile vasıflanmış **bir kimse de kitapları muhafaza** edip câmi-i şerife konulan ilmî kitapları muhâfaza etmekte dikkat ve gayret etsin. Ödünç kitap almak isteyenlere rehinsiz kitap vermekten sakınıp kitapları zâyî etmekten kaçınsın. Günlük ücreti de on beş akçe olsun. (45b)...Diyanet ve doğrulukla mevsuf, yazı yazmakta mâhir **bir kimse kâtib-i kitap** olup hâfız-ı kütüp olan kimsenin rehin aldıkları ve verdikleri kitapları tek tek deftere yazsın. Günlük ücreti de on akçe olsun. İşçilikten,

fen ve sanattan anlayan **bir kimse mücellid** olup gerek câmi-i şerifte, gerek türbeye konulan mushaf-ı şerif ve ilmî kitapları gerektikçe tamir etsin, lazım gelirse ciltlerini yenilesin. Yevmiyesi de (46a) on akçe olsun.”

Vakfiyeden, türbe içinde de kitaplar bulunduğu anlaşılsa da külliye için ayrı bir yapı olarak kütüphane, Turhan Sultan'ın torunu Sultan III. Ahmed⁵ tarafından yaptırılmıştır. Türbenin giriş revakının sağ tarafına revak kuzeye doğru genişletilerek ilave edilmiştir. Kütüphane, taş ve tuğla ile alması örgü sistemiyle yapılmıştır. Yapı, yanındaki diğer türbe yapıları gibi kare planlı üzeri pandantiflerle geçişi sağlanan sekizgen kasnak üzerine oturtulan bir kubbeye örtülüdür. Bu şekilde sonradan yapılmasına rağmen türbeyle bütünlük göstermektedir. Kapısının iç tarafında 1137(1725) tarihli bir kitâbe vardır.

5- Hatice Turhan Sultan'ın torunu olan III. Ahmed (ö. 1149/1736, saltanatı: 1703-1730) IV.Mehmed'in oğludur.

Türbe giriş revakının sağında Sultan III.Ahmed tarafından sonradan yaptırılan kütüphane, revak kuzeye doğru genişletilerek ilave edilmiştir. Yapı, yanındaki diğer türbe yapıları gibi kare planlı, sekizgen kasnak üzerine oturtulan bir kubbeye örtülüdür.

III.Ahmed daha önce 1704 yılında türbeye bazı kitapları vakfetmiş ise de türbeye giriş çıkışın zor olmasından dolayı buraya, ayrı kapıdan girilen yeni bir bina yapmayı planlamış ancak bunu da kararından yıllar sonra 1725'te yaptırabilmiştir. İnşaata, 2 Zilhicce 1136'da (22 Ağustos 1724) başlanmış, 1137'de (1725) bitirilmiştir. Kütüphane yapıldıktan sonra türbeye daha önce vakfettiği kitaplarıyla camideki büyük annesinin bağışladığı kitapları buraya taşıtmış, kitapların bir de kataloğunu hazırlatmıştır (İ. E. Erünsal, Turhan Sultan'ın camideki kitaplığının XX.yüzyılın başına kadar hizmet verdiğini, sonra da Sultan Selim'e taşındığını söylese de başka kaynaklara göre camideki kitaplığın burdaki kütüphaneyle birleştirildiği bilgisinin daha doğru olduğu anlaşılmaktadır).⁶

III. Ahmed'in yaptırdığı kütüphanenin 1138'de (1725-26) düzenlenen vakfiyesine göre kütüphanede dört hâfız-ı kütüb, bir kâtib-i kütüb ve bir mücellit bulunmaktadır (Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 1200, s. 22a-b). Yine vakfiyede belirtildiğine göre hâfız-ı kütübler ancak rehin karşılığında ödünç kitap verebilecekler, kütüphanenin açık olduğu günlerde düzenli şekilde kütüphanede bulunacaklar, kitapları koruma ve temiz tutma konusunda gayret göstereceklerdir. Kâtib-i kütüb ise kütüphanedeki kitapların kataloğunu hazırlayacak, ödünç verme de kâtib-i kütüb tarafından yerine getirilecektir. Mücellit ise kitapları kütüphane içinde tamir edecektir. Yeni Cami Kütüphanesi vakfiyesinde kitaplar dışarıya ödünç verilebildiğinden kütüphanenin haftada iki gün açılması yeterli görülmüştür.⁷

Yeni Cami Kütüphanesi koleksiyonu cilt, tezhip ve yazı bakımından sanat değerine sahip birçok kitap ihtiva etmektedir. Koleksiyonda 1201 yazma ve 1 basma eser vardır. Kütüphanedeki kitaplar 1914'te Sultan Selim Camii'nde kurulan kütüphaneye, 1918 yılında da Süleymaniye Kütüphanesine nakledilmiştir. Bir ara Süleyma-

niye'den eski yerine götürülmüşse de 1928'de tekrar Süleymaniye Kütüphanesine gönderilmiştir (Dener, s. 50-51). Kütüphanenin II. Abdülhamid döneminde bastırılmış bir kataloğu mevcuttur (İstanbul 1300).⁸

Türbeler ve Kütüphanenin Son Durumu

Ana türbe, bitişiğindeki türbeler ve kütüphane 2012-2018 yılları arasında ilgili resmî kurumların denetimi altında koruma ve onarım çalışmaları yapılarak tamir edilmiş, sağlıklı bir şekilde geleceğe aktarılması sağlanmıştır. Restorasyonda, onarım ve güçlendirme yöntemleri uygulanmış, bezemelerinin restorasyon ve konservasyonu yapılmıştır. Koruma çalışmalarına ait rölöveler, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmış; meydana gelen hasarlarla ilgili çalışmalarla statik durumu incelenen yapıların güçlendirme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ahşap mimarî elemanların fümügasyonu yapılmış, kündekârî kapı ve ahşap kepenkler sağlamlaştırılmıştır. 6 yılda tamamlanan çalışmalarda 40'ın üzerinde uygulamacı ve sanatkârla, çeşitli atölyelerde (sedef, ahşap, püşide konservasyon vb.) çalışılmıştır.

Günümüzde türbeler tertemiz ve bakımlı olarak ziyarete açıktır. İnsan kalabalığının yoğun olduğu bir bölgede bulunduğu için burada defnedilmiş bulunan Turhan Sultan'ı ve hanedan üyelerini hergün yüzlerce kişi ziyaret etmektedir. Ancak hazîrede hâlâ bazı tamirler devam etmektedir. Hazîrenin yanındaki sıbyan mektebinin yerinden ise XX. yüzyılın başından beri yol geçmektedir.

Kaynaklar:

Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yeni Cami Külliyesi", *DİA*, s. 439-442.

Ali Saim Ülgen, "Yenicami", *VD*, sy. 2 (1942), s. 387-397.

Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, I, 20, 148, 300-303; II, tür.yer.

Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007, s.370-379.

Faruk Göncüoğlu, *Bahçekapı*, İTO Yayını, s.126-128.

Fatih İstanbul'un Kitabı I,II, Fatih Bel. Yay. İstanbul, 2012.

Filiz Karaca, "Turhan Sultan", *DİA*, s. 423-425.

Halil İbrahim Düzenli, C. 8, *İstanbul Türbeleri*, <https://istanbultarihi.ist/320-istanbul-turbeleri>

İsmail E. Erünsal, "Turhan Vâlide Sultan Kütüphanesi", *DİA*, s. 426.

İsmail E. Erünsal, "Yeni Cami Kütüphanesi", *DİA*, s. 443.

İstanbul Müzeler Müdürlüğü

Konyalı, *İstanbul Âbideleri*, s.120-122.

M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 65-66, 79-80, 83-95.

M. Münir Aktepe, "AHMED III", *DİA*, s. 34-38.

Mimar Kemâleddin, "Yenicâmi Tâmiratı ve Ebü'l-Fazl Medresesine Dair", *TY*, III (1329), s.186-191.

Müjgan Cunbur, "Yeni Cami Kütüphanesi Kurulurken", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, c.8, s.3-4. 1959.

Nur Özcan, *Hatice Turhan Sultan Türbesinin Çini Pano Analizleri*, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Olçay Aydemir, İffet Billur, "Hatice Turhan Vâlide Sultan - Havatin - Cedid Havatin Türbeleri'nde Yapılan 2012-2018 Yılları Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları", *Rest. yılığı*,2020, s.21.

Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 347-355.

Silâhdar, *Târih*, I, 631; II, 295-298, 566-567, 644-729.

Şehabeddin Tekindağ, "XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Âbide: Yenicâmi Külliyesi", *TD*, sy. 28-29 (1975), s.167-191.

6- İsmail E. Erünsal, "Turhan Vâlide Sultan Kütüphanesi", *DİA*, s. 426.

7- İsmail E. Erünsal, "Yeni Cami Kütüphanesi", *DİA*, s. 443.

8- İsmail E. Erünsal, "Yeni Cami Kütüphanesi", *DİA*, s. 443.

1940'lı yılların başında uçaktan çekilen fotoğraflarda Külliye ve çevresi. (V.G.M. Yayını, s.192-193)

KÜLLİYENİN KAYBOLAN İKİ YAPISI SİBYAN MEKTEBİ VE DÂRÜLKURRÂ

Sıbyan Mektebi

Türbe avlu duvarı ile bugün yok olan dârülkurrânın arasında, türbenin bahçe duvarının güneyine (türbenin girişine göre sol tarafı) bitişik, altında külliye'nin dışarı açılan kapısı olan bir yapıydı ve XX. yüzyılın başına kadar ayakta idi. Külliye'yi ve caminin iç avlusunu çeviren duvarı,

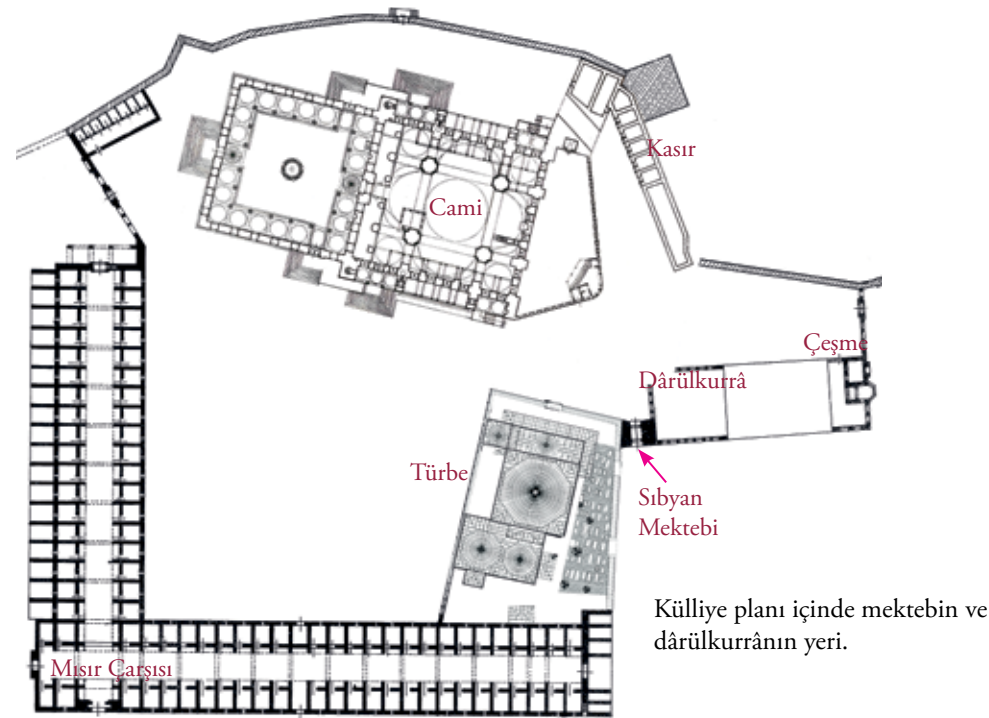
XIX. yüzyılın ikinci yarısında Galata Köprüsü yapıldıktan sonra artan trafik sebebiyle etrafında çoğalan dükkânlarla birlikte yıktırılmış, dış avlu da cami ile Mısır Çarşısı'nın arasından yol geçirilerek ortadan kaldırılmıştır. Daha sonra türbenin yanındaki avlu kapısıyla birlikte sıbyan mektebi de yıktırılmıştır (1904). Böylece külliye'nin bütünlüğü de bozulmuştur. 1900'li yılların başından

XIX.yüzyılın sonuna ait bir fotoğrafta henüz yıkılmamış olan sıbyan mektebi ve önünde kurulan pazar.

XIX.yüzyılın sonu veya XX.yüzyılın başına ait fotoğrafta, henüz yıkılmamış olan sıbyan mektebi görülüyor. Mektep, türbenin yanında külliye'nin dış duvarları üzerine oturuyordu. Yanında da dârülkurrâ vardı. Mektebin altından bir geçitle külliye ve mahalle arasında geçiş sağlanıyordu. Benzer bir geçit, kasrın altında da vardır. Fotoğrafın sağında henüz geriye çekilmeden önceki hâliyle muvakkithâne de görülüyor.

Gelenek olarak küçük çocuklar için sıbyan mektebine başlarken yapılan bir "Âmin Alayı" (1936 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nden, İBB Atatürk Kitaplığı).

önceki yıllara ait fotoğraflarda sıbyan mektebi açıkça görülmektedir. Külliye'nin vakfiyesinde 52-53. sayfada geçen mekteple ilgili bölüm sadeleştirilmiş olarak şöyledir:

"Vâkife şu şekilde şart koştu: Yukarıda bildirilen mektep binasında doğruluk ve diyanet ile bilinen, iffet sahibi, tecvit ve tertil ile Kur'ân-ı Kerîm okumaya kâdir, çocuk okutmakta kâbiliyetli bir kimse **muallim** olup Müslüman çocuklarına Kur'ân-ı Kerîm'i, edepleri, farz ve sünnetleri, (52b) güzel yazıyı ve lügatı öğretsin. Günlük ücreti on beş akçe olsun. Yine sâlih, iffetli, **halife** (kalfa) olmaya kâdir bir kimse çocukların derslerini tekrar ettirmeye, talim ve terbiyelerini vermeye gayret etsin. Günlük ücreti de on akçe olsun. Yine sâlih ve doğruluk sahibi, hizmetinde gayretli bir kimse **kayyım** olsun. Her sabah mektep kapısını açıp silip süpürüp temizleyerek ikindiden sonra kilitlesin. Günlük ücreti de altı akçe olsun. Her sene ramazan ayında adı geçen mektepte Kur'ân-ı Kerîm (53a) öğrenen çocuklara, hoca ve halifesine birer kapama, birer don, birer gömlek, birer takke, birer kuşak, birer mest ve birer ayakkabı verilip bunların tamamına yirmi beş bin akçe harçlık verilsin. Yaz günlerinde çocukların piknik giderleri için üç bin akçe verilsin, yine kış günlerinde de mektebin pencerelerine muşamba, kömür ve odun alınması için üç bin akçe harç verilsin."

Görüldüğü gibi vakfiyede, sıbyan mektebinde muallim, halife ve kayyım olarak üç kişi görevlendirilmiş yapacakları iş ve alacakları ücretler belirtilmiştir. Öğrencilerin de yıllık istihkakları ve mektebin masraflarının nasıl karşılanacağı belirtilmiştir. Sıbyan mektepleri dönemin ilkokullarıydı. Çocuk 4-5 yaşlarında mahalle mektebine başlar, okuma yazma ve bazı temel bilgiler öğrenirdi.¹

1- Sıbyan kelimesi "sabî" kelimesinin çoğulu olup üç yaşın üstündeki erkek çocuklar için kullanılmıştır. Osmanlılar, zamanla "mahalle mektebi, taş mektep, mekteb-i ibtidâiyye" gibi adlarla da anmışlardır. Bu mekteplerin hocalarına "muallim", yardımcılara da "kalfa" (halife) denmiştir. XIX. yüzyıla gelindiğinde mektep kelimesi bütün eğitim ve öğretim kurumlarını içine alacak bir genişlik kazanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin çocuklara temel eğitimi vermek amacıyla inşa ettirdiği ilk mektep Bursa'da yapılmıştır. İstanbul'da ise ilk sıbyan mektebi Fâtih Sultan Mehmed tarafından kurulmuştur.

Mektepleri genellikle halifeler, sultanlar, yüksek dereceli devlet memurları ile zenginler ve diğer hayır sahipleri bina etmiş, öğrenim masrafları için vakıflar kurmuşlardır.

Sıbyan mekteplerine dört ile altı yaş arasında başlanırdı. Osmanlılar'da geleneksel olarak dört yıl dört ay dört gün veya beş yıl beş ay beş gün gibi kalıplaşmış sürelerle belirlenen öğrenime başlama yaşına ulaşmış çocukların mektebe gitmeleri dolayısıyla düzenlenen törenlere "âmin alayı", "bed'i besmele cemiyeti", "mektep cemiyeti" gibi adlar verilmiştir. (Abdullah Kılıç, *İstanbul Sıbyan Mektepleri*, 2011, s.15)

Yeni Cami Sıbyan Mektebi, klasik Osmanlı sıbyan mekteplerinde olduğu gibi sofa, hela ve bir dersaneden ibaret iki katlı bir yapı idi. Bölge, daha çok ticaret merkezi olmasına rağmen külliye'nin hemen üst tarafından başlayan bir yerleşim de vardı. Osmanlı geleneğinde her mahallede bir sokak köşesine yaptırılan ve Taş Mektep de denilen mahalle mekteplerinin güzel bir örneğiydi. Kaldiki halka her türlü sosyal hizmetin yapılması için planlanan böylesine büyük bir külliye (Süleymaniye, Sultan Ahmed, Ayasofya gibi) mektep yapılması da doğaldı. Külliye, Safiye Sultan tarafından ilk planlandığında (1597) sıbyan mektebiyle ilgili bir bilgi olmamakla beraber medrese yapımı planlanmış hatta hocaları da tayin edilmiş ancak yapılamamıştı.

Sıbyan mekteplerinin son dönemde yapılan birkaçı hariç hemen hepsinin yapı tipleri aynıdır. İster külliyelerin köşelerine yerleştirilmiş isterse tek yapılar olsun daima kapısı sokağa açılan, iki katlı, taş ve tuğla sıralarıyla yapılmış, küçük boyutlu ve sağlam yapılarıdır. Mahalle içinde mahallenin camisi, medresesi, çeşmesi, sebili, hamamı, tekkesi, aşevi, dârülkurrâsi ve evlerinden oluşan bir bütünün parçalarıydı. Mahalle kültürü ve gündelik hayatla da iç içeydi ki burada da öyleydi. Çocuğu hayata hazırlayan ilk temel eğitimin verildiği mekânlardı. Mimarî yapıları, mahalledeki konumları ve işleyişleri ile düzenli, insan odaklı bir eğitim sisteminin var olduğunu göstermekteydi. Yüzyıllarca süregelen eğitim geleneğinin temel taşlarını oluşturan ve medreseye hazırlık eğitimi veren mütevazı yapılarıdır.²

2- Sıbyan mekteplerinde ders ve sınıf düzeni şöyleydi: İlk Ders: Çocuk elifbâsının ilk sayfasını açarak hocaların vereceği işarete, söyleyeceği söze dikkat ederdi. Hoca efendi besmele çekerek "Rabbi yessir ve-lâ tu'assir Rabbi temmim bi'l-hayr." (Ya Rabbi kolaylaştır, güçleştirme. Ya Rabbi okumamı hayır ile bitir)" anlamına gelen duayı okurken her kelimeyi çocuğa tekrar ettirirdi. Ailenin durumu müsaitse ilk ders bir törenle evde yaptırılırdı.

Sınıf Düzeni: Mekteplerde çocuklar tabanı hasır veya kilim döşemeli sınıflarda kendi evlerinden getirdikleri minderlerine diz çökerek oturur, önlerinde ise uzun rahleler bulunurdu. Ders sırasında hoca minder üzerine, öğrenciler ise bir halka oluşturarak yere, genellikle hasır serilmiş döşemenin veya ince minderlerin üstüne oturur, rahle üzerine konulan kitapları okurlardı.

Ders programı şehir, kasaba, köylere göre farklılıklar gös-

Eski bir çizimde sıbyan mektebinde hoca ve talebeler.

terdiği gibi vakfiye şartlarına, dönemlere ve hocalara göre de değişebilmekteydi. Yine de namaz sûreleri, duaları düzgün okunacak derecede Kur'ân-ı Kerîm okuma ve tecvid bilgisi, ilmihal öğretimi, namazın kılınışı gibi dinî bilgilerin yanı sıra coğrafya, hendese, tarih gibi dersler görülmüştü.

Eğitim Süresi: Belli bir zaman dilimiyle sınırlandırılmamıştı. 1846 yılı (bu yıldan itibaren 4 yıl olacaktır) öncesinde eğitim süresi öğrencinin zekâ, çalışkanlık ve okuması gereken kitapların bitirilmesiyle paralellik gösteriyordu. Sıbyan mekteplerinde bugün olduğu gibi devlet tarafından belirlenmiş bir ders programı da yoktu. Mektepler sabah erkenden açılır, ikindiye kadar devam ederdi.

Sıbyan mekteplerinde parasız okutulan çocuklar, ücret ödemediği için yer içer ve gündelik alırlardı. Ayrıca kendilerine elbise verilir ve senede bir defa da çevrelerini tanımaları, dinlenmeleri için geziler tertiplenirdi. Padişah mektepleri genellikle imaretler yanında inşa edildiği için talebeler buradan rahatça yemeklerini yerlerdi. Öğrencilerin tatil günleri, perşembe öğleden sonra başlar, cumartesiye kadar devam ederdi.

Sıbyan mekteplerinin hocaları, çoğunlukla medrese mezunuydu. Kız mekteplerinde ise medrese mezunu olmadıkları hâlde *Subha-i Sıbyân* ve *Tuhfe-i Vehbî* gibi risaleleri okumuş, yaşlı kadınların muallimelik yaptıkları bilinmektedir. Genellikle mektepte bir hoca (muallim), gelirine göre değişmekle beraber birer kalfa ve bevvab (hademe) bulunurdu.

Sıbyan mektepleri varlığını XX. yüzyılın başına kadar sürdürmüştür. (Abdullah Kılıç, *İstanbul Sıbyan Mektepleri*, 2011, s.20)

Dârülkurrâ (Kur'ân eğitimi verilen yer)

Külliye ile birlikte yapıldığı bilinmekle beraber yapısının şekli hakkında detaylı bir bilgi yoktur. Yeri hakkında da kaynaklarda çoğunlukla türbenin güneyinde türbe ile çeşme-sebil arasında olduğu, yıkıldıktan sonra yerine banka binası yapıldığı belirtilmektedir. Tarife göre türbenin hemen güney bitişiğinde sıbyan mektebi, onun da güneyinde dârülkurrâ yer alıyordu. Fakat V. Çobanoğlu türbenin batısındaki bugün Havâtîn Türbesi diye anılan yapının aslında dârülkurrâ binası olduğunu; dârülkurrâda ders veren Vanî Mehmed Efendi'nin kızı, vefat ettiğinde buraya defnedilince (Muharrem 1088/Mart 1677) arkasından başka kişilerin de defnedilmeye başlandığını, yapının da asıl fonksiyonunu kaybederek Havâtîn Türbesi adıyla anıldığını söylemektedir.³ Ancak müze müdürlüğünün kayıtlarına göre bugün orada mevcut en eski mezar 1845 tarihlidir ve hepsi de hanedan üyelerine aittir.

Külliye'nin Yanında Bir Hamam

Göncüoğlu'nun belirttiğine göre⁴ Yeni Cami'nin arkasında, bölgede bilinen en eski Osmanlı hamamlarından biri olan ve Mimar Sinan tarafından 1550'lerde yapılan Haseki Hamamı vardı. Göncüoğlu: "*Mimar Sinan eserlerinin listesini içeren kaynaklarda Bahçekapı'da Haseki Sultan Hamamı olarak yer almaktadır. Bu yüzden Yeni Camii ve Külliyesi inşa edilirken hamam inşa etme ihtiyacı olmadığı görülmektedir. 1902 senesinde meydana gelen ve Vâlide Sultan Çeşmesi'yle beraber yanan hamam, bitişiğindeki dükkânlarla beraber bu yangında büyük zarar görmüştür. Bu hamamın da 1904 yılında bir kısmı yıktırılmış, geri kalan kısımları depo olarak kullanılmıştır. 15 Mayıs 1920 tarihinde İtalyan kiracısı tarafından tamamen yıktırılan hamamın yeri, İş Bankası Müzesi binasının arkasında, Yeni Cami Caddesi ile Vakıf Han Sokağı ve Celal Bey Sokağı'yla çevrili alanda idi.*"

3- Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yeni Cami Külliyesi", DİA, s. 439-442.

4- Faruk Göncüoğlu, *Bahçekapı*, s.126-128.

Bugünkü yerinde Vakıf Han binası bulunmaktadır" demektedir.

Büyük külliyelerde yapılması âdet olan hamamın burada planlanmamış olması bu hamamın varlığı ile izah edilebilir. Ayrıca **imaret** de yapılmamıştır. Belliki külliye çalışanları yemeklerini yakında var olan başka bir aşevinden alıyorlardı.

Kaynaklar:

Abdullah Kılıç, *İstanbul Sıbyan Mektepleri*, 2011.

Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yeni Cami Külliyesi", DİA, s. 439-442.

Ali Saim Ülgen, "Yenicami", VD, sy. 2 (1942), s. 387-397.

Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 20, 148, 300-303; II, tür.yer.

Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007, s.370-379.

Faruk Göncüoğlu, *Bahçekapı*, İTO Yayını, s.126-128.

Fatih İstanbul'un Kitabı I,II, Fatih Bel. Yay., İstanbul, 2012.

Konyalı, *İstanbul Âbideleri*, s.120-122.

Lucienne M. Thys-Senocak, *The Yeni Vâlide Mosque Complex in Eminönü, İstanbul* (1597-1665) (doktora tezi, 1994), University of Pennsylvania.

M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 65-66, 79-80, 83-95.

Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 347-355.

Silâhdar, *Târih*, I, 631; II, 295-298, 566-567, 644-729.

Şehabeddin Tekindağ, "XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Âbide: Yenicâmi Külliyesi", TD, sy. 28-29 (1975), s.167-191.

Karlı bir kış günü çeşme ve arkada Yeni Camii.

ÇEŞME VE SEBİL

Külliyenin bugün yok olan dış duvarının güneybatı ucunda, Bahçekapı’da İş Bankası şubesinin yanındadır ve hâlâ faaldir. Çeşme ve sebil külliyeyle birlikte 1074’te (1663) tek bir blok olarak yapılmıştır.

Çeşme, “Çeşm” (Göz) kelimesinden gelir, suyun gözü anlamında su kaynakları için kullanılmıştır. Suyun akıtılması için yapılan yapıya da çeşme denilmiştir.¹ “Sebil” kelimesi ise “yol” an-

lamındadır. Allah rızası için vermek (fi-sebilillah) manasında kullanılmıştır. Osmanlılar başlangıçta dağıtılan suya “sebil” ve dağıtıldığı yere “sebil-hâne” demişlerse de zamanla “hâne” terk edilerek sebil şeklini almıştır.

Çeşme ve sebil mimarîsi, Osmanlı vakıf geleneği ve mimarlık tarihinde insana merhamet ve hizmet duygusunun zirveye ulaştığı yapılarıdır. Kuşların bile barınması ve su içmesi için kuş evleri yapan medeniyet tabiidirki insanlar için de sayısız hizmet mekânları inşa etmiştir.

Çeşmeler gelip geçenin su içmesi için yapılır, çeşmelerin yanına eklenen sebillerde ise

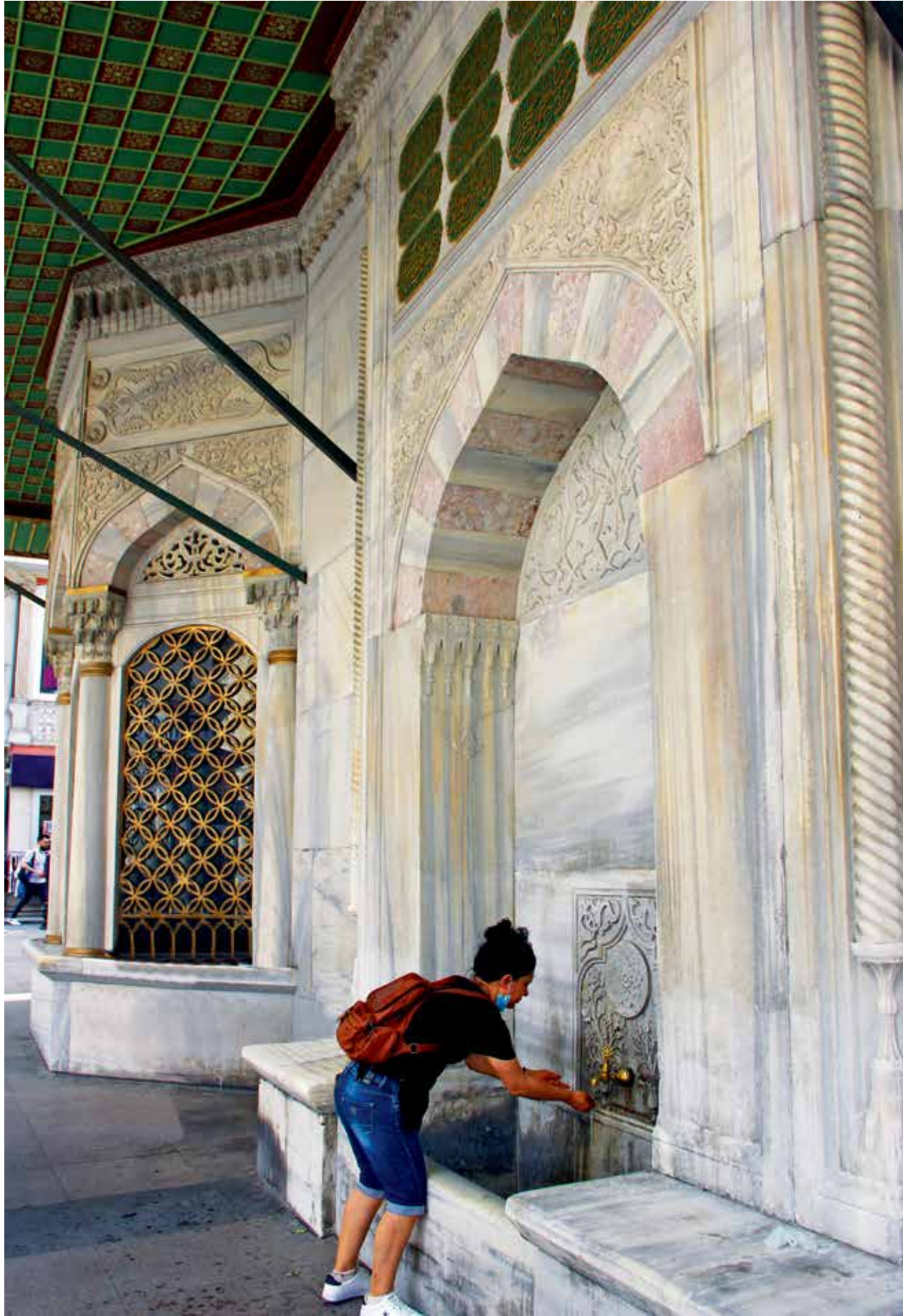
1- Türk mimarisinde Selçuklular’dan başlayarak Anadolu’nun her yerinde, Osmanlılar döneminde de başta İstanbul olmak üzere tüm Osmanlı coğrafyasında büyüklü küçüklü sayısız çeşmeler yapılmıştır. Hayrat olarak yapılan bu çeşmeler şehir, kasaba ve yerleşme yerlerinde olduğu gibi ana yolların kenarlarında, açıklik ve kırık yerlerde de inşa edilmiştir. Yerleşme yerlerinde olan çeşmelerin suyu bazen kaynaklardan sağlanmış, birçok yerde ise suyuyla getirilmiştir. Çeşmelerin bazılarının hazneleri vardır. Bazıları doğrudan doğruya suyunu bağlanmış olup bunlardan su, ya devamlı akar ya da musluk takılarak ihtiyaca göre kullanılırdı.

Yüzyıllara göre yapı malzemesi ile biçim ve üslup açısından değişimler gösteren çeşmelerin ana şeması ise şöyledir: Suyun depo edildiği hazne. Üzerinde daima akan (salma) veya kesilebilen (burma) muslukların yer aldığı çoğunlukla kemerli bir niş içinde bulunan musluk taşı (ayna taşı) ve kitâbe. Tekne-kurna ve teknenin iki tarafında bekleme yerleri.

İstanbul’da hüküm süren hemen hemen her sultan, sadrazam, vâlide sultan ve diğer ileri gelenler Osmanlı kültüründe, sosyal yaşantısında ve mimarîsinde önemli yer tutan; döneminin ekonomik, sosyal ve siyasi gücünün göstergesi olarak birçok çeşme yaptırmışlardır. Osmanlı döneminde yerleşim yerlerinin içinde yapılan çeşmeleri aşağıdaki şekilde gruplandırmak mümkündür:

1- Sadırvan çeşmeleri, 2- Sütun çeşmeler, 3- Meydan ve iskele çeşmeleri, 4- Duvar çeşmeleri, 5- Sokak çeşmeleri, 6- Sebillerle birlikte tasarlanan çeşmeler, 7- Namazgâh çeşmeleri, 8- Selsebiller, 9- Oda çeşmeleri.

(A.Kılıç, *Sudan Sanata*, 2008, İski yayını.)

Çeşme ilk günkü gibi hizmet vermeye devam ediyor.

özellikle belli günlerde su, şerbet gibi içecekler ücretsiz olarak dağıtılırdı. Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinde hatta çok küçük birimlerine kadar çeşmeler yapılmıştır. Az veya çok varlıklı herkesin hemen her yerde yapabileceği çeşmeler genellikle sade bir yapı tarzı gösterse de sultanlar, sultan eşleri veya yüksek devlet memurları tarafından yapılan büyük vakıf çeşmeleri tam bir sanat eserine dönüşmüştür. Yeni Cami'deki çeşme ve sebil de gördüğü hizmetin yanında böyle bir sanat eseridir.

Sebiller, vakıf idaresi kuvvetli büyük yapıların halka açık bir köşesinde yapılır; gelip geçene su, şerbet ve benzeri şeyler ikram edilirdi. Bu küçük yapılarda ramazan günlerinde, kandillerde ve bazı özel zamanlarda şerbetler dağıtılırdı. Kervanların geçtiği yol üzerlerine yapılanlarda ise bu hizmet aralıksız yapılırdı. Mesela Üsküdar'dan başlayıp Anadolu'ya açılan hac ve ticaret yolunun başlangıcı sayılan yolun (Bağdat Yolu) Üsküdar İskelesi'nden Karacaahmet Mezarlığı'na kadarki kısmında; Yeni Cami Sebili, Ahmediye Sebili, Karacaahmet Sebili gibi tam 11 tane sebil ve çeşme vardır. Buralarda hayır sahipleri tarafından yolculara her türlü içecek ikram edilirdi. Aynı şekilde İstanbul'un büyük yapılarının çoğunda çeşme yanında sebiller de yapılmıştır.² (Ancak günümüzde, kalabilenlerin çoğu kendi fonksiyonlarının dışında kullanılmaktadır ya da boştur.)

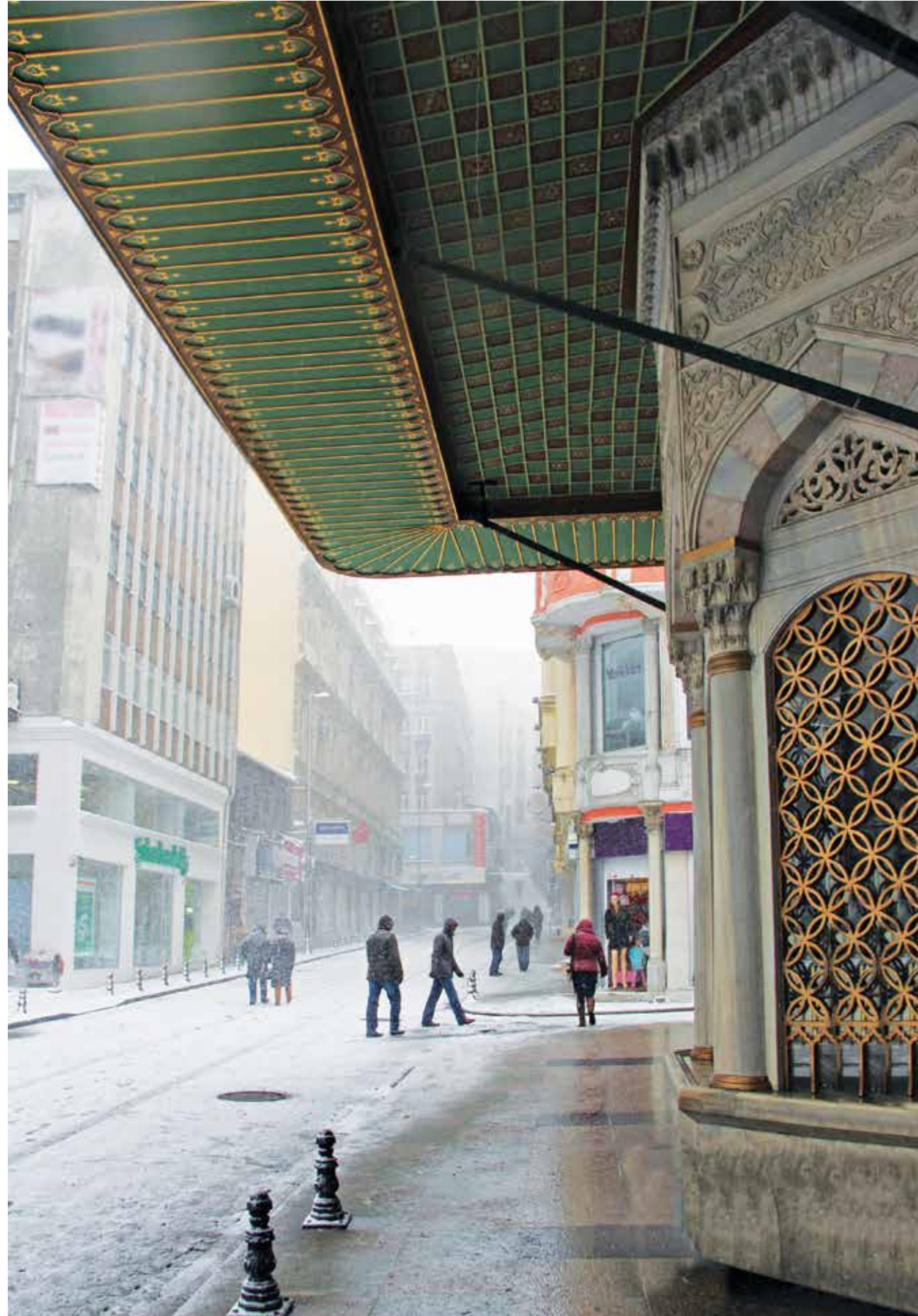
Bu sebil ve çeşmelerde gelip geçenlere Allah rızası için ikramda bulunma düşüncesi neredeyse sadece bizim kültürümüze mahsus güzel bir gelenektir. Aynı yapı olarak sebil yapma geleneği daha çok Osmanlı döneminde görülmektedir. Yolcuya, garibe, kimsesize, hastaya, ihtiyaç sahibine hizmet etmenin faziletine inanan insanımız yüzyıllar boyunca bu geleneği kesintisiz sürdürmüştür. Hem o kadar sürdürmüştür ki açlığın sefaletin dizboyu yaşandığı I. Cihan Harbi sırasında bile aç ve açıklara, yolda kalmışlara hizmetlerini

2- Kaynaklara göre 125-130 civarında olan İstanbul'daki sebillerden günümüze ulaşanların sayısı yetmişe yakındır. Bilinen ilk sebinin, 1496-1503 yılları arasında şeyhülislâmlık yapan Efdalzâde Hamîdüddin Efendi'nin inşa ettirdiği, zamanımıza intikal etmeyen sebil olduğu belirtilmektedir. Mevcut sebillerin en eskisi ise Vefa'daki 1565 tarihli Hüsrev Kethüdâ veya Ekmekçizâde Ahmed Paşa Sebili'dir.

aksatmamışlardır. Öyleki 1918-19 yıllarının en zor zamanlarda bile Atik Vâlîde Bimarhanesi'nde yatan akıl hastaları gibi birçok sahipsiz kimseye, en çaresiz zamanlarında yine bu yoksul ahali bakmıştır.

Yeni Cami Sebili ve Çeşmesi de bu hizmet zinciri içindeki yapılardan birisidir. Hem de öyle bir yerde yapılmıştır ki külliye'nin ilk yapılmaya başlandığı 1597'den önce ve harap olup yeniden yapılmaya başlandığı 1660'a kadar tam bir mezbelelik olan bir yere, bölge temizlenip kurtararak yapılmıştır. (Külliye yapılmadan önce buralar Yahudilerin yoğun olarak ticaret ve iskân maksadıyla yerleştikleri mekânlardı. Ve kaynakların belirttiğine göre tam bir mezbelelikti). Hem de ticaretin kalbine insanların İstanbul'da en yoğun gidiş gelişlerin yaşandığı bir yere. Hizmetin büyüklüğü bu açıdan bakınca daha iyi anlaşılabilir. Buradan gelip geçenlere su ve sebil hizmeti yüzyıllar boyunca sürmüştür ki çeşmesinin hizmeti de hâlâ sürmektedir.

Karlı bir kış gününde sebil, 2013.

Mimarî Yapısı

Dıştan geniş saçaklı zarif bir çatıyla örtülen Yeni Cami Çeşme ve Sebili, klasik Osmanlı çeşme ve sebilleri tarzında yapılmıştır. Köşede çeşme, yanında sebili bulunur. XIX. yüzyılın başında çevresini kapatan yapılar nedeniyle görünmez hâle gelen çeşme-sebil, bu sıralarda (1902) meydana gelen bir yangında büyük zarar görmüştür. Saçak ve cepheyi kaplayan çiniler ve çinili kitâbe tamamen tahrip olmuştur. Daha sonra o tarihlerde Arkeoloji Müzesi müdürü olan Osman Hamdi Bey'in başkanlığındaki bir heyet tarafından tamir ettirilmiştir. Yapılan tamirde kitâbe de yenilenmiştir.

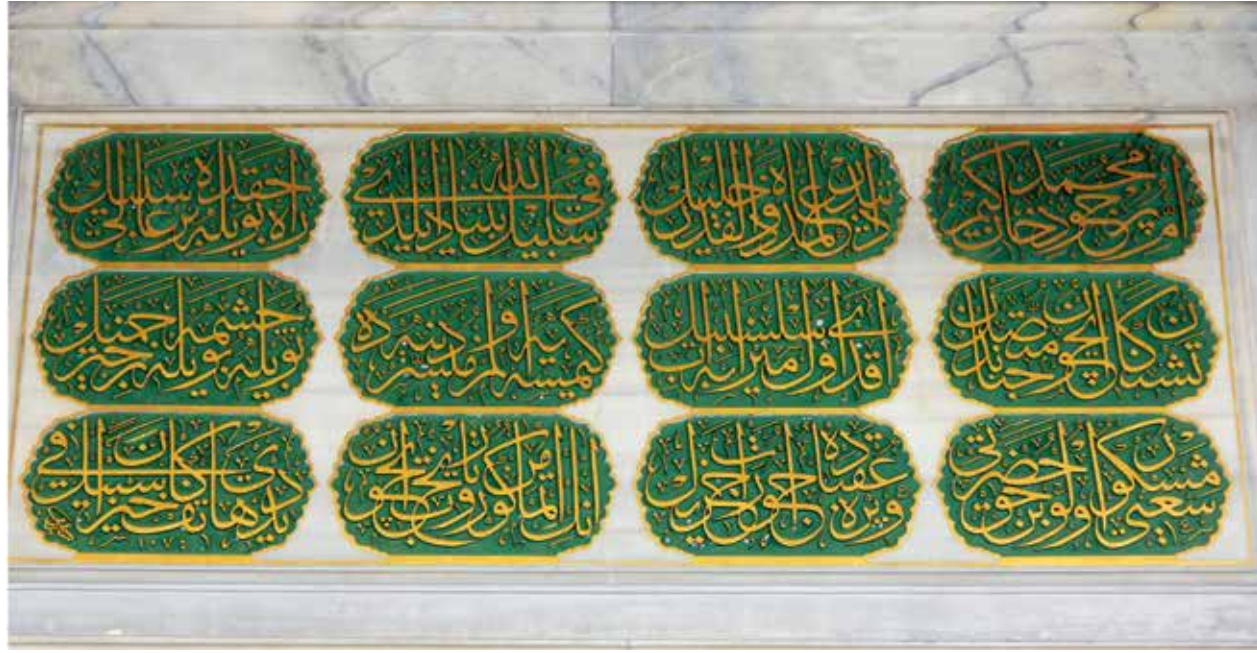
Binada **sebil**, dışa taşan yarım altıgen gibi üç cepheli olarak düzenlenmiştir. Cepheler dört

mermer sütun üzerine sivri kemerlere oturmaktadır. Her üç cephesinde geometrik kompozisyonlu metal şebekelerle süslü büyük pencere açıklığı vardır. Bu şebekelerin alt taraflarında her birinde yedişer adet su verme açıklığı vardır. Sebil içten sekiz kemer üzerine oturan bir kubbeyle örtülmüş, duvarları çiniyle kaplanmıştır.

Sebilin sağında caddenin köşesinde yer alan **çeşme**, sivri kemerli bir niş (oyuk) içine yerleştirilmiştir. Burda ayna taşı, muslukları ve kurnası yer alır. Çeşme ve sebili içine alan yapının cephesi tamamen mermerdir. Çeşmenin arkasında dikdörtgen planlı bir su haznesi vardır. Ayna taşı, kemer içi, kemer köşe dolguları bitkisel kabartmalarla süslenmiştir. Çeşmenin üstünde yapının kitâbesi yer alır.

Çeşme ve sebil bitişiktir. Üzeri geniş bir saçakla örtülüdür. Arkasında da su haznesi vardır.

Çeşmenin 1902'deki yangın sonrasında 1907'de yenilenen kitâbesi.

Kitâbesi

1902'deki yangında tahrip olan kitâbe devrin hat üstadı Sami Efendi tarafından 1907 yılında celî sülûs hattıyla yeniden yazılmıştır. Celî hat yani iri ve kıvrak yazılan hat stili rahat okunabildiği için kitâbelerde sıklıkla kullanılmıştır. Daha çok celî sülûs ve celî ta'lik hatlarıyla yazılan kitâbeler mermer üzerine kabartma şeklinde hakkedilmiştir. Çininin yaygın kullanıldığı XVI. ve XVII. asırlarda çinili kitâbelere de rastlanır.

Üç sıra hâlinde altı beyit olarak mermere işlenen yeni kitâbede çeşme-sebilin Hatice Turhan Sultan tarafından yaptırıldığı 1074 (1663) tarihi yer alır. Kitâbede "Ketebehu Sami" imzası açıkça görülmekle birlikte yenilendiği 1325 (1907) tarihi belirtilmemiştir. Kitâbenin okunuşu ve manası şöyledir:³

Ümm-i pür-cûd-ı Mehmed Hân kim
Zâtıdır âlemde zü'l-kadr-i celîl
(Sultan Mehmet Han'ın çok cömert annesi
zâtı âlemde yüksek mertebededir)

Fî-sebîlillah bünyâd eyledi
Râh-ı Hakda böyle bir âlî sebîl
(Allah için yaptırdı,
hak yolunda böyle yüce bir sebil)

Teşnegân için cinândan muttasıl
Akdı ol mizâba âb-ı Selsebîl
(Susamışlar için kesilmeden aktı,
o su arkına selsebil)

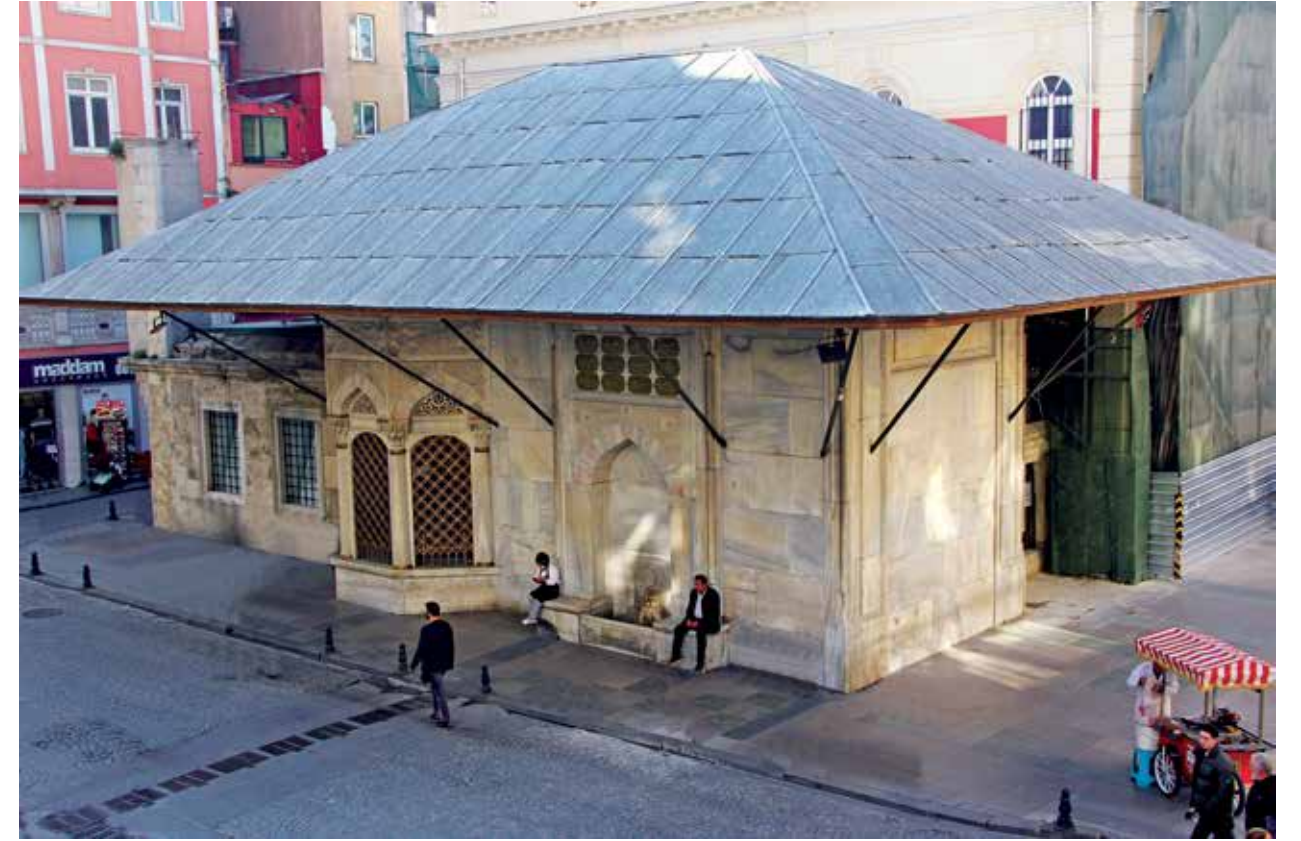
Kimseye olmaz müyesser dünyada
Böyle çeşme böyle bir hayr-ı cemîl
(Kimseye nasib olmaz dünyada,
böyle çeşme, böyle bir güzel hayır)

Sa'yi meşkûr oluben Hak Hazreti
Vire ukbâ'da üçûrât-ı cezîl
(Gayreti Hazreti Hak tarafından kabul ola,
vere ahrette ecrini bol bol)

Anın itmâmın görüp târîh için
Dedi hâtif "kâne hayren fî-sebîl"
(Onun tamamlandığını görüp tarih için,
dedi gayb sesi "Allah yolunda hayırlı olsun")

H. 1074 / M. 1663-64

3- Kaynaklar: 1- Kendi incelememiz, 2- Fatih Kitâbeleri s.239, 3- M. Uğur Derman, "Yeni-câmi Sebîl'nin Kitâbesi", Lâle, sy. 4, İstanbul 1986, s.14-17.

Vakfiyedeki Yeri

Külliyenin vakfiyesinde çeşme-sebil hakkın-da da esaslar belirlenmiştir. Vakfiyenin 57 ve 58. sayfalarında çeşmede çalışanlar ve yapacakları işleri (mealen) şu şekilde belirtilmiştir:

"(57a)...Adı geçen türbe-i şerîfe yanında binâ olunup Allah rızası için vakfedilen sebilhâ-nede **dört kişi sebilci olup** nöbetleşe susuzlara su dağıtsınlar. Vazifelerini yapmakta gayretli olup her birerinin günlük ücreti onar akçe olsun. Yine şöyle şart ettiler ki: yaz günlerinde (57b) sebilhâneye kar verilmek için müteveliye yirmi bin akçe teslim edilsin. Yine şart ve tayin ettiler ki Ramazan-ı şerîf gecelerinde câmi-i şerîfin üç kapısında şerbet yapıp dağıtmak için her sene üç bin okka Atina balı satın alınıp teravihten sonra cemaate sunulsun. Şu tertip üzerine ki câmi-i şerîf kapılarından her bir kapıya **iki kişi şerbetçi** tayin edilsin. Atina balından başka bal satın alınmasın; Ne kadara mal olursa olsun yine Atina balı satın alınsın. (58a) Bahsedilen altı şerbetçiye altışar yüz akçe verilsin. Ramazan-ı şerîf yaz

günlerine denk geldiğinde sebilhâneye verilen kar câmi-i şerîf kapılarında dağıtılacak şerbetlere konulsun."

Görüldüğü gibi vakfiyede, sebilde su dağıtılması, yaz günlerinde suya kar karıştırılması şart koşulmuş, bu iş için yirmi bin akçe ayrılmıştır. Yine her yıl ramazan gecelerinde caminin üç kapısında duran ikişer kişi teravihten çıkan cemaata bal şerbeti dağıtacaklardır. Şerbetin yapılacağı bal da ne olursa olsun Atina balı olacaktır. Bu Atina balı meselesi şöyledir:

Yaklaşık dört yüz yıl Osmanlı idaresinde kalan Atina şehri Antik Çağ'dan beri balıyla ünlüdür. Sebili yaptıran padişah vâlidesi olarak ahaliye en iyisinden ikram edilmesi için o dönemde en iyi bal olarak tanınan, bilinen Osmanlı döneminde Eğriboz sancağına bağlı Atina kazasının balının kullanılmasını özellikle istemiştir. Nitekim 11 Nisan 1731 tarihli arşiv belgesinden Atina'dan bal alınmasına riayet edildiği görülmektedir. Bu durum XIX.yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiştir. Osmanlı kaynaklarında bir belgede

“*Mendel Manastırı rahiplerinin cizye ve örfi vergi çerçevesinde her sene Bahçekapı’daki Vâlide Sultan Camii’ne ramazan ayında şerbet yapılmak üzere gereken iki bin kıyye halis bal vermeleri*” vâkıf şartından olduğu görülmektedir. Uzun yıllar Atina balı İstanbul’a ulaştırılmıştır. Fakat bu manastırın rahipleri 1716’da balı verecek güçlerinin kalmadığını iddia etmişler ancak belgeye göre hiyanetlerinden vermedikleri anlaşılmış ve temini için Atina kadısına ferman gönderilmiştir. XIX.yüzyılın ikinci yarısından sonra Atina’nın Osmanlı topraklarından çıkmasıyla vakfın bu şartı da ortadan kalkmak zorunda kalmıştır.⁴

Sebillerde normal zamanlarda su dağıtılırken ramazan gecelerinde şerbet ikram edilirdi. Sebil-den akıtılan şerbet, XVIII. yüzyıla kadar şeker kıt ve zor bulunduğundan dolayı baldan yapılan ve mevsim yaz ise içine kar katılıp soğutularak ikram edilen bir içecekti.

Yeni Cami Çeşmesi’nde yüzyıllar boyunca su akıtılmış, insanların hizmetine sunulmuştur ve bugün de suyu akan ender tarihî çeşmelerden birisidir. Sebilde de vakfiye doğrultusunda özellikle ramazan akşamlarında bal ve gül şerbeti başta olmak üzere çeşitli şerbetler dağıtılırdı. Ramazanın yaza denk geldiği zamanlarda da serinletici özelliği olduğu için özellikle demirhindi şerbeti ikram edilirdi. Tabii bu ikramların masrafları vakıf tarafından karşılanıyordu. Vakfiye 1663’te tertip edilmiş, vakıf sahibi ve ilk yönetenler ahirete intikal etmiş olsalar da yerlerine gelen ve vakfın idaresini üslenen mütevellî heyetleri tarafından bu hizmetler kesintisiz olarak sürdürülmüştür. Zamanla vakfın gelirleri daralsa da bu işler yine de aksatılmamıştır.

Çeşme ve sebil, günümüze birçok tamirlerle ulaşabilmiştir. Son olarak 2003 yılında da tamir görmüştür.

Külliye içinde geniş bir gelir gider sirkülasyonu vardı. Bir yandan vakfın çevredeki dükkânlarından veya diğer kaynaklarından gelen gelirler

toplanır diğer yandan buradaki çalışanların maaşları ve halka doğrudan sunulan hizmetler için kullanılırdı. Öyleki vakıfta çalışanların sayısı bini geçtiği olurdu. Vakıftan yardım alanların sayısı da belli değildi. O yüzden büyük vakıflara hayatîyetlerini devam ettirebilmeleri için çok kuvvetli gelirler bağışlanırdı.

Turhan Sultan’ın vakfı, şehrin en işlek yerindeydi. Dolayısıyla insan hareketliliğinin ve ticari faaliyetlerin merkezinde idi. Bu yüzden vakfın giderleri çok büyük meblağlar tutuyordu. Gelirleri de ona göre düzenlenmişti. Avrupa ile Asya’yı birbirine bağlayan ana yolun tam Avrupa başlangıç noktasındaydı. Tam karşısında da bir başka hanım sultan Mihrimah Sultan’ın büyük vakıf eseri Mihrimah Külliyesi bulunuyordu. Bu iki yapı, tamamen bilinçli bir şekilde hizmet için en verimli yerler seçilerek inşa edilmiş kurumlardı.

Avrupa’dan gelen ticaret gemileri ilk olarak Eminönü’nde demirler, gümrükten geçer, malların taksimi buradan yapılır; ona göre bu işlerle ilgili alanlar, satanlar, çalışanlar da burada yoğunlaşırdı. Ticaretin ve insan kalabalığının tam kalbindeydi. Bu kadar büyük hizmet veren vakfın gelirlerinin ne kadar olması gerektiği, yönetmenin ne kadar zor bir iş olduğu ve hizmetin büyüklüğü bu açıdan bakılınca daha iyi anlaşılacaktır.

Külliyenin karşısındaki Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi de aynı şekilde buradan karşıya geçişin ilk noktasında bulunuyordu. Geçiş katır salları denen yük ve hayvanları taşıyan sallarla yapılır, ilk durak yerleri de Üsküdar İskeleyi’nde Mihrimah Külliyesi olurdu. Orası da özellikle Avrupa’dan Asya’ya geçen kervanların ilk uğradıkları, hayvanlarını yemledikleri, kendileri de aşevinden yemeklerini yedikleri hatta hasta iseler ordaki şifaevinde tedavi oldukları, son hazırlıklarını yaptıkları önemli bir kavşaktı.⁵

5- Mihrimah Külliyesi, İstanbul’dan Anadolu’ya açılan ilk kapı, Kâbe yönüne giden yolun başlangıç yeri kabul edildiği için Harem-i şerîf toprağı sayılan Üsküdar’ın İskeleyi yanında Kanûnî Sultan Süleyman’ın kızı Mihrimah Sultan tarafından Mimar Sinan’a yaptırılmıştır. Külliyenin inşasına 1540’ların ilk yıllarında başlanmış,1547’de tamamlanmıştır. Külliye, sultanlara has iki minareli cami, medrese, imaret, hamam, mektep, kervansaray ve sonraki dönemlerde eklenen iki

Bu iki karşılıklı külliye birlikte değerlendirildiğinde iki kilit noktada iki hanım sultanın vakfının yer alması, Osmanlı ülkesinde yerli yabancı herkese yüzyıllar boyunca hizmet ediyor olması muhteşem bir medeniyetin sonucu ve göstergesidir.

Kaynaklar:

- Abdullah Kılıç, *İnceleme Notları*, 2021.
Abdullah Kılıç, *Sudan Sanata*, 2008, İski yayını.
Abdullah Kılıç, *Tarihî Eserleriyle Üsküdar*, Üsküdar Bel. 2017.
Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Yeni Cami Külliyesi”, *DİA*, s. 439-442.
Ali Saim Ülgen, “Yeni Cami”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 2, Ankara, 1942, s. 387-399.
Ayvansarâyî, *Hadîkatü’l-cevâmî’*, I, 20-22.
Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007, s. 370-379.
Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 302-304.
Faruk Göncüoğlu, *Bahçekapı*.
Fatih, *İstanbul’un Kitabı*, Fatih Bel. Yay. 2012 s.272.
Gülberk Bilecik, (2010). *Gözden Kaçan Bir Kültür Mirasımız: Yeni Cami Muvakkithânesi*”. *Sanat Dergisi*, 0 (10), 43-53.
İ.H. Konyalı, *İstanbul Âbideleri*, s. 120-122.
Lucienne M. Thys-Şenocak, *The Yeni Vâlide Mosque Complex in Eminönü*, İstanbul (1597-1665) (doktora tezi, 1994), University of Pennsylvania.
M. Uğur Derman, “Yeni-câmi Sebili’nin Kitâbesi”, *Lâle*, sy. 4, İstanbul 1986, s.14-17.

türbe, muvakkithâne ve ahşap bir kasırdan oluşmaktadır. İmaret, kervansaray, kasır ve muvakkithâne zamanla ortadan kalkmış, yakın yıllara kadar hizmet veren çifte hamam ise yıktırılarak mağaza hâline dönüştürülmüştür.

Külliyenin; bütün yolcuların, kervanların, orduların yolculuğuna başladığı Üsküdar İskeleyi’nden başlayıp Ahmediye’den Karacaahmet’e ilerleyerek Anadolu’ya açılan ve adına Bağdat Yolu denilen yolun başlangıcına yapılmış olması bir sultan külliyesi için oldukça anlamlıdır.

Yolcular, fakirler, talebeler, tüccarlar, çevredeki muhtaç insanlar, külliye çalışanlar; yüzyıllarca hizmete açık olan külliye istifade etmişlerdir. İmaretinden her gün yemek dağıtılmış, sıbyan mektebinde çocuklar, medresesinde gençler okumuş, hamamında insanlar temizlenmiş, kervansarayında yolcular kalmış, çevredeki kaynaklardan getirilen sularla akıtılan çeşmelerinden insanlar, kuşlar ve kervanların hayvanlarına kadar canlılar içmiş, camisi de ibadete her zaman açık olmuştur.

Mimar Kemâleddin, “Yenicâmi Tâmiratı ve Ebû’l-Fazl Medresesine Dair”, *TY*, III (1329), s. 186-191.

Nur Urfalıoğlu, “Sebil”, *DİA*, s. 249-251.

Nurdan Şafak, “Bir Vakıf Şartı Olarak Atina Balı Meselesi”, *Tarih Dergisi*, Sayı 60 (2014/I 2), İstanbul/2014, s. 1-16.

Nurdan Şafak, *Hatice Turhan “Sultan ve Vakfiyesi”*.

Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 347-355.

Selânikî, *Târih* (İpsirli), II, 733-743, 761.

Şehabeddin Tekindağ, “XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Âbide: Yenicâmi Külliyesi”, *TD*, sy. 28-29 (1975), s. 167-191.

Şerife Tali, “İstanbul Su Mimarisinde Eminönü Sebillerinin Yeri ve Önemi”, *Sanat Dergisi*.

Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1962, I, 153-155.

Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, I, 158.

4 - Bu paragrafta Nurdan Şafak’ın, “Bir Vakıf Şartı Olarak Atina Balı Meselesi,” *Tarih Dergisi*, Sayı 60 (2014/I 2), İstanbul/2014, s. 1-16” yazısından istifade edilmiştir.

Caminin güneyinde yer alan muvakkithâne (2021) ve aynı yerden eski bir çizim.

MUVAKKİTHÂNE

Muvakkithâneler (vakit ayarlama yerleri), çağının imkânlarına göre bazı araçlar kullanılarak birtakım ölçümlerle vakitlerin tespitleri yapılan, halka duyurulan ve namaz, oruç gibi ibadetlerin vaktinde yapılması sağlanan mekânlardır. Buralarda namaz vakitleriyle imsak ve iftar vakitleri, günlük olarak tespit edilip ilan edilmekte idi. Ayrıca takvimler hazırlanır, saatler de ayarlanırdı. Kible tayini de görevleri arasındaydı. Osmanlı döneminde bu iş için görevli memurlar olurdu. Bunlara muvakkit (vakit ayarlayan), mekâna da muvakkithâne denmiştir. Müneccimbaşı¹ tarafından tayin edilen bu muvakkitlerin medreselerde eğitim aldıkları, astronomiyle ilgili bu mekânların da küçük birer ilim merkezi oldukları bilinmektedir.

1-Müneccimbâşının genel olarak takvim yapmak, usturlap aletini kullanarak, nücum ilmini, yıldızların ve burçların tabiatını ve mizaçlarını bilmek, yıldızların hareketlerini hesap edebilmek gibi görevleri vardı (Aydüz, 1993). Ulema sınıfına mensup saray memurlarından olan müneccimbâşılar, Osmanlı'daki diğer astronomi müesseseleri olan İstanbul Rasathanesini ve muvakkithânelerini de idare etmekteydiler. (Zeliha Kumbasar, s.24).

Yeni Cami Muvakkithânesi, külliye'nin ilk yapılmaya başlandığı 1597 ya da tamamlandığı 1665'teki planlamada mevcut değildir. Cami iç bahçe duvarının güneybatı köşesine II. Mahmud (1808-1839) döneminde ilave edilmiştir². Külliye'nin ilk yapılışında muvakkithâne bina olarak yoksa da vakfiyesinde bir kimsenin muvakkit olarak görev yapması, vakitleri ayarlayıp müezzinlere bildirmesi şart koşulmuştur. **Vakfiyenin 36. sayfasında** özetle; *“güvenilir, sâlih, dindâr, vakitlerin derecelerine ve inceliklerine vâkıf, namaz vakitlerini rasat etmesini bilen bir kimse de muvakkit olup namaz vakitlerini belirlemekte ve tayin etmekte hiç zaman kaybetmeyip müezzinlere bildirsin. Vakti öne almaktan, geciktirmekten, tembellik ve noksanlıktan kaçsın. Günlük maaşı da on beş akçe olsun”* denmektedir.

2- II. Mahmud döneminde yapılan veya tamir edilen cami, çeşme, sebîl vb. çok sayıda mimarî eser vardır. Bu eserlerin kitâbelerinde -gelenek olduğu üzere- bazan eser vakfın mütevellisi tarafından veya başka bir hayırsever tarafından yaptırılmış olsa bile başta sultanın adı ve tuğrası yer almaktadır. Burası da doğrudan sultan tarafından yaptırılmış olabileceği gibi Yeni Cami mütevellisinin isteğine onay vermiş de olabilir.

Yapı kesme taştan yapılmıştır. Yapıya batıdaki cadde tarafından basık kemerli bir kapıdan girilmekte, ayrıca cami avlusundan da girişi bulunmaktadır. Giriş holünden sonra ana mekâna geçilmektedir. Ana mekân çokgen planlı olup büyük pencerelidir. Yaklaşık bir metre dışarı taşan saçaklarıyla yapı, cami avlu duvarının köşesinde, üçgen şekilde oturmaktadır. Yapının ana mekânı dışardan yayvan bir soğan kubbeye örtülmüş, diğer mekânları ise kubbeden yayılan geniş bir saçakla kapatılmıştır.

Kitâbesi, tam köşede saçığın altındaki pencerenin üstünde yer almaktadır. Üstte Sultan II.Mahmud'un tuğrası, altında beş sıra hâlinde on beyitlik kitâbe sıralanır. Özetle, devrinde nice güzel eserler yaptıran II. Mahmud'un zamanında cennet gibi güzel bu mekâna muvakkithânenin ilave edildiği belirtilmektedir. Kitâbenin tertibi ünlü divan şairi Enderunlu Vâsîf'a (ö.1824) aittir. Kitâbenin okunuşu şöyledir:

*Şeh-i hürşid-i pertev Gazi Han Mahmud-ı Adlî'nin
Cihân vaktinde ma'mur oldu revnak geldi dünyâya
O hâkan-ı felek-temkinin asr-ı bi-âdilinde
Niçe çerh irtifa âsâr-ı nev-tarh oldu hayrâta
Birisi ište ez-cümle Yeni Câmî'de eskiden
Muvaffak olmamış kimse muvakkithâne inşâyâ
Esâsı ol haşşâr burc-i meskun ezânında (eyvânında da olabilir)
Kuruldu sâ'at-i eşrefde bu câ-yı muallâyâ
Ayar oldukça mu'cem harfi Vâsîf geldi tâm tarih
Söz olmaz bu muvakkithâne-i nev-tarh-ı bâlâyâ
1228 (1813)³*

Günümüz Türkçe'siyle anlamı şöyledir:

*Güneş ışığı gibi (parlayan) Şah Gazi Mahmud-ı Adlî'nin,
Zamanında cihan mamur oldu, güzellik geldi dünyaya,
O ölçülü hakanın adaletli asrında,
Nice yüksek vasıflı yeni eserler yapıldı hayrata,
Birisi ište bu Yeni Cami'de(ki) eskiden,
Muvaffak olmamış kimse muvakkithâne inşâyâ
Temeli toplandı bu mekânda (Bu ezanın altında da olabilir)
Kuruldu eşref saatinde bu cennet gibi yere,
Ayarlandıkta noktalı harfleri Vâsîf, geldi tam tarih:
Söz olmaz bu yeni yüksek yapılmış muvakkithâneye. 1228(1813)*

3-Kitâbe metni G. Bilecik'in okuyuşu üzerinden yeniden okunarak yazılmış, meali ise tarafımızdan verilmiştir.

Yeni Cami Muvakkithânesi, cami hazîre duvarının güneybatı köşesine 1813 yılında II. Mahmud tarafından yaptırılmıştır. Kitâbesi tam köşesinde saçığın altındadır.

Muvakkithâne, Süheyl Ünver'e göre son yüz yılında içinde görevlilerin ikamet ettiği bilirse de Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar işlevini sürdürmüştür. 1956'da çevre düzenlemesi yapılırken yapının özgünlüğü bozulmadan biraz içeri çekilmiştir. Ancak yapının cephesindeki alaturka ezanî ve alafranga zevalî saatler kaldırılmıştır. Yapı da zaten işlevini yitirmiş depo veya ev gibi değişik amaçlarla kullanılır olmuştur. Son zamanlara dışı kararmış, içi karışık şekilde ulaşmış iken yapılan son restorasyonlarla eski temiz görünümüne kavuşmuştur. Bugünlerde ise camiye restore eden personel tarafından kullanılmaktadır.

Saatinin hiç şaşmamasıyla tanınan, yarım asır önce Şirket-i Hayriye Vapurları ve Şark Ekspresi İşletmesinin saatlerine ayar veren muvakkithâne, dönemi için oldukça önemli bir yapıdır.⁴ Hatice Turhan Sultan Külliyesi'nin hizmetine de ayrı bir zenginlik kazandırmıştır.

Ramazan ayının girdiğini ilan etmek için gerekli olan hilalin görünmesi işine, İstanbul Kadı-

4- G. Bilecik, s.45.

lığı tarafından görevlendirilen kişilerin gözlem yaptıkları yerlerden biri de Yeni Cami'nin kubbesinin üzeri idi. Bu muvakkithâne belirlenen vakit, İstanbullular için en doğru ayardı. 1956'da kaldırılan muvakkithâne duvarındaki ezanî (Günün güneş batarken başlatılması, gurûbî / alaturka) ve alafranga zevalî (Günün öğleyin zeval vakti veya gece yarısı başlatılması) saatlere göre herkes saatlerini ayarlardı.⁵

Usta çırak ilişkisi içerisinde muvakkitlik sürdürülürdü. Yeni Camii muvakkithânesinin son muvakkitinin belirttiğine göre burada üç saate göre ayar yapılmış. Ezanî ve alafranga saate ilave olarak bu üçüncü saat de İngiliz saati denilen Greenwich'e ayarlı olanmış.⁶

5- Dahiliye Nezâreti'nin yayımladığı Nisan 1912 tarihli tamimle orduda ve bütün vilayetlerdeki resmî dairelerde alafranga saatin kullanılması zorunlu kılınmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra 26 Aralık 1925 tarihli kanunla da uluslararası zevalî saatin yurt genelinde kullanılması mecburi kılınmıştır.

6- F. Göncüoğlu, s. 132.

G. Fabius Brest'in bir resminde (1855-1859 arası) Yeni Cami güney tarafında kurulan pazar. Arkada cami, önünde eski yerindeki hâliyle muvakkithâne ve sağ yanda Hünkâr Kasrı'nın kapısı görülüyor. Soldaki kubbeli küçük yapı da, tam benzemese de türbe veya kaybolan sıbyan mektebi olmalı.

Muvakkithâneler

Muvakkithâneler, İslâm beldelerinde ayrı bir yapı olarak XIII. yüzyıldan sonra görülmeye başlamıştır. Daha önceleri müezzinler, bu işi astronomiye ya da aletlere ihtiyaç duymadan, geleneksel yöntemlerle yaparlardı. Bu konuda Müslümanların namaz ve oruç vakitlerinin yanlış ilan edilmemesi için üzerlerine önemli sorumluluk yüklenmişti. O yüzden müezzinlerden bu konuda (ay hareketleri, yıldızlar, güneş vb.) bilgili ve dikkatli olmaları istenirdi.

Muvakkithâneler, **Osmanlı döneminde** yaygın şekilde kullanılmıştır. Özellikle şehirlerin önemli merkezlerinde yer alan külliyelerin bir köşesine, halkın daha çok görebileceği yerlere yapılmıştır. Bazen şehir merkezlerindeki saat kulelerinin bitişiğine inşa edilmişlerdir. Çoğu İstanbul'da olmak üzere birçok şehirde muvakkithâne vardır. Bugün İstanbul'da; Şehzade Camii, Sultan Ahmet Camii, Eminönü Yeni Camii, Üsküdar Yeni Camii ile Emirgan, Nusretiye, Dolmabahçe camileri gibi birçok yerde, bilinen 30 civarında muvakkithâne vardır. Osmanlılar'da bilinen ilk muvakkithâne İstanbul'da, Fatih Külliyesi içindedir.

Osmanlı döneminde hemen hemen her külliyenin bir muvakkidi olurdu. Bulundukları cami için bütün senenin namaz vakitlerini hesaplarırdı. Bu iş için öncelikle **güneş saatinden** faydalanılmıştır. Büyük camilerin güneş alan genellikle batı duvarında mermerden bir güneş saati bulunurdu. Muvakkitler burdaki mermer bir taşın ortasındaki demir çubuğun düşen gölgesini ölçerek vakitleri tespit eder, müezzinler burdan öğrendikleri zamana göre ezanı okurlardı. Yeni Cami'nin iç avlusunun batı duvarında bir adet dörtgen, bir adet üçgen ve bir adet de ikinci saati olmak üzere toplam üç adet güneş saati bulunmaktadır.

Muvakkitler; irtifa tahtaları, usturlap, pusula gibi başka aletlerden de faydalanırlar, bunların bakımlarını da yaparlardı. Bunların görev yerleri olan muvakkithâneler, cami ve külliyelerle birlikte yapıldıkları gibi ihtiyaca göre özellikle

de XIX. yüzyılın başından itibaren, sonradan da ilave edilmiştir. Bu yapılar tek katlı kârgir, tek odalı, külliyelerin sokağa bakan cephesinde yapılmışlardır. Halkın daha iyi görebilmesi için de pencereleri geniş ve çoktur. Plan şemaları da yerine göre dörtgen, sekizgen, üçgen gibi farklılık göstermektedir. Bu küçük yapılar ihtiyaca göre tasarlandıkları için fazla bir mimarî özellik göstermezler. Zaman tespitine yarayan aletlerin çalışma şekillerinin eğitiminin de verildiği bu yapılar aynı zamanda küçük birer rasathane konumunda idi.

Osmanlı'da XVII. yüzyılın sonlarından itibaren mekânîk saatlerin yaygınlaşmasıyla beraber ezan sesiyle namaz vaktini öğrenmek yeterli olmamaya başlamış, insanlar yanlarında taşıdıkları saatleri ezanî saate göre ayarlamak ihtiyacını hissetmişlerdir. Bunun sonucu olarak da İstanbul'daki hemen hemen her camiye bir muvakkithâne inşa edilmiştir. Bu durum XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş, daha sonra kol saatleri ve radyo gibi araçlarla zaman kolay şekilde öğrenilir duruma gelince muvakkithânelere de ihtiyaç kalmamış ve yapımlarına son verilmiştir.⁷

7- G. Bilecik s.45

1940'lı yılların başında Yeni Camii ve Muvakkithane'nin güneyden görünüşü (V.G.M. Yayını, s.198)

Muvakkithâneleri yöneten Müneccimbaşılık kurumu ise 1924 yılına kadar varlığını devam ettirmiş ve daha sonra yerine Başmuvakkitlik makamı kurulmuş; o da muvakkithânelerle birlikte 1952'de kapatılmıştır. Muvakkithânelerin işlevlerini kaybedip kapatılmasıyla birlikte bir çoğu ya başka amaçlarla kullanılmış ya da kapısına kilit vurularak terk edilmiştir.

Kaynaklar:

Abdullah Kılıç, *İnceleme Notları*, 2021.

Abdullah Kılıç, *Tarihî Eserleriyle Üsküdar*, Üsküdar Bel. Yay., 2017.

Ali Saim Ülgen, "Yeni Cami", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 2, Ankara, 1942, s. 387-399.

Atilla Bir, Mustafa Kaçar, "Saat", *DiA*, 2008, s.322-325.

Doğan Kuban, "Yeni Cami Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1994, s. 464-467.

Fatih Kitâbeleri, Fatih Bel. Yay., s.706.

Gülberk Bilecik, "Gözden Kaçan Bir Kültür Mirasımız: Yeni Cami Muvakkithânesi", *Atatürk Ün. Güzel Sanatlar Fak. Sanat Dergisi*, sy. 10, Erzurum 2006, s. 43-54.

Gülberk Bilecik, (2010). "Gözden Kaçan Bir Kültür Mirasımız: Yeni Cami Muvakkithânesi", *Sanat Dergisi*, s. 43-53.

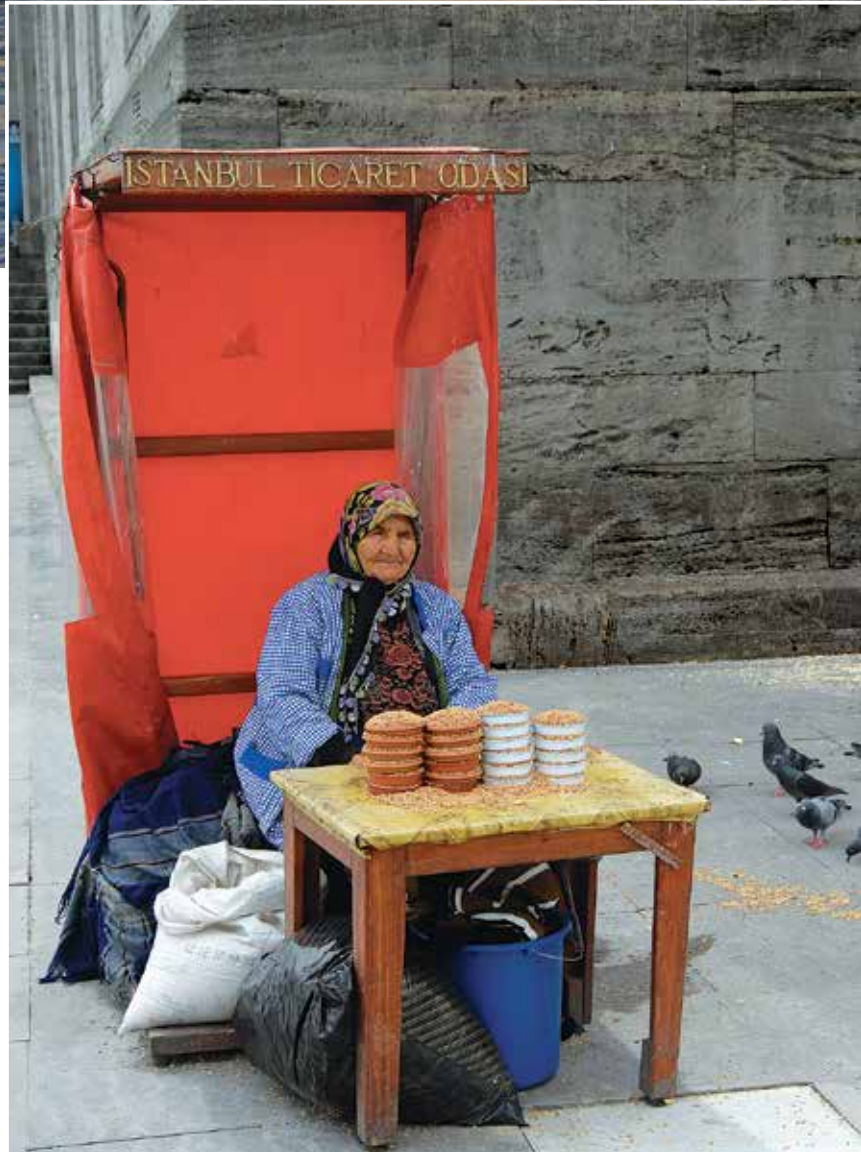
Süheyl Ünver, "Osmanlı Türkleri İlim Tarihinde Muvakkithâneler", *Atatürk Konferansları V*, 1971-1972, Ankara, 1975, s. 217-257.

Süleyman Faruk Cöncüoğlu, *"Bahçekapı, Kadim Ticaretin Bahçekapı ve Çevresindeki Serüveni"*, İTO Yay., 2014.

Şükran Gönülhan, *"İstanbul Muvakkithâneleri"*, İ. Ü. Ed. Fak. Yayınlanmamış Sanat Tarihi Lisans Tezi, İstanbul, 1976.

Tekindağ, Şehabeddin, "XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Abide: Yeni Cami Külliyesi", *Tarih Dergisi*, Sayı 28-29, İstanbul, 1975, s. 167-193.

Zeliha Kumbasar, *Osmanlı Dönemi Muvakkithâneleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

Bir gün batımında Yeni Camii ve Süleymaniye Camii (Ekim 2021).

Yeni Cami önünde kendi rızkını kuşların rızkında arayan bir teyze.

KAYNAKLAR

MAKALELER

A. Akyıldız, "Safiye Sultan", *DİA*, s. 472-473.

A. V. Çobanoğlu, "Mustafa Ağa, Meremmetçi", *DİA*, s. 286-287.

A. V. Çobanoğlu, Yeni Cami Külliyesi, *DİA*, s.439-442.

A. Zahid Çelebi, *Ayasofya Büyük Levhalarının Fotoğraf ve Gravürler Üzerinden Geçmişten Günümüze Durumu*, İslâm Tetkikleri Dergisi, (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1512328>)

Abdulkadir Özcan, "Mehmed IV.", *DİA*, s. 414-418.

Abdullah Kılıç, *İnceleme Notları*, 2021.

Ali Akyıldız, Safiye Sultan, *DİA*, s. 472-473.

Ali Akyıldız, Vâlîde Sultan, *DİA*, s.494-499.

Ali Alparslan, "Celî", *DİA*, s. 265-267.

Ali Saim Ülgen, "Yeni Cami", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 2, Ankara, 1942, s. 387-399.

Atilla Bir, Mustafa Kaçar, "Saat", *DİA*, s.322-325.

Ayşe Yetişkin Kubilay, *Batı Kaynaklı Haritalardaki İstanbul*, Büyük İstanbul Tarihi, S.523.

Ayşegül Demirhan Erdemir, "Arşiv Belgeleri ışığında Geçmişten Günümüze Bazı Aktariye Çarşılarının Gelişimi ve Yorumlamalar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 199, 2012.

Baki Çakır, "Kese", *DİA*, s.42-43.

Bünyamin Pınar, "Yeni Cami Mimari Yazıları", *Toplumsal Tarih*, s.244, syf. 32-41, 2014, İstanbul.

"Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın Sergisi" Kataloğu, 1993, s. 234.

D. Eşemenli, "Dalgıç Ahmed Ağa", *DİA*, s.431-432, 1993.

D. Kuban, (1970). "İstanbul'un Tarihi Yapısı", *Mimarlık Dergisi*, S.79: s.25-48.

Doğan Kuban, "Yeni Cami Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1994, s. 464-467.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı, 1993,Cilt 5,s.449.

Erdoğan Pazarbaşı, "Vanî Mehmed Efendi", *DİA*, c.28 s.459-459.

Fatma Zehra Dumlupınar, "Yeni Vâlîde Camii Çini Kitâbeleri Bezemeleri", 2008.

Filiz Karaca, "Turhan Sultan", *DİA*, s. 423-425 .

Gülberk Bilecik, "Gözden Kaçan Bir Kültür Mirasımız: Yeni Cami Muvakkithânesi", *Atatürk Ün. Güzel Sanatlar Fak. Sanat Dergisi*, sy. 10, Erzurum 2006, s. 43-54.

Halil İbrahim Düzenli, C. 8, *İstanbul Türbeleri*, <https://istanbultarihi.ist/320-istanbul-turbeleri>

Hürriyet Gazetesi 06.12.2008 (<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/inanilmaz-bir-restorasyon-hikyesi-10518870>)

İ.H.Konyalı, *19.7.1973 tarihli köşe yazısı*, Yeni Asya Gazetesi.

İ.H.Konyalı, *Yeni Asya* Gazetesi “*Tarih Sohbetleri*” köşesi, 23-24-25 ve 29 Temmuz 1973.

İsmail E. Erünsal, “Turhan Vâlide Sultan Kütüphanesi”, *DİA*, s. 426.

İsmail E. Erünsal, “Yeni Cami Kütüphanesi”, *DİA*, s. 443.

İsmail Kıvrım, *17. Yüzyılda Bir Vâlide Sultanın Günlük Hayatı: Vâlide Hadice Turhan Sultan*, (Volume 5 Issue 2, A Tribute to Prof. Dr. Halil İnalıcık p. 243-262, March, 2013)

İsmail Önel, “*Yeni Camii Hünkâr Kasrı Restorasyonunda Taşıyıcı Meşe Dikmelerde Yaşanan Sorunlar*”, Vakıf Restorasyon Yıllığı, Yıl: 2012, Sayı:4.

İTO Hünkâr Kasrı restorasyon arşivi.

Kadir Arslanboğa, *Hatice Turhan Sultan Evkafı’nın H. 1111-12 / 1112-13 Tarihli Muhasebe Bilançoları*, The Jour-nal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science Doi number:http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2717 Number: 32 , p. 225-247, Winter III 2015.

Kenan Yıldız, *1660 Büyük İstanbul Yangını, İstanbul Tarihi* c. 1, (https://istanbultarihi.ist/25-1660)

L. Panos Dabağyan, “*Zaman Tünelinde Şehr-i İstanbul*”, *Eminönü- Sirkeci*, İTO Yayını, 2020, s.194-198.

M. Baha Tanman, “Kasrı Hümayun”, *DİA*, s.573-575.

M. Münir Aktepe, “AHMED III”, *DİA*, s. 34-38.

M. Uğur Derman, “Yeni-câmi Sebili’nin Kitâbesi”, *Lâle*, sy. 4, İstanbul 1986, s.14-17.

Mehmet İnbaşı, “Kayseri’de 1476 Tarihli Bir Vakfiye” (http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/27/167.pdf).

Mimar Kemâleddin, “*Yenicâmi Tâmiratı ve Ebü’l-Fazl Medresesine Dair*”, TY, III (1329), s.186-191.

Mimar Kemalettin’in Yazdıkları, Türk Yurdu Dergisi, c.3, no 6, 1329/1913 s.187-191 Derleyenler, İlhan Tekeli- Selim İlkin, 1997, Ankara.

Müjgan Cunbur, “*Yeni Cami Kütüphanesi Kurulurken*”, Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, c.8, s.3-4. 1959.

N. Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa’nın Hayatı Ve Eserleri (1658 / 1726-27)*, Mavi Atlas, GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Güz 2013, s. 1 (maviatlas@gumushane.edu.tr)

Nil Sarı, “Attar”, *DİA*, s. 94-95.

Nur Urfalıoğlu, “Sebil”, *DİA*, s. 249-251.

Nurdan Şafak (2013). “İstanbul Yeni Cami Külliyesi ve 19. Yüzyılda Geçirdiği Değişimler”, Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu, s.87-94.

Nurdan Şafak, “Bir Vakıf Şartı Olarak Atina Balı Meselesi”, *Tarih Dergisi*, Sayı 60 (2014/I 2), İstanbu/2014, s. 1-16.

Nurdan Şafak, *İstanbul Yeni Cami Külliyesi Ve 19. Yüzyılda Geçirdiği Değişimler*. acikerisim.fsm.edu.tr Nusret Çam, “Arasta”, *DİA*, s.335.

Olca Aydemir, İffet Billur, “Hatice Turhan Vâlide Sultan - Havatin - Cedid Havatin Türbeleri’nde Yapılan 2012-2018 Yılları Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları”, Rest. Yıllığı,2020, s.21.

Osman Gazi Özgüdenli, “Vakfiye”, *DİA*, s.466.

Sarkis Sarraf Hovhannesyan “Payitaht İstanbul’un Tarihçesi”, *Geçmişten Günümüze Eminönü- Sirkeci*, İTO Yayını, 2020.s.180.

Semavi Eyice, “Dâvud Ağa”, *DİA*, c.9, s. 24-26. 1994.

Sevgi Parlak, “Sirkeci-Unkapanı Ekseninde Osmanlı Döneminde Mahalleler Ve Belli Başlı Mimari Eserler”, *Geçmişten Günümüze Eminönü- Sirkeci*, İTO Yayını, 2020, s.97.

Sinan Ceco, *Mısır Çarşısı*, Fatih, Fatih Bel. Yay., s.490.

Süheyl Ünver, “Osmanlı Türkleri ilim Tarihinde Muvakkithâneler”, Atatürk Konferansları V, 1971-1972, Ankara, 1975,s. 217-257.

Şehabeddin Tekindağ, ‘XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Abide: Yeni Cami Külliyesi’. *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi* 28-29 (1975): 167-193.

Şerife Tali, “İstanbul Su Mimarisinde Eminönü Sebillerinin Yeri ve Önemi”, Atatürk Ün. *Sanat Dergisi*, 2009.

Vasiyetnâme, TSMK E.H.304 2 (Karatay T, 327).

Yusuf Sağır, “Vâlide Turhan Sultan’ın Muhallefâtı”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Yıl 14, Bahar 2016, Sayı 20, s. 265.

Zeliha Büşra Eryiğit, “Eminönü Yeni Cami’nin Restorasyon Sürecinde Yapının Özgün Malzeme Tesbiti”, İstanbul, Ocak 2019.

Zeynep Tarım Ertuğ, “Topkapı Sarayı”, *DİA*, s. 256-261.

KİTAPLAR

Abdullah Kılıç, *İstanbul Sıbyan Mektepleri*, 2011.

Abdullah Kılıç, *Sudan Sanata*, 2008, İski yayını.

Abdullah Kılıç, *Şifahaneler*, 2015.

Abdullah Kılıç, *Tarihî Eserleriyle Üsküdar*, Üsküdar Bel. Yay., 2017.

Ahmet Şimşirgil, *Kayı VI*, s. 335-339.

Ahmet Şimşirgil, *Vâlide Sultanlar ve Harem*, Timaş Yay., 2019, İstanbul.

Ayvansarâyî, *Hadikatü’l-cevâmî’*, I, 20, 148, 300-303; II, tür.yer.

Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007, s. 370-379.

E.Afyoncu, U.Demir, *Turhan Sultan*, Yeditepe Yayınevi, 2016, İstanbul.

Eminönü- Sirkeci, İTO Yayını, 2020.

Erdem Yücel, *Yeni Cami and its Sultan’s Gallery*. İstanbul: Türkiye Otomobil ve Turing Kurumu, 1972.

Erdem Yücel, *Yeni Cami Hünkâr Kasrı*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, s.17-18.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, I. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat, 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu, Hazırlayanlar Robert Dakoff-Seyit Ali Kahraman -Yücel Dağlı c.1, 140-141.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, İstanbul, Seyit Ali Kahraman, İTO Yayını, İstanbul, 2018 s.321

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 302-304.

Faruk Göncüoğlu, *Bahçekapı*, İTO Yayını, s.126-128,

Fatih İstanbul’un Kitabı I-II, Fatih Bel. Yay. İstanbul , 2012.

Fatih Kitâbeleri, Fatih Bel. Yay., s. 690, 706.

Fatih, İstanbul’un Kitabı, Fatih Bel. Yay. 2012 s.272.

G.Özdeş, *Türk Çarşıları*, İstanbul,1953,s.35-36.

Geçmişten Günümüze Eminönü- Sirkeci, İTO Yayını, 2020.

Grelot, J. (1988), *İstanbul Seyahatnâmesi*, (M. Selen, Çev). İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayını, s.255.

Günümüz Türkçe’siyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Kahraman, S. A. Dağlı, Y. (2011). İstanbul, Yapı Kredi Yayınları. C. 1, s.258-261.

Hatice Turhan Sultan Vakfiyesi, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Turhan Vâlide Sultan kısmı, demirbaş no,137.

Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadikatü’l-Cevâmî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1864.

İ. Ateş, (1944). *İstanbul Yeni Cami ve Hünkâr Kasrı*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

İBB Atatürk kitaplığı arşivi.

İ.H. Konyalı, *İstanbul Âbideleri*, s. 120-122.

İstanbul Yeni Cami ve Hünkâr Kasrı, VGM Yayınları, 1944.

İTO Hünkâr Kasrı broşürü.

Kenan Yıldız, *1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili*, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s.163-170.

Konyalı, *İstanbul Âbideleri*, s.120-122.

M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 65-66, 79-80, 83-95.

Nurdan Şafak, *Hatice Turhan Sultan ve Vakfiyesi*, FSMÜ Yay., 2017.

O. Aslanapa, (1989). *Türk Sanatı*, İstanbul; Remzi Kitapevi, s.271-275.

Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 347-355.

Pervitiç, *1940 Sigorta haritaları*.

Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, Köprülü Ktp., nr.II/171, vr. 428.

Paul Freedman, “*Doğunun Armağanı*” *Baharatın Yolculuğu*, Everest Yayınları, İstanbul 2010, s. 24,135,142.

Selânikî, *Târih* (Mehmet İpsirli), II, 733-743, 761.

Silâhdar, *Târih*, I, 631; II, 295-298, 566-567, 644-729.

Süleyman Faruk Cöncüoğlu, *Bahçekapı, Kadim Ticaretin Bahçekapı ve Çevresindeki Serüveni*, İTO Yay., 2014.

Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1962, I, 153-155.

Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, I, 158.

Thys-Şenocak, Lucienne. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadın Baniler - Hadice Turhan Sultan*, Kitap Yayınevi, 2009, s.218.

TEZLER

- D. Merve Özdemir, *Hadice Turhan Sultan ve Yeni Cami Osmanlı İmp. Kadın Baniler*, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Lucienne M. Thys-Şenocak, *The Yeni Vâlide Mosque Complex in Eminönü*, İstanbul (1597-1665) (doktora tezi, 1994), University of Pennsylvania.
- Mustafa Altun, *Yüzyıl Dönümünde Bir Vâlide Sultan: Safiye Sultan'ın Hayatı ve Eserleri*, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Mustafa Çetinaslan, *Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri*, Doktora Tezi, Konya 2012, s.103.
- Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke*, 1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695, Tahlil ve Metin, Cilt I, S.248, Doktora Tezi, İstanbul 2012.)
- Nur Özcan, *Hatice Turhan Sultan Türbesinin Çini Pano Analizleri*, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Nuran Nar, *“İstanbul Camilerinde Hünkâr Kasırlarının Tarihsel Gelişimi”*, Yüksek Lisans Tezi, s.20. İstanbul, 2001.
- Özlem Gündoğdu, *Yeni Cami Duvar Çinileri Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.
- Şükran Gönülhan, *“İstanbul Muvakkithâneleri”*, İ. Ü. Ed. Fak. Yayınlanmamış Sanat Tarihi Lisans Tezi, İstanbul, 1976.
- Z. Ahunbay, (1975). *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası*, (1609-1690), İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul, s.135-168.
- Zeliha Kumbasar, *Osmanlı Dönemi Muvakkithâneleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

İNTERNET SİTELERİ

- Ahmet Şimşirgil, <http://ahmetsimsirgil.com/vâlide-sultan/>
- E.Buğra Ekinci, (<https://www.ekremlugraekinci.com>)
- Kubbealtı Lügatı, (<http://www.lugatim.com>)
- Mısır Çarşısı, <https://www.misircarsisi.org.tr/tarihi-surec/>
- www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr
- www.ketebe.org/sanatkar/teknecizade-ibrahim-efendi-955
- www.vgm.gov.tr/icerikdetay.aspx?Id=150